

Ievads.
Skaņu mācība.
Vārdu jeb formu mācība.
Locījumu mācība.
Teikumu mācība.
Pielikumi.

VALERIJA BĒRZIŅA-BALTIŅA /1906 — 2000/

VALERIJA
BĒRZIŅA-BALTIŅA

LATVIEŠU
VALODAS
GRAMATIKA

Pēc otrā,
labotā un papildinātā izdevuma

© V. Bērziņa-Baltiņa 1943
Eraksti 2013
282 lp. / ~ 31,81 MB

Priekšvārdi.

Savā latviešu valodas gramatikā esmu balstījies uz prof. J. Endzelina valodnieciskajiem pētījumiem un atzinumiem, un šā darba pamatā likta prof. J. Endzelīna *Latviešu valodas mācība, Lettische Grammatik* un *Latviešu valodas skaņas un formas*.

Šo gramatiku rediģējis prof. J. Endzelīns, par ko viņam jo sirsnīgs paldies.

Vielas izkārtojumā ir daži grozījumi. Vārdu mācībā apskatīta ne vien vārdu šķiru forma, bet arī to lietošana un nozīme, kas parasti iztirzāta teikumu mācībā.

Pareizrakstības un interpunkcijas nostiprināšanai izvēlēti gramatiski vingrinājumi, kas iespiesti grāmatas beigās.

Ievērojot to, ka daži latviešu valodā darinātie termini rada dažkārt pārpratumus un pilnīgi neatbilst attiecīgajam jēdzienam, lietoti daži latīņu termini, piemēram: *adjektīvs, verbs*; jo terminu „*īpašības vārds*” var attiecināt arī uz lietvārdu, piem., *baltumu, sīkstumu, gudrību*, kas arī apzīmē īpašību, un terminu „*darbības vārds*” — uz lietvārdu *strādāšana*, kas apzīmē darbību, turpretim verbs *slinkot* un *gulet* īstēni darbību nenorāda. Kur latviskie termini atzīti par pareiziem, tur tie arī paturēti, piemēram: *lietvārds, skaitlenis*.

Lietoti arī šādi jauni termini, kas radīti latviešu valodas pareizrakstības komisijā:

Izsaukšanas vārds (senāk: *sajutuma skaņas, izsaukamie vārdi*).

Nenoteiksmē (senāk: *nenoteiktā izteiksme*).

Vienkāršie un saliktie laiki (senāk: *nepabeigtie un pabeigtie laiki*).

Vīriešu resp. sievietes dzimte (senāk: *vīriešu resp. sievietes kārta*).

Izskana (= piedēklis ar galotni).

Skaneņi (= sonārie līdzskaņi).

Saitiņa (lai būtu starpība starp sienamo saitīti un gramatisku terminu; *saitiņa* no „*saitas*”).

Papildinātājs (senāk: *papilduājs*).

Vēlējuma, jautājuma, stāstījuma teikumi. Atstāstījuma izteiksme.

Apstāklenis (senāk: *apstākļu vārds*).

Nepareizā „*darbības vārda*” vietā varbūt labāk derētu „*norisenis*”, „*īpašības vārda*” vietā — „*kādenis*” līdzīgi *skaitlenim* un *apstāklenim, satiksmes vārda* vietā — „*prievārds*”. Ta kā šie termini nav latviešu valodas pareizrakstības komisijā pārspriesti tad tekstā tie nav lietoti.

V. Bērziņa.

Piebilde pirmā izdevuma priekšvārdiem.

Pirmajā izdevumā ieteiktie termini: *norisenis, kādenis, prievārds* tagad latviešu valodas pareizrakstības komisijā pārspriesti un atzīti par derīgiem un lietojamiem.

V. B.

Saisinājumi.

- g. = gads
 - g. s. = gadsimtenis
 - kr. = krievu
 - la. = latviešu
 - lei. = leišu
 - lat. = latīņu
 - piem. = piemēram
 - pr. = (sen)prūšu
 - resp. = respektīvi
 - sal. = salīdzini!
 - sk. = skaties!
 - t. dz. = taulas dziesma
 - val. = valoda
 - u. c. = un citi
 - utt. = un tā tālāk
 - < = cēlies (jeb ceļas) no
 - > = pārvērties (jeb pārvēršas) par
- Ar * apzīmē senāk bijušas valodas formas.

Ievads.

Latviešu valodas izplatījums.

1. §. Latviešu valodu runā Latvijas iedzīvotāju lielumiels vairums. Ārpus Latvijas latviski runā: gar Latvijas robežu Lietuvā un Igaunijā, kolōnisti un emigranti Krievijā un Amerikā. Kopskaitā latviešu valodu runā apmēram 1^{1/2} miljona cilvēku.

Latvijas senākie iedzīvotāji.

2. §. Ap 1200. gadu mūsu dzimtenes robežās dzīvojušas šādas baltu ciltis: letgaļi, sēļi, zemgaļi un kurši, bez tam arī somiskā lībiešu cilts.

a) **Letgaļi** tolaik dzīvojuši, domājams, tagadējā Latgalē un Vidzemē (austrumos un vidienā). Senā „letgaļu“ vārda vietā mūsu valodā atrodam vairs tikai latviešu vārdu. Tagadējais letgaļu vārds ir nesen dots nosaukums Latgales latviešiem.

b) **Sēļi** dzīvojuši apmēram tagadējā Jēkabpils un Ilūkstes apriņķī.

c) **Zemgaļi** dzīvojuši Lielupes baseinā, austrumos no kuršiem.

Kā zemgaļi, tā sēļi bijuši tuvu rada latviešiem, bet savas zemes dienviddaļā pārgājuši leišu tautībā. Par viņu valodu ziņu ļoti maz.

d) **Kurši** jeb kursi apdzīvojuši Kursu, kas aptvēra ne vien tagadējo Kurzemi, bet tolaik sniedzās dienvidos līdz pat Kuršu kāpam. Kurši vēl līdz pat 16. g. s. ar savu valodu atšķirušies no latviešiem. Kuršu valodas pēdas atrodamas vēl tagad Kursas izloksnēs.

Visas minētās baltu ciltis vēlāk saplūdušas kopā par tagadējo latviešu tautu.

e) Somiskie **lībieši** jeb lībji dzīvojuši Vidzemes rietumos un Kurzemes ziemeļrietumos. Vidzemē lībiešu valoda iznikusi ap 19. g. s. vidu, bet Kurzemē vēl tagad kāds tūkstotis runā lībiski.

Latviešu valodas izloksnes un dialekti.

3. §. Latviešu valodu nerunā visur vienādi. Katrā apvidū ir savas valodas īpatnības: ir **izloksnes**. Izlokšņu ir ļoti daudz: izšķir vairāk simtu izlokšņu. Atšķirība kaimiņu izlokšņu starpā bieži ir ļoti niecīga; nevērīgs klausītājs to nemaz neizmana.

Dažas izlokšņu īpatnības izplatījušās pa daudziem novadiem. Ievērojot to, izloksnes var apvienot izlokšņu grupās jeb dialektos.

Dialekts ir pēc valodas īpatnībām apvienota izlokšņu grupa.

Dialektu robežas grūti novelkamas, jo dialektus saista un vieno pārejas izloksnes, kas cita no citas atšķiras maz. Var gan nospraust robežas atsevišķam dialektu īpatnībām, bet ne dialektam. Pēc spilgtākām un atšķirīgākām īpatnībām izšķir trīs dialektus: **vidus, tāmnieku un augšzemnieku**.

Vidus dialekts.

4. §. **Izplatījums.** Rakstu valodas pamatā ir vidus dialekts. Šai dialektā iespīestas arī pirmās grāmatas latviešu valodā. Kā no ģeografijas, tā no valodas viedokļa vidus dialekts atrodas starp tāmnieku un augšzemnieku dialektu. Runā vidus dialektu pa Latvijas vidienu, sākot no Mazsalacas un Ērgemes uz dienvidiem pār Valmieru, Cēsīm, Dobeli, Jelgavu līdz Lietuvas robežai.

Raksturīgās īpatnības. Vidus dialekts uzglabājis latviešu valodas skaņu īpatnības vistīrāk. Šai dialektā ap Valmieru un Cēsīm patvērušās arī visas trīs intonācijas: stieptā, lauztā un krītošā.

Zudis ir vidus dialektā atgriezeniskais vietniekvārds starp priedekli un verbu; sastopams tas ir vēl Kursas izloksnēs un augšzemnieku dialektā, kur runā: *apsavilku* — *apvilkos* vietā.

Vidus dialektā šās formas atliekas saskatāmas verbos *izsalkt* (pamatforma *alkt*), *apskaisties*, *noskaisties* (*kaist*), *sastapt* (*tapt*), *pieskarties*, bet *aizkart* bez s.

Zudušas vidus dialektā arī verbu senās ē-celmu pagātnes formas, pārvērzdamās ā-celmos, piem., formas: *nešu*, *nesēm*, *nesēt*, *sviede*, *sviedēm*, *sviedēt* sastopamas vēl Kurzemes dienvidrietumu stūrī un augšzemnieku izloksnēs; rakstu valodā to vietā ir formas: *nesu*, *nesām*, *nesāt*, *sviedu*, *sviedām*, *sviedāt*.

Vidus dialektā pirmatnējiem vārdiem, kam sakne beidzas ar **t, d, s, z**, nākotni darina ar **-īšu**,

piem.: *mest — metīšu, vest — vedīšu, nest — nesīšu, lauzt — lauzīšu.*

Vistīrāk vidus dialektu runā ap Jelgavu.

Vidus un tāmnieku dialektu, salīdzinot ar augšzemnieku dialektu, sauc par leļzemnieku dialektu.

Tāmnieku dialekts.

5. §. Izplatījums. Tāmnieku dialektā runā latvieši, kas dzīvo starp Kuldīgu, Talsiem, Dundangu, Ventspili. Ļoti līdzīgi tāmniekiem runā arī starp Limbažiem, Lielsalacu un Skulti.

Šo izlokšņu runātāji pa daļai cēlušies no pārlatvinātiem lībiešiem.

Dialekta raksturīgākās ipatnības.

1. Zudusi starpība starp krītošo un lauzto intonāciju.
2. Īsie patskaņi vārdu gala zilbēs zūd, garie — kā gala zilbēs, tā piedēkļos — saīsinās (lībiešu valodas ietekme),
piem.: *diens ir gār (=dienas ir garas); mās māc brāl (=māsa māca brāli); priecīgs (=priecīgs); egle (=egle).*
3. Viriešu dzimte izskauž sieviešu dzimti,
piem.: *tas up ir dziļš (=tā upe ir dziļa); zēm ir slapš (=zeme ir slapja).*
Sieviešu dzimtes izskaušana izskaidrojama ar lībiešu valodas ietekmi.
4. Verbos visām personām vienskaitlī un daudzskaitlī ir trešās personas forma,
piem.: *es ir, tu ir, jās ir; es gā (gāju), tu gā, mēs gā, jās gā.*
5. Īss patskanis pagarināts tāda **r** priekšā, kam seko vēl kāds līdzskanis, pie kam izlokšņu lielākajā daļā pagarinātais **i** pārvērties par **ie**, tāpat pagarinātais **ū** — par **uo**,
piem.: *dārbs, ķert, vērgs, miert, duort.*
6. **u** paglabies **v** un **b** priekšā,
piem.: *duī no duvi vai duvu = divi; zuv = zivs; dubans = dibens.*

Piektajā un sestajā punktā minētās parādības, domājams, ir mantojums no kuršu valodas un sastopamas arī pārējā Kursā.

Tāmnieku dialektu raksturo vārdu saīsinājumi, līdz ar ko sabrukusi gramatisko formu sistēma. Skaņu pārveidojumu (saknes zilbē) šai dialektā maz.

Augšzemnieku dialekts.

6. §. Izplatījums un īpatnības. Augšzemnieku dialektu runā: Latgalē, Vidzemes austrumos un tagadējās Zemgales austrumos.

Augšzemnieku dialektā gramatisko formu sistēma ir veca, bet lielā mērā pārveidotas skaņas.

Raksturīgākie skaņu pārveidojumi ir šādi:

1. **isais a** zināmos gadījumos pārvēršas par tīru **o**, kāds sastopams krievu un vācu valodā,

piem.: *malka* — *molka*, *labs* — *lobs*, *gans* — *gons*,

2. **garais ā** pārvēršas par tīru **ō**, **oa**, **uo**,

piem.: *brālis* — *brōls* — *broals* — *bruols*;

3. **platais e** pārvēršas par **a** un **platais ē** par **ā**,

piem.: *velns* — *valns*, *vecs* — *vacs*, *dēls* — *dals*, *tēvs* — *tavs*;

šaurais ē vienā augšzemnieku daļā pārvēršas par platu **ē**,

citā — par **ie**,

piem.: *ēdu* (pagārne) — *iežu*;

4. **garais ī** pārvēršas par **ei**,

piem.: *tīrs* — *teirs*, *vīrs* — *veirs*;

5. **ie** pārvēršas par garu **ī**,

piem.: *mīrs* — *mīrs*, *tīsa* — *tīsa*, *skriet* — *skritt*;

ei dažās izloksnēs pārvēršas par **ai**,

piem.: *meita* — *maita*;

6. **o** pārvēršas par garu **ō**,

piem.: *zobs* — *zōbs*, *logs* — *lōgs*, *ods* — *ōds*;

7. **ū** pārvēršas par **ou**, **eu**, **yu**, kā nu kuņģa izloksnē,

piem.: *pūrs* — *pours*, *peurs*, *pyurs*;

8. **šķ**, **žģ** izrunā kā **šk**, **žg**,

piem.: *škūnis* — *škouns*, *režģis* — *režģis*;

9. **ķ** pārvēršas par **č**, **ģ** — par **dž**,

piem.: *zaķis* — *začš*, *ģtmis* — *džeims*.

10. Starpība starp stiepto un krītošo intonāciju ir zudusi: šo divu intonāciju vietā gandrīz visi augšzemnieki runā krītošo intonāciju.

Latviešu valodas piederība pie indoģermāņu valodu cilts.

7. §. Latviešu valoda pieder pie indoģermāņu valodu cilts. Indoģermāņu valodu cilti izšķir šādas vēl dzīvas 8 valodu saimes:

1. **āriešu** jeb **indoirāniešu** valodu grupa (indiešu jeb sanskrita, persu, čigānu val.),

2. **armeņu** valoda,

3. **albāņu** valoda,

4. **grieķu** valoda,

5. **itaļu** valodu grupa (seno samnītu, umbru un latīņu val., no kuŗas cēlušās romāņu valodas: italiešu, rumāņu, franču, spāniešu un portugaliešu valoda),

6. **ķeltu** valodu grupa (īru, bretoņu, seno galliešu, velsiešu),

7. **ģermāņu** valodu grupa (gotu, zviedru, dāņu, norveģu, holandiešu, angļu, vācu),

8. **slavu un baltu** valodu grupa. a) Pie slavu grupas pieder: krievu, poļu, sorbu, čehu, slovaku, slovēņu, serbu, bulgāru valoda u. c.

b) Pie **baltu** valodu grupas pieder:

latviešu valoda,

leišu valoda,

senprūšu valoda, kas izmirusi 17. g. s. (pie senprūšiem pieskaitāma arī izmirusī jāvingu cilts),

kuršu valoda, kas izmirusi 16. g. s.

Visas šās valodas cēlušās no vienas indogermāņu pirmvalodas, ko runājusi indogermāņu pirmtauta. Šai tautai izklistot un saplūstot ar citām tautām, radušās iepriekš minētās valodu grupas.

No visām indogermāņu valodām baltu valodām vistuvāk rada ir slavu valodas.

Pie indogermāņu valodu cilts nepieder: **somugru** (somu, igauņu, lībiešu, ungāru) un **semītu** valodas.

Latviešu valodai tuvākās radu valodas.

8. §. No baltu valodām ir uzglabājušās tikai leišu un latviešu valoda; pārējās izmirušās. No prūšu valodas ir patvērušies daži teksti; jāvingi un kurši atstājuši tikai niecīgas valodas drūmslas, tomēr pēc tām var spriest par viņu piederību pie baltu tautām.

Baltu tautām liels kopēju vārdu krājums un daudz kopēju raksturīgu valodas īpatnību; tomēr šām valodām bijusi savā starpā tuvāka vai tālāka radniecība. Tā: jāvingi vairāk pieslējušies prūšu valodai, kurši runājuši pārejas dialektu starp leišu un latviešu valodu un bijuši it kā starpnieki starp latviešiem un leišiem.

Latviešu valoda vistuvāk rada leišu valodai. Leišu valoda ir uzglabājusi vecākas valodas formas. Salīdzinot latviešu valodu ar archaiskāko leišu valodu, varam saskatīt latviešu valodas senāko veidu. Tā kā latviešu valodā tās attīstības gaitā notikušas lielākas pārmaiņas nekā leišu valodā, tad to atšķir no leišu valodas vairākas raksturīgas īpatnības.

Latviešu valodas galvenās atšķirības no leišu valodas.

9. §. 1. Latviešu valodā palaikam uzsvars saistīts ar vārda pirmo zilbi, bet leišu valodā ir brīvs akcents (akcents var būt uz pirmās, otras, trešās vai kādas citas zilbes),

piem.: la. *roka*, lei. *rankā*; la. *augstā kalnā*, lei. *augštamē kálne*.

2. Skaņu savienojumi: **an, en, in**, un latviešu valodā pārvērtušies: **an** par **o** (= **uo**), **en** — **ie**, **un** — **ū**, **in** — **ī**. Leišu un citās baltu valodās šie savienojumi patvērušies,

piem.: la. *dzitars*, lei. *gintāras*, kuršu *dzintars*; la. *krītu*, lei. *krintū*; la. *roka*, lei. *rankā*; la. *pieci*, lei. *penki*; la. *jūtu*, lei. *juntū*.

3. **ķ, ģ** latviešu valodā (arī kuršu) **i, e, ie** priekšā pārvērtušies par **c, dz**, bet leišu un prūšu valodā **ķ, ģ** patvērušies,

piem.: la. *ciets*, lei. *kletas*; la. *dzenis*, lei. *genys*; la. *dziedāt*, lei. *giedóti*.

4. Leišu skaņām **š** un **ž** atbilst latviešu (arī prūšu un kuršu) **s** un **z**,

piem.: la. *ass* (ratu), pr. *assis*, lei. *ašts*; la. *zināt*, pr. *-sinnat* (lasi: *zināt*), lei. *žinóti*.

5. Skaņu savienojumi **dj, tj** latviešu valodā pārvērtušies par **ž, š**, leišu valodā par mīkstinātu **dž, č**,

piem.: la. *brieža*, lei. *brledžio*; la. *vācieša*, lei. *vokiečio*.

6. Senie gaļie patskaņi latviešu valodā vairākzilbju vārda gala zilbē viscaur saīsinājušies, divskaņi pārvērtušies par vienkāršiem patskaņiem, isie patskaņi zuduši (atskaitot **u**); leišu valodā tie zināmos gadījumos patvērušies,

piem.: la. viensk. ģenit. *tās galvas*, lei. *tōs galvōs* (ar gaļu **ō**); la. *saku*, lei. *sakaū*; *saki* — *sakai*; *tēvs* — *tēvas*; *kalns* — *kálnas*.

7. Dažas atšķirības ir latviešu un leišu vārdu atvasināšanā, deklinācijā, konjugācijā un sintaksē, piemēram, vārdu atvasināšanā: *arājs*, lei. *artójas*, pr. *artoys* (lasi: *artōjs*); deklinācijā: la. *tam*, *augstam*, *kalnam*, lei. *tām*, *augštām*, *kálnui*; *augstā kalnā* — *augštamē kálne*; konjugācijā: la. *viņš sacīja*, lei. *jis sākē*; *viņš meloja* — *jis melāvo*.

Leišu valodas rakstības īpatnības.

10. §. **a, i, u, e** jārunā kā **ā, ī, ū**, (plats) **ē, tā**, piem., vārdos *ka* (= la. *ko*) *žirņi*, (= la. *zīrņi*), *vidū*, (= la. *vidu*), *bitē*, (= la. *bitī*);

é — kā gaŗš, šaurs **ē**, piem., *pusē*, (= la. *puse*);

o — kā gaŗš (vācu) **ō**, piem., *boba*, (= la. *bāba*);

e — kā plats **e**, piem., *pelnas*, (= la. *peļna*);

y — kā gaŗš **ī**, piem., *rytas*, (= la. *rīts*);

uo — apmēram kā latviešu parastās rakstības **o**, t. i., kā divskanis **ua** jeb **uo**, piem., *duoti*, (= la. *dot*);

i starp līdzskani un patskani **a, o** vai **u** (**ū**) palaikam apzīmē tikai iepriekšējā līdzskaņa mīkstinājumu, piem., *liaus* — *ļaus* (nozīmē to pašu, ko la. *ļaus*).

Uzsvaru un intonāciju apzīmē tikai valodnieciskos rakstos. Virs isa uzsvērtā patskaņa burta liek *gravi* (˘), piem., *rankā*, la. *roka*; virs uzsvērtā divskaņa vai gaŗa patskaņa ar kā pjošo intonāciju — cirkumfleksu (˘), piem., viensk. akuzātivā *raņķa*, la. *roku*, *gālas*, la. *gais*, *galaī*, la. *gali*; virs uzsvērtā divskaņa vai gaŗa patskaņa ar krišošo intonāciju — akūtu (˘), piem., *sārgas*, la. *sargs*, *dūmai*, la. *dūmi*, *akūotas*, la. *akots*.

Īpatnības, kas latviešu valodu šķir no prūšu valodas.

11. §. 1. Divskanis ei latviešu un leišu valodā zināmos gadījumos pārvērties par ie, prūšu valodā tas visur uzglabājies,

piem.: la. *diena*, lei. *diend*, pr. *deinan* (viensk. ak.).

2. Atšķirība dažādās formās,

piem.: la. *mans*, lei. *mānas*, pr. *mais* (kr. *мой*);

la. dat. *kam*, lei. *kām* (kr. *кому*), pr. *kasmu* (sanskrita *kasmāi*);

la. ģen. *mūsu*, lei. *mūsu*, pr. *noūson* (kr. *нас*);

la. akuz. *jūs*, lei. *jūs*, pr. *wans* (senslavu *sv*);

la. dat. (izloksnes) *tau* „*tev*“, lei. *tāu*, pr. *tebbei* (kr. *тебе*) „*tev*“;

la. *trešs*, lei. *trēčias* (kr. *третий*), pr. *tīrts*;

la. *sests*, lei. *šēštas*, pr. *usts* „*sestais*“;

la. *devīts*, lei. *devīntas* (kr. *девятый*), pr. *newīnts* (vācu *neunte*) u. c.

Patapinājumi no citām valodām.

12. §. Visās baltu valodās sastop patapinājumus no citām valodām, sevišķi no ģermāņu un slavu; patapinājumos no šām valodām izšķirams vecāks un jaunāks slānis.

1. **Patapinājumi no ģermāņiem.** Senākie patapinājumi no ģermāņu valodām aizgūti it sevišķi no vidus lejsvācu valodas, ko Baltijā runāja vācieši apmēram līdz reformācijas laikmetam,

piem.: *skāde*, *ziepes*, *bomis*, *ķvot*, *īret*, *smēķēt*, *pīpe*, *spēlet*, *dvielis*, *bise*, *dīķis*, *vīle* (rīks).

Jaunākos laikos daudz patapinājumu devusi augšvācu valoda, piem.: *kartupelis*, *plinte* jeb *flinte*, *vanna*.

Augšvācu valoda ietekmējusi arī sintaksi un frazeoloģiju.

2. **Patapinājumi no slaviem.** No slavu valodām latviešu valodu visvairāk ietekmējusi krievu valoda; Latgalē izjūtama arī poļu valodas ietekme.

Krievi jau priekš 12. gadsimta ir stājušies sakaros ar latviešiem; tai laikā latvieši no krievu valodas jau aizguvuši daudz vārdu,

piem.: *grēks*, *svēts*, *soģis*, *baznīca*, *gavēt*, *zvans*, *zvanīt*, *grāmata*, *bloda*, *žel*, *pīrāgs*, *dukurs*, *pūkas*.

19. un 20. g. s. pārkrievošanas laikā krievu valodas ietekme, skolu un administrācijas pabalstīta, atstāj pēdas arī sintaksē un frazeoloģijā.

3. **Patapinājumi no lībiešu resp. igauņu valodas.**

Piemēri: *vaba*, *loms*, *kals*, *ķidas*, *ķīla*, *suga*, *maksa*, *sēne*, *puika*, *lautāt*, *jauda*.

4. **Kuršu valoda** ietekmējusi latviešu valodu Rietumkurzemē.

5. **Leišu valoda** ietekmējusi latviešu valodu samērā maz; lielāka ietekme izmanāma tikai Lietuvas robežas tuvumā.

Pirmie raksti latviešu valodā; latviešu valodas pētniecības vēsture un pētītāji.

13. §. Pirmie raksti latviešu valodā uzglabājušies no 16. g. s.; tās ir tēvreizes, kas uzrakstītas kļūdainā un neskaidrā valodā.

Pirmā grāmata latviešu valodā ir 1585. g. izdotais katoļu katechisms. 1586. g. parādās luterāņu katechisms, 1587. g. — garīgas dziesmas un evaņģeliju gabali. Šās pirmās grāmatas sarakstītas vidus dialektā, un to valoda daudz neatšķiras no mūsdienu rakstu valodas.

Galvenās atšķirības: 1) senā daudzskaitļa datīva forma ar galotni **-ms**, piem.: *jouniems bērniems = jauniem bērniem*; 2) senais illatīvs, tagadējā lokatīva vietā, piem.: *iekšan = iekša, aran = arā*.

Šo grāmatu galvenie trūkumi: 1) nekonsekvenca rakstībā un nepareizi gramatisko formu — dzimšu un locījumu — darinājumi (vārdi bieži beidzas ar burtu **e** nevietā); 2) verdzisks tulkojums vārdu pa vārdam no vācu valodas.

Latviešu valodas pētniecības vēsture sākas ar 17. g. s. Mūsu valodas pirmie pētnieki ir vācu tautības mācītāji; paši latvieši šim darbam varēja nodoties, tikai sākot ar tautas atmodas laiku.

Pirmā gramatika latviešu valodā ir 1644. g. publicētā Rehehūzena (Rehehusen) valodas mācība. Šī grāmata trūcīga un kļūdaina, un tai maz nozīmes mūsu valodas pētīšanā.

Pirmā ievērojamākā persona latviešu valodas pētīšanas vēsturē ir **Juris Mancelis** (Georg Mancelius). 1638. gadā viņš izdeva pirmo vārdnīcu „Lettus“ un sarunas latviešu valodā „Phra-seologia lettica“. Mancelis pirmais arī novērojis izlokšņu īpatnības.

Valodas pētīšanu turpina **Fūrekers** (Fürecker), ko Vecais Stenders nosaucis par pirmo stipro latvieti. Vairāki Fūrekera gramatiskie darbi gan zuduši, bet rokrakstā atstātos materiālus ar saviem papildinājumiem izdevis Kurzemes superintendents **Heinrichs Adolfijs** (Adolphi), tā sniegdams pirmo vērtīgo latviešu gramatiku.

Ievērojams latviešu valodas pētnieks ir **Vecais Stenders** (Stender). 1761. gadā viņš izdod gramatiku. 1783. gadā iznāk gramatikas 2. paplašināts izdevums. 1789. gadā viņš izdod paplašinātu vārdnīcu (vāciski-latvisku un latviski-vācisku). Vecā Stendera vārdnīcā daudz senu un apvidus vārdu.

Vārdnīcas izdod (1772. g. vāciski-latvisku, 1773. g. latviski-vācisku) arī Stendera laika biedrs **Jēkabs Lange** (Jakob Lange).

Talāk latviešu valodas pētīšanas darbu turpina „Latviešu draugu biedrība”. No šās biedrības biedru vidus valodas pētīšanas darbā izceļas **Hūgenbergers** (Hugenberger) (rakstījis par saikļiem, apstākļiem un prepozīcijām), **Juris Bārs** (Georg Bahr) (domājams, bijis latvietis; rakstījis par patskaņu izrunu un ortogrāfiju) un sevišķi **Bīlenšteins** (Bielenstein), kuŗa plašākais darbs ir gramatika „Die Lettische Sprache” (1863. g.).

1872. gadā iznāk **Juŗa Neikena** iesāktā — bīskapa Ulmaņa pabeigtā vārdnīca (latviski-vāciska).

Tautas atmodas laikmetā ar **Juri Alunānu** iesākas nacionālais virziens latviešu valodas pētīšanā. Alunāns mēģinājis attīrīt mūsu valodu no ģermānismiem, latviskojis tautu nosaukumus, radījis daudz jaunu vārdu ar latviskiem piedēkļiem.

Kronvaldu Atis arī pieminams kā mūsu valodas kopējs un jaunvārdu radītājs.

Ar zinātniskām metodēm un rūpīgu iedziļināšanos valodas pētniecības darbam piegājis **K. Mūlenbachs** (1853.—1916.). Viņš veicis plašus izlokšņu pētījumus, sarakstījis mūsu valodas sintaksi, bet viņa lielākais darbs ir zinātniska latviešu valodas vārdnīca. Šās vārdnīcas manuskriptu viņš sagatavojis līdz vārdam „patumšs”.

Prof. J. Endzelīns latviešu valodniecību dibinājis uz stingri zinātniskiem pamatiem un ir lielākā autoritāte mūsu valodas pētniecībā. Viņš turpina un nobeidz Mūlenbacha iesāktu Latviešu valodas vārdnīcu. Tā iznāk 4 sējumos (1923.—1932. g.); papildinājumus un labojumus izdod J. Endzelīns un E. Hauzenberga. J. Endzelīna ievērojamākie darbi, neminot daudz citu pētījumu, ir „Lettische Grammatik” (1922. g.), „Latviešu valodas skaņas un formas” (1938. g.) un „Senprūšu valoda” (1943. g.).

Skaņu mācība.

Latviešu valodas skaņas.

14. §. Valodu veido teikumi, teikumus — vārdi, vārdus — skaņas.

Skaņa ir valodas vismazākā sastāvdaļa. Skaņas nav redzamas, bet dzirdamas. Dzirdamai valodas skaņai ir sava redzama rakstu zīme, ko sauc par **burtu**.

Noteiktā kārtā sakārtotu burtu kopu sauc par *alfabētu*.

Latviešu alfabētā ir šādi burti: a, b, c, č, ch, d, dz, dž, e, f, g, ģ, h, i, j, k, ķ, l, ļ, m, n, ņ, o, p, r, ŀ, s, š, t, u, v, z, ž. Burtu j sauc par jōtu.

Burti *f, h, ch* sastopami tikai svešvārdos,
piem.: *forma, firma; himna, horizonts; chronika, chaoss.*

Svešos īpašvārdos sastopams arī *ō* un *ū*, *ö* un *ü*,
piem.: *Hölderlins, Glüks, Göte, Mülenbachs.*

Patskaņi un divskaņi.

15. §. Valodas skaņas iedala patskaņos jeb vokaļos un līdzskaņos jeb konsonantos.

Patskaņi.

16. §.

Patskanis ir tāda valodas skaņa, ko izrunā, elpojamaļ divāšai samērā brīvi plūstot cauri mutes dobumam.

Rakstu valodā sastop šādus patskaņus: **a, e, i, u**, svešvārdos arī tīro **o**. Šo **o**, kādu runā vācu un krievu valodā, sastop arī mūsu augšzemnieku dialektā (piem.: *golva = galva*).

Visi šie patskaņi var būt gan **īsi**, gan **gaļi**. Patskaņu gaļumu apzīmē ar svītru virs burta,

piem.: *rada, rāda; stiga, sīga; pludiņš, plādi; drebēt, drebe; polttika, prōza, sōlō.*

Divskaņi.

17. §.

Divu nevienādu patskaņu savienojumus, kas saplūst vienā zilbē, sauc par divskaņiem jeb diftongiem.

Izšķir šādus divskaņus: **ai, au, ei, ie, ui, iu, o, oi.**

Divskani **ui** pa lielākai daļai sastop patapinātos vārdos, piem.: *puika, muiža.*

Divskani **iu** sastop tikai retumis, piem.: *plukšķēt.*

Divskani **oi** sastop tikai svešvārdos, piem.: *boikots.*

Pie divskaņiem pieder arī latviešu **o**, jo to izrunā kā **uo** jeb **uo**, piem.: *loks, logs, skola.*

Patskaņa *e, ē* izruna.

18. §. Atkarā no nākamajam skaņam patskani *e* (gaŗo un Iso) izrunā gan ŕauri, gan plati.

Istos, nesaliktos latviešu vārdos *e, ē* skaņa ir plata, ja nākamajā zilbē seko vai senāk sekojis *a, ā*, platais *e, ē, u, ū, o, ai, au* un starpā nav mikstināta līdzskaņa (*l, r, ņ, ņ, ģ, ŝ, ŝ* arī *č, dž*) vai *j*. Pārējos gadījumos *e, ē* skaņa ir ŕaura.

Piemēri ar platu *e*: *tēvs* (senāk nākamajā zilbē sekojis *a*: **tēvas*), *sens* (**senas*), *viņš redz* (**redza*), *viņš vel* (**vēla*), *tēva, sena* (nākamajā zilbē seko *a*); *tēvu, senu, dēlu* (nākamajā zilbē seko *u*), tāpat arī vārdos: *vēsture, vēstule, Zemgale* (īsti „zemais gals“); *Cēsu, telpa, dzelzu, redzu, ceru, vēlu*; *sekot, melot; ledains; tērauds; debesu, redzētu, meklētu, veļetava* (beidzamajos četros vārdos platais *e* vai *ē* abās pirmajās zilbēs).

Piemēri ar ŕauro *e*: *vecis, vecene, vējš, svešs, ceļš, kļets* (senāk *kļētis*), *Cēsis, debesis, leju, ceļu, elšu, dzešu, beržu, berzišu; dzert, ēst, vest, pelēt, mācēt, veļēt* (atkritis *i*); *es, mēs, ŝe, te, bet* (izņēmumi: *se! bē, mē*, kas ar platu *e*).

Šķietamie izņēmumi.

19. §. Patskanis *e, ē* ir plats:

1. *a*-celmu daudzskaitļa nōminātīvā un datīvā, piem., *veci, veciem, tēvi, tēviem, i* un *ie* priekšā *e* izrunājams plati gaidāmā ŕaurā *e* vietā. Platā *e* skaņa ŕais formās ir jauninājums pēc pārējo locījumu parauga, kur *e* plats tīri likumīgi. Ar ŕauro *e* ŕas formas vēl izrunā dažās izloksnēs, piem., *Piebalgā*;

2. apstākļēnos, piem.: *reti, lepni, leti* (*i* no **ai*).

Patskanis *e, ē* ir ŕaurs:

1. salikteņu pirmajā daļā, ja tā ir priedēklis: *ne-, bez-, pēc-, pret-*,

piem.: *negods, negaiss, bezprāts, bezgodis, pēcnācējs, pret-runā, pretstats*;

2. pirmatnējo verbu pagātnes formās,

piem.: *metu, metām, metāt*. Senāk un izloksnēs vēl tagad: *mešu, metēm, metēt*, kur sens šaurs *e*;

3. svešvārdos,

piem.: *senāts, sektors, lektors*.

Gala zilbju patskaņu un divskaņu pārveidošanās un zušana vairākzilbju vārdos.

20. §. Valodai tāpat kā cilvēcei un atsevišķam cilvēkam ir sava pagātne un tagadne. Latviešu valoda nav agrāk tā skanējusi, kā mēs to tagad runājam; tai ir bijušas savas ipatnības, kas laika plūdumā zudušas, bet vārdu izrunā atstājušas zināmas pēdas. Lai tās saskatītu un izprastu, jāzina divi likumi, kas izriet no mūsu valodas pārmaiņām.

21. §.

Pirmatnējie isie patskaņi (atskaitot *u*) zuduši seno vairākzilbju vārdu gala zilbēs.

Vienzilbes vārdos tie patvērušies.

Tā, piemēram: *a*-celmu lietvārdos zudusi *a* skaņa, piem.: *sargs*, senāk **sargas* (leišu valodā *a* skaņa vēl tagad patvērusies: *sārgas*), *tēvs*, senāk **tēvas* (lei. *tēvas*); *a* patvēries vienzilbes vārdos: *kas, tas*;

i-celmu lietvārdos zudusi *i* skaņa, piem.: *klets*, senāk **kletis*, bet: *šis*;

verbu *a*-celmos tagadnes trešajā personā atkritusi *a* skaņa, jo bijusi vairākzilbju vārda galotnē, piem.: *viņš jūt* (**junta*), *ceļ* (**ceļa*), *nes* (**nesa*), *cep* (**cepa*), bet *a* skaņa patvērusies vidējā kārtā, jo aiz tās sekojusi vēl viena zilbe.

Skaņa *u* nav zudusi,

piem.: *medus* (lei. *medūs*), *tirgus*, *ledus*.

Īso patskaņu zudums seno vairākzilbju vārdu gala zilbēs tagad vārdu izrunā izpaužas šādi: *e* skaņu vārda saknes zilbē izrunā gan plati, gan šauri, atkarā no zudušā patskaņa, piem.: *tēvs, dēls, viņš nes* ar platu *e* saknē, jo senāk sekojis *a* (**tēvas*); *klets* — ar šauru *e*, jo senāk sekojis *i* (**kletis*); *akmens* (viensk.ģenitivs) ar šauru *e*, jo *e* zudis, sal. lei. *akmenēs*.

22. §.

Pirmatnējie gaŗie patskaņi un divskaņi saĩsināti tādu vārdu gala zilbēs, kam senāk bijušas vismaz divas zilbes, pie kam:

*ai, ei un ie pārvērties par i,
au " o " " u.*

Gaŗums patvēries vienzilbes vārdos.

Piem.: ā-celmu viensk. nōminātīvā *liepa* no **liepā*, *aka* no **aka*, a-celmu viensk. ģenitīvā *tēva* no **tēvā*; bet *tā* (jo vienzilbes vārds);

daudzsk. nōminātīvā un akuzātīvā *liepas* no **liepās*, *akas* no **akās*; bet *tās*;

tāpat verbu ā-celmos *māca* no **mācā*, bet *mācās* no **mācāsi*;

a-celmu daudzsk. nōminātīvā *stipri vīri* no **stiprie vīrie*; bet *tie, šie*;

verbu viensk. I persona *jātu* no **junto* (o=uo),

II " *jāti* no **juntie*,

I " *ceļu* no **ceļo* (o=uo).

Visur tur, kur tagad gala zilbē gaŗš patskanis vai divskanis, atkritusi kāda zilbe,

piem.: verbu formās: *viņš mazģa* no **mazģāja*, vid. k. *mazģajas(i)*; *viņš meklģ* no **meklģja*, vid. k. *meklģjas(i)*;

ē-celmu lokātīvā *upģ* pģc gaŗa beigu ē atkritusi kāda zilbe, sal. lei. *ūpģje*.

Piezīme. Daģos gadģjumos senais gaŗums ir ne tikai saĩsināģies, bet pat pilnģgi zudģis, piem.: *ceģam* (no **ceģami*, bet *ceģami* no **ceģamie*, sal. vidģjās kģrtas formu *ceģamies*).

Patskaņu mijas vienas saknes vārdos.

23. §. No vārda saknes ar daģādiem piedģkģjiem var darināt jaunus vārdus. Piemģram, no saknes *sģ-* var darināt: *sģ-t*, *sģ-ģa*, *sģ-ģums*, *sģ-ģģjs*, *sģ-ģana*, *sģ-tuve*.

Šajos un ļoti daudz citos vārdos saknes patskanis nav mainģies, bet ir vārdi, kuģos saknes patskanis mainģas. Šģ maiģa nav patvaģģģa, bet pakļauta noteiktai likumģbai; tikai noteikti patskaņi un divskaņi mainģas savā starpģ.

Izšķir šādus patskaņu mijas likumus.

1. Patskanis *e* saknē mijas ar *a*, *ē*, *o*, *ā*, bet priekš *l*, *m*, *n*, *r* arī ar *i*.

e	ē	a	o	ā	i
<i>mest</i>	<i>mētāt</i>	<i>pamats</i>	—	—	—
<i>šķelt</i>	<i>šķēlu</i>	<i>skaldīt</i>	—	—	<i>šķila</i>
<i>zeļu</i>	<i>zēlu</i>	<i>zaļš</i>	—	<i>zāle</i>	—
<i>remdēt</i>	—	—	—	<i>rāms</i>	<i>rint</i>
<i>veļu</i>	<i>vēru</i>	—	—	<i>vārstīt</i>	<i>virināt</i>
<i>sveļu</i>	<i>svēru</i>	<i>svars</i>	—	<i>svārstīt</i>	<i>svira</i>
—	<i>plēst</i>	—	<i>plōst</i>	—	—
—	<i>sēsties</i>	—	<i>sodrēji</i>	—	—
<i>veļu</i>	<i>vēlu</i>	<i>valstīt</i>	—	<i>vālāt</i>	<i>vilnis</i>

2. Ar divskani *ei* jeb *ie* (no **ei*) saknē mijas *ai*, *i*, *ī*.

ei, ie	ai	i	ī
<i>biedēt</i>	<i>baidīt</i>	—	<i>bities</i>
<i>leju, liet</i>	<i>laistīt</i>	<i>lija</i>	<i>līt</i>
<i>lieku</i>	<i>laicīt (= taupīt)</i>	<i>likt</i>	—
<i>steigt</i>	<i>staigāt</i>	<i>stiga</i>	—
<i>smiet</i>	<i>smaidīt</i>	—	<i>smīdināt</i>

Piezīme: *ei*, *ai* patskaņu priekšā pārvēršas par *ej*, *aj*.

3. Ar divskani *au* saknē mijas *u*, *ū*.

au	u	ū
<i>kausēt</i>	<i>kust</i>	—
<i>jaukt</i>	<i>jukt</i>	—
<i>lauzt</i>	—	<i>lūzt</i>
<i>žaut</i>	—	<i>žūt</i>

Līdzskaņi.

24. §.

Līdzskanis ir tāda valodas skaņa, ko izrunājot, izelpojama divāsa mutes dobumā sastop stipru sašaurinājumu vai pilnīgu aizsprostojumu.

Izšķir:

1. vienkāršus līdzskaņus: **b, d, f, g, h, ch, j, k, l, m, n, p, r, s, š, t, v, z, ž;**
2. saliktus līdzskaņus: **c** (no *ts*), **dz, č** (no *tš*), **dž;**
3. mikstinātus līdzskaņus: **ģ, ķ, ļ, ņ, ŀ.**

Līdzskaņu iedalījums.

25. §. 1. Līdzskaņus izrunā gan ar lūpām, gan mēlei piešķaroties pie zobiem vai pie aukslējām. Sakarā ar to katram līdzskanī ir sava noteikta izrunas vieta.

Pēc izrunas vietas izšķir:

- a) **lūpu** līdzskaņus jeb **lūpeņus**: **b, p, m, v, f;**
- b) **zobu** līdzskaņus jeb **zobeņus**: **d, t, n, ņ, s, (š), z, (ž), r, ʀ, l, l̥;**
- c) **aukslēju** līdzskaņus jeb **aukslējeņus**: **ģ, ķ, j, ch, g, k.**

Izrunājot līdzskaņus **ģ, ķ, j**, mēles vidus piekļaujas cietajam aukslējām, **g, k** izrunājot, mēles pakalējā daļa piekļaujas mīkstajām aukslējām, bet, izrunājot **ch**, mēle piekļaujas reizēm mīkstajām aukslējām (piem.: *chaoss, Mülenbachs*), reizēm cietajām aukslējām (piem.: *architekts, Fichte*).

n, atrazdamies **g, k** priekšā, arī pieder pie aukslējeņiem, piem.: *kungs, kunkstēt, tenka, banga, līnga, krunka*.

2. Bez tam līdzskaņus iedala:

- a) **skaneņos** jeb **sonōros** līdzskaņos, kuņos pārsvarā skaņu elementi, un
- b) **troksneņos**, kuņos pārsvarā trokšņu elementi.

Skaneņus savukārt iedala:

- a) **nāseņos**: **m, n, ņ;**
- b) **plūdeņos**: **l, ļ, r, ʀ.**

Troksneņus iedala:

- a) **berzeņos**: **j, v, s, z, š, ž, ch, f**, kuņus izrunājot, mutes dobums kādā vietā sašaurinās un, izelpojamai divāšai cauri plūstot, rodas zināma berze; berzeņus **s** un **z** sauc par **svelpeņiem**, **š** un **ž** — par **šņāceņiem**;

b) **slēdzenos**: **b, d, g, k, p, t, ģ, ķ**, kuņus izrunājot, mutes telpa kādā vietā pilnīgi noslēdzas.

3. Pēc balsekļu piedalīšanās troksneņu izrunā izšķir:

a) **balsīgos** troksneņus: **j, v, z, ž, b, d, g, ģ**, kuņu izrunā balsekļi darbojas līdz (balsīgi ir arī skaneņi);

b) **nebalsīgos** troksneņus: **ch, f, s, š, p, t, k, ķ**, kuņu izrunā balsekļi nedarbojas līdz.

Ar burtu **h** apzīmē nebalsīgu izdvēsumu.

Līdzskaņu iedalījuma tabula.

			Pēc izrunas vietas		
			lūpeņi	zobeņi	aukslējeņi
Troksneņi	Slēdzeņi	balsīgie	b	d	g, ģ
		nebalsīgie	p	t	k, ķ
	Berzeņi	balsīgie	v	z (ž)	j
		nebalsīgie	f	s (š)	ch
Skaneņi	plūdeņi	—	l, l̄, r, r̄	—	
	nāseņi	m	n, ņ	n (k, g priekšā)	

Skaņu pārmaiņas.

(Sk. 1. — 4. uzdevumu).

Balsīgo un nebalsīgo troksneņu pārmaiņas.

26. §.

Balsīgais troksnenis izrunā pārvēršas par nebalsīgo, ja aiz šā balsīgā troksneņa (*b, d, dz, g, ģ, z, ž*) tūlīt seko nebalsīgs (*p, t, k, ķ, s, š, c, č*).

Schēma: **b, d, g, ģ, z, ž** | **p, t, k, ķ, s, š**

Piemēri: *biezs* izrunā *bies*, *spožs* — *spoš*, *sargs* — *sarks*, *gads* — *gats* (*gac*), *bezkauna* — *beskauna*, *lūzt* — *lūst*, *lauzts* — *lausts*, *atspirgšana* — *atspirkšana*, *spilgts* — *spilkts*, *izkopts* — *iskopts*, *izcelt* — *iscelt*, *uzčubināt* — *usčubināt*.

Rakstos un izrunā saknes beigās verbu **sta**-celmos (sk. 232. §) pilnīgi zūd balsīgais **z** nebalsīgā **s** priekšā, piem., senajā formā **lāzstu* **z** zudis **s** priekšā: *lāstu*. Sastopams **z** pagātnes celmā, arī vēlējuma izteiksmē un nenoteiksmē, piem.: tag. *lāstu*, pag. *lāzu*, vēl. izt. *lāztu*, nenot. *lāzt*, *birstu* — *birzu* — *birztu* — *birzt*, *milstu* — *milzu* — *milztu* — *milzt*.

Piezīme. Lai vieglāk izšķirtu, kur šādos verbos rakstāms **z**, kur **s**, der tos salīdzināt ar līdzīga celma vārdiem, kam saknē **z** nav,

piem.: *mirkstu* — *mirku* — *mirkt*, *grimstu* — *grimu* — *grimt*.

Tais formās, kur šiem verbiem **s** ir (piem., *grimstu*), **s** būs arī tādiem verbiem kā *lūzt* (piem., *lāstu*), bet formās, kur **s** nav (piem., *grimt*), jāraksta **z** (piem., *lāzt*).

27. §.

Nebalsīgais līdzskanis izrunā pārvēršas par balsīgo, ja aiz nebalsīgā līdzskaņa (*p, t, k, ķ, s, š*) tūlīt seko balsīgs troksnenis (*b, d, g, ģ, z, ž*).

Schēma: <i>p, t, k, ķ, s, š</i>	<i>b</i> <i>d</i> <i>g</i> <i>ģ</i> <i>z</i> <i>ž</i>	> <i>b, d, g, ģ, z, ž</i> .

Piemēri: *pusdiena* izrunā *puzdiena*, *atbilde* — *adbilde*, *apgabals* — *abgabals*, *apgērbs* — *abģērbs*, *atbalss* — *adbalsss*, *braukdams* — *braugdams*, *apbēdināt* — *abbēdināt*.

Šās līdzskaņu pārmaiņas ir tikai izrunā, rakstos nekādu pārmaiņu nav.

Piezīme. Balsīgo un nebalsīgo troksneņu pārmaiņas izrunā sagādā grūtumus rakstībā. Lai parliecinātos, kāds līdzskanis rakstāms, gadījumu vairumā var izlīdzēties, vārdu lokot, t. i., neskaidro līdzskani nostatot patskaņa priekšā. Ja vārds ir saliktenis, tas jādala sastāvdaļās.

Piem.: *lauzt* — *lauza*, *smags vāks* — *smaga vāka*, *pusdiena* — *puse + diena*, *apgabals* — *ap + gabals*.

Līdzskaņa *v* pārmaiņa.

28. §.

Ja aiz *a, e, i* tai pašā zilbē sekō *v*, tad šo patskaņu savienojumu ar *v* izrunā kā krītošu divskani *au, eu, iu*; rakstos skaņa *v* paliek.

Piem.: *tavs* izrunā *taus*, *savs*—*saus*; *sev*—*seu*; *divdesmit*—*diudesmit*, *ziņš*—*zius*.

Jāielāgo, ka rakstu valodā vārdos *Dievs, tēvs, gōvs* arī izrunā *v* skaņai nav jāzūd; daudzās izloksnēs skaņu *v* šais vārdos izmet.

Līdzskaņa *j* pārmaiņa.

29. §.

Ja aiz *a, e, u* tai pašā zilbē seko *j*, tad šo patskaņu savienojumu ar *j* izrunā kā krītošu divskani *ai, ei, ui*; rakstos *j* paliek.

Piem.: *klajš* izrunā *klaiš*, *smej*—*smei*, *šuj*—*šui*, *skuj*—*skui*, *dej*—*dei*.

Jāielāgo, ka rakstu valodā kā izrunā, tā rakstos līdzskanis *j* paliek, ja tas ir starp gaņu patskani vai divskani un līdzskani *š*, piem.: *spējš, vējš, vājš, straujš, kraujš*.

Līdzskaņu *d, t* pārvēršanās.

30. §.

Līdzskaņi *d, t* pārvēršas: 1) *d* priekšā par *z*,
2) *t, s, š* priekšā par *s*.

Piem.: *vezdams* no **veddamas*, *klīzdams* no **klīddamas*, *sīzdams* no **sīddamas*, *vīzdams* no **vīddamas* (ka šais vārdos saknē *d* un *t*, to rāda pagātnes forma: *vedu, klīdu, situ, vītu*); *vest* no **vedti*, *klīst* no **klīdti*, *sīst* no **sīdti*, *vīsti* no **vīdti*; *vests* no **vedtas*, *vešana* no **vedsjanā*, *sišana* no **sīdsjanā* kā *glābsana* no **glābsjanā*.

Līdzskaņu *t, d* pārvēršanās par *s, z* sevišķi jāievēro divdabjos ar *-dams, -ts* un nenoteiksmē. Lai zinātu, kad rakstāms *z*, kad *s*, jāievēro šādi noteikumi:

1. Ja verba sakne pagātnē beidzas ar *-t* vai *-d*, tad divdabī ar *-dams* rakstāms *z*, bet divdabī ar *-ts*, vēlējuma izteiksmē un nenoteiksmē rakstāms *s*,

piem.: *vedu*—*vēzdams*—*vests*—*vest*; *situ*—*sīzdams*—*sīsts*—*sīst*.

2. Ja verba sakne pagātnē beidzas ar *-s*, tad *s* paliek visās formās,

piem.: *nesu—nesdams—nests—nest*.

3. Ja verba sakne pagātnē beidzas ar *-z*, tad *z* paliek visās formās,

piem.: *lauzu—lauzdams—lauzts—lauzt*,

atskaitot verbus, kam tagadnes celms atvasināts ar piedēkli *-sta*; tiem tagadnē un no tagadnes atvasinātās formās *z* skaņa *s* priekšā ir zudusi (sk. 26. §).

Sk. 3. uzdevumu.

Līdzskaņu *k, g* pārvēršanās.

31. §.

***i, e, ie* priekšā līdzskaņi *k, g* pārvērtušies par *c, dz*.**

Piem.: *draugs—draudzība—draudze, kungs—kundziņš—virskundzība, loks—lociņš—loceklis, likt—liec!* (senāk: *lieci*)—*lieciet!*

Leišu valodā skaņa *k, g* patskaņu *i, e, ie* priekšā patvērusies,

piem.: *dzivs, lei. gývas; ciets, lei. kietas*.

Ši *k, g* skaņas pārvēršanās sevišķi jāievēro verbu formās, kur šie līdzskaņi nostājas *ie* priekšā.

Pavēles izteiksmes formā jāsaka: *pārciet!* nevis *perkiet!* *nāciet!* nevis *nākiet!* *audziet!* nevis *augiet!* *rociet!* nevis *rokiet!* *sāciet!* nevis *sākiet!* *velciet!* nevis *velkiet!* *nezodiet!* nevis *nezogiet!*

Šķietamie izņēmumi.

32. §. Līdzskaņi *k, g* nepārvēršas par *c, dz* tāda *i* priekšā, kas saīsināts no *ai*, un tāda *ie* priekšā, kas aizstāj senāku *ai*, t. i., šādos gadījumos:

1. pagātnes vienskaitļa otrā personā, ja pirmā persona beidzas ar *-ku, -gu*,

piem.: *liku — liki — likies, plaku — plaki, augu — augi, degu — degi;*

2. tagadnes vienskaitļa otrā personā verbos, kas nenoteiksmē beidzas ar *-āt, -it*, un verbā *mācēt*,

piem.: *sargāt — sargi, sacīt — saki (i no ai) — sakiet* (aizstāj senāku *sakait*), *mocīt — moki, raudzīt — raugi, locīt — loki, mācēt — māki* (senāk * *māci*; jauninājums *māki* darināts tādēļ, lai nesaskanētu ar attiecīgo formu no verba *mācīt*);

3. apstakleņos, kas atvasināti no adjektīviem,
piem.: *jauki* no *jauks*, *bargi* no *bargs*, *smagi* no *smags*;
4. ā-celma senajos vienskaitļa datīvos,
piem.: *pa labi roki*, lei. viensk. dat. *raņkai* (i saīsināts no *ai*).
Bez tam **k**, **g** atrodas **i** un **ie** priekšā **a**-celmu daudzskaitļa
nominatīvā un datīvā kā jauninājumi pēc citu locījumu parauga,
piem.: *draugi* — *draugiem*, kā: *drauga* — *draugam* utt.;
koki — *kokiem*, kā: *koka* — *kokam*.

Līdzskaņu savienojumu *sk*, *zg* pārvēršanās.

33. §.

Līdzskaņu savienojumi *sk*, *zg* patskaņu *i*, *e*, *ie* priekšā pārvēršas par *šk*, *žg* (sk. 34. §).

Piem.: *škelt* no **skelti*, lei. *skélti*; *režģis* no **rezģis*, lei. *rēzģis*.
Pamazināmos vārdos ar **-iņš**, **-iņa** savienojumi **sk**, **zg** pārvēršas pēc citu formu parauga par **sc**, **zdz**,

piem.: *druska* — *drusciņa*, *sesks* — *sesciņš*, *samazgas* — *samazdziņas* (kā: *roka* — *rociņa*, *vaga* — *vadziņa*).

Savienojumi **šk**, **žg** ceļas arī no **stj**, **zdj**,

piem.: *riksķu* no **riktstjō*, *tkšķa* no **tkstjā*, *valšķu* no **valstjō*.

Piezīme. **kšķ** vietā sastop arī **kš**, piem., *riksšu*, *tkša*; formai *valšķu* tagadējā rakstu valodā ir paralēla forma *valstu*.

Līdzskaņu *s*, *z*, *l*, *n* pārvēršanās.

34. §.

Līdzskaņi *s*, *z*, *l*, *n* mīkstināto līdzskaņu *ķ*, *ģ*, *ļ*, *ņ* priekšā pārvēršas par *š*, *ž*, *l*, *ņ*; līdzskaņu *ķ* un *ģ* priekšā var būt tikai *ņ*, ne *n*.

Piem.: *škelt*, lei. *skélti*; daudzsk. ģen. *riksķu* no **riktstjō* (sal. 33. §); *režģis*, lei. *rēzģis*; *zvaigžņu*, daudzsk. ģen. no *zvaigznes*; *sakašņa*, viensk. ģen. no *sakansis*; *šķēršļa*, viensk. ģen. no *šķerslīs*.

Č nav uzskatāms par mīkstinātu līdzskani, tādēļ plūdeņi un nāseņi tā priekšā paliek nemīkstināti,

piem.: *franči*, *senči*, *brunči*, *velču* (*aukla*).

Līdzskaņa *s* pārvēršanās.

35. §.

Līdzskanis *s* aiz *j*, *ļ*, *ņ*, *r* pārvēršas par *š*.

Piem.: *vējš* no *vējs*, **vējas*; *straujš* no *straujs*, **straujās*; *ceļš* no *ceļs*, **celjas*; *viņš* no *viņš*, **viņas*, senāka **vinjas*; *varš* no *varš*, **varas*, senāka **varjas*.

Div- un vairākzilbju vārdos, kas beidzas ar *-ājs, -ējs, -ijs, -ojs*, rakstu valodā *s* aiz *j* paliek. Tas izskaidrojams ar tām izloksnēm, ko runā ap Jelgavu un Dobeli un kas ir rakstu valodas pamatā: tur *j* skaņu šais izskaņās izrunā kā *i*, aiz kuŗa *s* paliek nepārvērties,

piem.: *arais*, rakstu valodā *arājs*, *maleis* — *malējs*, *sālis* — *sālijs*.

Dažās izloksnēs *s* aiz *j* pārvērties par *š*, pēc kam *j* zudusi, piem.: *mācītājs* — *mācītaš*, *skolotājs* — *skolotaš*, *arājs* — *arāš*, *kalējs* — *kalēš*.

Līdzskaņu savienojuma *ln* pārvēršanās.

36. §.

Rakstu valodā sastopamais *ln* daudzās izloksnēs pārvēršas par *ll*.

Piem.: *pills*, *mells*, *vells*, *villa*.

Šādas formas literārā valodā nav ciešamas; jāsaaka: *pilns*, *melns*, *velns*, *vilna*. Rakstu valodā gan ar *ll* sastopami vārdi: *mellene*, no *melnene*, *villaine* no *vilnaine*; atzīstamas abas formas.

Līdzskaņa *v* zudums pēc *r*.

37. §.

Rakstu valodā sastopamais *v* pēc *r* zudis daudzās izloksnēs.

Piem.: *ciris*, *buris*, *purs*. Literārā valodā jālieto formas: *cirvis*, *burvis*, *purvs*.

Bez *v* skaņas var lietot vārdu *duris* (lei. *dūrys*) blakus formai *durvis*.

Līdzskaņu *r, j, d* atkrišana vārda beigās.

38. §. Nevērīgā tautas valodā bieži *r, j, d* atkrit vārdos: *i(r)*, *a(r)*, *pa(r)*, *ku(r)*, *šu(r)*, *lau(j)*, *do(d)*. Rakstu valodā visnotaļ jāpatur pilnās formas.

Skaņu savienojumu *-an-, -en-, -in-, -un-* pārvēršanās.

39. §. Skaņu savienojumi *-an-, -en-, -in-, -un-*, kas citās baltu valodās patvērušies, latviešu valodā ir pārvērtušies, ja tieši aiz *n* tai pašā zilbē nav sekojis kāds patskanis, piem.:

an > *o*, piem.: *roka*, lei. *rankā*, pr. *rānkan* (viensk. akuz.); bet *gans* no **ganas*;

en > *ie*, piem.: *pieci*, lei. *penki*; *liekt*, lei. *leñkti*;

in > *i*, piem.: *lūkt*, lei. *lūñkti*; *krītu*, lei. *krintū*;

un > *ū*, piem.: *jātu*, lei. *juntū*; *jāgt*, lei. *jūngti*.

Piezīme. Skaņu savienojumi **-an-**, **-en-**, **-in-**, **-un-** sastopami jauninājumos, piem.: *skandināt*, *skangals* un patapinājumos, piem.: *klints* (no lejsvācu valodas), *dzintars*, *menca* (no kuršu valodas).

Līdzskaņu savienojumi ar *j*.

40. §. Vienkāršie līdzskaņi (atskaitot lūpeņus **p**, **b**, **m**, **v**), savienojoties ar *j*, saplūst ar to vienā, jaunā skaņā.

tj, dj > **š, ž**, piem.: *zutis* — *zuša* (no **zutja*), *briedis* — *brieža* (no **briedja*).

sj, zj > **š, ž**, piem.: *lasis* — *laša* (no **lasja*), *vēzis* — *vēža* (no **vēzja*).

lj, rj, nj > **ļ, r, ņ**, piem.: *braļa* (no **bralja*), *dzeru* (no **dzerju* — senāka *gerjo*), *viļņa* (no **vilnja*).

kj, gj > **c, dz**, piem.: *caurs*, lei. *kiāuras*; *liecu*, lei. *lenkiū*; *jādzu*, lei. *jūngiu*.

Piezīme. Lietvārdos, kas beidzas ar **-cis** un **-dzis**, vienskaitļa ģenitīvā un visā daudzskaitlī aiz **c** un **dz** no jauna iesprausta *j* pēc tādu vārdu parauga kā *kurmīš* — *kurmja* — *kurmji*, piem.: *lācis* — **lācja* — **lācji*, *vadzis* — **vadzja* — **vadzji*, pēc kam *cj* pārvērties par *č* un *dzj* — par *dž*. Vārdā *rudzi dz* paglabies tādēļ, ka šo vārdu palaikam lieto daudzskaitlī, kur celma beigās nav mīkstinātu un nemīkstinātu līdzskaņu maiņas. No uzvārda *Rudzis* ģenitīvs ir *Rudža*.

41. §.

Lūpeņu savienojumi ar *j* saknes beigās paliek nepārveidoti.

Piem.: *gulbis* — *gulbja*, *āpis* — *āpja*, *burvis* — *buroja*, *kurmīš* — *kurmja*.

Vārda sākumā **bj, pj** pārvērties par **bl, pl**,

piem.: *blāurs* (= nikns, dusmīgs) no **bjāurs*, lei. *bjaurūs*; *plaut* no **pjauti*, lei. *pjāuti*.

r un *bj, pj, mj, vj*.

42. §. *r* un **bj, pj, mj, vj**, kas daudzās izloksnēs pārvērtušies par **r, b, p, m, v**, rakstu valodā paturami; tāpēc derēs pārskats, kādos gadījumos rakstu valodā jārunā un jāraksta *r, bj, pj, mj, vj*.

1. Vārdos, kas vienskaitļa nōminātīvā beidzas ar **-š**, sastopams *r, bj, pj, mj, vj* visos locījumos un visos atvasinājumos, atskaitot tos atvasinājumus, kur aiz *r, b, p, m, v* tieši seko *i, e, ie, ei*.

Piem.: *kaŗš* — *kaŗa* — *kaŗu* — *kaŗiem*; tāpat: *vaŗš*, *gaŗš*, *kuŗš*, *slapjš*; *slapjums*, *gaŗums*, *gaŗāks*, *kaŗot*, *kaŗotājs*; bet: *kariņš*, *kareivis*, *garens*, *pagarināt*, *uz kurieni*, *slapināt*, *slapēt*.

2. Lietvārdos, kas nōminātivā beidzas ar *-is*, galotnes priekšā *ŗ*, *bj*, *pj*, *mj*, *vj* sastopams vienskaitļa ģenitivā un visā daudzskaitlī.

Piem.: *māris* — *māŗa* — *māŗi* utt.; *gulbis* — *gulbja* — *gulbji* utt.; *skapis* — *skapja* — *skapji* utt.; *kurmis* — *kurmja* — *kurmji* utt.; *burvis* — *burvja* — *burvji* utt.

Piezīme. Jāielāgo, ka vārdi: *beŗrs*, *biedrs*, *ādrs*, *zvidrs* nebeidzas ar *-is*, tādēļ *ŗ* nav mīkstināms.

3. *ē*- un *ī*- celmu vārdos *ŗ*, *bj*, *pj*, *mj*, *vj* sastopams daudzskaitļa ģenitivā.

Piem.: *dūre* — *dūŗu*, *piere* — *pieŗu*, *drēbe* — *drēbju*, *rūpes* — *rūpju*, *zeme* — *zemju*, *govs* — *govju*.

4. I lok. šķiras 4. pašķiras verbos, kas nenoteiksmē beidzas ar *-ŗt*, *-ŗt*, *-ŗt*, *-ŗt*, sastopams *ŗ*, *bj*, *pj*, *mj* visā tagadnē, atskaitot vienskaitļa otru personu, un visās no tagadnes atvasinātās formās, atskaitot pavēles izteiksmes daudzskaitļa 2. personu ar *-ŗt*.

Piemēri.

T a g a d n e.

es	<i>dzeŗu</i>	<i>ģerbjū</i>	<i>stiepju</i>	<i>lemju</i>
	<i>padzeŗos</i>	<i>saģerbjos</i>	<i>pārstiepjos</i>	<i>izlemjos</i>
tu	<i>dzeŗ</i>	<i>ģerŗb</i>	<i>stiep</i>	<i>lem</i>
	<i>padzeŗies</i>	<i>saģerŗbies</i>	<i>pārstieŗpies</i>	<i>izlemies</i>
viņš, -a	<i>dzeŗ</i>	<i>ģerŗbj</i>	<i>stieŗpj</i>	<i>lemŗj</i>
	<i>padzeŗas</i>	<i>saģerŗbjas</i>	<i>pārstieŗpjas</i>	<i>izlemŗjas</i>
mēs	<i>dzeŗam</i>	<i>ģerŗbjam</i>	<i>stieŗpjam</i>	<i>lemŗjam</i>
	<i>padzeŗamŗies</i>	<i>saģerŗbjamŗies</i>	<i>pārstieŗpjamŗies</i>	<i>izlemŗjamŗies</i>
jūs	<i>dzeŗat</i>	<i>ģerŗbjat</i>	<i>stieŗpjat</i>	<i>lemŗjat</i>
	<i>padzeŗatŗies</i>	<i>saģerŗbjatŗies</i>	<i>pārstieŗpjatŗies</i>	<i>izlemŗjatŗies</i>
viņi, -as	<i>dzeŗ</i>	<i>ģerŗbj</i>	<i>stieŗpj</i>	<i>lemŗj</i>
	<i>padzeŗas</i>	<i>saģerŗbjas</i>	<i>pārstieŗpjas</i>	<i>izlemŗjas</i>

No tagadnes atvasinātās formas:

- a) pavēles izteiksme: *dzer!* *ģerb!* *stiep!* *lem!*
lai viņš,-a *dzeŗ!* *ģerbj!* *stiepj!* *lemj!*
dzeŗam! *ģerbjam!* *stiepjam!* *lemjam!*
dzeriet! *ģerbiet!* *stiepiet!* *lemiet!*
lai viņi,-as *dzeŗ!* *ģerbj!* *stiepj!* *lemj!*
- b) vajadzības izteiksme: *jādzeŗ* *jāģerbj* *jāstiepj* *jālemj*
- c) darāmās k. tag. nelok.
divdabī ar **-ot**: *dzeŗot* *ģerbjot* *stiepjot* *lemjot*
- d) ciešamās k. tag.
lokāmais divdabī: *dzeŗams* *ģerbjams* *stiepjams* *lemjams*
nelokāmais „ *dzeŗam* *ģerbjam* *stiepjam* *lemjam*.

Verbi, kuŗos sastop **ŗ, bj, pj, mj**:

art, bart, bert, burt, durt, dzert, dzirties, irt (= airt), kart, aizkart, kurt, ķert, pērt, sert, spert, svērt, šķirt, tvert, vērt;

ciebt jeb ciept, glābt, grābt, grebt, ģerbt, knabt jeb knāpt, kniebt, riebt, strēbt, šķiebt, urbt;

kampt, kāpt, kopt, krāpt, rāpties, slēpt, stiept, svelpt, tērt, tiepties, triept, tupt, vērpt;

jumt, lemt, stumt, vemt.

Verbi *ņemt (jemt), cept, cirpt, tapt, drupt, kļupt, lipt* visās formās rakstāmi un izrunājami bez **j**.

Nemikstina **r** šādos vārdos: *Karaļaūči, karalis, karogs* (nav sakara ar vārdu *ķarš*), *gar* (bet: *gaŗam*), *kur*. Vispār **r** nav jāmikstina vārdos, kas nav pakļauti kādam gramatiskās sistēmas spaidam.

Piezīme. **ŗ, bj, pj, mj, vj** mēdz būt līdzīgos gadījumos kā **l** vai **ņ**, tādēļ šābu gadījumos der salīdzinājumi ar **l, n** skaņu līdzīgā vārdā un līdzīgā formā, piemēram, kur sastopams **l** mikstinājums lietvārdā *brālis*, tur būs arī mikstinājums vārdā *stāris*; tāpat: kur mikstina **l** skaņu, piem., verbā *celt*, tur arī būs sastopams **ŗ, bj, pj, mj, vj**, piem., vārdos: *ķert, glābt, kopt, stumt*.

Sk. 5. uzdevumu.

43. §. **j** zušana.

Līdzskanis **j** zūd, ja tas seko tieši aiz **ķ, ģ**.

Piem.: *zaķis* — *zaķa* no **zaķja*, *brēķis* — *brēķa* no **brēķja*, *deģis* — *deģa* no **deģja*.

**Līdzskanis *j* zūd starp līdzskani un patskani *i, e, ie, ei*,
bet nezūd, atrazdamies starp patskaņiem.**

Piem.: *kumeļš*, bet *kumeliņš*; *vienmuļš* — *vienmulība*; *vientuļš* — *vientulība*; *smēju* — *smeliet!* *slapjums*, *slapjš* — *slapēt*, *slapināt*; *skumjš* — *skumība*; *lemju* — *lemiet!* *dzeru* — *dzeriet!* *karš* — *kareivis*; bet *vājība*, *vējiņš* u. c.
Dažos gadījumos mīkstinājums *i, ie* priekšā ieviesies atvasinājumā no pamatvārda,
piem.: *ceļš* — *ceļnieks*, *daļa* — *daļiņa*, arī *rupība* blakus *rupībai*.

Līdzskaņu dubultošana.

44. §. Latviešu valodā dubultojami tikai plūdeņi **l, ļ, r, ņ** un nāseņi **m, n, ņ**. Šo līdzskaņu dubultojums apzīmē garī izrunājamu plūdeņi vai nāseņi,
piem.: *lelle*, *eļļa*, *nulle*, *korrekts*, *summa*, *Anna* (sal. izrunu: *nule* = nupat, *vara*, ar īsu plūdeņi un nāseņi).
Salikteņos divi plūdeņi vai nāseņi paliek līdzskaņa priekšā, bet triju vienādu līdzskaņu vietā rakstāmi divi,
piem.: *metallrūpniecība*, bet: *metallietuve*, ne: *metalllietuve*.
Citu līdzskaņu dubultojums sastopams tikai salikteņos, kuŗos pirmais vārds beidzas ar to pašu līdzskani, ar ko otrs sākas,
piem.: *attit*, *attaisnot*, *pusstunda*, *bezzemnieks*, *appūsts*, *izziņa*.

Skaņu pielīdzināšana jeb asimilācija.

45. §. Latviešu valodā ir arī tādas skaņu pārvērtības, kas radušās vieglākas izrunas labad. Viena no tām ir asimilācija jeb skaņu pielīdzināšanās iepriekšējai vai nākošajai skaņai. Šāda skaņu pielīdzināšanās izrunā jau sastopama ar balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu pielāgošanos sekojošai skaņai, tā, piemēram: *pusdiēna*, izrunā *puzdiēna*.

Skaņu pielāgošanās sastopama ne vien izrunā, bet arī rakstos, pie kam kāda skaņa (patskanis vai līdzskanis) var pielīdzināties citai skaņai **pilnīgi** vai **pa daļai**, tāpēc izšķir:

1. pilnīgu asimilāciju,

piem.: *villaine* no *vilnaine*,

2. daļēju asimilāciju,

piem.: *sumpurnis* no *sunpurnis*.

Skaņa var pielīdzināties tieši līdzās esošajai skaņai vai ar citu skaņu (pat veselu skaņu kopu) atdalītai skaņai,

piem.: *mellene* no *melnene*, *upuris* no *uperis*.

Pēc asimilēšanās virziena, skaitot no nepārmainītās skaņas, izšķir:

1. progresīvo asimilāciju (skaņa pielīdzinās iepriekšējai skaņai),

piem.: *upuris* no *uperis* (**e** pielīdzinājies iepriekšējam **u**),
villaine no *vilnaine* (**n** pielīdzinājies iepriekšējam **l**);

2. regresīvo asimilāciju (skaņa pielīdzinās nākošajai skaņai),

piem.: *sumpurnis* no *sunpurnis*.

Disimilācija.

46. §. Par disimilāciju sauc līdzīgu skaņu atkārtojuma novēršanu, ko panāk, vienu no līdzīgajām skaņām izmetot vai arī to pārvēršot par citu kādu skaņu.

Latvietis nevienā nesaliktā vārdā necieš divus **r**; ja tomēr kādā vārdā sarastos divi **r**, tad vienu no tiem izmet vai pārvērš (disimilē) par **l**, tā, piem., **kreiris* pārvērties par *kreili* vai par *ķeiri*.

Dažkārt vienā vārdā tā ir zudis vai arī pārvērties par kādu citu līdzskani viens no diviem **l**,

piem.: **skalģals* > *skangals* vai *skalģans*, **pļauls* (lei. *pjāulas*) > *prauls*, **blezdelīga* (kuršu *blezdelinga*) > *bezdelīga*.

Retumis disimilē arī citus līdzskaņus,

piem.: **drignenes* (lei. *drigné*) > *drīgenes*.

Skaņu pārstatījums jeb metateze.

47. §. Par metatezi sauc skaņu pārstatījumu. To sastop tādos vārdos kā, piem.: *desmit*, kas cēlies no senāka *desimt* (vēl tagad tā runā Kuršu kāpās), lei. *dēšimt*; *sudrabs*, izloksnēs vēl ir sastopams *sudabrs*, lei. *sudābras*; *senalas* no **sēlanas*, lei. *sēlenos*; *Ārlava* no **Ārvāla* (vāciskais nosaukums Erwalen); *skabarga* no **skabraga*.

Zilbe.

48. §.

Vārda daļu, reizēm pat veselu vārdu, ko izrunā ar vienu elpas izdvēsumu, sauc par zilbi.

Vārdos var būt dažāds zilbju skaits: viena, divas, trīs un vairāk zilbju, piemēram: *es, te, bet, sirds, ciems, zvirgzds*;

a-la, ū-dens, jū-ra, ne-sam, rakst-nieks;

grā-ma-ta, svei-ci-nāt, aiz-dur-ve, Vid-ze-me;

at-va-sa-ra, mā-mu-li-ņa, feb-ru-ā-ris, pie-skrē-ju-si;

iz-gud-ro-tā-ji;

sa-mie-ri-nā-ša-nās.

Latviešu valodā katrā zilbē ir tikai viens patskanis vai divskanis.

Vārdu dališana zilbēs (rakstos).

49. §. Ja visu vārdu nevar sarakstīt iesāktajā rindā, tad atlikušo vārda daļu pārnes nākošajā rindā, sadalot vārdu zilbēs. Jaunajā rindā var pārnest tikai veselās zilbes.

Vārdu dališanas vispārīgais likums:

Ja starp diviem patskaņiem (divskaņiem) ir viens līdzskanis, tad tas pieder nākamajai zilbei,

piem.: *lā-pa, tau-ta, va-na-gi*;

ja divi līdzskaņi — pirmais iepriekšējai, otrs nākamajai,

piem.: *vār-pa, Lat-gale, aug-lis, ap-se, vis-ta*;

ja trīs — pirmais iepriekšējai, pārējie divi nākamajai,

piem.: *rak-sti, aus-trumi, kur-mji, bur-vji, sprak-šķēt, kar-stums*; plūdeņa vai nāseņa savienojums ar sekojošu slēdzeni paturams kopā ar iepriekšējo patskani, piem.: *celt-ne, gulb-ji, veld-re, šķirt-ne, sting-ri*;

ja četri — katrai zilbei divi līdzskaņi,

piem.: *kurk-stēt, dzirk-stele, dzelk-snis*.

Bez tam jāievēro:

1. Līdzskaņi **dz, dž, ch** nav šķīrāmi,

piem.: *ra-dze, da-dzis, vana-dziņš, da-dži, vasarau-dži, tro-chajs, če-chi*.

Vienkāršie līdzskaņi **d** un **z** salikteņos šķīrāmi,

piem.: *Vid-zeme, arod-zīme, god-zīme*.

2. Izskaņas **-nieks, -šana** un **-dams** vienmēr atšķīrāmas no pārējiem līdzskaņiem,

piem.: *strād-nieks, dārz-nieks, rakst-nieks; mirk-šana, pirk-šana; cirz-dams, ģērb-dams*.

3. Salikteņi dalāmi to sastāvdaļās,

piem.: *jāņ-uguns, līč-upe, Skaist-kalne, purv-mala, zvīrgzd-akmens, at-auga, sa-slaukas, div-pa-dsmit*.

4. Nav šķīrāmi vienzilbes vārdi,

piem.: *draugs, acs, snaust, auksts, zvīrgzds, krēsts*.

5. Nav šķīrāma no nākamās zilbes vārda pirmā zilbe, ja tā ir patskanis vai divskanis **o**,

piem.: *ala, Aba-va, ēka, uguns, osis, ogot, apt-nis*.

Pārējos divskaņus no nākamās zilbes šķīr,

piem.: *ie-la, au-zas, ai-le*.

50. §.

Akcenti.

Akcenti ir balss uzsvars, ar ko izceļ kādu zilbi izrunājamā vārdā.

Latviešu valodā akcenti saistās ar vārda **pirmo zilbi**, kamēr citas baltu valodas uzglabājušas brīvo akcentu. Arī latviešu valodā akcenti agrāk ir bijis brīvs; to liecina lauztās intonācijas izveidošanās. Tagadējo pirmās zilbes akcentējuma izveidošanos varbūt daļai ietekmējusi lībiešu valoda.

Akcenti pirmajā zilbē sastopami kā vienkāršos, tā saliktos vārdos,

piem.: *sapnis, ēka, dadzis, vientulība, aizkavēt, labi, nelabi.*

Izņēmumi. Bez pirmās zilbes akcentējuma latviešu valodā ir sastopami arī otras un trešās zilbes akcentējumi.

Otru zilbi akcentē*):

1. Neīstos saliktoņos,

piem.: *neviens, nekur, nekad, nekāds, neviens, vienāla, arvienu, aizvien, pa visam; patiesi, gan drīz, nu pat, patlaban, labvakar! labrit!*

2. Superlatīvos,

piem.: *vislabākais, visuzticamākais, arī formā: visvisādi.*

3. Skaitleņos ar **pus-**,

piem.: *pusdivi, pus treša, pusotra; bet: pusdzīvot, pusviru.*

4. Atsevišķos izteicienos un vārdos,

piem.: *strādā nosvīdis, uz augšu palēkdami; vienādi (=vienmēr), bet vienādi (= ldzīgi).*

Parastajā izrunā un nozīmē vārds *apžēlojies* izrunājams ar akcentu uz pirmās zilbes: *apžēlojies*, bet izsaukiena veidā — uz otras zilbes: *apžēlojies!*

Trešajā zilbē akcenti ir vārdā *pamaztīņām.*

Palīgakcenti.

51. §. Vairākjilbju vārdos bez galvenā akcenta vēl sastopami palīgakcenti,

piem.: *mēitenīte, skūjiņām.*

Intonācija.

52. §. Kas vairākjilbju vārdā ir akcenti, tas garā zilbē**) ir intonācija. Kā vairākjilbju vārdā izceļ vienu kādu zilbi, tā garā

*) Ja akcenti nav pirmajā zilbē, tad, lai apzīmētu akcentējamo zilbi, tās priekšā valodnieciskos rakstos liek punktu.

**) Par garām sauc zilbes ar garu patskani, divskani vai īsa patskaņa savienojumu ar tai pašā zilbē sekojošu l, m, n, r.

zīlē ar lielāku skaļumu vai augstumu izceļ vienu kādu zīles daļu; sakarā ar to rodas dažādas intonācijas — balss modulējumi vienas zīles robežās.

Zīles īpato izrunu jeb balss modulējumu zināmās skaļuma un augstuma pakāpēs vienas zīles robežās sauc par intonāciju.

Latviešu valodā ir trīs intonācijas: **stieptā, lauztā un krītošā.**

Valodnieciskos rakstos intonācijas apzīmē šādām zīmēm: stiepto: ~, lauzto: ^, krītošo: \.

Stieptā intonācija. Zīles ar stiepto intonāciju izrunā gaŗi un līdzeni, vienādā skaļumā un augstumā,

piem.: *māte, bārt, klēts, brālis, šūt, latva, laiks, kaļps.*

Lauztā intonācija. Izrunājot zīli ar lauzto intonāciju, zīli vidū it kā lauž un beidzamo daļu izrunā čukstoši,

piem.: *dēls, rīts, laūzt, liēt, aft, ceļt, ziņgs.*

Krītošā intonācija. Zīles ar krītošo intonāciju izrunā ar sākumā stiprāku, tad krītošu jeb dīlstošu balsi,

piem.: *drāugs, kāzas, mēle, bridis, lūgt, ālksnis, zājš, pēlni.*

Intonācijas izlokšnēs. Lielākajā izlokšņu daļā vairs neizšķir visas trīs intonācijas. Kursā, gandrīz visā Zemgales rietumu un vidusdaļā un Rietumvidzemē ir zudusi atšķirība starp krītošo un lauzto intonāciju. Augšzemnieku dialektā krītošo un stiepto intonāciju izrunā vienādi — krītoši, bet lauzto lielā augšzemnieku daļā izrunā ar pamazām kāpjošu balsi. Visas trīs intonācijas izšķir tikai dažās vidus dialekta izlokšnēs, piem., ap Cēsīm un Valmieru.

53. §. Savienojumu ar, er izruna un rakstība. Senajos savienojumos **ar, er**, kas izrunājami ar stiepto un krītošo intonāciju, patskanis vienmēr gaŗš (atskaitot jaunlaiku patapinājumus),

piem.: *kārts, bērzs, tārps, mērt, mārs, bārt, kārt, bet: tarba, marka* (patapinājumi).

Savienojumos **ar, er**, kas izrunājami ar lauzto intonāciju, patskanis literārā valodā vienmēr īss,

piem.: *bārgs, gārs, gāŗža, aizkārt, tvert, varde, papārde, verģs, kārstis, dārbis.*

Vārdu jeb formu mācība.

54. §. Vārdu mācība iztirza vārdu atvasināšanu, locīšanu un pa daļai nozīmi.

Vārdu šķiras.

55. §. Pēc nozīmes izšķir deviņas dažādas vārdu šķiras.

1. **Substantīvs** jeb **lietvārds** apzīmē vērojamus un domu priekšmetus, dzīvas būtes, priekšmetu pazīmes (ja tās iedomājamies kā savu domu priekšmetus) un dažādas norises,

piem.: *ābols, grāmata; prieks, kārtība; zirgs, zēns; mīkstums, vieglums; skriešana, mazgāšanās.*

2. **Adjektīvs** jeb **kādenis** apzīmē kādu īpašību kā zināma priekšmeta pazīmi,

piem.: *gards, zils, skaists, labs, jauks, priecīgs.*

3. **Numerālis** jeb **skaitlenis** apzīmē priekšmetu skaitu un kārtu,

piem.: *divi, trīs, pieci, simts; pirmais, desmitais.*

4. **Pronōmeni** jeb **vietniekvārdi** savu nosaukumu ieguvuši sakarā ar to, ka daži no tiem nostājas lietvārda vai adjektīva vietā,

piem.: *viņš, tas, šis, tāds.*

5. **Verbs** jeb **norisenis** vispār nosauc vai apzīmē kāda priekšmeta darbību vai stāvokli, ko neiedomājamies priekšmeta veidā,

piem.: *braukt, gaidīt, mācīties; viņš lasa, domā.*

6. **Adverbs** jeb **apstāklenis** tuvāk noteic kādu citu (ar adjektīvu, verbu vai apstākleni izteiktu) jēdzienu, zīmējoties uz vietu, laiku, veidu,

piem.: *še, te, tur, ilgi, sen, vienmēr, drīz, stipri, ātri, labi.*

7. **Prepozīcija** jeb **prievārds**, pievienodamies locījumiem, tuvāk noteic kāda priekšmeta vai darbības attieksmi pret citu priekšmetu vai darbību, zīmējoties uz vietu, laiku, cēloni, nolūku,

piem.: *aiz, no, priekš, pirms, uz, zem.*

8. **Konjunkcija** jeb **saiklis** ir vārdu šķira, kas savieno, šķir, ievada vai izceļ teikuma locekļus vai atsevišķus teikumus,
piem.: *un, bet, lai, arī, ka, jo*.

9. **Interjekcijas** jeb **izsauksmes vārdi** izsaka sajutumu vai dabas skaņu atdarinājumu,
piem.: *ai! vai! brūkš! brūkš!*

Vārdu sastāvs.

56. §. Vārdā izšķir **sakni**, **piedēkli**, **lokāmo galotni** un (saliktenos) **priedēkli**; no šām sastāvdaļām savukārt veidojas vārda **celms** un **izskaņa**.

Sakne ir tā vārda daļa, kas ir kopēja veselai vārdu saimei.

Piem.: *ar-t, ar-ājs, ar-klis, ar-šana, ar-umi, ap-ar-t*.

Dažos gadījumos saknes patskanis mainās,

piem.: *liek-u, lik-u; žau-t, žū-t*.

Piedēklis ir vārda daļa, kas atrodas starp sakni un lokāmo galotni.

Piem.: *ar-āj-s, ar-um-i, ar-kl-s*.

Lokāmā galotne (no tagadnes viedokļa) ir tā vārda daļa, kas, vārdu lokot, mainās.

Piem.: *arāj-s, arāj-a, arāj-am, arāj-i, arāj-iem*.

Priedēklis ir vārda daļa, kas atrodas saknes priekšā.

Piem.: *ap-art, no-lik-t*.

Celms ir saknes apvienojums ar vienu vai vairākiem piedēkļiem.

Piem.: *arāj-s* (piedēklis -āj-), *meklētāj-s* (piedēkļi -ē- un -tāj-).

Ir arī gadījumi, kur starp sakni un galotni nav neviena piedēkļa, kur celma forma identiska ar saknes formu, piem.: ģen. -sirds.

Izskaņa ir vārda piedēklis (vai piedēkļi) kopā ar lokāmo galotni.

Piem.: *ar-ājs, ar-ājam*.

Vārdu sastāva tabula.

Priedēklis	Sakne	Piedēkļi (no tagadnes viedokļa)	Galotne (no tagadnes viedokļa)
—	der-	-ē-	-t
—	der-	-ē- -jā-	-m
sa-	-der-	-ē- -t-	-s
—	der-	-ē- -dam-	-s
no-	-der-	-īg-	-s
—	der-	-īg- -um-	-s
		celms	
		izskaņa	

Jaunu vārdu darināšana.

57. §. Vārdus darina:

1. pievienojot saknei vienu vai vairak piedēkļu,
piem.: *rak-st-s, rak-st-t, rak-st-niec-tba*;
2. radot salikteņus:
 - a) savienojot divu lokāmu vārdu formas, pie kam pirmā daļa var būt savu izskaņu zaudējusi,
piem.: *jaun-gads, mugur-kauls, meln-raibs*;
 - b) pievienojot saknei prepozīciju (priedēkli),
piem.: *pa-male, aiz-durve, ap-kakle, uz-likst, sa-siet, pār-gudrs*.

Vārdu atvasināšana ar piedēkļiem.

Lietvārdu atvasināšana.

58. §. Lietvārdus var atvasināt no šādām vārdu šķirām:

1. no lietvārdiem,
piem.: *egle — eglājs, ceļš — ceļnieks, skaida — skaidiena*;
2. no adjektīviem,
piem.: *vecs — vecis, bargs — bardzība, jauns — jaunatne*;
3. no verbiem,
piem.: *varēt — varonis, dot — devējs, malt — maltuve, vest — vedums*.

4. no divdabjiem,
piem.: *dalāms* — *dalāmība*;
5. no apstākļiem,
piem.: *preti* — *pretinieks*;
6. no skaitļiem,
piem.: *viens* — *vienatne*.

Svarīgākie piedēkļi.

Piedēkļi ar -j-.

59. §. 1. Ar izskaņu e atvasina:
- a) sieviešu dzimtes formas no vīriešu dzimtes lietvārdiem (sevišķi no tiem, kas beidzas ar -is un -nieks),
piem.: *sērdienis* — *sērdiēne*, *burvis* — *burve*, *melis* — *mele*, *slipķis* — *slipķe*; *saimnieks* — *saimniece*, *skolnieks* — *skolniece*; *nabags* — *nabadze*;
 - b) no adjektīviem — lietvārdus,
piem.: *raibs* — *raibe* (= lakats), *smalks* — *smalce*, *liksms* — *liksme*, *skābs* — *skābe*, *dzīvs* — *dzīve*;
 - c) salikteņus,
piem.: *roka* — *aproce*, *logs* — *palodze*, *durvis* — *aizdurve*.
2. Ar izskaņu -is (ģen. -ja) atvasina:
- a) no vārdiem — darītāju vārdus (sevišķi salikteņus),
piem.: *brēķis*, *melis*, *zemkopis*, *labdaris*, *visgribis*, *zeltkalis*;
 - b) no adjektīviem — lietvārdus, kas apzīmē attiecīgās īpašības nesēju,
piem.: *vecs* — *vecis*, *bērs* — *bēris*, *melns* — *melnis*, *pelēks* — *pelēcis*;
 - c) salikteņus (bieži formai ar -is blakus ir forma ar -e),
piem.: *galva* — *pagalvis*, *roka* — *ierocis*; *egle* — *paeglis* jeb *paegle*.
3. Ar izskaņu -ja atvasina no vārdiem darītāju vārdus ar nievīgu nozīmi. Tā pati nokrāsa arī salikteņos ar ne-; jāievēro, ka j ar iepriekšējo līdzskani saplūst,
piem.: *tiepties* — *tiepša*, *snaust* — *snauža*; *kaunēties* — *nekauna*, *prast* — *neprašā*.
4. Ar izskaņu -ija atvasina zemju nosaukumus no tautību nosaukumiem,
piem.: *latvis* — *Latvija*, *vācietis* — *Vācija*, *anglis* — *Anglija*.
5. Ar izskaņu -ējs atvasina darītāju vārdus no vienlībes verbu pagātnes celma,
piem.: *vedu* — *vedējs*, *devu* — *devējs*, *sāku* — *sācējs*, *nācu* — *nācējs*, *aru* — *arējs*, *dzēru* — *dzērējs*.
6. Ar izskaņu -ājs atvasina:
- a) no vārdiem darītāju vārdus,
piem.: *aru* — *arājs*, *dzēru* — *dzērājs*.
Abām šām formām ar -ājs blakus ir formas ar -ējs ar zināmu nozīmes starpību: formas *arējs*, *dzērējs* rāda, ka darītājs tikai gadījuma veidā nodarbojas ar vārdā izteikto darbību, turpretim formas *arājs*, *dzērājs* rāda, ka darītājs parasti šai darbībai nododas — tā ir pat viņa nodarbošanās;
 - b) lietvārdus, kas apzīmē vietu, kur kas vairumā atrodas vai senāk atradies,
piem.: *eglājs*, *krūmājs*, *priedājs*, *smiltājs*, *dūksnājs*, *purvājs*, *niedrājs*;
formas: *līnājs*, *kviesājs*, *miezājs*, *rugājs*, *auzājs* apzīmē tīrumu, kur labība novākta;

c) stādu vārdus,
piem.: *brūklenājs, kazenājs*.

7. Ar izskaņu -tājs atvasina darītāju vārdus no vairākzīlību verba nenoteiksmes celma,

piem.: *skolat — skolotājs, domāt — domātājs, ceļot — ceļotājs*, bet *priekšsēdētājs* ir nelatvisks vārds, jo nav verba *priekšsēdēt*, pareizi: *priekšsēdis*.

Darītāju vārdi ar -ājs, -ējs, -tājs reizēm lietojami par teikuma priekšmeta gribas, spējas vai paražas izteicējiem,

piem.: *Vinš bija ņēmējs, viņa — gājēja. Viņš tūlīt pretī atsacītājs. Šī mums tā lielā izdarītāja. Jānis labs pļāvējs*.

Piedēkji ar -n-

60. §. 1. Ar izskaņu -ēns atvasina: jaunu dzīvu radījumu nosaukumus,
piem.: *pilēns, zoslēns, telēns, puisēns, meitēns, dēlēns*.

2. Ar izskaņu -ene atvasina:

- a) stādu, sēņu, ogu nosaukumus,
piem.: *skābene, mellene, pienene, gailene, sviestene, celmene, zemene, brūklene*;
- b) dzīvnieku vārdus,
piem.: *kamene, glodene*;
- c) priekšmetu un vietu nosaukumus,
piem.: *slaucene, Dzērbene, Smiltene*;
- d) pamazināmos vārdus,
piem.: *meitene, gultene, klētene*;
- e) no vīriešu dzimtes vārdiem atbilstošos sieviešu dzimtes vārdus, no māju vārdiem šo māju saimnieču nosaukumus,
piem.: *draugs — draudzene, bāris — bārene, vecis — vecene; Kurmis — Kurmene* (Kurmja sieva vai Kurmju māju saimniece); *kalējs — kalējene* (pēc vīra aroda).

Dažām formām ar -ene blakus sastopamas formas ar -iene, pēdējās rakstu valodā vairāk ieteicamas,

piem.: *kalējs — kalējene, kalējiene*.

3. Ar izskaņu -iene atvasina:

- a) vietas nosaukumus,
piem.: *sejiene, turiene, tāliene, āriene, iekšiene, klātiene*;
- b) no vīriešu dzimtes vārdiem nosaukumus viņu sievām,
piem.: *kaimiņš — kaimiņiene, karalis — karaliene*.

4. Ar izskaņu -enis atvasina lietvārdus, kas pa daļai rada formām ar -ene,

piem.: *plācenis, rācenis, rubenis, ritenis, rītenis*.

5. Ar izskaņu -ainis (-aine) atvasina lietvārdus no adjektīviem, kas beidzas ar -ains,

piem.: *spalvainš — spalvainis (-e), skrandains — skrandainis (-e), vilnains — vilnaine*.

Sieviešu dzimtes formas apzīmē arī vietu, kur kas vairumā atrodas,
piem.: *smiltaine, priedaine, eglaine*.

Blakus arī formas ar -iena un -ājs, piem., *eglaine, egliena, eglājs*.

6. Ar izskaņu **-iens** atvasina no pirmatnīgu verbu pagātnes celma lietvārdus, kas apzīmē:

- a) vienreizēju, laika ziņā ierobežotu darbību,
piem.: *šaviens, metiens, trieciens, grūdiens, kļiedziens, slauciens, saliens, stundas gājieni*;
- b) priekšmetu vai citu kādu jēgumu,
piem.: *piliens, dzēriens, ēdiens, kļajieni (rijā), nesieni (nēši), cēliens* (dianas un drāmatiska darba daļa).

Tā kā formas ar **-iens** atvasina no vienzilbes vārdiem, tad jāsaaka *jautājums* (no *jautat*), nevis *jautajieni*, tāpat: *gadījums*, nevis *gadjiens*.

7. Ar izskaņu **-iena (-iens)** atvasina:

- a) no lietvārdiem (sevišķi stādu nosaukumiem) formas, kas apzīmē vietu, kur šie priekšmeti vairumā atrodas,
piem.: *egliena (egliens), apsiena, nātriēna, skaidiēna*.
Ievērojot a) punktā sacīto, aplama ir no lietvārda *balsis* darinātā forma *balsiens*.

Rakstu valodā blakus lietojamas formas ar **-iene** un **-ājs** tai pašā nozīmē (*egliēna*, arī *eglājs*).

- b) Ar **-iena** atvasina vietu vārdus arī ar citādu nozīmi,
piem.: *vidiēna, maliēna, tuviēna* (blakus formas ar **-iene**),
kā arī vietvārdus, piem.: *Druviēna, Vestienā, Sāviēna*.

8. Ar izskaņu **-iņš, -iņa** atvasina:

- a) no lietvārdu **a-, ā-, i-, u-** celmiem un adjektīviem pamazināmos vārdus, kas apzīmē mazumu vai mīlumu,
piem.: *galds — galdiņš, koks — kociņš; sala — saliņa, roka — rociņa, klets — kletiņa, tirgus — tirdziņš, krogus — krodziņš, maza — maziņš*.

Dažiem lietvārdiem, sevišķi **i-** un **u-** celmiem, pamazināmās formas darina ar **-tiņš, -tiņa**,

piem.: *lietus — lietutiņš, medus — medutiņš, ragus — ragutiņas, duris — durtiņas, zivs — zivtiņa, laudis — ļautiņi* (no *ļauditiņi), arī *brīdis — brītiņš* (no *brīditiņš).

Dažiem **i-** celmu lietvārdiem pamazināmā forma beidzas ar **-sniņa**,

piem.: *sirds — sirsniņa, gōvs — gosniņa*.

ja- un **ē-** celmiem rakstu valodā pamazināmā forma beidzas ar **-ītis, -īte**,
piem.: *vecis — vecītis, brālis — brālītis, egle — eglīte, puķe — puķīte*.
Pamazināmo nozīmi ir zaudējuši vārdi: *tauriņš, ratiņš, mātiē, tēviņš*.

b) Vārdus, kas ir piederības vai cilmes (= *izcelšanās*) apzīmējumi,
piem.: *ventiņš, ciemiņš, kaimiņš*.

9. Ar izskaņu **-onis, -one** atvasina:

- a) personu un darītāju vārdus no verbiem (retumis no adjektīviem un lietvārdiem) un vispār nosaukumus dzīvām būtēm,
piem.: *varēt — varonis, vadīt — vadonis, vadone; greizs — greizonis; mežs — mežonis*;

- b) no verbiem dažādu sērgu un kaišu nosaukumus,
piem.: *ģībt — ģībtonis, reibt — reibtonis, augt — augonis*;

- c) dažādu priekšmetu nosaukumus,
piem.: *mākonis, šķīdonis*;
- d) vietvārdus (arī ar izskaņu **-ona**),
piem.: *Baldone, Lazdona*.
10. Ar izskaņu **-oņa** darina lietvārdus, kas apzīmē:
- a) skaņu kompleksus,
piem.: *rīboņa, dārdoņa* (sal. teicienus: *Bija dzirdami pareti pērkona dār-
diēni un pērkona dārdoņa beidzot mitējās*);
- b) redzamu parādību kompleksus,
piem.: *spulgoņa, ņirboņa, ziboņa*;
- c) darītājus, kam piemīt nevēlama īpašība vai tieksme,
piem.: *muldoņa* (cilvēks, kas bieži muld), *plēsoņa* (cilvēks, kas plēšas);
- d) dažādus citus jēgumus,
piem.: *kustoņa, slapoņa* (slapja vieta).

11. Ar izskaņu **-atne** atvasina dažādus lietvārdus no adjektīviem un skaitļiem,

piem.: *jaunatne, vienatne, pirmatne, senatne, mazatne
(mazotne)*; tie rakstāmi un izrunājami ar īsu **a**.

Ar izskaņu **-tne** atvasināti no verbiem lietvārdi: *piestatne, atklātne, zinātne, pagātne*; tie rakstāmi un izrunājami ar garu **ā**.

Blakus vārdam *pagātne* ir *tagadne* ar izskaņu **-ne** un īsu **a** abās zilbēs.

Sk. 6. uzdevumu.

12. Ar izskaņu **-šana** no verbu nenoteiksmes celma atvasina vārdus, kas apzīmē laika ziņā neierobežotu, ilgstošu, pašreizēju vai iespējamu darbību,

piem.: *vērt — vērpšana, ganīt — ganīšana, gulēt — gulēšana*.

Sastopamas arī atgriezeniskas formas,

piem.: *celšanās, mācīšanās, smiešanās*.

Piedēklis ar **-m-**.

61. §. 1. Ar izskaņu **-ums** atvasina no adjektīviem lietvārdus, piemēram, ar šādu nozīmi: *preces labums* (= ka prece ir laba), *akmens cietums* (= ka akmens ir ciets), *taisnums* (stīgas), *vecums, domas pareizums* (= ka doma ir pareiza), *pārākums, veselīgums, bargums* (īpašība, kas izpaužas kādā atsevišķā gadījumā), *bardzība* — pastāvīga īpašība, piem.: *viņa bargums drīz mītējās; viņa bardzības dēļ viņam nav draugu*, sk. 65. §, a).

Formas ar **-ums** var darināt no visiem adjektīviem.

Vārdiem ar **-ums** var būt arī konkrēta nozīme,

piem.: *tīrums* (uzarts lauks), bet: *tīrība*; *baltums*, *dzeltānums*;
cietums (cietumniekiem), *klajums*, *līdzenums*.

2. Ar izskaņu **-ums** atvasina no verba pagātnes celma lietvārdus, kas apzīmē:

a) pabeigtu darbību, piem.: *plāvums*, *gājums*, *nākums*;

b) darbības sekas vai panākumus (kas var būt gluži konkrēti) un kādai darbībai vai norisei sekojošu stāvokli,

piem.: *tegvūms*, *ievainojums*, *lūzums*, *reibumā*, *apmulsumā*,
trūkums, *spriedums*, *tikums*, *likums*, *krējums*, *lūdums*,
plēsums, *virums*, *augums*.

No šām formām var darināt arī dažus atgriezeniskos locījumus (viensk. ģen., akuz. un instr.),

piem.: *Strādājam ar šā rīta cēlumos. Uzklausi manu vēlējumos!*

Piedēkļi ar **-l-**.

62. §. 1. Ar izskaņu **-elis** atvasina:

a) pamazināmos vārdus ar nievīgu nozīmi, pie kam dažās formās **k, g, s, z, c, dz** pārvēršas par **ķ, ģ, š, ž, č, dž**,

piem.: *roka* — *roķele*, *zirgs* — *zirģelis*, *suns* — *šunelis*, *muca* — *mučele*.

b) Nievīga nozīme ir arī dažiem šāda tipa atvasinājumiem no vārdiem un adjektīviem,

piem.: *tiepelis*, *senele* (vecmeita), *perele* (vista).

2. Ar izskaņu **-aļa** jeb **-aļa** darina:

a) sieviešu nosaukumus,

piem.: *droztala*, *sīkaļa*, *zemaļa* (zema auguma), *snaudaļa*;

b) govju vārdus,

piem.: *Raiļaļa (-aļa)*, *Brūņaļa (-aļa)*, *Zīmaļa (-aļa)*, *Dūmaļa (-aļa)*.

3. Ar izskaņu **-ulis** darina:

a) personu nosaukumus, pa lielākai daļai ar nievīgu nozīmi,

piem.: *raudāt* — *raudulis*, *gautot* — *gaudulis*, *nemācēt* — *nemākulis*,
sīkst — *sīkstulis*, *skops* — *skopulis*, *traks* — *trakulis*, *dusmas* — *dusmulis*, *miegs* — *miegulis*;

b) dzīvnieku un rīku nosaukumus (pēdējie sākumā bijuši darītāju vārdi),

piem.: *zvirbulis*, *sermulis*, *cīrulis*; *šūpulis*, *urbulis*, *ritulis*.

Piedēkļi ar **-kl-**.

63. §. Savienojums **-kl-** sastopams vārdos, kas beidzas ar **-kls** (-kla), **-klis** (-kle), **-ekls** (-eklā), **-eklis** (-ekle), **-ēklis** (-ēkle), **-īklis** (-īkla), **-oklis**. Šādi vārdi pa lielākai daļai atvasināti no vārdiem, un tie apzīmē:

- a) rīkus,
piem.: *arkls* (lei. *ārklas*), *tkls* (lei. *tiñklas*), *aukla* (pr. *auclo* = *apauši*, lei. *auklē*), *grābeklis*, *pinekls*, *biedzeklis*, *mīstklas*, *paiseklis* (linu, kaņepāju stiebru apstrādājams rīks);
- b) darbības vietu, priekšmetu vai rezultātu,
piem.: *ganīkla*, *sēdekis*, *dztvoklis*, *miteklis*; *audekls*, *šuveklis*, *adīklis*, *bedakli* (kurmjū);
- c) darītāju vai to, ar ko kaut ko dara,
piem.: *luteklis*, *moceklis*, *māceklis*, *zavēkle* (burve), *baroklis*, *dzerklis* (uzbarots teļš).

Piezīme. Ar izskaņu **-ēklis** (-ēkle), **-eklis** (-ekle) atvasināto vārdu izrunā jāievēro:

a) piedēkļa patskanis **ē** garš vārdos, kas atvasināti no vārdiem, kuru trešās personas galotnē garš **ē**,

piem.: *viņš biedē* — *biedeklis*, *viņš kavē* — *kavēklis*, *viņš nāvē* — *nāvēklis*;

b) pārējos atvasinājumos, kas darināti no vārdiem un arī no adjektīviem, piedēkļa patskanis **e** ir īss,

piem.: *viņš grābj* — *grābeklis*, *viņš sēž* — *sēdeklis*, *viņš līdz* — *līdzeklis*, *jauns* — *jauneklis*; tāpat *skābeklis*, kam blakus arī *slāpeklis*, ar īsu **e**. Ar īsu **e** arī: *luteklis*, *sūneklis*, *zirneklis*.

Sk. 7. uzdevumu.

Piedēkļi ar **-k-**.

64. § 1. Ar izskaņu **-lķis** darina no vārdiem un adjektīviem darītāja vārdus un vārdus dzīvu radījumu apzīmēšanai,

piem.: *jumiķis*, *zvaniķis*, *glāniķis*, *klibiķis*, *strupiķis*, *melniķis* (sinonīms: *melnis*).

2. Ar izskaņu **-uks** darina pamazināmos vārdus bez mīlīnāmās nozīmes (ar mīlīnāmo nozīmi lietojamas formas ar **-ukiņš**),
piem.: *bērņuks*, *večuks*, *suņuks*, *Aņņuks*, *Līžuks*, bet: *večukiņa*.

3. Ar izskaņu **-(i)nieks**, **-(i)niece** atvasina:

a) personu vārdus no skaitļiem un retumis no apstākļiem,

piem.: *vlens* — *vientnieks*; *desmit* — *desmitnieks*; *priekšā* — *priekšnieks*, *pretī* — *pretinieks*;

b) no adjektīviem lietvārdus, kas apzīmē to, kam piemīt adjektīvā izteiktā īpašība,

piem.: *gudrs* — *gudrinieks*, *tukšs* — *tukšinieks*, *drošs* — *drošinieks*;

c) no verbiem un sevišķi no lietvārdiem personu vārdus, kas apzīmē kādu personu pēc viņas nodarbošanās, kārtas, dzīves vietas, stāvokļa utt.,

piem.: *strādnieks* (-*niece*), *valdnieks* (-*niece*), *krāpnieks* (-*niece*), *dārznieks* (*lei. daržininkas*), *kurpnieks*, *skolnieks*, *jūrnies*, *galvnieks*, *pilsētnieks*, *zemnieks*; *rdzinieks*, *jelgavnieks*, *limbažnieks*.

Kādas vietas apdzīvotāju nosaukšanai Kursā un Zemgalē (rietumos un vidienā) mēdz pievienot pilsētu un pagastu vārdiem izskaņu **-nieks**, piem.: *jelgavnieks*, *rucavnieks*, *nīcenieks*. Vidzemē turpretim kāda pagasta apdzīvotāju vārdi beidzas ar **-ieši**, piem.: *lubānieši*, *kokneseši*, *lazdonieši*. Izņēmums ir Rietumvidzemes vietu nosaukumi ar **-ži**, kam blakus ir apdzīvotāju vārdi ar **-nieks**, piem.: *Limbaži* — *limbažnieks*, *Vidriži* — *vidrižnieks*.

Dažās izloksnēs personu vārdos **-in-** vietā ir **-en-**, piem., *laucenieks*. Rakstu valodā ir ieteicamas formas ar **-in-** (bet pagasta ļaužu nosaukumi tā, kā attiecīgajā pagasta izloksnē runā, t. i., ar **-en-** vai **-in-**, piem.: *skrundenieks*).

Patskanis **i** (vai **e**) ļoti bieži zudis **n** priekšā; ilgāk tas pātvēries īsās formās un gadījumos, kur, skaņai **i** zūdot, rastos neērta līdzskaņu kopa, piem.: *laucinieks*, *ceļinieks*, *vaļinieks*, *skrundenieks*, bet: *garīdznieks*, *zemnieks*, *savvaļnieks*, *nīgrandnieks*;

d) priekšmetu apzīmējumus,

piem.: *pelavnieks*, *sēklinieks*, *pakulnieks* (pakulu audums), *sālnieks*, *zālnieks* (*zāļajs*), *zebenieks*.

4. Izskana **-nīca** uzskatāma par aizgūtu no krievu valodas un īt sevišķi sastopama Latvijas austrumu daļā. Ar **-nīca** darina dažādus priekšmetu nosaukumus no lietvārdiem, retumis arī no adjektīviem,

piem.: *vārdnīca*, *burtnīca*, *pavārnīca*, *slimnīca*.

Piedēkļi ar **-b-**.

65. §. Ar izskaņu **-iba** darina:

a) no adjektīviem un divdabjiem lietvārdus, kas pa lielākai daļai izteic dzīvai būtei piemītīgu, pastāvīgu un aktīvu īpašību, piem.: *bardzība* (pastāvīga īpašība; *bargums* izpaužas atsevišķā brīdī, sk. 61. §), *veselība*, *gudrība*, *jaunība*; *nošķītība*.

Tādu pašu īpašību apzīmē arī daži no lietvārdiem atvasināti vārdi ar **-ība**,

piem.: *stūrgalvība* no *stūrgalvis*, *liekulība* no *liekulis*;

b) no verbiem un lietvārdiem lietvārdus, kas apzīmē ar zināmām ceremonijām un dzīrēm saistītus aktus,

piem.: *laulības*, *apkalības*, *svinības*, *viestības*;

c) dažādus citus atvasinājumus gan no verbiem, gan lietvārdiem,

piem.: *cerība*, *tictība*, *mīlestība*, *dalāmība*, *tirdzniecība*, *zempkopība*.

Lietvārdiem ar **-ība** bieži stāv blakus adjektīvi ar **-īgs** (sk. 72. §).

Piedēkļi ar **-t-**.

66. §. 1. Ar izskaņu **-tājs** darina darītāju vārdus (sk. 59. §, 7).

2. Ar izskaņu **-tava**, **-tuve** darina lietvārdus, kas apzīmē

a) darbības vietu,

piem.: *pārdotava*, *tirgotava*, *maltuve*, *spiestuve*, *kaltuve*;

b) rīkus,

piem.: *šķiltavas*, *lītavas*, *sētuve*, *kāstuvis (-ava)*.

3. Ar izskaņu **-ītis**, **-īte** darina pamazināmos vārdus no lietvārdu **ja-** un **ē-**celmiem (sk. 60. §, 8-a),

piem.; *vecis* — *vecītis*, *brālis* — *brālītis*, *puķe* — *puķīte*.

4. Ar izskaņu **-ietis**, **-iete** darina vārdus personu cilmes vai piederības apzīmēšanai,

piem.: *latvietis (-iete)*, *italietis (-iete)*, *krieviete* (blakus vīr. dz. forma *krievs*), *daugavpīlietis*, *gaujmalietis*, *mālpīlietis*, *sēlpīlietis*, *alūksnietis*, *dzīlietis*, *meīlietis*, *vīriietis*, *sieviete*, *jaunietis (-iete)*.

67. §. Pēc nozīmes sakārtots lietvārdu piedēkļu pārskats.

1. Darītāju vārdus darina ar:

-is, piem., *zempkopis*, *labdaris*, sk. 59. §, 2;

-ja, piem., *nekauna*, *nepraša*, sk. 59. §, 3;

-ējs, **-ājs**, **-tājs**, piem., *devējs*, *arājs*, *dziedātājs*, sk. 59. §, 5, 6-a un 7;

-onis, piem., *varonis*, *vadonis*, sk. 60. §, 9-a;

-oņa, piem., *čikstoņa*, *muldoņa*, sk. 60. §, 10-c;

-ulis, piem., *trakulis*, *snaudulis*, sk. 62. §, 3-a;

-klis, piem., *zavēkle* (burve), sk. 63. §, c;

-ikis, piem., *jumiķis*, sk. 64. §, 1;

-nieks, piem., *strādnieks*, *krāpnieks*, *drēbnieks*, sk. 64. §, 3.

2. Sieviešu dzimtes vārdus darina ar

-(j)e, piem., *strādniece*, *drēbniece* (= šuvēja), *snaudule*, *latviete*, *smalce*, *skābe*, sk. 59. §, 1;

-ene, piem., *biedrene, vecene, drēbniecene* (= drēbnieka sieva), sk. 60. §, 2-e;
-iene, piem., *kalējiene, karaliene*, sk. 60. §, 3-b;
-āja, piem., *sīkaļa*, sk. 62. §, 2.

3. Personu vārdus darina ar:

-(i)nieks, piem., *dārznieks, pretinieks; rucavnieks, rīdzinieks*, sk. 64. §, 3;
-ietis, piem., *gulbenietis, romietis*, sk. 66. §, 4.

4. Rīku nosaukumus darina ar:

-ulis, piem., *šūpulis, urbulis*, sk. 62. §, 3-b;
-kl(i)s, -kla, -kle, piem., *arkls, grābeklis, aukla*, sk. 63. §, a;
-ene, piem., *slaucene*, sk. 60. §, 2-c;
-nieks, piem., *zebenieks*, sk. 64. §, 3-d;
-nīca, piem., *burtnīca, lemesnīca*, sk. 64. §, 4;
-tava, -tuve, piem.; *šķiltava, sētuve*, sk. 66. §, 2.

5. Vietu vārdus darina ar:

-ija, piem., *Latvija, Francija, tēviņa*, sk. 59. §, 4;
-ājs, piem., *kalnājs, rugājs*, sk. 59. §, 6-b;
-iena, -iene, piem., *maliena, tāliena, skaidiena, egtiena(-e), tāliene, āriene*, sk. 60. §, 3; 60. §, 7;
-aine, piem., *priedaine, eglaine*, sk. 60. §, 5;
-atne, piem., *svešatne*, sk. 60. §, 11;
-klis, -kla, piem., *dzīvoklis, mīteklis, ganīkla*, sk. 63. §, b;
-ona, -one, piem., *Lazdona, Baldone*, sk. 60. §, 9-d;
-nīca, piem., *slimnīca*, sk. 64. §, 4;
-ene, piem., *Gulbene, Smiltene*, sk. 60. §, 2-c;
-tava, -tuve, piem., *tirgotava, maltuve, virtuve*, sk. 66. §, 2.

6. Pamazināmos vārdus darina ar:

-ēns, piem., *telēns, pilēns, dēlēns, puisēns*, sk. 60. §, 1;
-ene, piem., *meitene, klētene*, sk. 60. §, 2-d;
-iņš, -iņa, piem., *kumeliņš, dēliņš; meitiņa, māmulīga*, sk. 60. §, 8;
-tiņš, -tiņa, -sniņa, piem., *alutiņš, ragutiņas, sirsniņa*, sk. 60. §, 8;
-elis, -ele, piem., *vīrelis, mučele*, sk. 62. §, 1-a;
-ītis, -īte, piem., *sunitis, puisītis; zemenīte, upīte*; sk. 66. §, 3;
-uks, -ukiņš, piem., *večuks, suņuks, večukiņa*, sk. 64. §, 2.

7. Stādu vārdus darina ar:

-ājs, piem., *brūklenājs*, sk. 59. §, 6-c;
-ene, piem., *zemene, skābene, gailene*, sk. 60. §, 2-a.

8. No verbiem lietvārdus darina ar:

-iens, piem., *kliedziens, sitiens, dzēriens, ēdiens*, sk. 60. §, 6;
-šana, piem., *skriešana, dziedāšana*, sk. 60. §, 12;
-oņa, piem., *dunoņa, dārdoņa, ziboņa*, sk. 60. §, 10-a, b;
-ums, piem., *devums, lūdums, tikums, augums*, sk. 61. §, 2;
-ība(s), piem., *cerība, mācība, svinības*, sk. 65. §, b.

9. No adjektīviem lietvārdus darina ar:

-ums, piem., *tīrums, augstums, vecums*, sk. 61. §, 1;
-ība, piem., *tīrība, bardzība, jaunība*, sk. 65. §, a.

Adjektīvu atvasināšana.

68. §. Adjektīvus var atvasināt no šādām vārdu šķirām:

1. lietvārdiem,
piem.: *laime* — *laimīgs*, *tauta* — *tautisks*, *smilts* — *smiltains*;
2. adjektīviem,
piem.: *liels* — *lielisks*, *vesels* — *veselīgs*;
3. skaitļiem,
piem.: *divēji* — *divējāds*, *abēji* — *abējāds*;
4. vietniekvārdiem,
piem.: *cits* — *citāds*, *savs* — *savāds*;
5. vārdiem,
piem.: *dot* — *devīgs*, *strādāt* — *strādīgs*;
6. apstākļiem,
piem.: *pretī* — *pretīgs*, *vakar* — *vakarējais*.

Svarīgākie piedēkļi.

Piedēkļi ar -j-.

69. §. Ar izskaņu **-ējs** darina no vietas un laika apstākļiem, retumis no lietvārdiem, adjektīvus, kas palaiķam apzīmē **vieta** un **laiku**,

piem.: *augšējais stāvs*, *tuvojais veikals*, *pretējā māja*, *daudzkārtēja nāksana*, *pirmatnējs notikums* (kas noticis pirmatnē).

Neistā nozīmē lietojams *viduvējs*, piem., *viduvējas zināšanas*.

Jāizvairās no šādām formām: *pēdējs blēdis*, *galēja aplamība*, *piecklasēja izglītība* utt. Visos šajos gadījumos lietojamas formas ar **-īgs** (sk. 72. §. 3).

Izloksnēs ir adjektīvi ar **-ojs**, kas izteic apmēram to pašu, ko rakstu valodā formas ar **-ains**,

piem.: *ledains* — *ledojs*, *miltains* — *miltojs*.

Piedēkļi ar -n-.

70. §. 1. Ar izskaņu **-gans** atvasina no adjektīviem, sevišķi krāsu nosaukumiem, adjektīvus, kas izsaka, ka nosauktā īpašība (krāsa) priekšmetam piemīt tikai pa daļai, pamazinātā veidā,

piem.: *brūngans*, *bālgans*,

Pamazināmo nozīmē piešķir adjektīviem arī **ie-**,

piem.: *iepelēks*, *iedzeltāns*, *iesarkans*, *iezilgans*.

2. Ar izskaņu **-ains** darina no lietvārdiem adjektīvus, kas izsaka, ka kādam priekšmetam piemīt vairumā tas, ko izsaka pamatvārds,

piem.: *spalaina dzija, gružaina istaba, miglains* (arī: *miglots*) *rīts, acains kartupelis, bedraina pļava, grumbaina seja, sešgalvainis* (arī: *sešgalvu*) *velns, pirkstaini cimdi, smiltains* (atvasināts no vienskaitlinieka *smilts*) vai *smilšains* (atvasināts no daudzskaitlinieka *smiltis*) *ceļš*.

Formas ar **-ains** apzīmē arī kādu nejaušu, nepastāvīgu īpašību,

piem.: *miltaina grīda* (nejauši ar miltiem nokaisīta), *smiltainas kājas*.

Ja pamatvārdā celma beigās līdzskanis (vismaz daudzskaitļa ģenitīvā) ir mīkstināts, tad mīkstinājums sastopams arī adjektīvā ar **-ains**, piem.: *klints* — *klinšu* — *klinšains*, *bedre* — *bedru* — *bedrains*, bet: *saulains*, jo no vārda *saule* parasti nedarina daudzskaitli; tāpat: *zālaina pļava*, jo var teikt, piem., *šai pļavā aug laba zāle*, kur vienskaitlim ir kolektīva nozīme.

Piedēklis ar -k-

71. §. Ar izskaņu **-isks** darina adjektīvus no adjektīviem un retumis arī no lietvārdiem.

a) No lietvārdiem atvasināti adjektīvi izsaka piemērību, skaņu,

piem.: *tautisks* ir tas, kas atbilst *tautai*, *zinātnisks*, kas atbilst *zinātnei*, *verdžisks* — *vergam*, *lopisks* — *lopam*, *dabisks*, kas piemērots dabai; arī: *prōzisks*, *algebrisks*.

b) Atvasinājumi no adjektīviem,
piem.: *lielisks* (*lieliska dziesma*), *garenisks* (*gareniski plācepi*), *mazisks* (*mazisks cilvēks*).

Ar **-isks** beidzas adjektīvi, kas atbilst vācu adjektīviem ar **-isch**,

piem.: *politisks* (vācu *politisch*), *enerģisks* (vācu *energisch*).

Rakstu valodā jāvairās no mistra formām ar **-išks** (cēlušās no **-isks** un **-išķīgs**), piem.: *tēvišķs*, *sievišķs*. Rakstu valodā ieteicamas formas ar **-išķīgs**, piem.: *tēvišķīgs*, *sievišķīgs*, *vīrišķīgs*.

Piedēklis ar -g-

72. §. Ar izskaņu **-īgs** atvasina:

1. no adjektīviem un lietvārdiem adjektīvus, kas apzīmē kādu pastāvīgu īpašību,

piem.: *vesels* — *veselīgs* (kam piemīt veselība), *trīs* — *trīgs*, *slims* — *slimīgs*; *tikums* — *tikumīgs* (kam piemīt tikumība), *cilvēks* — *cilvēcīgs* (kam piemīt cilvēcība, bet *cilvēcisks* — kas cilvēkam piemērots, sal. 71. §); tāpat: *laimīgs*, *prātīgs*, *acīgs cilvēks* (= vērīgs cilvēks, sal. ar *acainu kartupeli*, 70. §, 2).

No dzīvu radījumu nosaukumiem darināti adjektīvi ar **-īgs** apzīmē piemēribu vai līdzīgumu, piem.: *draudzīgs*, *blēdīgs*.

Blakus adjektīviem ar **-īgs** ļoti bieži ir lietvārdi ar **-ība**.

No adjektīviem atvasina arī tādus adjektīvus, kas izteic kaut ko abstraktu,

piem.: *pilns* — *pilnīgs*, *bagāts* — *bagātīgs*.

2. Adjektīvus no apstākļiem,

piem.: *pretī* — *pretīgs* (= *riebīgs*), *pēdīgs* (no sena, tagad izmiruša apstākļa **pēdis* = *pēc*, beidzot); *pēdīgais melis* (ar nozīmi nekrietns, bet: *pēdējā dziesma*, sk. 69. §).

3. No verbiem adjektīvus, kas izteic vai nu tieksmi uz verba izsacīto darbību, vai arī pastāvīgu īpašību (no vienzilbes verbiem šos adjektīvus parasti darina no pagātnes celma),

piem.: *sapratu* — *sapratīgs* (*prātīgs* no *prāts!*), *devu* — *devīgs*, *strādāt* — *strādīgs*, *derēt* — *derīgs*, *paklausīt* — *paklausīgs*, *ēdēt* (no **ēdēt*).

4. Ar **-īgs** sastop daudz **salikteņu**, palaikam ar abstraktu nozīmi (adjektīvi ar konkrētu nozīmi beidzas ar **-ains**, sk. 70. §, 2),

piem.: *augstsirdīgs*, *pašapzinīgs*, *karstdabīgs*, *stūrgalvīgs*.

73. §. Ar izskaņu **-āds**

atvasina adjektīvus no skaitļiem un vietniekvārdiem,

piem.: *viens* — *vienāds*, *divēji* — *divējāds*, *treji* — *trejāds*, *otrs* — *otrāds*, *abēji* — *abējāds*, *cits* — *citāds*, *savs* — *savāds*.

74. §. Ar izskaņu **-ots**

atvasina no lietvārdiem adjektīvus, kas norāda, ka kādam priekšmetam piemīt vairumā tas, ko izsaka pamatvārds (tāpat kā **-ains**, sk. 70. §, 2),

piem.: *miglota novakare*, *rasota zāle*, *dūmots gaiss*, *acots kartupelis*, *zarotā ābele*, *niņots bērns*.

Skaitleņu atvasināšana.

75. §. Ar izskaņu -ēji, -ējas no pamatskaitleņiem darina skaitleņus, ko lieto ar daudzskaitlinieku lietvārdiem, piem.: *vienēji svārkli, divējas durvis, četrēji rati, piecēji, sešēji*, bet: *treji vārti*.

Salikteņi.

76. §.

Divu patstāvīgu vārdu apvienojumu ciešākā vienībā sauc par salikteņi.

1. Salikteņi *mugurkauls* (*mugurā + kauls*), *labskanīgs* (*labs + skanīgs*), *nocelt* (*no + celt*) ir divu vārdu formāls apvienojums.

2. Salikteņi *tautas dziesma, tiesas vīrs* ir apvienojumi pēc nozīmes.

77. §. Salikteņu jēgumu parasti noteic salikteņa otra daļa, pirmā palaikam tikai tuvāk apzīmē otru daļu,

piem.: *mežsargs, naktssargs, robežsargs, apsargs, aizsargs*.

Salikteņu nozīme.

78. §. Salikteņi ar lietvārdu otra daļa iedalāmi divās grupās: 1) pirmnozīmes un 2) citnozīmes salikteņos.

Pirmnozīmes salikteņi patur pirmatnējo nozīmi, kas reizēm tikai drusku sašaurināta,

piem.: *sestdiena, vectēvs, mežsargs, lielceļš, linsēklas*.

Citnozīmes salikteņi zaudējuši pirmatnējo nozīmi un apzīmē salikteņi izteiktā nojēguma īpašnieku,

piem.: *baltmugure* (govs ar baltu muguru), *gaišmatīis* (cilvēks ar gaišiem matiem).

Pēc nozīmes par salikteņiem uzskatāmi arī daži vārdu savienojumi, kas paturējuši savu formālo patstāvību:

1. iteratīvie jeb atkārtojuma salikteņi (adjektīvu atkārtojot, pastiprina vai izceļ īpašību),

piem.: *Mazs mazs vīriņš, ass ass cirvītis, Salds salds alutiņš*;

2. kōpulatīvie salikteņi, kur starp abām daļām var ielikt *un*,

piem.: *tēvs māte* (= vecāki), *šāds tāds, šur tur, šis tas, viens otrs*.

Salikteņu forma.

79. §. Salikteņu pirmajā daļā sastop:

1. nōminātīvu,

piem.: *trīsdesmit*;

2. ģenitīvu (visbiežāk),

piem.: *ugunsgrēks, acumirkklis, kaņaspēks, ugunspuķe, galvaspilsēta*.

Dažos salikteņos pirmā daļa savu gala zilbes patskani zaudējusi, piem.: *setsvidus* (no sētas vidus), *lačauza*;

3. bezgalotņu formas,

piem.: *dienvidus, upmala, lielceļš, sirdēsti, labklājība*.

Salikteņu otra daļa var būt:

1. paturējusi nepārveidotu savu pirmatnējo formu,

piem.: *atbalss, Līcupe, naktssargs*;

2. ieguvusi galotni **-is** vai **-e**, ja otra daļa ir lietvārds,

piem.: *sirmgalvis, sirmgalve; sērdienis, sērdiene; paeglis; pagalde*.

3. Salikteņu otrā daļā dažkārt sastopami vārdi, kas nesalikti nav lietojami (sevišķi no verbiem atvasināti darītāju vārdi),

piem.: *zemturis, lopkopis, zeltkalis, rokpelnis, rakstvedis, mežzinis, labvēlis, labdaris*.

4. Salikteņu otra daļa var būt ģenitīva forma, pie kam saliktenis lietojams par apzīmētāju,

piem.: *dzelzasu rati, deviņvītru spēks, piecstāvu nams, viņsētas gans, dižvalodas māmuliņa*.

Salikteņu pazīmes.

80. §. Vārdu sakopojumi pamazām un nemanot pāriet salikteņos, tādēļ reizēm ir grūti nospraust robežas starp salikteni un divu patstāvīgu vārdu sakopojumu,

piem.: *gada vīrs, bet kaņavīrs*.

Salikteņu raksturīgākās pazīmes ir:

1. Salikteņu nozīme pārveidojas vai sašaurinās,

piem.: *Ziemsvētki* (nav katri svētki ziemā).

2. Uzsvērt vienu no salikteņa daļām, parasti pirmo daļu,

piem.: *ugunsgrēks, līnsekla, sētmale*.

3. No divu vārdu savienojuma atvasina jaunu vārdu, pie kam salikteņa pirmās daļas forma atstāta negrozīta,

piem.: *šoreiz* (pamatā akuzatīvs: *šo reizi*).

4. Salikteņa otra daļa saglabājusi senu formu, kas nesalikta vārdā tagad ir pārveidota,

piem.: *patiesi, pareizi* (*tiesi, reizi* sens datīvs, tagad: *tiesai, reizet*).

Salikteņu sastāvdaļas.

81. §. Tā kā salikteņu jēgumu parasti noteic salikteņa otra daļa, tad, apcerot salikteņu sastāvu, ņem par pamatu salikteņu otro daļu, kas var būt lietvārds, adjektīvs, verbs, skaitlenis, vietniekvārds vai apstāklenis.

Salikteņi, kam otra daļa ir lietvārds.

82. §. Ja salikteņa otra daļa ir lietvārds, tad pirmajā daļā var būt:

1. Lietvārds, piem.: *mugurkauls, lāčauza, ugunsgrēks*.
2. Adjektīvs piem.: *lielceļš, sarkankrūtis, līdzsvars* (līdz te ir sens adjektīvs *līdzs* = *līdzīgs*).
3. Skaitlenis, piem.: *pirmdiena, trijstūris*.
4. Vietniekvārds, piem.: *pašapziņa*.
5. Divdabis, piem.: *rakstāmgalds, ēdamgalds, ēdamistaba, ēdamkarote, rūgušpiens*.
6. Verba sakne, aiz kuŗas var sekot tikai tāds lietvārds, kas ir it kā par šā verba papildinātāju, piem.: *grozgalvis* (kas groza galvu), *valbācis* (kas valba acis). Šādu salikteņu latviešu valodā maz.

Ģermānismi ir salikteņi: *kuļmašīna, dzensiksna, sprāgstviela, sūcgāze, vedmaksā, miecvielas, pildspatva, raidluga, raidstacija* u. c. līdzīga veida jaundarinājumi pēc vācu valodas parauga.

Latviešu valodā verba saknes vietā šādos gadījumos liek divdabja formu vai citādi darina piekritīgo vārdu, piem.: *istabu*, kur *guļ*, latviski sauc par *guļamistabu*; *galdu*, pie kā raksta, par *rakstāmgaldu*; *karoti*, ar ko ēd, par *ēdamkaroti*; tāpat jā-saka: *kuļammašīna, dzenamsiksna* vai *dzinējsiksna, sprāgstamviela* (arī: *spridzināmā viela, spridzeklis*), *sūcamgāze, vedammaksa* (*vedummaksa*), *miecēklis, pildāmspatva* (arī: *pildekle*), *raidāmluga, raidāmsstacija* (arī: *raidītājsstacija, raidītāksla*), *saisteklis* (*ne saistviela*), *sauseklis* (*ne dzēšlāpa*).

Salikteņi: *deggāze, degviņš, degviela* (pamatā lietvārds *dega*), *lidosta, lidmašīna* (lidu mašīna), *peldkostīms, peldvieta* (peldu vieta), *sēd(u)vieta, gāj(u)putns, vad(u)motīvs, pieved(u)ceļš, ieved(u)muīta, iestāj(u)lekcija* ir pieņē-mami, jo to pirmā daļa ir lietvārds, ne verbs.

Skaužami ir arī salikteņi ar **nenoteiksmi** salikteņu pirmajā daļā, piem.: *celtspēja, darītgriba*; jā-saka: *spēja celt, griba darīt*. Izņēmums ir tikai *ēstgriba*, jo tas ir sen aprasts vārds.

7. Priedēklis, piem.: *pāmeīta, aizdurve, nokalne, sa-slaukas*.

8. Apstāklenis, piem.: *līdzskrējējs*.

Atzīstami ir salikteni, kur **līdz** savienojas vienā vārdā ar darītāja un darīšanas vārdiem,

piem.: *līdzgājējs, līdzbraucējs, līdzstrādnieks; līdznākšana, līdzbraukšana*.

Par skaužamiem ģermānismiem uzskatāmi salikteni: *līdzcīvēks, līdzbiedrs, līdzskolnieks*; pareizi: *citi cilvēki*, vienkārši *biedrs, citi skolēni* jeb *skolas biedri*.

9. Negācija, piem.: *nelaime, negods, nedienas*.

Salikteni, kam otra daļa ir adjektīvs.

83. §. Ja saliktena otra daļa ir adjektīvs, tad pirmajā daļā var būt:

1. adjektīvs,

piem.: *sarkanbalts, sarkanraibs, labskanīgs*;

2. vietniekvārds,

piem.: *savdabīgs, pašapzinīgs*;

3. priedēklis,

piem.: *pamazs, pārgudrs*;

4. negācija,

piem.: *nerātns, nelabs, nemierīgs*.

84. §. Ja saliktena otra daļa ir adjektīvs, tad nav īsti latviski likt pirmajā daļā lietvārdu.

Jāvairās no salikteniem, kas darināti pēc vācu *himmelblau, rosenrot* utt. parauga, piem.: *debeszils* (pareizi: *debess zilumā* vai *zils kā debess*), *rožsārts* (pareizi: *rožu sārtumā*), *asīnsarkans* (pareizi: *asins sarkanumā* vai *sarkans kā asins*, arī: *koši sarkans*); *ledusauksts* (pareizi: *ledus aukstumā* vai *auksts kā ledus*, arī: *ledains, ledojs*); *dzīves priecīgs* (pareizi: *pilns dzīves prieka*); *piķa melns* (pareizi: *melns kā piķis* vai *melnum melns*). Tāpat: *ugunsdrošs* vietā jāsaka: *nedegams* (materiāls), arī: *pretuguns* (krāsa), *ugunturīgs* (ķieģelis).

Saliktenis *pasaulslavens* nav skaužams, jo te pirmajā daļā ir apstāklenis *pasaul*, kā to rāda teiciens: *pasaul liels* (= ļoti liels), *pasaul ļaužu* (= ļoti daudz ļaužu).

Tāpat *ziņkārīgs* nav no *ziņa* un *kārīgs*, bet blakus lietvārda formām *ziņkāre, ziņkārtība* darināts adjektīvs *ziņkārīgs*; arī adjektīvs *godprātīgs* radies no savienojuma *goda prāts*.

Saliktenos ar *-veidīgs* jeb *-veida* pirmā daļa var gan būt lietvārds, bet tikai lietvārda celms (bez celma beigu patskaņa), piem.: *krūmveida, krūmveidīgs, bumbveida, bumbveidīgs, spirālveida*.

Salikteni, kam otra daļa ir skaitlenis.

85. §. Ja saliktena otra daļa ir skaitlenis, tad pirmajā daļā var būt:

1. skaitlenis,
piem.: *divdesmit, trejdeviņi, vienpadsmit* (no: *viens pa desmit*);
2. pus-,
piem.: *pusotra, pusdivi, pustrēša*.

Salikteņi, kam otra daļa ir vietniekvārds.

86. §. Ja salikteņa otra daļa ir vietniekvārds, tad pirmā daļa var būt:

1. negācija,
piem.: *nekur, nekas*;
2. vietniekvārds,
piem.: *šitāds, šitas*.

Salikteņi, kam otra daļa ir verbs.

87. §. Ja salikteņa otra daļa ir verbs, tad pirmā daļa var būt :

1. negācija,
piem.: *nebraukt, nedomāt, nezinu*;
2. priedēklis,
piem.: *saplūkt, atdot, apdziedāt*;
3. vajadzības izteiksmes priedēklis *jā-*,
piem.: *jāiet, jāmacās, jācīnās*.

4. Priedēkļveida apstāklenis var izrunā saplūst saliktenī ar verba nenoteiksmi vai divdabi,
piem.: *līdz braukt* (= *līdzī braukt*), *līdz iedams* (= *līdzī iedams*), *caur braukdams* (= *cauri braukdams*). Izrunājot šādus salikteņus, uzsver apstākleni.

Šādi salikteņi nekad nav lietojami ar verbu formu, kam personas galotne, piemēram, nevar teikt: *viņš līdzdarbojas*, bet jāsaka: *viņš darbojas līdz*.

Ciešamās kārtas pagātnes divdabja priekšā sastopama arī forma *paš-*,

piem.: *pašausts, pašdārtis*.

Vārdu savienojumi.

88. §. Savienojumi ar biedru zīmi, piem.: *direktors-rikotājs, zinātnieks-atklājējs, opera-pasaka* ienākuši latviešu valodā krievu valodas ietekmē.

Latviešu valodā darītāju vārdi ar *-ājs, -tājs, -ējs* nostājas kā apzīmētāji attiecīgā vārda priekšā, piem.: *Dziedātāju sievu ņemu, dancotāju kumeliņu. Dzērājpūsisis bēdājās*.

Jāsaka: *rikotājs direktors, atklājējs zinātnieks, pasaku opera*.

Skaužami arī savienojumi:

Vācijas-Itālijas savienība, tirdzniecības-rūpniecības uzņēmums.

Šajos divu lietvārdu savienojumos biedru zīme aplama; tā atmetama, un tās vietā liekams *un*: *Vācijas un Itālijas savienība, tirdzniecības un rūpniecības uzņēmums*.

Lietvārdu salikteņi ar prepozīcijām.

89. §. Lietvārdi ar priedēkli (prepozīciju) radušies no:
1. saliktiem vārdiem,
piem.: *izstāde* (no *izstādīt*), *noteka* (no *notecēt*), *pieteka* (no *pietecēt*), *nojume* (no *nojumt*), *izbrīna* (no *izbrīnīties*), *sakasnīs* (no *sakasīt*), *atiēls* (no *attēlot*),
 2. prepozīciju savienojuma ar locījuma formu,
piem.: *apkakle* (kas ap kaklu), *uzpurnis* (kas uz purna), *piekalne* (kas pie kalna), *aizdurve* (kas aiz durvīm).
90. §. **Aiz-** savienojumi ar lietvārdu apzīmē to, kas ir vai seko aiz tā, ko apzīmē nesaliktais lietvārds,
piem.: *aizdurve*, *aizkrāsne*, *aizsaule*, *aizvējš*, *aizgalds*.
91. §. **Ap-** savienojumi ar lietvārdu apzīmē to, kas ir apkārt tam, ko apzīmē nesaliktais lietvārds,
piem.: *aproce*, *apkakle*, *apausi*.
92. §. **At-** savienojumi ar lietvārdu apzīmē atkārtojumu,
piem.: *atkāzas*, *atmiegs*, *atskolā iet*, *atbalss*.
93. §. **Bez-** apzīmē kā trūkumu,
piem.: *bezdarbs*, *bezmiegs*, *bezgodis*, *bezzobis*.
94. §. Ar **ie-** saliktie lietvārdi apzīmē to, kas atrodas tai priekšmetā, kuŗu apzīmē nesaliktais lietvārds,
piem.: *ierocis* (kas „iekš“ rokas), *iemutis*, *ienaši*.
95. §. Ar **no-** saliktie lietvārdi cēlušies, prepozīcijai **no** savienojoties ar locījumu formām,
piem.: *nokalne*, *nomale*, *novakare*.
96. §. Ar **pa-** saliktie lietvārdi apzīmē:
- a) to, kas apakš tā, ko apzīmē nesaliktais lietvārds,
piem.: *pakraste*, *pagulte*, *pazeme*, *patilte*, *pajumte* (*pajumts*);
 - b) kaut ko tikai līdzīgu tam, ko apzīmē nesaliktais lietvārds,
piem.: *padzēls*, *pamāte*, *pamiers*, *pasuga*, *pakalns*, *pavaļa*.
97. §. Ar **pār-** saliktie lietvārdi cēlušies no **pār** savienojuma ar locījumu formām,
piem.: *pārnovads*, *pārrobeža*.
98. §. Salikteņu ar **pie-** nozīmi rāda šādi piemēri:
piedarbs, *piegarža*, *piekāje*, *piekalne*, *pievakare*, *pievārte*.
99. §. Ar **uz-** saliktie lietvārdi apzīmē to, kas ir virsū tam, ko apzīmē nesaliktais lietvārds,
piem.: *uzpleči*, *uzgalis*, *uzpurnis*, *uzacis*.

Verbu salikteņi ar prepozīcijām.

100. §. Ar aiz- saliktie verbi apzīmē:

1. virzīšanos aiz kāda priekšmeta,
piem.: *aiziet aiz mājas; atzstēpties aiz koka;*
2. virzīšanos uz zināmu mērķi,
piem.: *viņš aizsteidzās uz mājām; putni aizlaidās uz siltām zemēm;*
3. attālināšanos,
piem.: *putniņš aizlaidās;*
4. kāda šķēršļa radīšanu,
piem.: *durvis aizslēgt; straumi aizsprostot;*
5. iestāšanos par otru,
piem.: *aizstāvēt; aizrunā kādu vārdu par mani!*
6. laika vai pilnības ziņā ierobežotu darbību,
piem.: *vecmāmiņa aizklepojās; aizkūkojās dzeguzīte;*
7. pārspēšanu,
piem.: *neviens mani aizrunāja, neviens mani aizdziedāja.*

101. §. Ar ap- saliktie verbi apzīmē:

1. darbību ap kaut ko,
piem.: *aptīnu pirkstu; apbraukāt pasauli; apadīt lakatu;*
2. darbību, ko daudzi dara vai kas attiecas uz daudziem,
piem.: *mērt ļaudis apmīra; vilks viņam apkož visus lopus.*

102. §. Ar at- saliktie verbi apzīmē:

1. attālināšanos vai šķiršanu; arī apniku;
piem.: *atstājies tu manis! atņemt maizi; atēsties, atdzerties;*
2. atpakaļēju virzību, atgriešanos senākā stāvoklī, arī atkārtojumu,
piem.: *atdabāt; jāja tautas, atgriezās; atplaukt, atjaunoties, atžirgt, atdzīvoties, atstāstīt, atgremot;*
3. tuvināšanos mērķim vai arī tā sasniegšanu,
piem.: *atnākt; tēvs atnesa medus podu.*

103. §. Ar ie- saliktie verbi apzīmē:

1. darbību, kas izsaka virzīšanos uz iekšu,
piem.: *ieiet istabā; iestīgt purvā; ienest maisus kletī; ieberit apcirknī;*
2. iekļūšanu kādā stāvoklī,
piem.: *zēns iesnauadies; kad tepļausies, būsi labs pļavējs;*
3. laika vai daudzuma ziņā ierobežotu darbību,
piem.: *gailis iedziedājās; dzeguze iekūkojās; galva iesāpējās; ieplēst kreklu; ielūzis zars.*

104. §. Ar *iz-* saliktie verbi apzīmē:

1. virzīšanos no iekšas uz āru,
piem.: *izskriet no istabas; izņemt grāmatu no somas;*
2. virzīšanos vai virzīšanu uz dažādām pusēm,
piem.: *izkaisīt graudus; izārdīt sienu; dubļi izšķīda uz visām pusēm;*
3. pabeigtu darbību,
piem.: *izvārtīt putru; izcept pladiņas; izteikt savas domas;*
4. darbību, kas darāma daudziem vai attiecas uz daudziem, uz kādu vietu vai laika sprīdi tā visumā,
piem.: *visus ceļus izstaigāju; vecie ļaudis izmiruši; visu gadu izkalpot;*
5. darbību, kas turpinās līdz apnikai,
piem.: *visvisādī izprātojos; velns apsēžas, izsēžas, izdomājas; izskraidīties.*

105. §. Ar *no-* saliktie verbi apzīmē:

1. virzīšanos no augšas uz leju,
piem.: *novelt akmeni no kalna lejā, nokrist no koka, nolēkt no zirga;*
2. attālināšanos vai atšķiršanu,
piem.: *noiet saņus, nobraukt, nostumt pie malas; nodzenāt miegu, noslaucīt asaras;*
3. pabeigtu darbību,
piem.: *viju, vijū, nenoviju; nopinu grozu;*
4. mērķa sasniegšanu,
piem.: *iet, kamēr noiet jūrmalā;*
5. nogalināšanu vai nobeigšanos,
piem.: *vai būs vilki nokoduši, vai būs suņi norējuši; vistai cāļi nobeigušies;*
6. kaites nodarīšanu vai nodeldēšanu,
piem.: *nostrādāta (noplicināta) zeme, nokopti (nomērdēti) lopi, nobrīnīts bērns; nopļauta izkaptis, notrīta galoda, novalkat drēbes;*
7. pārspēšanu,
piem.: *puika noskrietu zaķi;*
8. darbību, kas attiecas uz daudziem, uz kādu vietu vai laiku tā visumā,
piem.: *kalns noaudzis dažādiem kokiem; es būtu to celiņu adatām nospraudusi; savu laiku nostaiģāt;*
9. īsu darbību,
piem.: *dūmi vien nokūpēja; nostenējās vien un augšā bija; norībēja, noklaudzēja, nodimdēja.*

106. §. Ar **pa-** saliktie verbi apzīmē:

1. virzīšanos apakš kaut kā,
piem.: *suns paltā zem gultas; palet zem jumta;*
2. laika vai pilnības ziņā ierobežotu darbību,
piem.: *paguris, pavārdzis; pabijis pilsetā;*
3. pabeigtu darbību;
piem.: *darbs padarīts, paveikts; man pazuda kumeliņš.*
4. daži ar **pa-** salikti verbi izteic, ka teikuma priekšmets spēj verba apzīmēto darbību veikt,
piem.: *pavelk 30 vīru ragūs pa pliku zemi; padzīt pilnu rīcu ar zemēm.*

107. §. Ar **pār-** saliktie verbi apzīmē:

1. šķiršanu (dīvās) daļās,
piem.: *pārlauzt koku, pārcirst mezglu;*
2. virzīšanos uz otru pusi pāri,
piem.: *pārbrist, pārpeldēt upi; kas pār suni pārkāpis, pārkāps arī pār asti;*
3. pārmērīgu darbību,
piem.: *pārēsties, pārkliegties, pārstiepties;*
4. citu pārspēšanu,
piem.: *lakstīgalu pārdziedāju;*
5. darbības beigas,
piem.: *lietus pāriet, puķes pārzied;*
6. pāreju citā stāvoklī vai veidā,
piem.: *pārmainīt, pārverst;*
7. atkārtojumu,
piem.: *labību pārkult, caļus pārskaitīt, ceļu pārmerīt;*
8. kļūdišanos,
piem.: *pārskaitīt, pārskatīt; puisis pārklausījās;*
9. darbību, kas attiecas uz kaut ko tā visumā,
piem.: *priekā pārņemts; visu pasauli pārlūkot.*

Blakus šim **pār-** (lei. *pér-*) ir piedēklis **pār-** (lei. *par-*), kas nozīmē *mājup*, piem.: *kad pārnāksi, bālelin?*

108. §. Ar **pie-** saliktie verbi apzīmē:

1. tuvināšanos vai pievienošanu,
piem.: *piebraukt pie krasta; pie abeles pietājos; piešūt poģu;*
2. pildīšanu, piepildīšanu,
piem.: *asariņu upe tek. — kas to pilnu pieraudāja; pielēja spaini;*

leišiem *pie* vietā ir *priē, pri-*; latviešiem te *r* zudis, tas paglābies, piemēram, vārdā *prievīte*.

Jāvairās no salikta *pielietot*, kas būtu tāds pats barbarisms kā vācu valodā *anbrauchen* vai latviešu „piebrūķēt”. Vācu (*ge*)*brauchen* un *anwenden* vietā latvietis saka *lietot* vai *izlietot*.

109. §. Ar sa- saliktie verbi apzīmē:

1. kopošanu, savienošanos,
piem.: *izlietu ūdeni nesasmelsi; sajāja tautiņas, sarrbināja; sasiet, salikt;*
2. darbību, kas darāma daudziem, attiecas uz daudziem vai arī uz priekšmetu vai laiku tā visumā,
piem.: *lai sajūdz zirgus; Jāņa bērni samirkuši; saskrien ļaudis; visu dienu sastaigāju; trīs gadiņi sadziedāju;*
3. pilnību vai pārmērību,
piem.: *sacept maizi trim gadiem; sagrābties naudas, sastrādāties, bērni sabrēkušies slimi;*
4. mērķa sasniegšanu,
piem.: *salīgu puisi; salīgoju brālīm sievu;*
5. šķiršanu vairāk daļās,
piem.: *saskaldīju malku; sadalu sieru deviņās daļās.*

110. §. Ar uz- (lei. ūž-) saliktie verbi apzīmē:

1. virzīšanos uz augšu,
piem.: *es uzkāpu kalniņā; uzrāpties kokā;*
2. virzīšanu uz priekšmeta virsu,
piem.: *uzvilkt kreklu.*

Vārdu locīšana jeb deklinācija.

111. §.

Lietvārdu, adjektīvu, skaitļu un vietniekvārdu galotņu maiņu skaitļos un locījumos sauc par locīšanu jeb deklināciju.

112. §.

Tagad latviešu valodā izšķir 7 locījumus.

1. Nōminātīvs	atbild uz jautājumu	kas?
2. Ģenitīvs	" " "	kā?
3. Dātīvs	" " "	kam?
4. Akuzātīvs	" " "	ko?
5. Instrumentālis	" " "	ar ko?
6. Lokātīvs	" " "	kur?
7. Vokātīvs	— uzrunas locījums.	

113. §. Latviešu valodā izšķir tagad divas vārdu dzimtes: vīriešu un sieviešu. Par vārda dzimtes norādītāju noder apzīmētājs, piem., norādāmais vietniekvārds: **tas** — vīriešu dzimtei, **tā** — sieviešu dzimtei,

piem.: *tas zirgs, tas puika, tas medus, tas pats;*
tā sirds, tā liepa, tās ragus, tā pati.

114. §. Latviešu valodā ir divi skaitļi: **vienskaitlis** (runā par vienu priekšmetu) un **daudzskaitlis** (runā par vairākiem priekšmetiem). Senāk pazina arī **divskaitli**, kuŗa atliekas mūsu valodā sastopamas vēl tagad.

Lietvārds.

115. §.

Lietvārds jeb substantīvs apzīmē: 1) dzīvas būtes, 2) lietas jeb vērojamus priekšmetus, 3) domu priekšmetus, t. i., dzīvu radījumu un vērojamu priekšmetu pazīmes (ko uztveram kā ko patstāvīgu, par sevi esošu), un 4) dažādas norises.

Piem.: 1. *cilvēks, zirgs, putns, slieka, kukainis;*
2. *nazis, māja, ābols, koks, ūdens;*
3. *prieks, ātrums, gods, cerība, kārtība, bailes;*
4. *skriešana, mazgāšanās.*

Lietvārdu iedalījums.

116. §. Lietvārdus iedala īpašvārdos un sugas vārdos.

Īpašvārds ir kādam atsevišķam individam vai priekšmetam dots nosaukums, ar ko to atšķir no pārējiem tās pašas sugas pārstāvjiem.

Pie īpašvārdiem pieder:

1. cilvēku vārdi un uzvārdi,
piem.: *Jānis, Ilze; Karlis Skalbe; Aina Auza;*
2. kustoņu vārdi,
piem.: *Duksis, Krancis, Dāmaļa, Klukste, Bēris;*
3. vietu vārdi (valšķu, pilsētu, apgabalu, pagastu, upju, kalnu, ezeru, jūru utt. nosaukumi),
piem.: *Latvija, Rīga, Cēsis, Vidzeme, Krimuldas pagasts, Gauja, Gaiziņš, Usmas ezers, Vidusjūra, Kaleju iela;*
4. dažādu iestāžu, biedrību, uzņēmumu nosaukumi,
piem.: *Valsts bibliotēka, Valsts elektrotehniskā fabrika;*
5. grāmatu, sacerējumu, laikrakstu, žurnālu nosaukumi,
piem.: *Ed. Virzas Straumēni, Daugavas Vestnesis.*

117. §.

Sugas vārdi attiecas uz katru kādas priekšmetu grupas pārstāvi.

Ir dažādi koki: egles, liepas utt., bet visu kopējais vārds ir *koks*.

Vārdu dzimte.

118. §. Latviešu valodā tagad izšķir divas vārdu dzimtes: vīriešu un sievietes. Agrāk vēl izšķīra trešo: nekatru*) dzimti, kas tagad izzudusi.

Vārdu dzimti nosaka pēc vārdu galotnes (formas) un nozīmes.

Pie vīriešu dzimtes pieder vārdi, kas vienskaitļa nōminātīvā beidzas ar galotni:

- s (ģen.: -a), piem.: *tēvs, galds, plosts, koks, lauks;*
- š, piem.: *vējš, ceļš, ciemiņš, kaimiņš, vaŗš;*
- is, piem.: *brālis, kurmis, gulbis, zutis, kaķis, zīmulis;*
- us, piem.: *medus, ledus, tirgus, vidus, Mikus.*

*) Uzsvējama otra zilbe tāpat kā vārdā *neviens*.

Vīriešu dzimtes mēdz būt mēnešu, kalnu un ezeru nosaukumi,
piem.: *janvāris; Gaiziņš, Alpi; Lubāns, Alauksts, Inesis.*

Sieviešu dzimtes vārdi viensk. nōminātīvā beidzas ar galotni:

-a, piem.: *māja, lapa, laipnība, oga, māmuliņa;*

-e, piem.: *zāle, zeme, priede, saule, Ilze;*

-s (ģen. -s), piem.: *klēts, izkopts, klints, smilts.*

Daži vārdi ar galotni -a, retāk ar -e pieder pēc nozīmes pie vīriešu dzimtes; tie ir: *puika, lauvā, bende* (pēdējais abās dzimtēs).

Sieviešu dzimtes mēdz būt *upju, salu, valšņu un pilsētu* nosaukumi,

piem.: *Gauja, Kipra, Dole, Francija, Somija, Rīga, Daugavpils, Cēsis, Kauna.*

Daži upju un pilsētu nosaukumi ir arī vīriešu dzimtes,

piem.: *Abuls, Nemuns, Tukums, Talsi, Preiļi, Helsinki.*

Personu nosaukumus ar galotni -a, kas apzīmē ir sieviešu, ir vīriešu dzimtes personas, sauc par *kopdzimtes vārdiem*,

piem.: *tiepša, neprašā, auša, gulšņa, pļapa.*

Locījumos nav starpības starp šiem vīriešu un sieviešu dzimtes vārdiem, atskaitot viensk. datīvu, kurā vīriešu dzimtes vārdi beidzas ar -am, sieviešu — ar -ai,

piem.: *tiepšam* (vīr. dz.), *tiepšai* (siev. dz.).

Skaitlis.

119. §. Lietvārdiem tagad izšķir **divus** skaitļus: **vien-skaitli** un **daudzskaitli**. Senāk bija vēl trešais skaitlis — **div-skaitlis**, kas tagad kā dzīva forma iznīcis, atstādams tikai sastingušas atliekas.

Divskaitlis. Seno divskaitli ar galotni -i (it sevišķi no svaru, mēru un laika nosaukumiem) vēl sastop aiz skaitleņiem **divi** un **abi** un pēc to parauga arī aiz skaitleņiem **trīs** līdz **deviņi**.

Senie divskaitļa akuzātīvi sastopami aiz visām prepozīcijām. Šo formu sastingumu rāda arī tas, ka nōminātīva un akuzātīva forma var aizstāt arī citus locījumus. Visur šo divskaitļa formu vietā var lietot daudzskaitļa formas,

piem.: *Ar abi roki (ar abām rokām) metās darba. Pēc divi dieni (pēc divām dienām). Pēc deviņi stundi (pēc deviņām stundām). Ar abi kāji (ar abām kājām) izlēca no gultas.*

Vienskaitlis bieži var nostāties daudzskaitļa vietā un otrādi, piem.: *Ābols no abeles talu nekrt. Braži bija vienos sejos (vienā sejā).*

Ir vārdi, kas mēdz nostāties tikai vienskaitlī vai daudzskaitlī. Sakarā ar to izšķir **vienskaitliniekus** un **daudzskaitliniekus**.

Vienskaitlinieki.

120. §. Par vienskaitliniekiem mēdz būt:

1. īpašvārdi,

piem.: *Daugava, Llepāja, Janis, Gaiziņš.*

Ir arī izņēmumi, piem.: *Ieriķi, Ainaži, Cēsis.*

Nosaukums lietojams daudzskaitlī, ja tas apzīmē:

a) vairākus vienas kādas dzimtas locekļus vai vairākus viena vārda īpašniekus,

piem.: *abi Egles* (tēvs ar dēlu) *atnakuši; mūsu Pēteri* (divi vai vairāki vienas mājas puīši) *aizgājuši līgot;*

b) uzsverot kādas personas izcilas īpašības,

piem.: *Kaut mums būtu daudz tādu Valdemāru* (tādu vīru, ar tādām īpašībām kā Krišjānis Valdemārs)!

2. domu jeb abstraktu priekšmetu nosaukumi,

piem.: *kārtība, miers, laipnība.*

Abstraktie lietvārdi ar konkrētu nozīmi nostājas daudzskaitlī,

piem.: *aplaimības* (aplaimi darbi), *nerātnības* (nerātni darbi);

3. a) vielu nosaukumi,

piem.: *alus, medus, sviests, siers, sukurs.*

Šo vārdu daudzskaitlis apzīmē priekšmetu šķirnes,

piem.: *sieri* — dažādu šķirņu sieri;

b) **metallu nosaukumi,**

piem.: *sudrabs, zelts, varš, dzelzs.*

No *dzelzs* sastop arī daudzsk. ģenitīvu: *dzelzu durvis;*

4. lietvārdi ar -šana, kas apzīmē verba izsacīto darbību,

piem.: *ņemšana, došana, nešana, celšana.*

Pārveidotā nozīmē sastopams arī daudzskaitlis,

piem.: *darīšanas, nebūšanas.*

Sugas vārds vienskaitlī reizēm pārstāv visus šās sugas piederīgos,

piem.: *Mazs cinītis gāz lielu vezumu. Augstu koku aizņem visi vēji.*

Daudzskaitlinieki.

121. §. Daudzskaitlinieki mēdz būt:

1. palaikam **daudzu līdzīgu priekšmetu apzīmējumi**,
piem.: *kvieši, rudzi, mieži, griķi, milti, pelavas* jeb *pelus, sēnalas, salmi* (bet: *siens!*), *spaži, kaņepes, lini, sakašas, saslaukas, pelni, drupas, sodrēji, smaganas, smadzenes, siekalas, ļaudis*;
 2. daudzu **rīku nosaukumi**,
piem.: *rati, ragavas* (arī: *ragus*), *kamanas, plēšas, šķiltavas, tītavas, sakas, svāri, laužņi, lamatas, ecēšas* (bet: *arkls!*), *durvis* (arī: *duris*), *vārti*;
 3. **svētku, svinību un ēdamlaiku nosaukumi**,
piem.: *Jāņi, Ziemsvētki, appjāvības, apkaltības, kāzas, vakariņas, brokastis* (arī vienskaitlī: *brokasts*);
 4. dažu **drēbju gabalu nosaukumi**,
piem.: *svārki, bikses, lindraki* (bet: *kreklis, cepure*);
 5. dažu **slimību nosaukumi**,
piem.: *iesnas, vātis, ienāši*;
 6. **jūtu apzīmējumi**,
piem.: *bailes, dusmas, skumjas, bēdas, ilgas* (bet: *prieks*);
 7. **vietvārdi** (pagastu, zemnieku māju, pilsētu, kalnu nosaukumi),
piem.: *Elkšņi, Kauguri, Indrāni, Cēsis, Talsi, Helsinki, Alpi, Urāli, Apentni*;
- arī **debespuses**: *austrumi, rietumi* (bez *r*), *ziemeļi, dienvidi*;
8. daži **atsevišķi vārdi**,
piem.: *blēņas, meli, briesmas*.

Lietvārdu locīšana.

122. §. Latviešu valoda ir mantojusi no baltu pirmvalodas 7 dažādus lietvārdu celmus.

1. *ā*-celmus (ar gaŗu *ā*), piem., *liepa*. Šo vārdu celma beigu patskanis senāk bijis gaŗš, piem., **liepā*, sk. 22. §. Gaŗais *ā* vēl tagad sastopams viensk. lokātīvā — *liepā*, daudzsk. datīvā un instrumentālī — *liepā-m* un daudzsk. lokātīvā — *liepā-s*.

2. *ē*-celmus, piem., *upe*. Šo vārdu celma beigu patskanis senāk bijis gaŗš, piem., **upē*, sk. 22. §. Gaŗais *ē* vēl tagad sastopams viensk. lokātīvā — *up-ē*, daudzsk. datīvā un instrumentālī — *upē-m* un daudzsk. lokātīvā — *upē-s*.

3. i-celms, piem., *klēts*, senāk **klētis*, sk. 21. §.

4. a-celms (ar īsu a), piem., *tēvs*. Senāk šo vārdu lokāmās galotnes priekšā bijis a, piem., **tēva-s*, sk. 21. §. Īso celma a vēl sastop viensk. datīvā — *tēva-m*.

5. ja-celms, piem., *cirvis*, sal. viensk. datīvu *cirvoja-m*.

Vārdi, kas patur -ja- visos locījumos, piem., *vējš*, no **vējas*, ieskaitīti a-celmu grupā.

6. Līdzskaņu celms, piem., *debess* (celms beidzas ar līdzskani, viensk. ģenitīvs *debes-s*, daudzsk. ģenitīvs *debes-u*).

7. u-celms, piem., *tirgus*.

Latviešu valodā tagad sastopami tikai konsonantiski lietvārdu celmi, t. i., visi lietvārdu celmi beidzas ar konsonantu (piem.: *dēl-s*, *brāl-is*, *med-us*, *akmen-s*, *pried-e*, *liep-a*).

Lai gan tagad locījumu vairumā celma senā forma vairs nav saskatāma, lietvārdus tomēr iedala pēc šām senākajām celmu formām: ā-, ē-, i-, u-, a- un ja- celmos.

Nemot par pamatu lietvārda vienskaitļa datīva galotni un pielāgojoties latīņu gramatikai, lietvārdus var iedalīt piecās deklinācijās:

I deklinācija ar ai- vārdiem, piem.: *liepa* — *liepai*;

II " " am- un im- vārdiem, piem.: *dēls* — *dēlam*,
ceļš — *ceļam*, *brālis* — *brālim*, *akmens* — *akmenim*;

III " " ij- vārdiem, piem.: *klints* — *klintij*;

IV " " um- vārdiem, piem.: *medus* — *medum*;

V " " ei- vārdiem, piem.: *māte* — *mātei*.

Parastāks tomēr ir lietvārdu iedalījums pēc to celmu formām.

Sieviešu dzimtes lietvārdi.

Pie sieviešu dzimtes pieder ā-, ē- un i-celmu vārdi un trīs u-celmu daudzskaitlīnieki: *pelus*, *ragus*, *dzirņus*.

123. §. ā-celmi.

Pie ā-celmu lietvārdiem pieder sieviešu dzimtes vārdi, kas vienskaitļa nōminātīvā beidzas ar -a (senāk *-ā, piem., *liepa* no **liepā*).

Te pieder arī tie lietvārdi, kas pēc nozīmes ir vīriešu dzimtes vai kopdzimtes vārdi; vienskaitļa nōminātīvā tie beidzas ar -a, piem.: *puika*, *lauva*, *Janka*, *Ješka*; *auša*, *tiepša*, *negauša*.

Vīriešu dzimtes vārdi ar -a vienskaitļa datīvā beidzas ar -am, piem., *puikam*; pārējos locījumos tie lokāmi īpat kā citi ā-celmi.

ā-celmu locīšanas paraugs:

		vienskaitlis		daudzskaitlis	
nōm.	kas?	<i>liep-a</i>	<i>mās-a</i>	<i>liep-as</i>	<i>mās-as</i>
ģen.	kā?	<i>liep-as</i>	<i>mās-as</i>	<i>liep-u</i>	<i>mās-u</i>
dat.	kam?	<i>liep-ai</i>	<i>mās-ai</i>	<i>liep-ām</i>	<i>mās-ām</i>
akuz.	ko?	<i>liep-u</i>	<i>mās-u</i>	<i>liep-as</i>	<i>mās-as</i>
instr.	ar ko?	<i>ar liep-u</i>	<i>mās-u</i>	<i>liep-ām</i>	<i>mās-ām</i>
lok.	kur?	<i>liep-ā</i>	<i>mās-ā</i>	<i>liep-ās</i>	<i>mās-ās</i>
vok.			<i>mās!</i>		<i>mās-as!</i>

Vienskaitļa datīvs senāk beidzies ar **-i**, kas dažās izloksnēs vēl tagad sastopams. Rakstu valodā šī forma vēl patvērusies dažos apstākļiem līdzīgos sastingušos izteicienos,

piem.: *pa kreisi roki, patiesi, lieti derēt.*

Tagadējā datīva galotne **-ai** pārņemta no vietniekvārdu datīviem **tai, šai**.

Vienskaitļa lokatīvā aiz **-ā** senāk sekojusi kāda zilbe, citādi gaŗā **ā** skaŗa būtu saŗsināŗusies (sk. 22. §).

124. §. ē-celmi.

Pie ē-celmiem pieder sievieŗu dzimtes vārdi, kas vienskaitļa nōminātīvā beidzas ar **-e** (senāk ***-ē**, piem., **eglē*). Arī daŗi vīrieŗu dzimtes vārdi, piem., *bende* un uzvārdi, piem., *Zāle, Straume* lokāmi pēc ē-celmu parauga, atskaitot vienskaitļa datīvu, kur ŗie vārdi beidzas ar **-em**, piem.: *bendem, Zālem*. ē-celmu vārdiem daudzskaitļa ģenitīva galotnes priekŗā līdzskanis jāmīkstina (sk. 42. §).

ē-celmu locīšanas paraugs:

		vienskaitlis		daudzskaitlis	
nōm.	kas?	<i>egl-e</i>	<i>māt-e</i>	<i>egl-es</i>	<i>māt-es</i>
ģen.	kā?	<i>egl-es</i>	<i>māt-es</i>	<i>egl-u</i> (*eglju)	<i>māŗ-u</i> (*mātju)
dat.	kam?	<i>egl-ei</i>	<i>māt-ei</i>	<i>egl-ēm</i>	<i>māt-ēm</i>
akuz.	ko?	<i>egl-i</i>	<i>māt-i</i>	<i>egl-es</i>	<i>māt-es</i>
instr.	ar ko?	<i>ar egl-i</i>	<i>māt-i</i>	<i>ar egl-ēm</i>	<i>māt-ēm</i>
lok.	kur?	<i>egl-ē</i>	<i>māt-ē</i>	<i>egl-ēs</i>	<i>māt-ēs</i>
vok.			<i>māt!</i>		<i>māt-es!</i>

125. §. **i-celmi.**

i-celmi aptver sieviešu dzimtes vārdus, kas vienskaitļa nōminatīvā beidzas ar **-s** (senāk ***-is**) un arī ģenitīvā ar **-s**. Pie i-celmiem pieder arī vīriešu dzimtes daudzskaitlinieks *ļaudis*.

i-celmi pa daļai ir līdzskaņu celmu pārveidojumi, un tiem ir tieksme savukārt pāriet ē-celmos, ko veicina daži i- un ē-celmu vienādie locījumi.

i-celmu vārdu saraksts: *asins, ass, azots, auss, avs, balss, birzs (bērzu), blakts, Cēsis, cilts, debess, dūkstis, dzelzs, dur(v)is, govs, ilksis, izkaptis, (ceļa) jātis, kārts, klēts, klinis, krāsns (daudzsk. ģenit. krāšņu), krūts, kuts, lūkstis, leceklis, maksts, nāss, nakts, oleklis, pāksts, palts, pils, pirkstis (kvēlojoši pelni), pirts, saksts, sāls, sirds, smilts, telts, uguns, uts, vāts, vēsts, zivs, zoss, žutis.*

Uguns, sāls, dzelzs lietojami rakstu valodā palaikam kā sieviešu dzimtes vārdi, lai gan izlokšnēs šie vārdi sastopami arī vīriešu dzimtē.

i-celmu vārdiem daudzskaitļa ģenitīvā līdzskanis galotnes priekšā jāmikstina; sena mikstinājuma rezultāts ir: *acu* no **akju*. Mikstinājuma nav daudzskaitļa ģenitīvos: *ausu, debesu, duru, dzelzu, zosu, utu, Cēsu*, kam pamatā seni līdzskaņu celmi; bez mikstinājuma arī *asu, balsu*.

i-celmu locīšanas paraugs:

		vienskaitlis		daudzskaitlis	
nōm.	kas?	<i>klēt-s (*klētis)</i>	<i>ac-s</i>	<i>klēt-is</i>	<i>ac-is</i>
ģen.	kā?	<i>klēt-s</i>	<i>ac-s</i>	<i>klēš-u (*klētju)</i>	<i>ac-u</i>
dat.	kam?	<i>klēt-i-j (*klēti)</i>	<i>ac-i-j</i>	<i>klēt-īm (*-im)</i>	<i>ac-īm</i>
akuz.	ko?	<i>klēt-i</i>	<i>ac-i</i>	<i>klēt-is</i>	<i>ac-is</i>
instr.	ar ko?	<i>ar klēt-i</i>	<i>ac-i</i>	<i>klēt-īm</i>	<i>ac-īm</i>
lok.	kur?	<i>klēt-ī</i>	<i>ac-ī</i>	<i>klēt-īs</i>	<i>ac-īs</i>
vok.	—	—	—	—	—

Daudzsk. datīva un instrumentāļa izskaņa **-īm** radusies pēc **ā-** un **ē-** celmu parauga, piem.: *avīm, kā liepām, upēm*. Senākā galotne ir ar īsu **i**, ko sastop vēl Kuršu kāpās un Rucavā; tur saka, piemēram, *acīms*.

Jāvairās viensk. datīvā no formām ar **-ei**, kas patapinātas no ē- celmiem, piem.: *zosei, govei, sirdei, acei*, jāsaka: *zosij, govij, sirdij, acij*.

Tāpat jāsarģās no izlokšņu formas: *ļauži, ļaužiem*, jāsaka: *ļaudis, ļaudīm*.

Vīriešu dzimtes lietvārdi.

Vīriešu dzimtes lietvārdus iedala: **a-**, **u-** un **ja-** celmos.

126. §. **a-celmi.**

Pie **a-** celmiem pieder vīriešu dzimtes lietvārdi, kas vienskaitļa nōminatīvā beidzas ar galotni **-s**, **-š** (sk. 35. §), ģenitīvā

ar **-a**. Par **a**-celmiem tos sauc tadēļ, ka senāk vienskaitļa nōminātīva galotnes priekšā bijis piedēklis **-a**, kas vēlāk zudis (*dēls* no **dēlas*, sk. 21. §).

Kur, **a** skaņai vienskaitļa nōminātīva celma beigās zūdot, rastos grūti izrunājama skaņu kopa, tur izlokšņu lielākajā daļā šī **a** skaņa pārveidojusies par **i**, un tur, piemēram, runā: *kaklis*, *arklis*, *biedris*, *krekļis*, *celmis*. Rakstu valodā šādas formas nav atzīstamas.

Ja vārda celma beigās ir **-s**, **-z**, **-š** vai **-ž**, tad aiz tā rakstāma galotne **-s**, kaut arī izrunā tā nav izdzirdama, piem.: *kumoss*, *dārzs*, *mežs*.

a-celmu locīšanas paraugs:

		vienskaitlis		daudzskaitlis	
nōm.	kas?	<i>tēv-s</i>	<i>ceļ-š</i>	<i>tēv-i</i>	<i>ceļ-i</i>
ģen.	kā?	<i>tēv-a</i>	<i>ceļ-a</i>	<i>tēv-u</i>	<i>ceļ-u</i>
dat.	kam?	<i>tēv-am</i>	<i>ceļ-am</i>	<i>tēv-iem</i>	<i>ceļ-iem</i>
akuz.	ko?	<i>tēv-u</i>	<i>ceļ-u</i>	<i>tēv-us</i>	<i>ceļ-us</i>
instr.	ar ko?	<i>ar tēv-u</i>	<i>ceļ-u</i>	<i>ar tēv-iem</i> (*-is)	<i>ceļ-iem</i>
lok.	kur?	<i>tēv-ā</i>	<i>ceļ-ā</i>	<i>tēv-os</i>	<i>ceļ-os</i>
vok.	—	<i>tēv!</i>		<i>tēv-i!</i>	

Daudzskaitļa instrumentālis senāk beidzies ar **-is**; tagad šī izskaņa sastopama dažos sastingušos izteicienos,

piem.: *vienis prātis*, *labis prātis*, *retumis*.

Kā **a**-celmi lokāmi: *bebrs*, *biedrs*, *ūdrs*, *zviedrs*.

127. §. ja-celmi.

Pie **ja**-celmiem pieder vīriešu dzimtes vārdi, kas vienskaitļa nōminātīvā beidzas ar **-is**.

Vairākjilbju vārdos, kas beidzas ar **-ītis**, **-ietis** (bet ne citos), **i** skaņu nōminātīva galotnes **-s** priekšā mēdz izmest pat vidus dialektā izlokšnēs (piem.: *kaķīts*, *brālīts*, *tautiets*); rakstu valodā tas nav pieļaujams.

Lai izšķirtu **a**- un **ja**-celmu vārdus, reizēm var izlīdzēties, liekot attiecīgo vārdu ģenitīvā vai akuzatīvā. **ja**-celma vārdiem līdzskanis ģenitīva galotnes priekšā mīkstinašs, **a**-celma vārdiem nav mīkstinašs; **ja**-celma vārdiem akuzatīva galotne **-i**, **a**-celma vārdiem **-u**,

piem.: ģen. *arkla*, bet: *brāļa*, *inženiera*, *orķestra*;
akuz. *arklu*, bet: *brāli*, *inženieri*, *orķestri*.

ja-celmos līdzskanis galotnes priekšā mīkstināts vienskaitļa ģenitīvā un visos daudzskaitļa locījumos.

ja-celmu locīšanas paraugs:

		vienskaitlis		daudzskaitlis	
nōm.	kas?	<i>brāl-is</i>	<i>cirv-is</i>	<i>brāļ-i</i>	<i>cirv-ji</i>
ģen.	kā?	<i>brāļ-a</i>	<i>cirv-ja</i>	<i>brāļ-u</i>	<i>cirv-ju</i>
		(*brālja)			
dat.	kam?	<i>brāl-im</i> , arī: <i>brāļ-am</i>	<i>cirv-im</i>	<i>brāļi-em</i>	<i>cirv-jiem</i>
akuz.	ko?	<i>brāl-i</i>	<i>cirv-i</i>	<i>brāļ-us</i>	<i>cirv-jus</i>
instr.	ar ko?	ar <i>brāl-i</i>	<i>cirv-i</i>	<i>brāļ-iem</i>	<i>cirv-jiem</i>
lok.	kur?	<i>brāl-ī</i>	<i>cirv-ī</i>	<i>brāļ-os</i>	<i>cirv-jos</i>
vok.	—	<i>brāl-i!</i>		<i>brāļ-i!</i>	

Vienskaitļa datīva formas ar **-am** sastopamas daudzās izloksnēs, arī vidus dialekta izloksnēs.

Te jāmin arī vārds *viesis*, ko visā daudzskaitlī un vienskaitļa ģenitīvā loka kā **a-celmu**, bet citos vienskaitļa locījumos kā **ja-celmu**,

piem., viensk.: *viesis, viesā, viesim, viesi, viesi, daudzsk.: viesi, viesu, viesiem utt.*

Tāpat kā *viesis* lokāmi arī uzvārdi ar slavisko galotni **-skis** un **-ckis**,

piem.: *Janševskis, Janševska, Janševskim, Janševski.*

ja-celmos pārgājuši arī daži senie līdzskaņu celmi (celma beigās ir **-n** vai **-s**), piem.: *akmens, asmens, mēness* (pie debesīm, bet: *mēnesis* ir gada divpadsmitā daļa), *rudens, tesmens, ādens, zibens*. No ja-celmiem tie atšķiras tikai ar vienskaitļa nōminātīvu un ģenitīvu formu.

Vārds *suns*, atskaitot vienskaitļa nōminātīvu, lokāms kā ja-celms.

Līdzskaņu celmi *debess, auss, zoss* pārgājuši i-celmos (sk. 125. §).

Līdzskaņu celmu locīšanas paraugs:

		vienskaitlis	daudzskaitlis
nōm.	kas?	<i>akmen-s</i>	<i>akmeņ-i</i>
ģen.	kā?	<i>akmen-s</i>	<i>akmeņ-u</i>
dat.	kam?	<i>akmen-im</i>	<i>akmeņ-iem</i>
akuz.	ko?	<i>akmen-i</i>	<i>akmeņ-us</i>
instr.	ar ko?	ar <i>akmen-i</i>	ar <i>akmeņ-iem</i>
lok.	kur?	<i>akmen-ī</i>	<i>akmeņ-os</i>

128. §. u-celmi.

Pie u-celmiem pieder vīriešu dzimtes vārdi, kas vienskaitļa nōminātīvā beidzas ar **-us**: *alus, kāsus, klepus, krogus* (arī *krogs*), *ledus, lietus, medus, tirgus, vidus, viltus, vīrsus, Saldus, Mikus*.

Vīriešu dzimtes u-celmi pa lielākai daļai ir vienskaitlinieki; ja tiem ir daudzskaitlis, tad daudzskaitlī tie lokāmi kā a-celmi.

Pie u-celmiem pieder arī trīs sieviešu dzimtes daudzskaitlinieki: *pelus, ragus, dzirņus*, kas daudzskaitļa nōminātīvā beidzas ar **-us**. Rakstu valodā tagad gan palaikam lieto ā-celmu formas: *pelavas, ragavas, dzirņavas*.

u-celmu locīšanas paraugs:

	vienskaitlis		daudzskaitlis		
nōm. kas?	<i>tirg-us</i>	<i>Mik-us</i>	<i>tirg-i</i>	<i>Mik-i</i>	<i>pel-us</i>
ģen. kā?	<i>tirg-us</i>	<i>Mik-us</i>	<i>tirg-u</i>	<i>Mik-u</i>	<i>pel-u</i>
dat. kam?	<i>tirg-um</i>	<i>Mik-um</i>	<i>tirg-iem</i>	<i>Mik-iem</i>	<i>pel-ūm</i>
akuz. ko?	<i>tirg-u</i>	<i>Mik-u</i>	<i>tirg-us</i>	<i>Mik-us</i>	<i>pel-us</i>
instr. ar ko?	<i>ar tirg-u</i>	<i>Mik-u</i>	<i>tirg-iem</i>	<i>Mik-iem</i>	<i>pel-ūm</i>
lok. kur?	<i>tirg-ā</i>	<i>Mik-ā</i>	<i>tirg-os</i>	<i>Mik-os</i>	<i>pel-ūs</i>
vok. —	—	<i>Mik-u!</i>	—	<i>Mik-i!</i>	

Vokātīva forma.

129. §. Vokātīvu palaikam darina tikai no dzīvu radījumu un personu vārdiem. Vokātīvs sākumā ir tīra celma forma bez jebkādas locījuma galotnes, piem., *tēv!* (**tēve*), kas ir tīrais celms. a-celmiem senāk vienskaitļa vokātīvā celms beidzās ar **e** (visos pārējos locījumos ar **a**). Šis **e** latviešu valodā tagad ir zudis. Beigu patskanis vokātīvā var zust arī ā- un ē-celmiem.

Daudziem vārdiem tagad ar vokātīva nozīmi lieto nōminātīvu, pie kam rēgula ir šāda:

i-celmu vārdiem vokātīvu vienmēr aizstāj nōminātīvs;

a-celmu vārdiem bezgalotņu forma ir vārdam *tēvs*, arī *cilvēks* un tiem vārdiem, kas beidzas ar **-ējs**, **-(t)ājs**, **-nieks**, **-īņš**, un visiem īpašvārdiem; pārējiem ar vokātīva nozīmi lieto nōminātīvu,

piem.: *tēv! cilvēk! braucēj! skolotāj! strādniek! kaimiņ!*
Jēkab! bet: dēls! draugs!

ā- un ē-celmiem beigu patskanis vokātīvā zūd, ja vārdam ir vismaz trīs zilbes. Divzīlību vārdi pa lielākaī daļai patur celma beigu patskani,

piem.: *Kristīn! Marta! Ilze! (arī Ilz!).*

Vārdiem: *māte, māsa, meita, sieva* sastopamas abējas formas.

u-celma vārdi vokātīvā beidzas ar -u,

piem.: *Miku!*

ja-celma vārdi vokātīvā beidzas ar -i, kas dažkārt var arī zust,

piem.: *brāli! gulbi! Jāni! Valdi!* bet: *Peter!*

Līdzskaņu celma vārdiem vokātīvs ir bezgalotnes forma,

piem.: *Tu peļēkais akmen!*

Atgriezeniskie lietvārdi.

130. §. No atgriezeniskiem verbiem darina atgriezeniskus lietvārdus ar izskaņu -tājies (-tājās), -ējies (-ējās), -umies un -šanās, pievienojot pirmatnējām, nesaīsinātajām galotnēm atgriezenisko (tagad izmirušo) vietniekvārdu *si*, kas nozīmē *sevi, sev*,

piem.: *mazgāšanās* no **mazgāšanā + si, klausītājies* (daudzsk. nōm.) no **klausītājie + si*.

Vairākzīlību vārda beigās *i* skaņa zudusi (sk. 21. §).

Atgriezeniskiem lietvārdiem nav visu locījumu: vienskaitlī trūkst datīva un lokatīva, daudzskaitlī bez datīva un lokatīva trūkst arī vēl instrumentāļa.

Formas ar -ējies, -tājies, -umies nav ieteicamas vienskaitļa nōminātīva nozīmē.

Atgriezenisko lietvārdu locīšanas paraugs.

Skaitlis	Locījumi	Vīriešu dzimte	Sieviešu dzimte	Sieviešu dzimte
Vien- skaitlis	nōm.	(<i>klausītājies</i>)	<i>klausītājās</i>	<i>smiešanās</i>
	ģen.		<i>klausītājās</i>	<i>smiešanās</i>
	akuz.		<i>klausītājos</i>	<i>smiešanos</i>
	instr.		<i>klausītājos</i>	<i>smiešanos</i>
Daudz- skaitlis	nōm.	<i>klausītājies</i>	<i>klausītājās</i>	<i>smiešanās</i>
	ģen.		<i>klausītājos</i>	<i>smiešanos</i>
	akuz.	<i>klausītājos</i>	<i>klausītājās</i>	<i>smiešanās</i>
			<i>klausītājās</i>	<i>smiešanās</i>

131. §.

Lietvārdu locījumu pārskats.

Latviešu formas.

Loc.	ā-celmi	ē-celmi	a-celmi	i-celmi	u-celmi	ja-celmi		
Vienskaitlis								
nōm.	vārna	zeme	tēvs	ceļš	sirds	medus	ezis	akmens
ģen.	vārnas	zemes	tēva	ceļa	sirds	medus	eža	akmens
dat.	vārnai	zemei	tēvam	ceļam	sirdij	medum	ezim	akmenim
akuz.	vārnu	zemi	tēvu	ceļu	sirdi	medu	ezi	akmeni
instr.	vārnu	zemi	tēvu	ceļu	sirdi	medu	ezi	akmeni
lok.	vārnā	zemē	tēva	ceļā	sirdī	medū	ezī	akmenī
vok.	vārna!	zeme!	tēv!	ceļš!	sirds!		ezi!	akmen!
Daudzskaitlis								
nōm.	vārnas	zemes	tēvi	ceļi	sirdis	pelus	eži	akmeņi
ģen.	vārnu	zemju	tēvu	ceļu	sirdžu	pelu	ežu	akmeņu
dat.	vārnām	zemēm	tēviem	ceļiem	sirdīm	pelām	ežiem	akmeņiem
akuz.	vārnas	zemes	tēvus	ceļus	sirdis	pelus	ežus	akmeņus
instr.	vārnām	zemēm	tēviem	ceļiem	sirdīm	pelām	ežiem	akmeņiem
lok.	vārnās	zemēs	tēvos	ceļos	sirdīs	pelūs	ežos	akmeņos

— 71 —

Leišu formas.

Loc.	ā-celmi	ē-celmi	a-celmi	i-celmi	u-celmi	ja-celmi		
Vienskaitlis								
nōm.	vārna	zēme	tēvas	kēlias	širdis	medūs	ežys	akmuo
ģen.	vārnos	zēmēs	tēvo	kēlio	širdiēs	medauīs	ežio	akmeņs
dat.	vārnai	zēmei	tēvui	kēliui	širdžiai	mēdui	ežiui	ākmeniui
akuz.	vārnu	zēme	tēvu	kēliu	širdi	mēdu	eži	ākmeni
instr.	vārnu	zēme	tēvu	kēliu	širdžia	medumi	ežiū	akmenimi
lok.	vārnoje	zēmēje	tēve	kelyjē	širdyjē	medujē	ezyjē	akmenyjē
vok.	vārna!	zēme!	tēve!	kelē!	širdiē!	medau!	ežy!	akmuo!
Daudzskaitlis								
nōm.	vārnos	zēmēs	tēvai	keliāi	širdys	pētās	ežiai	ākmenis
ģen.	vārnu	zēmiņ	tēvu	keliņ	širdziņ	pelā	ežiņ	akmeniņ
dat.	vārnoms	zēmēms	tēvams	keliāms	širdīms	pelūms	ežiāms	akmenīms
akuz.	vārnas	zēmēs	tēvus	keliūs	širdis	pelūs	ežiūs	ākmenis
instr.	vārnomis	zēmēmīs	tēvais	keliāis	širdimis	pelumis	ežiais	akmenimis
lok.	vārnose	zēmēse	tēvuose	keliuose	širdysē	peluosē	ežiuosē	akmenysē

— 72 —

Adjektīvs jeb kādenis.

132. §.

Adjektīvs jeb kādenis norāda uz kāda priekšmeta īpašību kā uz tā pazīmi.

Piem.: *veikls zēns, maza būdiņa, dziļa upe.*

133. §. **Skaitlis un dzimte.** Adjektīviem ir divi skaitļi: vienskaitlis un daudzskaitlis un divas dzimtes: vīriešu un sieviešu.

Adjektīva dzimte un skaitlis ir atkarīgi no lietvārda, ko adjektīvs apzīmē. Adjektīvs ir vīriešu dzimtes, ja lietvārds ir vīriešu dzimtes, piem., *kupls ozols, mazs zēns*; adjektīvs ir sieviešu dzimtes, ja lietvārds ir sieviešu dzimtes, piem., *kupla liepa, maza meitene*. Šī rēgula attiecināma arī uz adjektīva skaitli, piem., *liels koks, lieli koki; kupla liepa, kuplas liepas*.

134. §. Adjektīviem īpaši izšķir:

1. **nenoteikto un noteikto galotņu formas**,
piem.: *liels — lielais, maza — mazā*;
2. **salīdzināmo pakāpju jeb gradācijas formas**,
piem.: *liels — lielāks — vislielāks, lielais — lielākais — vislielākais*;
maza — mazāka — vismazāka, mazā — mazākā — vismazākā.

135. §. Adjektīvu locīšana.

Adjektīviem tāpat kā lietvārdiem ir 7 locījumi.

Vīriešu dzimtes adjektīvus ar nenoteikto galotni loka kā lietvārdu a-celmus, piemēram, *liels* lokāms kā *dēls, zaļš* — kā *ceļš*. Sieviešu dzimtes adjektīvus loka kā lietvārdu ā-celmus, piemēram, *liela* — kā *liepa*.

Adjektīvus ar noteikto galotni loka īpati.

Adjektīvu locīšanas paraugs.

136. §.

Latviešu formas.

Dzimte	vīriešu		sieviešu	
	nenoteiktā	noteiktā	nenoteiktā	noteiktā
Galotne	V i e n s k a i t l i s			
Locījumi	V i e n s k a i t l i s			
nōm.	<i>mazs</i>	<i>mazais</i>	<i>maza</i>	<i>mazā</i>
ģen.	<i>maza</i>	<i>mazā</i>	<i>mazas</i>	<i>mazās</i>
dat.	<i>mazam</i>	<i>mazajam</i>	<i>mazai</i>	<i>mazajai</i>
akuz.	<i>mazu</i>	<i>mazo</i>	<i>mazu</i>	<i>mazo</i>
instr.	<i>mazu</i>	<i>mazo</i>	<i>mazu</i>	<i>mazo</i>
lok.	<i>mazā</i>	<i>mazajā</i>	<i>mazā</i>	<i>mazajā</i>
vok.	—	<i>mazais! (mazo!)</i>	—	<i>mazā! (mazo!)</i>
D a u d z s k a i t l i s				
nōm.	<i>mazi</i>	<i>mazie</i>	<i>mazas</i>	<i>mazās</i>
ģen.	<i>mazu</i>	<i>mazo</i>	<i>mazu</i>	<i>mazo</i>
dat.	<i>maziem</i>	<i>mazajiem</i>	<i>mazām</i>	<i>mazajām</i>
akuz.	<i>mazus</i>	<i>mazos</i>	<i>mazas</i>	<i>mazās</i>
instr.	<i>maziem</i>	<i>mazajiem</i>	<i>mazām</i>	<i>mazajām</i>
lok.	<i>mazos</i>	<i>mazajos</i>	<i>mazās</i>	<i>mazajās</i>
vok.	—	<i>mazie!</i>	—	<i>mazās!</i>

Leišu formas.

Dzimte	vīriešu		sieviešu	
	nenoteiktā	noteiktā	nenoteiktā	noteiktā
Galotne	V i e n s k a i t l i s			
Locījumi	V i e n s k a i t l i s			
nōm.	<i>māžas</i>	<i>māžasis</i>	<i>mažā</i>	<i>mažóji</i>
ģen.	<i>māžo</i>	<i>māžojo</i>	<i>mažōs</i>	<i>mažōsios</i>
dat.	<i>mažām</i>	<i>mažājam</i>	<i>māžai</i>	<i>māžajai</i>
akuz.	<i>māžq</i>	<i>māžqjī</i>	<i>māžq</i>	<i>māžqja</i>
instr.	<i>mažū</i>	<i>mažūoju</i>	<i>mažā</i>	<i>mažāja</i>
lok.	<i>mažamē</i>	<i>mažājame</i>	<i>mažojē</i>	<i>mažōjoje</i>
vok.	—	<i>mažasis!</i>	—	<i>mažóji!</i>
D a u d z s k a i t l i s				
nōm.	<i>maži</i>	<i>mažieji</i>	<i>māžos</i>	<i>māžosios</i>
ģen.	<i>mažū</i>	<i>mažūjū</i>	<i>mažū</i>	<i>mažūjū</i>
dat.	<i>mažiem</i>	<i>mažiesiems</i>	<i>mažōms</i>	<i>mažōsioms</i>
akuz.	<i>mažūs</i>	<i>mažūosius</i>	<i>mažās</i>	<i>mažāslas</i>
instr.	<i>mažais</i>	<i>mažaisiais</i>	<i>mažomis</i>	<i>mažōsiomis</i>
lok.	<i>mažuosē</i>	<i>mažūōsiuose</i>	<i>mažosē</i>	<i>mažōsiuse</i>

Adjektīva noteiktā un nenoteiktā galotne.

137. §. Adjektīvus ar **nenoteikto** galotni lieto, ja runā par priekšmetu vispār,

piem.: *Daugavas krasti ir gan lēzeni, gan stāvi.*

Adjektīvus ar **noteikto** galotni parasti lieto, ja runā par iepriekš minētu priekšmetu (bez tam sk. 141. §),

piem.: *Daugavas krasti ir gan lēzeni, gan stāvi. Lēzenie krasti ir smilšaini, stāvie — klīnšaini.*

Adjektīva noteiktās galotnes izveidošanās.

138. §. Adjektīvi ar noteikto galotni radušies tai laikā, kad vairākzīlbu vārdu beigu patskaņi vēl nebija saīsinājušies vai zuduši (sk. 21. §). Tad vēl nesaīsinātajam nenoteiktās galotnes adjektīvam pievienoja seno vietniekvārdu **jis**, sieviešu dzimtē **jī** un locīja abas daļas atsevišķi.

Piemēram, sieviešu dzimtē izveidojusies šādi:

nōm. *mazā + jī > *mazājī > *mazā(j)i > *mazāj > *mazā;

ģen. *mazās + jās > mazāšās, kas bija fōnētiski neērta forma; blakus nōminātīva formai *mazā* varēja rasties ģenitīva forma *mazās*, kā *tā* — *tās*;

dat. *mazai + jai > *mazaijai > *mazajai*.

Pēc sieviešu dzimtes vienskaitļa datīva parauga *mazajai* radās vīriešu dzimtes forma *mazajam*. Blakus datīvam *mazajam* radies jauninājums **mazajis* (no kā *mazais*), kā vietniekvārdu datīvam *jam* ir blakus nōminātīvs: *jis*.

Līdzīgā kārtā radušās arī pārējās adjektīva noteiktās galotnes formas, bet formas ar vietniekvārdu **jis** tagad locījumu vairumā zudušas; formas ar **-aj-** tagad ir tikai abu skaiļu datīva un lokatīvā, daudzskaitlī arī vēl instrumentālī. Leišu valodā turpretim saliktās formas vēl pa lielākai daļai patvērušās savā pirmatnējā veidā, piem., sieviešu dzimtes daudzskaitļa nōminātīvs: *māžos-ios*.

Rakstu valodā neciešamas ir formas: *Tāļajie austrumi, labajie bērni*.

139. §. Adjektīviem ar **-ējs** nav paplašināto formu datīva un lokatīvā, piem.: dat. *vidējam*, lok. *vidējā* (tāpat arī ciešamās kārtas divdabim ar izskaņu **-ījams, -ojams, -ājams, -ējams**, piem.: *cienījamam vīram*, ne: *cienījamajam vīram*, tāpat: *lolojams, godājams, slavējams*).

Formas ar **-aj-** var nelietot arī tiem adjektīviem, kam vairāk par trim zīlēm, piem.: *smaržīgākai puķei*.

140. §. Vokātīva forma. Adjektīvs viens pats vokātīvā vienmēr ir ar noteikto galotni, un tam ir nōminātīva forma; ja aiz tā sekojošam lietvārdam ir sava īpaša vokātīva forma, tad arī adjektīvam var būt sava vokātīva izskaņa, piem.: *mīļais kaimiņ!* jeb: *mīļo kaimiņ!* bet tikai: *mīļais draugs!*

Adjektīva noteiktās galotnes lietošana.

141. §. Adjektīvu ar noteikto galotni lieto:

1. ja runā par zināmu (pazīstamu), noteiktu priekšmetu,

piem.: *Vasaru pavadījām skaistajā Zemgalē;*

2. ja adjektīva priekšā stāv norādāmais vietniekvārds *šis, tas* vai piederības vietniekvārds *mans, tavš, savš, mūsu, jūsu, viņa, viņas, viņu,*

piem.: *Šis gudrais teiciens man ilgi paliks prātā. Mūsu mīļā māte* (bet sk. 142. §, 4.);

3. ja adjektīvs atšķir zināmu priekšmetu no līdzīgiem priekšmetiem, sevišķi pretstatos,

piem.: *Istā, neīstā māte; gudrais tēva dēls; melnais strazds; vakarējā diena; pērnais gads. Tautiešam roku devu, labo devu, ne kreiso. Jaunie putni veco putnu dziesmu dzied.*

4. Ja adjektīva vispārākā pakāpe ir par apzīmētāju, tad tam vienmēr ir noteiktā galotne; ja tas ir **izteicējs**, tad var būt arī nenoteiktā galotne,

piem.: *Viņš mūsu pagastā viskrietnākais cilvēks. Taisnākais ceļš visīstākais. Avota ūdens visaukstākais (arī visaukstākais). Katram paša bērns vismīļākš.*

5. Adjektīvs ar noteikto galotni pastiprina īpašību vai izsaka, ka īpašība priekšmetam piemīt lielā mērā, sevišķi ja tas lietots kopā ar tās pašas saknes apstākleni,

piem.: *Tas jau bija mūžīgais tiepša. Nu jau vairs ar tevi nav labais gals. Saki, māmiņ, gudro vārdiņu! Viņam jau būs lielum lielā teikšana.*

6. Noteiktā galotne norāda uz jau minētu priekšmetu,
piem.: *Uz ūdens bija saredzami tumši puduri. Tumšajos puduros bija paslēpušas meža zosis.*

7. Adjektīvs **vokātīvā** ir ar noteikto galotni, jo uzrunā zināmu personu,

piem.: *labais tēv! mīļā mās!*

8. **Pielikums** lietojams ar noteikto galotni, jo apzīmē zināmu personu,

piem.: *Maķedonijas ķēniņš Aleksandrs Lielais. Kārlis Piektais.*

9. **Lietvārda nozīmē lietots adjektīvs** zināmos gadījumos iegūst noteikto galotni,

piem.: *Mazie jau guļ, lielle vēl strādā. Gudrākais piekāpjas. Pelēkais (=vilks)lopos. Saskriet lielajā (=strīdū).*

10. Daži adjektīvi turpretim, pārvērzdami par lietvārdiem, pa daļai zaudējuši iespēju pieņemt noteikto galotni,

piem.: *vecāki (=tēvs, māte), nabagi (=nespējnieki).*

Piezīme. Ja lietvārdu apzīmē vairāki pēc apzīmējuma rakstura vienādi adjektīvi, tad tiem visiem vienāda galotne, bet ja tie pēc apzīmējuma dabas atšķiras, tad galotnes ir dažādas,

piem.: *Līela, gara ganu meita, stka, maza mūsmāsiņa. Garda jaunā maize.*

Ar noteikto galotni lietojami arī kārtas skaitļi (sk. 159. §) un divdabji (sk. 272. §, 3).

Nenoteiktās galotnes lietošana.

142. §. Adjektīvu ar nenoteikto galotni lieto:

1. ja adjektīvs apzīmē tādu lietvārdu, kas iepriekš nav minēts vai par ko runā vispār,

piem.: *Melns darbs, saldi augļi. Mazs cinttis gāž lielu vezumu;*

2. ja adjektīva priekšā, kas lietots apzīmētāja nozīmē, ir nenoteiktais vietniekvārds **kāds** (arī **tāds**), **dažs**,

piem.: *Kāds vecs vīrs gāja tādu mazu gabaliņu kopā ar kaņavīriem. Daža laba rudzu klēts gudra vīra galviņā;*

bet: *Diezin kāds krietnais (izteicēja nozīmē) viņš jau nu nav;*

3. ja adjektīvs blakus verbam lietots teikuma izteicējam par apzīmētāju,

piem.: *Dižens auga mans brālītis;*

4. **izsaukuma** akuzatīvā un ģenitīvā,

piem.: *Tavu saltu melošanu! arī: Tavas saltaš melošanas! Tādu lepnu valodiņu!*

5. ja adjektīvs ir izteicējs,

piem.: *Vectēvs ir gudrs. Ozols ir kupls.*

Izņēmumi: 1. superlātīvs: *viņš ir visstiprākais* (var būt arī nenoteiktā galotne: *avota ūdens visaukstāks*);

2. kārtas skaitlīnis: *es biju pirmais pie mērķa*;

3. ja adjektīva (izteicēja) priekšā ir vietniekvārds **nekāds** vai tā paša celma ģenitīvs, piem.: *Viņš nav nekāds labais. Šī vieta nav nekāda auglīga. Viņam jau nu teiciens labu labais pie rokas.*

Salīdzināmās pakāpes jeb gradācijas formas.

143. §. Adjektīviem ir trīs salīdzināmo pakāpju jeb gradācijas formas:

- 1) **pamatpakāpe** jeb **pozitīvs**,
- 2) **pārākā** pakāpe jeb **komparatīvs** un
- 3) **vispārākā** pakāpe jeb **superlātīvs**.

Visām trim pakāpēm var būt noteiktās un nenoteiktās galotnes.

Piemēri: *jauks, jaukaks, visjaukāks, jaukais, jaukākais, visjaukākais.*

144. §. **Pārāko pakāpi darina** no pamatpakāpes ar izskaņu **-āks, -āka, -ākais, -ākā**, pie kam **ā** skaņa **k** priekšā vienmēr gaŗa, piem.: *lab-aks, lab-āka, lab-ākais, lab-ākā.*

Divdabjiem ar **-ošs, -ams** un **-ts** pārāko pakāpi darina ar pamatpakāpi un apstākleni **vairāk**, piem.: *vairāk mācīts.*

145. §. Pārākā pakāpe iegūst noteikto galotni, ja tā kā apzīmētājs attiecas uz jau minētu priekšmetu, piem.: *Mēs salastjām lielākas un mazākas sēnes; lielākas cepsim tūlīt, mazākas iesālsim ziemai.*

Aiz pārākās pakāpes kā salīdzināmais saiklis lietojams **nekā** (tautas dziesmās arī **ne**) un prepozīcija **par**, piem.: *Brālis vecāks nekā māsa (par māsu). Gudrība labāka par naudu. Vairāk ledus nekā (ne) ūdens; vairāk zelta ne sudraba.*

Ja teikumā ir noliegums, tad lietojams **kā**, nevis **nekā**, piem.: *Viņa nav vecāka kā viņš (arī: par viņu).*

Ja kādam priekšmetam salīdzina divas īpašības, tad:

1. pirmais adjektīvs var būt pārākajā, otrs pamatpakāpē, piem.: *Grāvis plataks nekā dziļš;*
2. abi adjektīvi ir pamatpakāpē, un pirmā priekšā ir apstāklenis **vairāk**, piem.: *Grāvis vairāk plats nekā dziļš.*

146. §. Vispārāko pakāpi darina no pārākās pakāpes, pieliekot tai priekšā neuzsvērtu **vis-**,

piem.: *visgudrākais, vislabākais, visdziļākā.*

Vispārāko pakāpi darina arī ar vietniekvārdu **pats**,

piem.: *pats labākais, pati dziļākā.*

Salīdzināmo pakāpju formu nav adjektīviem ar **-ējs**, kas apzīmē vietu un laiku,

piem.: *augšējs, apakšējs, vidējs, galējs, vakarējs.*

Par divdabju salīdzināmo pakāpju formām sk. 272. §, 2b.

Skaitlenis jeb numerālis.

147. §.

Skaitleņi jeb numerāļi apzīmē priekšmetu skaitu vai kārtu, kādā tie cits citam seko.

Izšķir:

1. pamatskaitleņus, piem., *viens, desmit*;
2. kārtas skaitleņus, piem., *pirmais, desmitais*;
3. daļu skaitleņus, piem., *trešdaļa*.

Pamatskaitleņi.

148. §.

Pamatskaitleņi apzīmē priekšmetu skaitu un atbild uz jautājumu *cik?*

Pamatskaitleņu formas ir

<i>viens</i>	lei.: <i>vienas</i>	<i>vienpadsmit</i>	lei.: <i>vienūolika</i>
		(* <i>vienpadesmit</i>),	
<i>divi</i>	<i>dū</i>	<i>divdesmit</i>	<i>dvidešimt</i>
<i>trīs</i>	<i>trīs</i>	<i>divdesmit viens</i>	<i>dvidešimt vienas</i>
<i>četri</i>	<i>keturi</i>	<i>trīsdesmit</i>	<i>trisdešimt</i>
<i>pieci</i>	<i>penki</i>	<i>četrdesmit</i>	<i>kēturiasdešimt</i>
<i>seši</i>	<i>šeši</i>	<i>piecdesmit</i>	<i>peñkiasdešimt</i>
<i>septiņi</i>	<i>septyni</i>	<i>simts</i>	<i>šimtas</i>
<i>astoņi</i>	<i>aštuoni</i>	<i>divi simti</i>	<i>dū šimtu</i>
<i>deviņi</i>	<i>devyni</i>	<i>tūkstotis jeb tūkstoš</i>	<i>tūkstantis</i>
<i>desmit</i>	<i>dēšimt</i>	<i>miljons</i>	<i>milijonas</i>

Pamatskaitleņu locīšana.

149. §. Skaitleņiem ir **lokāmas** un **nelokāmas** formas. Skaitleņim *viens* ir tikai lokāma forma. **Lokāmie** skaitleņi pēc savas

formas uzskatāmi par lietvārdiem (piem.: *man ir simts, tūkstotis*) vai adjektīviem (piem.: *septiņi aboli, pirmais skolnieks*).

Vieninieki.

150. §. Pamatskaitleņus no *viens* līdz *deviņi*, atskaitot *divi* un *trīs*, vīriešu dzimtē loka kā **a**-celmus, sieviešu dzimtē kā **ā**-celmus, piem., *viens* lokāms kā *tēvs, viena* — kā *sieva*.

Skaitlenis **divi** ir senas sieviešu un nekatras dzimtes divskaitļa formas nōminātīvs un akuzātīvs. Tagad *divi* ir vīriešu dzimtes nōminātīvs (senākas divskaitļa formas *duvu* jeb *duo* vietā). **Divi** pārņemts vīriešu dzimtē pēc līdzības ar citiem vīriešu dzimtes vārdiem, jo tie daudzsk. nōminātīva beidzas ar **-i** (piem.: *tēvi, brāļi, akmeņi*). Akuzātīva līdzīgā kārtā darināta forma: *divus* (kā: *tēvus, brāļus, akmeņus*).

Sieviešu dzimtei nōminātīva un akuzātīva tagadējā forma *divas* radīta pēc tādu skaitleņu parauga kā: *četras, piecas, sešas*.

151. §. Skaitleņus **divi** un **trīs** loka šādi:

	vīriešu dzimte		sieviešu dzimte	
nōm.	<i>divi</i>	<i>trīs</i>	<i>divi</i> jeb <i>divas</i>	<i>trīs</i>
ģen.	<i>divu</i>	<i>triju</i>	<i>divu</i>	<i>triju</i>
dat.	<i>diviem</i>	<i>trim (trijiem)</i>	<i>divām</i>	<i>trim (trijām)</i>
akuz.	<i>divi</i> jeb <i>divus</i>	<i>trīs</i>	<i>divi</i> jeb <i>divas</i>	<i>trīs</i>
instr.	<i>ar diviem</i>	<i>ar trim</i>	<i>ar divām</i>	<i>ar trim</i>
		<i>(trijiem)</i>		<i>(trijām)</i>
lok.	<i>divos</i>	<i>trijos (trīs)</i>	<i>divās</i>	<i>trijās (trīs)</i>

Kā *divi* lokāms arī **abi**.

Ja pēc *divi* vai *trīs* seko lietvārds, tad, sevišķi pēc prepozīcijām, var lietot visos locījumos šo skaitļu nelokāmās formas, piem.: *Tur trīs vīriem ko celt. Te divi zirgiem ko vilkt.*

Lec uz trīs kājām.

(Jāvairās no izlokšņu formām ar **j**: *divju, divjiem, abju, abjiem*).

Desmitnieki, simtnieki, tūkstošnieki.

152. §. Desmitniekiem, simtniekiem un tūkstošniekiem ir lokāmas un nelokāmas formas.

Šie skaitleņi uzskatāmi par lietvārdiem, un tādēļ no tiem atkarīgs ģenitīvs; reizēm lieto arī nōminātīvu,

piem.: *desmit(s) saimnieku*, arī: *saimnēki; simts vīru, tūkstošis kareivju. Šie desmit rieksti būs tev.*

Ja skaitleņa priekšā kā apzīmētājs ir vietniekvārds, tad aiz skaitleņa sastopams nōminātīvs,

piem.: *Tie simts vīri uzvarēja tos tūkstošus.*

Aiz akuzātīva nozīmē lietota skaitleņa var sekot lietvārds ģenitīvā,

piem.: *desmit, simt, tūkstoš kareivju jeb kareivjus, bet: desmit kareivjiem.*

153. §. Desmits. Skaitleni *desmits* loka kā **a**-celmu; agrāk tā bija **i**-celma forma, kas tagad izlokšņu lielākajā daļā iznīkusi. *Desmits* kā **i**-celms parādās, piemēram, teicienā: *Te vēl vienas desmits trūkst.*

Blakus lokāmai formai sastopama nelokāma forma **desmit**. Nelokāmas ir arī ar *desmit* saliktās formas, piem.: *vienpadsmit (viens pa desmit, tādēļ arī rakstāms ar d), divpadsmit, trīspadsmit, piecdesmit, sešdesmit.*

Runājot par laiku, šas formas iegūst galotni (datīvā un lokatīvā), piem.: *Bāšu mājā līdz vienpadsmitiem (vienpadsmitos). Vilciens pienāca divdesmitos.*

154. §. Simtu loka kā **a**-celmu. Ja *simtam* un tā savienojumam ar *divi, trīs* utt. pievienots lietvārds, tad palaikam skaitleni neloka,

piem.: *simt vīru, simt vīriem, simt vīrus, divsimt vīru, trīssimt vīriem.*

155. §. Tūkstoti loka kā **ja**-celmu; ja *tūkstotim* pievienots lietvārds, tad parasti lieto nelokāmo formu **tūkstoš**,

piem.: *tūkstoš kareivju, tūkstoš kareivjiem.*

Jāvairās no formas *tūkstots*.

Lokāmo un nelokāmo formu lietošana.

156. §. 1. Ja aiz skaitleņa **neseko** lietvārds, tad tas **lokāms**, piem.: *Strādāju līdz pulksten divpadsmitiem. Bāšu stacijā vienos. Viņš jau pie sešdesmitiem.*

2. Desmitniekus, simtniekus un tūkstošniekus **neloka**, ja aiz tiem **seko** lietvārds,

piem.: *Nopirku zirgu par divsimt piecdesmit markām.*

3. Ja aiz desmitniekiem seko vieninieki, tad šie vieninieki saskaņojami ar attiecīgo lietvārdu,

piem.: *Saņemu trīsdesmit vienu marku, izdevu divdesmit trīs markas.*

4. Skaitļeni parasti nostājas priekš lietvārda,
piem.: *viena māja, divdesmit skolnieku.*

Ja lietvārds ir dalāmais ģenitīvs, tad skaitļenis nostājas arī
aiz lietvārda,

piem.: *Runātāju simtiem, dārtāja nevienu.*

Aptuvens skaitļenis.

157. §. 1. Skaitļenis, nostādamies aiz lietvārda, var iegūt
aptuvenu nozīmi,

piem.: *Bija sandctis cilvēku desmit. Tur bija pūri trīs. Vi-
nam gadu trīsdesmit.*

2. Skaitļenis ir aptuvens, ja tā priekšā nostājas vietniekvārds
kāds, savs, prepozīcija **ap, līdz,**

piem.: *Tur būs kādi (savi, ap, līdz) desmit steri malkas.*

Pamatskaitļenis viens un tā nozīmes.

158. §. 1. Viens lietojams kā skaitļenis,
piem.: *viena grāmata, viens zirgs. Viena galva, viena bēda.*

2. Viens iegūst nozīmi: **tas pats, viens un tas pats,**
piem.: *Dzīvojam vienā mājā. Ejam vienā skolā. Runājam
vienā mēlē. Tie jau viens kas viens. Viens daudzums.*

3. Viens norāda priekšmeta, stāvokļa, darbības **nepārtrauktu
vienlaidību,**

piem.: *Runāt vienā gabalā. Kliegt vienā kliegšanā. Dzīvot
vienos priekos, vienā laimē, vienās bailēs. Zirgs sa-
braukts vienās putās. Apģērbies vienā zīdā un samtā.
Cepa pladīņas vienā sviestā.*

Šis skaitļenis izsaka arī to pašu, ko **tikai,**

piem.: *Bērns izskrējis laukā vienā kreklīnā. Pērkonam visa
zeme, man tas viens bālelīnš.*

4. Viens cildina nojēgumu, izceļ to par kaut ko sevišķu,
vienīgu,

piem.: *Tā tik bija viena mazgāšanās! Tas tik ir viens gāziens!*

5. Viens apzīmē nenoteiktu nojēgumu kā vietniekvārds **kāds,**
piem.: *Dzīvoja viens (kāds) vīrs. Viens atnācis. Lai nu
viens noklausās tādā valodā!*

6. Viens lieto arī savienojumā ar sekojošu **otrs,**
piem.: *Panāksnieki un vedēji vieni otrus apdziedāja.*

Kārtas skaitļeni.

159. §.

Kārtas skaitļeni norāda priekšmetu kārtu, kādā tie cits citam seko, un atbild uz jautājumiem: *kurš? cikais?*

Kārtas skaitļu formas ir:

<i>pirmais lei.</i>	<i>pirmas</i>	<i>desmitais</i>	<i>lei. dešimtās</i>
<i>otrs</i>	<i>aņtras</i>	<i>vienpadsmitais</i>	<i>vienūoliktas</i>
<i>trešais</i>	<i>trēčias</i>	<i>divdesmitais</i>	<i>divdešimtas</i>
<i>ceturtais</i>	<i>ketviņtas</i>	<i>divdesmit pirmais</i>	<i>divdešimt pirmas</i>
<i>piektais</i>	<i>peņktas</i>	<i>trīsdesmitais</i>	<i>trīsdešimtas</i>
<i>sestais</i>	<i>šēstas</i>	<i>simtais</i>	<i>šimtāsīs</i>
<i>septītais</i>	<i>septiņtas</i>	<i>simtpirmais</i>	<i>šimtas pirmas</i>
<i>astotais</i>	<i>aštuņtas</i>	<i>divsimtais</i>	<i>dušimtāsīs</i>
<i>devītais</i>	<i>deviņtas</i>	<i>tūkstošais</i>	<i>tūkstantysīs</i>

160. §. Kārtas skaitļeni, atskaitot *otrs*, ir noteiktā galotne; tie **lokāmi** kā adjektīvi ar noteikto galotni, piem., *pirmais* kā *labais*, *pirmā* kā *labā*.

Ja kārtas skaitlenis saaug skaitleni ar **pus-**, tad tam ir nenoteiktā galotne,

piem.: *pustreša metra, puspiektas stundas.*

Sastop arī nesaliktas formas ar nenoteikto galotni,

piem.: *Treša gada kumeļš. Man te jau ceturts gads aizvadīts.*

161. §. Saliktos skaitļenos tikai pēdējais var iegūt kārtas skaitleņa formu,

piem.: *tūkstoš diviņsimt četrdesmit pirmajā gadā.*

Mēnešu apzīmējumos kārtas skaitleni saskaņo locījumā ar mēneša nosaukumu,

piem.: *1943. gada desmitajā septembrī* vai arī: *1943. gada septembra desmitajā dienā.*

Īpašības genitīvā pamatskaitlenis izsaka apmēram to pašu, ko par vienu skaitli lielāks kārtas skaitlenis,

piem.: *divu gadu* jeb *trešā gada kumeļš.*

Daļu skaitļeni.

162. §.

Daļu skaitļeni apzīmē priekšmetu daļu, un tie rodas no skaitleņa un lietvārda *daļa* savienojuma.

Piem.: *trešdaļa, ceturtdaļa, divas piektdaļas* vai *divas piektās daļas*.

163. §. Daļu skaitļenus loka visos locījumos; retumis tos lieto sastinguša divskaitļa nōminātīvā vai akuzātīvā ar galotni **-i** (piem.: *divi piektdaļi pūrvietas apsētas rudziem*).

Pēc daļu skaitļeniem skaitāmais nostājas dalāmajā ģenitīvā, piem.: *pusotra litra piena*.

Daļu skaitļu locīšanas paraugs.

Locījums	Vienskaitlis	Daudzskaitlis
nōm. ģen. dat. akuz. instr. lok.	<i>viena trešdaļa vienas trešdaļas vienai trešdaļai vlenu trešdaļu ar vienu trešdaļu vienā trešdaļā</i>	<i>divas trešdaļas divu trešdaļu divām trešdaļām divas trešdaļas divām trešdaļām divās trešdaļās</i>
Locījums	Vienskaitlis	Daudzskaitlis
nōm. ģen. dat. akuz. instr. lok.	<i>viena trešā daļa vienas trešās daļas vienai trešajai daļai vienu trešo daļu ar vienu trešo daļu vienā trešajā daļā</i>	<i>divas trešās daļas divu trešo daļu divām trešajām daļām divas trešās daļas divām trešajām daļām divās trešajās daļās</i>

Daļu skaitļeni ar salikteni nesaaugušu kārtas skaitļeni „daļas“ priekšā ir teorētiski iespējami, bet praksē maz lietoti; sevišķi tas sakāms par datīva un lokatīva formām, parasti saka: *vienai trešdaļai*, nevis: *vienai trešajai daļai*.

164. §. Daļu skaitļeni, kas salikti ar **pus-** (nōminātīvā un akuzātīvā nozīmē) lietojami ģenitīvā, piem.: *pusotra metra, pustrēša gada*.

Datīvā un lokatīvā šie skaitļeni saskan ar apzīmējamo lietvārdu dzimtē un skaitlī,

piem.: *Šiem pusotriem metriem piegriez vēl kādu metru klāt! Visu garo ceļa gabalu nobraucām pusotrās stundās*.

Skaitļu pareizrakstība.

165. §. 1. **Padsmītnieki** rakstāmi ar līdzskani **d**, jo tie cēlušies no savienojuma ar *desmit*, piem.: *vienpadsmīt (vien-pa-desmit)*.

2. Ar desmit un simt saliktie skaitļņi

- a) rakstāmi kopā, ja tie ir bezgalotņu formas,
piem.: *divdesmit, trīsdesmit, sešdesmit, divsimt, septiņsimt;*
b) rakstāmi atsevišķi, ja tie ir lokāmi,
piem.: *seši tūkstoši, divi simti, septiņi simti.*

Vieninieki, kas seko aiz saliktajiem skaitļņiem, rakstāmi atsevišķi,

piem.: *divdesmit viens, divsimt pieci, trīs simt astoņdesmit divi.*

3. Tūkstoša lokāmā forma rakstāma ar **-tis**: *tūkstotis*, nelo-
kāmā — ar **-š**: *tūkstoš*.

4. Kārtas skaitļņi *septītais, devītais* rakstāmi ar gaŗu **-i**,
pārējie (piem.: *desmitais, piecpadsmitais*) — ar īsu **i**.

5. Kārtas skaitļņi abu skaitļņu datīvā un lokatīvā, daudz-
skaitļņi arī instrumentāli lietojami ar paplašināto galotni,

piem.: *pirmajam, pirmajā; pirmajiem, pirmajos, ar pirmajiem.*

Skaitļņi **otrs** šais locījumos pa vecam lieto ar nenoteiktajām
galotņēm, piem.: *otram, otrā*.

6. Ja kārtas skaitļņi apzīmē ar ciparu, tad aiz tā jāliek
punkts, piem.: *3. (= trešais) gads*, bet: *3 (= trīs) gadi*,
21. (= divdesmit pirmais), bet: *21 (= divdesmit viens)*.

Apzīmējot kārtas skaitļņi ar romiešu cipariem, aiz tā punktu
neliek, piem.: I, II, III, XV. (Var likt punktu, ja romiešu cipars
ir atsevišķas daļas vai nodaļas virsraksta vietā).

7. Atvasinātie skaitļņi ar **-ēji** (atskaitot *treji*) rakstāmi ar
gaŗu **ē**,

piem.: *divēji, četrēji, sešēji*.

Sk. 8. uzdevumu.

Vietniekvārdi jeb pronōmeni.

166. §.

Vietniekvārdi jeb pronōmeni ir vārdu šķira, kas aptver
formas ar dažādu nozīmi; tie, piemēram, apzīmē:

1) jēgumu, kas atkarīgs no runātāja, no uzrunātās
personas un no vietas (*es, tu, mans, tas, šis*);

2) attieksmi uz kādu priekšmetu (*kas, kuŗš kā*
attieksmes vietniekvārdi);

3) zināma priekšmeta nezināmo pazīmi (*kāds*);

4) zināmas pazīmes nezināmo nesēju (*kas, kuŗš*
kā jautājamie vietniekvārdi).

Vietniekvārdi savu nosaukumu ieguvuši no tam, ka daži no tiem aizstāj citas vārdu šķiras, piemēram, *viņš, tas* aizstāj kādu lietvārdu. Pēc savas formas vietniekvārdi ir vai nu lietvārdi, piem., *kas* (kam nav blakus atsevišķas sieviešu dzimtes formas), vai adjektīvi, piem., *kurš (kuŗa) kā labs (laba)*.

Ir šādas vietniekvārdu grupas:

1. personu vietniekvārdi: *es, tu, viņš, viņa, seviš*;
2. piederības: *mans, tavs, savs, viņa*;
3. norādāmie: *tas, šis, tāds, šāds*;
4. jautājamie, nenoteiktie un attieksmes: *kas, kurš, kāds, katrs*.

Vārdi: **pats, viss, dažs, cits**, ko mēdz saukt par vietniekvārdiem, neietelp šais vietniekvārdu grupās; tie uzskatāmi par pārējās formām starp vietniekvārdiem un adjektīviem.

167. §. Personu vietniekvārdi.

Pirmās personas vietniekvārds **es, mēs** apzīmē runātāju (runātājus), otras " " **tu, jūs** " uzrunāto (uzrunātos), trešās " " **viņš, viņa, viņi, viņas** apzīmē pieminēto (pieminētās) personu.

Vietniekvārds **seviš**, ko sauc par atgriezenisko jeb reflektīvo vietniekvārdu, attiecas uz teikuma priekšmetu,

piem.: *Es sev uzticos. Tu sevi par daudz slavē. Skolnieks sev nopirka grāmatu.*

168. §. Personu vietniekvārdu locīšana.

Loc.	V i e n s k a i t l i s					
nōm.	<i>es</i>	lei. <i>aš</i>	<i>tu</i>	lei. <i>tu</i>	—	
ģen.	<i>manis</i>	<i>manēš</i>	<i>tevš</i>	<i>tavēš</i>	<i>seviš</i>	lei. <i>savēš</i>
dat.	<i>man</i>	<i>mān</i>	<i>tev</i>	<i>tāu</i>	<i>sev</i>	<i>sāu</i>
akuz.	<i>mani</i>	<i>manē</i>	<i>tevi</i>	<i>tavē</i>	<i>sevi</i>	<i>savē</i>
instr.	<i>manim</i>	<i>manimī</i>	<i>tevim</i>	<i>tavimi</i>	<i>sevim</i>	<i>savimi</i>
lok.	<i>manī</i>	<i>manyjē</i>	<i>tevi</i>	<i>tavyjē</i>	<i>sevi</i>	<i>savyjē</i>
Loc.	D a u d z s k a i t l i s					
nōm.	<i>mēs</i>	<i>mēs</i>	<i>jūs</i>	<i>jūs</i>	—	
ģen.	<i>mūsu</i>	<i>mūsu</i>	<i>jūsu</i>	<i>jūsu</i>	<i>seviš</i>	<i>savēš</i>
dat.	<i>mums</i>	<i>mūms</i>	<i>jums</i>	<i>jūms</i>	<i>sev</i>	<i>sāu</i>
akuz.	<i>mūs</i>	<i>mūs</i>	<i>jūs</i>	<i>jūs</i>	<i>sevi</i>	<i>savē</i>
instr.	<i>mums</i>	<i>mumīs</i>	<i>jums</i>	<i>jumīs</i>	<i>sevim</i>	<i>savimi</i>
lok.	<i>mūsos</i>	<i>mumysē</i>	<i>jūsos</i>	<i>jumysē</i>	<i>sevi</i>	<i>savyjē</i>

169. §. Atgriezeniskajam vietniekvārdam **sevis** nav nōminātīva. Vienskaitļa formas lieto arī daudzskaitļa nozīmē, piem.: *Viņš sevi slavē, viņi sevi slavē.*

170. §. Formas *manim, tevīm, sevīm* (ar īsu **i**) ir seni instrumentāli; tagad šās formas lieto tikai pēc prepozīcijām, piem.: *ar manīm.* Šās formas datīva nozīmē rakstu valodā nav atzīstamas; datīvā jālieto: *man, tev, sev.*

171. §. Forma **viņš** īstēni ir sens norādāmais vietniekvārds (piem.: *viņā kalna galiņā*), bet tagad to palaikam lieto kā trešās personas vietniekvārdu. Leiši un mūsu dziļie augšzemnieki kā trešās personas vietniekvārdu lieto seno *jis*.

Viņš loka kā **a**-celmu, sieviešu dzimtē kā **ā**-celmu.

Personu vietniekvārdu lietošana.

172. §. 1. Pirmās un otras personas vietniekvārdi piebiedrojami verbam (izteicējam) ar skaidri izteiktu personas galotni tikai tad, ja personu grib sevišķi izcelt,

piem.: *Nevīs es, bet tu iesi! Iesim mēs, lai viņš paliek!*
Bet: *iesim, ir jau vēls!*

2. Personu vietniekvārdi lietojami, ja izteicējam nav personu galotnes vai šī personas galotne skaidri nenoteic personu,

piem.: *Jūs strādājat pārāk gausi. Es to darītu, ja varētu.*
Ko tu domā?

3. Pirmās personas daudzskaitli lieto vienskaitļa vietā rakstnieki un lektori, piesaistidami saviem apcerējumiem arī lasītājus vai klausītājus,

piem.: *Aplākojuši visus minētos apstākļus, mēs varam secināt.*

Piederības vietniekvārdi.

173. §. Piederības vietniekvārdi ir:

vienskaitlī: **mans, tavs, viņa, savs**;

dauzskaitlī ir tikai ģenitīva forma: **mūsu, jūsu, viņu.**

mans, mūsu apzīmē piederību pirmajai personai;

tavs, jūsu " " otrai " "

viņa, viņu " " trešajai " "

savs, savu " " teikuma priekšmetam.

174. §. **Locīšana.** Formas: *mans, tavs, savs* loka vīriešu dzimtē kā **a**-celmus, sieviešu dzimtē kā **ā**-celmus.

Formas: *mūsu, jūsu, viņa, viņas, viņu* (kas ir ģenitīvi) atstāj nelocītas. Tā leišu valodā par apzīmētāju visiem locījumiem var būt *mano, tavo, savo*, piem.: *mano tēvas*.

175. §. Atvasināšana. Ar izskaņu **-ējs (-ējais)** atvasina no šiem vietniekvārdiem paplašinātas formas: *manējs, manējais; tavējs, tavējais; savējs, savējais; jūsejs, jūsejais; viņējais*, ko lieto kā lietvārdus un adjektīvus,

piem.: *Manējie jau aizgājuši, vai tavējie vēl mājās? Aizbraukšu uz laukiem pie savējiem. Manēji visi sveiki veseli. Savēju vienmēr vairāk aizstāv. Mans cirvis asaks nekā tavējais.*

Piederības vietniekvārda *savs* un atgriezeniskā *sevis* lietošana.

176. §. 1. Vietniekvārdi **savs** un **sevis** (*sev, sevi, sevim*) attiecas uz visām personām vienskaitlī un daudzskaitlī,

piem.: *Es mīlu savu tēvu zemi; tu mīli, viņš, viņa mīl savu tēvu zemi. Es paļaujos uz sevi. Tu netaupi sevi. Viņš, viņa, viņi, viņas tic sev.*

2. Forma **savs** var attiekties uz teikuma priekšmetu un papildinātāju. Šāda divkārša attieksme var reizēm radīt pārpratumu, ja ne situācija, ne domu sakārs nenorāda, uz kuŗu teikuma locekli zināmais vietniekvārds attiecas. Šādos pārpratuma gadījumos jāizraugās cits piederības vietniekvārds. Tā, piemēram, teikumā: *Bralis redzēja mani nākam ar visiem saviem draugiem* nav skaidri noteikts, kā draugi tie ir, vai *brāļa* (3. personas) vai *mani* (1. personas) draugi. Ja *draugi* attiecināmi uz pirmo personu, tad lietojams 1. personas vietniekvārds: ... *ar visiem maniem draugiem*; ja turpretim *draugi* attiecas uz trešo personu, tad lietojams 3. personas vietniekvārds: ... *ar visiem viņa draugiem*. Tā pati rēgula attiecināma, piemēram, uz teikumu: *Ļauj man parunāties ar savu (manu, tavu) dēlu!*

Kur pārpratumu novērš konteksts vai situācija, tur lietojams vietniekvārds **savs**.

Norādāmie vietniekvārdi.

177. §. Norādāmie vietniekvārdi ir: **šis, tas, viņš, šāds, tāds, šitāds, šitais**.

Formas	latviešu		leišu		latviešu		leišu	
	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.	vīr.	siev.
Locījumi	V i e n s k a i t l i s							
nōm.	<i>tas</i>	<i>tā</i>	tas	tā	<i>šis</i>	<i>ši</i>	šis	ši
ģen.	<i>tā</i>	<i>tās</i>	tō	tōs	<i>šā, ši</i>	<i>šās, šīs</i>	šīō	šīōs
dat.	<i>tam</i>	<i>tai</i>	tām	taī	<i>šim</i>	<i>šai</i>	šīám	šīaī
akuz.		<i>to</i>	tā	tā		<i>šo</i>	šī	šiā
instr.		<i>to</i>	tuō	tā		<i>šo</i>	šiuō	šiā
lok.		<i>tai, tajā, tanī</i>	tamē	tojē		<i>šai, šajā, šinī</i>	šimē	šiojē
	D a u d z s k a i t l i s							
nōm.	<i>tie</i>	<i>tās</i>	tiē	tōs	<i>šie</i>	<i>šās, šīs</i>	šiē	šiōs
ģen.	<i>to</i>	<i>to</i>	tī	tū	<i>šo</i>	<i>šo</i>	šiū	šiū
dat.	<i>tiem</i>	<i>tām</i>	tiems	tōms	<i>šiem</i>	<i>šām, šīm</i>	šiēms	šiōms
akuz.	<i>tos</i>	<i>tās</i>	tuōs	tās	<i>šos</i>	<i>šās, šīs</i>	šiuōs	šiās
instr.	<i>tiem</i>	<i>tām</i>	tuāis	tomis	<i>šiem</i>	<i>šām, šīm</i>	šiāis	šiōmis
lok.		<i>tais</i>	tuosē	tosē		<i>šais</i>	šiuosē	šiosē
		<i>tajos tajās</i>				<i>šajos šajās</i>		
		<i>tanīs</i>				<i>šinīs</i>		

Vietniekvārds *šitas* lokāms kā *tas*, sieviešu dzimtē kā *tā*; *šitais* (ar noteikto galotni) lokāms kā adjektīvs ar noteikto galotni.

Vietniekvārdu *šis, tas, viņš* lietošanas raksturīgākās
ipatnības.

179. §. 1. Formas *šis, tas* un *viņš* sastopamas:

- a) kā lietvārdi,
piem.: *šis (tas, viņš) mani slavē.*
Šis kā lietvārds lietojams ar nievīgu nokrāsu,
piem.: *Šis nu man ko varēs teikt! Ko nu šis padarīs!*
- b) kā adjektīvi (apzīmētāji),
piem.: *šint (tanī, viņā) māja.*

Norādāmais vietniekvārds *viņš* nemēdz būt par apzīmētāju lietvārdam, kas apzīmē kādu dzīvu būti, piem., nesaka: *Alzej līdz viņam cilvēkam!* Var gan sacīt: *Alzej līdz viņam kokam!*

2. Personu vietniekvārds *viņš* nav attiecināms uz nedzīviem priekšmetiem; *viņš* vietā lietojams *tas*,
piem.: *Zēns nolika grāmatu uz galda, tajā (nevis viņā) nepaskatījies.*

180. §. Vietniekvārds *tas* norāda uz tālako priekšmetu, *viņš* uz vistālako,
piem.: *Es sēžu tajā, mans brālis viņā solā. Uzķāpsim tajā un arī viņā kalnā!*

Vietniekvārds *šis*, salīdzinot ar *tas*, norāda uz tuvāko priekšmetu vai dzīvu būti,
piem.: *Šis ir mans sols. Šī abele ir nosalusi. Šis zēns ir krietns.*

181. §. Forma *tas* ir lietojama arī nekatras dzimtes nozīmē,
piem.: *Ka tu tā esi izturējies, tas man patīk. Es viņam to nestāstīšu. Es tam (t. i., stāstījuma) neticu.*

Šis turpretim sastopams nekatras dzimtes nozīmē tikai savienojumā ar *tas* un *līdz*,
piem.: *šis tas, šo to, līdz šim.*

Teicienā: *sakarā ar šo* *šis* nepareizi lietots nekatras dzimtes nozīmē. Jāsaka: *sakarā ar to*, jo *tas* lietojams nekatras dzimtes nozīmē bez ierobežojumiem.

182. §. Sakopojums *šis* (un) *tas* apzīmēniecīgu daudzumu,
piem.: *Šis un tas it nekas. Šo to redzēt, padarīt, patapināt. Ne šis, ne tas, ne labs, ne slikts.*

Šis un **tas**, saplūzdams saliktenī **šitas**, ar sevišķu norādītāja spēku attiecas uz tuvāko priekšmetu. Saliktenim **šitas** piemīt vulgāra nokrāsa; tais gadījumos, kur tāda nokrāsa nav domāta, jāvairās no šā salikteņa. Lietojama tad forma **šis** (**šāds**), kam tikai lietvārda nozīmē ir nievīga nokrāsa.

183. §. Ja kādā teikumā ir vairāki priekšmeti un sekojošā teikumā uz tiem norāda ar vietniekvārdiem, tad jāvairās uz visiem priekšmetiem norādīt ar vienu un to pašu vietniekvārdu; tie jāizredz atkarā no šo vietniekvārdu dabas,

piem.: *Muļķītis ar brīnumzālti devās uz pili. Ceļa viņu panāca gudrie brāļi. Šie (gudrie brāļi) to (brīnumzālti) viņam (muļķītim) atņēma.*

184. §. Vietniekvārds **tas**. **1.** Norādāmais vietniekvārds **tas** attiecas kā uz dzīvām būtēm, tā nedzīviem priekšmetiem,

piem.: *Tas vīrs. Tas koks. Tas man patīk. Tas ir labs cilvēks.*

2. Vietniekvārds **tas** lietojams kā norādāmais vietniekvārds, norādot:

a) uz kaut ko minētu,

piem.: *Tēvam bijuši trīs dēli, tie bijuši lieli mednieki. Mūsu skolai liels dārzs; tas ir ļoti skaists;*

b) uz ko pašlaik redzamu vai dzirdamu,

piem.: *Vai tā tur aiz kalniņa ir skola? Kas tie tādi klaigātāji?*

c) uz ko pazīstamu, zināmu,

piem.: *Kumeļam tīras auzas, man tā ciema zeltente;*

d) uz to, kas paligteikumā paskaidrots, pie kam tad paligtekums sākas ar: **kas, kurš, ka, kad, kamēr, vai,**

piem.: *Kas māc, tam nāk. Kas negrib strādāt, tam nebūs ēst. Kas vainīgs, tas bailīgs. Kur tie gadi, kad tikāties! To es vēl nezinu, vai es būšu ar tevi viens prātis.*

3. **Tas** sastopams gandrīz ar noteiktā artikula nozīmi (varbūt vācu valodas ietekmē),

piem.: *Tu jau tikai esi tas darītājs. Tu jau tikai tā gudrā. Tā jau ir tā nelaieme, ka viņš atbraucis. Tu tas labais, es tas sliktais.*

Īstā artikula nozīmē vietniekvārds **tas** nav lietojams, piemēram, teicienā: *man ir tas gods jūs apsveikt, tas ir nevieta.*

Šāds, tāds.

185. §. Nozīmes attieksme starp vietniekvārdiem **šāds** un **tāds** ir tāda pati kā vietniekvārdiem: **šis**, **tas**. **Šāds** tāpat kā **šis** attiecas uz tuvāko, **tāds** uz tālāko priekšmetu.

186. §. **Šāds** un **tāds** nozīmes. 1. **Šāds** un **tāds** apzīmē tuvāk laika nojēgumu, pie kam **šāds** pēc nozīmes tuvs vietniekvārdam **šis**, bet **tāds** nozīmē līdzinās **neilgam**, **kādam**,
piem.: *Citu gadu šādu (šo) laiku. Dzīvojis tādu (kādu) laiku itin mierīgi. Esmu tādu laiku pie tiesas galda sēdējis.*

2. **Tāds**, nostādamies lietas vai adjektīva priekšā, izsaka ievērojamu pakāpi,
piem.: *Tādu laimi! Vai man bija piedzīvot tādu negodu! Tāds gudrs zēns.*

3. **Tāds**, **šāds** **tāds** sastopams arī ar nievīgu nozīmi,
piem.: *Tāds ar tādu satiekas, tāds ar tādu ķvejas. Šādī tādī sanākuši.*

4. **Tāds** attiecas uz vietniekvārdu **kāds**,
piem.: *Kādā ēnā sēdi, tadā priecājies. Kāds ūdens, tadas zivis. Kāds kungs, tāds kalps.*

5. **Tāds** bieži paskaidrojams ar sekojošu **kā**,
piem.: *Reti tāda mēlta bija, kā es biju māmiņai. Kam vēl bija tādi lauki kā manam brālītim.*

Jautājamie, nenoteiktie un attieksmes vietniekvārdi.

187. §. Jautājamie vietniekvārdi ir: **kas**, **kuŗš**, **kāds**. Šie paši vietniekvārdi ir arī attieksmes un nenoteiktie vietniekvārdi; pēdējiem vēl piebiedrojas ar nenoteiktu nozīmi šo vietniekvārdu savienojums ar **kaut**, piem.: *kaut kas, kaut kuŗš, kaut kāds.*

188. §. **Locīšana**. Forma **kas** (kuŗai nav atsevišķas sieviešu dzimtes un daudzskaitļa formu) lokāma kā vietniekvārds **tas**. Šim vietniekvārdam lokatīva forma rakstu valodā nav sastopama; to aizstāj apstāklenis **kur** vai lokatīvs **kuŗā** (izlokšnēs **kamī**). Formas **kuŗš** un **kāds** vīriešu dzimtē lokāmas kā **a**-celmi, sieviešu dzimtē kā **ā**-celmi.

189. §. Vietniekvārda **kas** lietošana.

Vietniekvārds **kas** lietojams vīriešu, sieviešu un nekatras dzimtes nozīmē un vienmēr sastopams kā lietvārds, t. i., **kas** nevar

būt par apzīmētāju kādam lietvārdam, piemēram, nevar teikt: *Kas puika to darījis?* bet gan: *Kurš puika to darījis?*

1. **Kas** var būt: jautājamais vietniekvārds. Ar vietniekvārdu **kas** jautā vispār, kad nav zināms, kas bijis darītājs, piem.: *Kas tur daužas? (cilvēks, suns, vējš). Kas tie tādi?*

Ja jautā pēc kā, kas nav labi sadzirdēts, tad lieto akuzatīva formu **ko**?

2. **Kas** var būt nenoteiktais vietniekvārds, piem.: *Diezin, vai tur kas iznāks? Vai tad tur nu kas, ka es tāpat vien iejautājos! Cik labi, ka cilvēks ko māc! Ne vilkam ko ņemt, ne ganam ko kliegt. Ja kas to zina, lai pasaka!*

Nenoteikto **kas** var pastiprināt ar **kaut**, piem.: *Tēvam kaut kas prāta. Kaut kas jau nu tur iznāks.*

Nenoteikta nozīme ir arī savienojumam **kas nekas**, piem.: *Pauniņa bija iesieta maize, gaļa un vēl kas nekas.*

3. **Kas** kā attieksmes vietniekvārds (attiecas uz abām dzimtēm un abiem skaitļiem),

piem.: *Kas guļ, tas negrēko. Kas tiesa, tas tiesa. Labs tas darbiņš, kas padarīts; labs tas kumoss, kas pataupīts. Koks, kas črkst, nelūst. Kas tie tādi, kas dziedāja? Ko sēsi, to pļausi.*

Kas lietojams arī pastiprināšanai, atkārtojot lietvārdu, adjektīvu vai skaitļeni, uz kuŗu vietniekvārds **kas** attiecas,

piem.: *Sudrabs kas sudrabs. Neko teikt, glīts kas glīts. Viens kas viens.*

4. Vispārināmu nozīmi **kas** iegūst, nostādamies pie divdabja ar **-dams**,

piem.: *Lai būtu kas būdams jeb: lai kas tur būtu (aplām: kas arī nebūtu). Šuj ko šūdams, aizmet mezglu! jeb: lai ko tu šātu, aizmet mezglu (aplām: ko tu arī nešātu)!*

Tāpat aplami: *cik arī neskaties, pareizi: lai cik skaties.*

5. Dalāmā ģenitīva priekšā **kas** iegūst nozīmi **cik** (=daudz), piem.: *Tu mūžs, kas jaužu! Ko viņi labības pieku!*

Kurš, kuŗa.

190. §. 1. **Kurš** kā jautājamais vietniekvārds lietojams, vajājot pēc kādas personas no jautātājam zināmas kopas, piemēram: *Kurš to darījis?* vaicā, ja grib darītāju izzināt no zināma (piem.,

skolnieku) pulciņa, bet vaicā: *Kas to darījis?* ja nezina, kur darītājs meklējams un kas tas varētu būt bijis (suns, kaķis, cilvēks vai cits kas).

Uz noteiktu kopu bieži norāda:

- a) prepozīcija **no**, piem.: *Kurš no jums to izdarījis?*
- b) vokatīvs, piem.: *Kurš, bērniņi, atminēs?*

Ar jautājamo vietniekvārdu **kurš** vaicā arī pēc kāda priekšmeta, ja **kurš** ir apzīmētājs,

piem.: *Kurš nazis tev labāk patīk? Kuršu grābekli tu ņemst?*

Dažkārt jautājuma teikumos sastopami abi jautājamie vietniekvārdi: **kas** un **kurš**,

piem.: *Kas kuram liela bēda, ka man mazs augumiņš?
Ko nu mēs kuram bijām jaunu darījuši? Kas kuram
kaite bija, ka es kulu līgaviņu?*

2. Kurš var būt nenoteiktais vietniekvārds,
piem.: *Dzīvo kur kurais. Dara, ko kurais grib.*

Bieži šādas nozīmes **kuram** piebiedrojas: **kaut, jeb-, ik-, viens**,
piem.: *Kaut (arī: ik-, jeb-) kurais no jaunlaiku virzieniem.
Tas var gadīties kuram vienam (ikkatram).*

3. Kurš kā attieksmes vietniekvārds:

- a) pievienojas sekojošam lietvārdam teikumā it kā adjektīvs,
piem.: *Kuļa dziesma laba bija, to divreiz izdziedāju;*
- b) attiecas uz virsteikumā esošu lietvārdu,
piem.: *Lai raudāja pašas tautas, kuļas mani raudināja.*

Labā latviešu valodā attieksmes nozīmē parasti lietojams **kas**; formai **kurš** kā attieksmes vietniekvārdam palaikam velkamas diezgan šauras robežas:

- a) **kurš** lietojams kā lietvārda apzīmētājs,
piem.: *Kuļa laba grezna dziesma, to divreiz izdziedāju,
Kurš puistītis čakli gāja, tas bij liels dziedātājs;*
- b) **kurš** lietojams ģenitīvā,
piem.: *Maize ir tā, bez kuļas nevar iztikt. Plankumaina
siena, no kuļas nāca mikla kaļķu smaka, logs, uz kuļa
nebija nevienas puķes, runāja par šas telpas nemīlīgumu;*
- c) **kurš** lietojams lokatīvā (vārdam **kas** nav īstas lokatīva formas),
piem.: *Tā ir upe, kuļā (arī: kur) daudz zivju. Mežū,
kuļā aug jauni koki, sauc par jaunaudzi;*
- d) **kurš** lietojams, kur forma **kas** rada pārpratumus,
piem.: *Satiku sava brāļa sievu, kurš (kuļa) te dzīvo,*

Piezīme. Vienāda attieksme (t. i., ja attieksmes vietniekvārds attiecas uz vienu un to pašu priekšmetu) apzīmējama ar vienu un to pašu attieksmes vietniekvārdu,

piem.: *Bērni rotaļajās mežā, kurā bija daudz riekstu un kuŗš atradās tuvu mājām. Žogam, kas atdala sakņu dārzu no augļu dārza un ko vakar izlaboja, atkal izlauzti divi zedeņi.*

Ja attieksme ir dažāda, tad lietojami arī dažādi attieksmes vietniekvārdi,

piem.: *Bērns, kas bija apmaldījies, iznāca uz takas, kurā viņam bija pazīstama. Es priecājos par skalstajiem dārziem, kas gan man piederēja tikpat maz kā puķes ceļmalā, kurās es ejot aizspraudu sev aiz cepures.*

Kāds, kāda.

191. §. Kāds lokāms kā vīriešu dzimtes a-celms, kāda — kā sieviešu dzimtes ā-celms.

Vietniekvārdu **kāds** lieto:

1. ar jautājamo nozīmi, pie kam ar **kāds** jautā gan pēc priekšmeta īpašības, gan kārtas,

piem.: *Kāda laime mani gaida? Kāda diena šodien? (saulaina vai lietaina, arī: kuŗa pēc kārtas, pirmdienā, otrdienā vai kāda cita);*

2. kā attieksmes vietniekvārdu (bieži attiecas uz norādāmo vietniekvārdu **tāds**),

piem.: *Kāds saimnieks, tāds suns. Kāds viens, tāds otrs.*

Attieksmes vietniekvārds **kāds** iegūst arī vispārināmu nozīmi,

piem.: *Lai kādi veji pūš, visi pāriet pāri;*

3. kā nenoteikto vietniekvārdu,

piem.: *Bija kāds otrs. Pēc kādiem pieciem gadiem. Mēs te kādas dienas paliksim. Tur būs kādi trīs pūri.*

Ar nenoteikto nozīmi lieto arī: **kaut kāds, jebkāds, kāds nekāds.**

Katrs, katra.

192. §. Vietniekvārda **katrs** lietošanā izšķir pirmatnējo un tagadējo nozīmi.

1. Rakstu valodā tagad vietniekvārds **katrs** (bieži arī savienojumos: **ikkatrs, kuŗš katrs**) sastopams parasti ar nozīmi **ikviens**,

piem.: *Tik gudrs jau ir katrs. Ragana izskatījusies kā kuŗa katra sievietē. To var kuŗš katrs izdarīt.*

Katrs sastopams arī ar nozīmi **abi**,

piem.: *Ceļam gar katru pusi (= abām pusēm) ir koki.*

2. Pirmatnējā nozīmē vietniekvārds **katrs** sastopams kā:

a) jautājamais vietniekvārds ar nozīmi: *kuŗš no abiem? kuŗš no daudziem?*

piem.: *Katra (= kuŗa no abām) puķe tev labāk patīk, baltā vai sarkanā? Katrās mājās tu biji? Viņi nevarēja zināt, katrs lielākās izbailes;*

b) attieksmes vietniekvārds, kas sastopams vecos rakstos un izloksnēs,

piem.: *Katra (= kuŗa) meita mātei klausā, tai Laimiņa kroni pin. Katrs (= kuŗš) viņu patur, tam jāmaksā.*

Pats, pati (lei. pāts, pati).

193. §. Vietniekvārda **pats, pati** locīšana.

	Vienskaitlis		Daudzskaitlis	
nōm.	<i>pats</i>	<i>pati</i>	<i>paši</i>	<i>pašas</i>
ģen.	<i>paša</i>	<i>pašas</i>	<i>pašu</i>	<i>pašu</i>
dat.	<i>pašam</i>	<i>pašai</i>	<i>pašiem</i>	<i>pašām</i>
akuz.	<i>pašu</i>	<i>pašu</i>	<i>pašus</i>	<i>pašas</i>
instr.	<i>ar pašu</i>	<i>ar pašu</i>	<i>ar pašiem</i>	<i>ar pašām</i>
lok.	<i>pašā</i>	<i>pašā</i>	<i>pašos</i>	<i>pašās</i>

194. §. Formas **pats** lietošana.

1. a) **Pats** lietojams kā lietvārds,

piem.: *Ko pats negribi, to otram nedari. Labāk pašā nekā otra.*

b) **Pats**, būdams par lietvārdu, bieži apzīmē saimnieku jeb nama tēvu, **pati** — saimniece, nama māti,

piem.: *Ne pašā, ne pašas nav mājās. Es vēl vakarīt teicu pašai.*

2. **Pats** pastiprina piederības nojēgumu,

piem.: *Manas pašas māmuliņa. Tava pašā lākojums. Viņa pašā vaina.*

Dažreiz piederības vietniekvārdu atmet,

piem.: *Brauksim pašu (arī: saviem pašu) zirgiem.*

3. **Pats**, kur vien iespējams, pievienojas teikuma priekšmetam arī tad, ja tas attiecināms uz papildinātāju,
piem.: *Tu kaitē pats sev* (arī: *sev pašam*).

4. **Pats** izsaka, ka darbība notiek pati no sevis vai spontāni,
piem.: *Durvis pašas aizveras. Suņi paši rej*.

5. **Pats** lietojams vispārākās pakāpes darināšanai,
piem.: *pats mazākais, pats gudrākais*.

6. **Tas pats** izsaka pilnīgu vienādumu,
piem.: *To pašu zirgu jā, to pašu meklē. To pašu dienu atbrauca, to pašu aizbrauca*.

Viss.

195. §. Formas **viss** nozīmi rāda šādi piemēri: *visu mūžu, no visas sirds; visa nauda; visa balst (kakla, galva) kliegt. Visas acis izraudāju. Ne es iešu pie bagāta, ne pie visu nabadziņa. Zvēri par visiem (=kopā) uztaisīja māju*.

Viss palaikam attiecināms tikai uz konkrētām lietām, tādej ir nepareizi sacīt: *visā īsumā, visā pilnībā, visā drīzumā* (te vācu valodas ietekme), latviski jāsaka: *gluži īsi vai arī: īsi jo īsi; pilnīgi; itin drīz, visai drīz, drīzumā*.

Cits, cits — cits, viens — otrs.

196. §. **Cits** lietojams kā lietvārds un adjektīvs,
piem.: *Kur cits, tur es ar. Citi (= daži) cilvēki arvien jautri*.

197. §. **Cits — cits** rāda savstarpēju attieksmi vairāku personu starpā,
piem.: *Cits citam palīdzēja. Cits citu aprunāja. Cits citu vadīja*.

198. §. **Viens — otrs** rāda savstarpēju attieksmi divu personu starpā,
piem.: *Viens otru slavēja. Palīdzēja viens otram*.

Vietniekvārdu nolieguma formas.

199. §. Nolieguma formas ir: **nekas, nekāds, nekatrs, nekurš**.

Šiem vietniekvārdiem noliegumu pie verba atkārto,
piem.: *Nekas ļauns tur nenotiks. Nekāda labuma nesagaidījam*.

Lai gan šos vārdus raksta kopā, tie tomēr nav pilnīgi saauguši saliktenī. Balssvars tiem atrodas uz otras zilbes, un prepozīcijas iespraužas starp negāciju un vietniekvārdu,
piem.: *Neparko neiešu tev līdz. Ne ar kādiem līdzekļiem mani nepiespiedts melot.*

Verbs jeb norisenis.

200. §.

Verbs jeb norisenis vispār nosauc vai apzīmē kāda priekšmeta darbību vai stāvokli, ko neiedomājamies priekšmeta veidā.

Piem.: *nest, celt, strādāt, rakstīt, piecelties.*

Verbiem ir darītāju (personu), laiku, izteiksmju (modu) un kārtu formas.

Pie verbu sistēmas tagad pieskaita arī nenoteiksmi, supīnu un divdabjus, kas senāk bija no verbu saknes resp. celma atvasināti lietvārdi un adjektīvi.

Verbu iedalījums.

201. §. Verbus sadala pēc nozīmes un formas.

Pēc nozīmes verbi var būt: pārejoši jeb transitīvi un nepārejoši jeb intransitīvi. Ir daudz tādu verbu, kas var būt gan transitīvi, gan intransitīvi, piem.: *suns rej ceļnieku* (transitīvs), *suns rej* (intransitīvs).

Pēc savas formas verbi var būt aktīvi, t. i., darāmās kārtas verbi vai refleksiīvi, t. i., atgriezeniski verbi.

Tā saucamos bezpersonas verbus lieto tikai trešajā personā.

1. Pārejošie verbi apzīmē darbību, kas, iziedama no darītāja, attiecas uz kādu citu akuzātīva vai ģenitīva formā izteiktu priekšmetu,

piem.: *Roka roku mazgā. Darbs ceļ darītāju. Zens lasa grāmatu. Draugs draugam roku deva. Ik dienas māte raušus necep.*

2. Nepārejošie verbi apzīmē darbību, kas neattiecas uz citu priekšmetu, vai stāvokli, kādā priekšmets atrodas,
piem.: *Suns kauc. Putni lido. Bērns guļ. Vectēvs sēž.*

3. Atgriezeniskie verbi apzīmē:

- a) darbību, kas attiecas uz pašu darītāju,
piem.: *Meitene pieceļas, mazgājas, apģērbjas;*
- b) darbību, kas attiecas uz citu priekšmetu, bet notiek darītāja labā,
piem.: *Uzvilkos baltu kreklu. Apāvos kājas;*
- c) savstarpēju darbību,
piem.: *Auni badās. Zēni cīkstās;*
- d) sacensību darbībā,
piem.: *Puikas skrienas.*

Atgriezeniskām formām palaiķam nav pasīvas nozīmes, tādēļ nepareizi ir teicieni: *tālumā redzas baznīca; grāmata viegli lasās; izdodas istaba.*

Pareizi: *tālumā redzama baznīca; grāmata viegli lasāma; iztērējama istaba.*

- ### 4. Bezpersonas verbi apzīmē darbību, kas neiziet ne no viena darītāja, un tie sastopami tikai trešās personas formā,
- piem.: *līst, snieg.*

Verbu atvasināšana.

202. §. Verbus darina no saknes, no gatava verba, no lietvārda un adjektīva.

Piemēram, no saknes **sver-** ar patskaņu miju (sk. 23. §) cēlušies verbi: *svērt, svarstīt*, arī lietvārdi: *svars, svira*.

Pēc verbu atvasināšanas izšķir pirmatnīgus un atvasinātus verbus.

Par **pirmatnīgiem** sauc verbus, kas cēlušies no pašas saknes un kam nenoteiksmē nav piedēkļa, piem.: *svērt*. Latviešu valodā visiem nesaliktiem pirmatnīgiem vārdiem darāmās kārtas nenoteiksmē ir tikai viena zilbe.

Par **atvasinātiem** sauc verbus, kas atvasināti no cita kāda verba vai citām vārdu šķirām (piem.: *braukāt* no *braukt*, *asarot* no *asara*) un kam nenoteiksmē galotnes **-t** priekšā vēl kāds piedēklis (piem.: *deld-ē-t*).

203. §. Atvasināto verbu piedēkļi.

1. Ar piedēkli **-ā-** atvasina:

- a) no lietvārdiem verbus,

piem.: *bēda — bēdāt, rota — rotāt, doma — domāt, ķīla — ķīlāt, runa — runāt, tiesa — tiesāt;*

b) no pirmatnīgiem verbiem verbus, kas apzīmē atkārtotu darbību,

piem.: *braukt — braukāt, vest — vadāt, brēkt — brēkat, kliegt — kļaiģāt, list — lodāt, saukt — saukat, dzit — dzenāt.*

Dažreiz starp sakni un piedēkli *-ā-* šiem verbiem vēl ierodas *ņ* vai *j*,

piem.: *līt — lītāt, velt — viļāt.*

2. Ar piedēkli *-inā-* atvasina:

a) verbus no adjektīviem un lietvārdiem,

piem.: *smalks — smalcināt, miers — mierināt;*

b) verbus dažādu skaņu apzīmēšanai,

piem.: *bubināt, kladzināt, zvadzināt;*

c) no verbiem (pa lielākai daļai nepārejošiem) liekamos jeb kauzātīvos verbus, kas nozīmē: likt otram darīt to, ko izsaka pamata verbs (dažreiz starp sakni un piedēkli *-inā-* vēl ierodas *d*),

piem.: *augt — audzināt, brēkt — brēcināt, darīt — darināt, birt — birdināt, dzert — dzirdināt, gult — guldināt.*

3. Ar piedēkli *-ē-* atvasina:

a) verbus no lietvārdiem un adjektīviem,

piem.: *aukle — auklēt, slēpe — slēpēt, pīpe — pīpēt, kluss — klusēt;*

b) no nepārejošiem verbiem liekamos verbus (dažreiz starp sakni un piedēkli *-ē-* vēl ierodas *d*),

piem.: *augt — audzēt, dilt — deldēt, rimt — remdēt, salt — saldēt;*

c) (ar piedēkli *-a-* tagadnē) verbus dažādu skaņu apzīmēšanai,

piem.: *kunkstēt, rībēt.*

4. Ar piedēkli *-ī-* atvasina:

a) verbus no lietvārdiem un adjektīviem,

piem.: *sāls — sālit, vēsts — vēstīt; tīrs — tīrt;*

b) no verbiem verbus, kas apzīmē atkārtotu darbību (dažreiz starp sakni un piedēkli ierodas *d* vai *st*),

piem.: *griezt — grozīt, griezt — graizīt, stumt — stumdt, bērt — bārstīt;*

c) no verbiem (pa lielākai daļai nepārejošiem) liekamos verbus (starp sakni un piedēkli bieži ierodas *d*),

piem.: *gulēt — guldt, irt — ārdīt, dzert — dzirdīt.*

5. Ar piedēkli **-o-** atvasina verbus:

- a) no lietvārdiem,
piem.: *oga — ogot, sēne — sēnot, sapnis — sapnot*;
- b) no adjektīviem,
piem.: *gudrs — gudrot, grezns — greznot, slinks — slinkot, zaļš — zaļot, tukšs — tukšot*.

6 Ar piedēkli **-elē-, -alē-, -aļā-, -uļo-** atvasina verbus, kas apzīmē sīkos paņēmienos atkārtotu darbību,
piem.: *kāpelet, jādelet, gāzeleties, braukalēt, staigaļāt, bēguļot*.

Ar minētajiem piedēkļiem vēl atvasina verbus, kas nozīmes dažāduma dēļ nav kopojami zināmās šķirās.

Darbības kārtas.

204. §. Verbiem ir trīs kārtas: **darāmā** jeb aktīvā, **vidējā** (refleksīvformas) un **ciešamā** jeb pasīvā.

Darāmā kārta.

205. §.

Darāmā kārta rāda, ka teikuma priekšmets kaut ko dara vai arī atrodas kaut kādā stāvoklī.

Piem.: *skrienu, mazgāju, brālis lasa, gulbis peld; sēžu, bērns guļ.*

Vidējā kārta.

206. §.

Vidējā kārta rāda, ka darbība attiecas uz pašu teikuma priekšmetu.

Piem.: *mazgājos (= mazgāju sevi), ģērbjos (= ģērbju sevi), lielties, pušķoties, mocīties, slaucīties.*

207. §. Vidējās kārtas formas **cēlušās**, pievienojot vēl ne-saīsinātām darāmās kārtas galotnēm atgriezenisko, tagad izmirušo vietniekvārdu *si* (= *sev, sevi*), kas, būdams bez balssvara, saauzdzis ar verbu,

piem.: *mazgājos* no **mazgājo + si* (sk. 21. §).

208. §. Ir starpība starp vidējās kārtas verbiem un darāmās kārtas verbiem, kam pievienots vietniekvārds *sevi* kā papildinātājs. Abos gadījumos kā vidējās, tā darāmās kārtas

verbi gan apzīmē vienu un to pašu norisi, bet, lietojot atgriezenisko formu *sevi*, domā par kādu kontrastu, piemēram, *mazgā sevi*, bet *ne citu*.

Starp vidējās un darāmās kārtas verbiem ir arī formāla starpība: vidējās kārtas formā papildinātais (*sevi*) saaudzis ar verbu (sk. 207. §), darāmajā kārtā tas ir patstāvīgs (piem., *mazgāju sevi*).

Dažreiz nozīmes starpība starp darāmās un vidējās kārtas formu nemaz nav vairs izmanāma,

piem.: *kust* (arī: *kustas*) *kā ūdens zāle; aizdrāzt* un *aizdrāzties; palika* (*palikās*) *vecajā vietā*.

Daži verbi sastopami tikai vidējā kārtā,

piem.: *ausīties, spēkoties, būties, kaunzties, gadīties, maldīties, kļūdīties, brīnīties*.

209. §. Vidējās kārtas nozīme.

1. Vidējās kārtas galotne -s var būt sastopama akuzatīva nozīmē,

piem.: *slaucīties* (= *slaucīt sevi*), *segties* (= *segt sevi*), *aizstāvēties* (= *aizstāvēt sevi*).

2. a) Daudzos vidējās kārtas verbos papildinātāja jēgums galotnē -s izzudis, un tās vietā vairs nevar nostāties vietniekvārds *sevi*. Galotne -s tikai norāda, ka darbība, iziedama no teikuma priekšmeta, nepāriet uz citu priekšmetu, bet paliek pie tā paša,

piem.: *Celies* (nevis *cel sevi*)! *Gulsties* (nevis *guldini sevi*)! *Meties projām* (nevis *met sevi projām*)! *Liecies miera* (nevis *liec sevi miera*)! *Meitas veļjas. Mate bedajas. Bērns atgaidņajas no odiem*.

b) Ievērojot to, kas iepriekš teikts, var pārejošus verbus pārvērst nepārejošos, tos nostatot vidējā kārtā, pie kam teikuma priekšmets parādās kā darbības darītājs,

piem.: *baidīt* — *baidīties*, *beigt* — *beigties*, *grozīt* — *grozīties*, *mazgāt* — *mazgāties*.

c) Teikuma priekšmetu kā darītāju sajūt arī tādos gadījumos, kur darbība notiek nevilšus,

piem.: *Logs aizsitas, durvis aizcērtas (pašas no sevis)*. *Vilciens nokavējās* (pagātne). *Pulkstenis apstājās* (pagātne).

d) Dažos gadījumos vidējā kārtā iegūst ciešāmās kārtas nokrāsu,

piem.: *Nauda glabājas zeķē* (= *nauda tiek glabāta zeķē*).

3. Vidējās kārtas galotne **-s** lietojama nereti **datīva** nozīmē,
piem.: *Apāvos (= apāvu sev) zābakus. Apmetos (= apmetu sev) lakatu. Ados (= adu sev) zeķes.*

Datīva nozīme piemīt galotnei **-s** arī daudzos verbos, kas minēti 1. p.,

piem.: *Mazgājos (= mazgāju sev) kājas. Slaukos (= slauku sev) rokas.*

Vidējās kārtas vietā te var lietot arī darāmo kārtu un atgriezenisko vietniekvārdu datīvā,

piem.: *mazgāju sev kājas, slauku sev rokas.*

4. Vidējās kārtas verbs var iegūt bezpersonas nozīmi,

piem.: *Kā tev klājas (veicas, sviežas)?*

bet: *Kā tev darbs veicas?* (sk. 2. a).

5. Vidējās kārtas verbi var izsacīt savstarpēju darbību, t. i., darbība, iziedama no diviem vai vairākiem darītājiem, atgriežas pie tiem atpakaļ, pie kam viena darītāja darbība skar otru darītāju,

piem.: *barties, tiesaties, badties, spēkoties, cīnities.*

Šie verbi var izteikt arī sacensību darbībā,

piem.: *Zēni grib skrieties.*

Sevišķi daudz te pieder saliktu verbu ar piedēkli **sa-**,

piem.: *sasveicināties, sazināties, sarokoties, sarāties, saskatīties.*

Verbus, kas izsaka savstarpēju darbību, darina it sevišķi no pārejošiem verbiem, jo darbība, no darītājiem iziedama, attiecas uz citiem. No nepārejošiem verbiem šādus verbus darina ar piedēkli **sa-**, kas jau pats par sevi izsaka savstarpību (šo verbu darbības savstarpību mēdz paskaidrot ar prepozīciju **ar**),

piem.: *Brālis ar brāli sapratās.*

Uz savstarpēju darbību norāda:

a) darītāju daudzskaitlis,

piem.: *Zēni cīkstās, meitenes noskatās;*

b) saiklis **un** un prepozīcija **ar**, kas vienu teikuma priekšmetu pievieno otram,

piem.: *Tēvs un dzēls runājas. Viņa rājas ar brāli;*

c) vienskaitlī stāvošs teikuma priekšmets, kas atkārtots kā papildinātājs,

piem.: *Vīrs vīru aizstāvas. Roka roku mazgājas;*

d) vairāk darītāju, apzīmējot savstarpējo darbību ar *viens — otrs, cits — cits, savā starpā*,
piem.: *viens otram uzticas; cits citam palīdzas; savā starpā dalījās.*

6. Vidēja kārtā var izteikt, ka teikuma priekšmets ar partīku nododas kādai darbībai,
piem.: *peldēties, plunčāties, rotaļāties, laistīties* (ar ūdeni),
spoguļoties.

7. Reizēm vidēja kārtā izteikts lielaks darbības spars, sevišķi verbos, kas apzīmē troksni,
piem.: *klauvēties. Kas gar namu grāvējās (dauzījās)? Sudrabiņi zvadzējās. Arī: viņš lūdzas mati.*

Ciešamā kārtā.

210. §.

Ciešamā kārtā rāda, ka darbība, kas attiecas uz teikuma priekšmetu, iziet no kāda cita.

Piem.: *es tieku (topu, esmu) mazgāts, tu tiec (topi, esi) mācīts, viņš tiek (top, ir) cildināts.*

211. §. Ciešamās kārtas formas izveidojas no verba **tikt** (**tapt, būt**) savienojuma ar ciešamās kārtas pagātnes divdabi,
piem.: *es tieku (topu, esmu) cienīts.*

212. §. Savienojumu ar *tikt, tapt* latviešu valodā lieto reti; tai vietā parastāk lieto darāmo kārtu ar piekritīgo papildinātāju, piem., teiciena: *es tieku mazgāts* vietā lieto: *mani mazgā; tu tiec mācīts* vietā — *tevi māca.*

Lai gan ciešamās kārtas formas ar **tikt** vai **tapt** nav labā latviešu valodā sastopamas, dažos gadījumos tās nav skaužamas.

Bez vainas, piemēram, ir izteiciens: *Tiek cepts un vārīts visu dienu.*

Ja minēts darītājs, tad ciešamās kārtas vietā, kas salikta ar **tikt, tapt**, jālieto darāmā kārtā,

piem.: *Māte mazgā bērnu, nevis bērns tiek no mātes mazgāts.*

Bieži sastopamas ciešamās kārtas formas, kur pasīvajam divdabim pievienotas verba **būt** formas,

piem.: *Kas ir teikts, ir pateikts. Biļetes bija izpirktas. Stirniņa būs pieradināta.*

213. §. Ciešamajā kārtā nostājas pārejoši verbi; nepārejoši verbi ciešamajā kārtā sastopami bezpersoniskā nozīmē,
piem.: *sēdets, gulēts, iēts diezgan.*

Darbības izteiksmes jeb modi.

214. §. Gramatikās verbiem tiek minētas piecas izteiksmes: īstenības, atstāstījuma, vēlējuma, pavēles un vajadzības izteiksme.

Īsteni verbiem ir tikai trīs izteiksmes: īstenības, vēlējuma un pavēles izteiksme.

Īstenības izteiksme.

215. §.

Īstenības izteiksme jeb indikātīvs izsaka to, kas notiek, notika vai notiks.

Piem.: *Es eju, es gāju, es iešu. Kalējs kaļ debesīs, ogles birst Daugavā. Stādīju ievīņu. Zinu, zinu, bet neteikšu.*

Atstāstījuma izteiksme.

216. §.

Atstāstījuma jeb relatīvā izteiksme atstāsta cita vārdus, par šo vārdu patiesumu negalvodama.

Piem.: *Viņš esot ļoti gudrs. Viņš strādājis no rīta līdz vakarām. Vilciens drīz pienāksot.*

217. §. Atstāstījuma izteiksme lietojama gan patstāvīgi (kā iepriekšējos piemēros), gan atkarā no verbiem ar nozīmi: **sacīt, domāt, lūgt, aicināt** u. c.,

piem.: *Saka, ka lietus līšot. Aicina, lai nākot skrieties.*

Dīvdabi **esot** atstāstījuma izteiksmē var izlaist un bieži izlaiž pagātnes dīvdabja priekšā, it sevišķi pasīvā dīvdabja priekšā,

piem.: *Laiva rauta, rauta, kamēr ierauta vidū. Vecajos labajos laikos kaķis esot gājis ganos, bet suns gulējis uz mūrīša un nekā nedartjis.*

Vēlējuma izteiksme.

218. §.

Vēlējuma izteiksme jeb kondicionālis izsaka vēlējumos vai darbību, kas notiktu, ja nebūtu šķēršļu.

Piem.: *Kaut man būtu tā naudiņa! Kaut būtu vasara! Es ietu, ja varetu.*

Vēlējuma izteiksmes forma rakstu valodā tagad visās personās un abos skaitļos sakrīt ar supīna formu, kas beidzas ar *-tu*, piem.: *es ēstu* (vēlējuma izteiksme), *nāc ēstu!* (supīns); tikai daudzskaitļa pirmā persona vēlējuma izteiksmē var pieņemt beigās vēl *-m*, piem., *mēs ēstum*, daudzskaitļa otra persona — *-t*, piem., *jūs ēstut*.

Vēlējuma izteiksmes lietošana.

219. §. 1. Vēlējuma izteiksme izteic palaikam neizpildāmu, retāk izpildāmu vēlējumu s. Vēlējuma teikumi bieži iesakas ar **kad, kaut, lai,**

piem.: *Kad tu izputētu! Kaut man būtu vairāk spēka! Lai tev labi klatos!*

2. Ar vēlējuma izteiksmi nedroši izteiktos apgalvojumos un jautājumos pieklājīgi izsaka iespēju,

piem.: *Tu varētu manā vietā to izdarīt. Vai tu nevarētu man izlīdzēt? Kā gan es uzdrošinātos to sacīt?*

3. Vēlējuma izteiksmi lieto nosacījuma teikumos:

a) runājot par iespējamu nosacījumu un tā iespējamām sekām,

piem.: *Es nelauztu alkšņu rīksti, ja es bērza nedabūtu. Tik es roku neiedevu sīvajam tautietim, kad brālītis neturētu (= nebūtu turējis) pie baltās vilnainītes;*

b) kad, nosacījumam neizpildoties, neiestājas arī nosacījuma sekas,

piem.: *Es šo darbu padarītu, ja es to spētu.*

Ja nosacījums attiecas uz pagātņi, tad parasti lieto pagātnes vēlējuma izteiksmi,

piem.: *Ja tu būtu gribējis, tad tu būtu to izdarījis (negribēji — neizdarīji).*

Ja nosacījums attiecas uz tagadni un nākotni, tad lietojama tagadnes vēlējuma izteiksme,

piem.: *Ja tu gribētu, tu varētu.*

4. Pieļāvības teikumos vēlējuma izteiksme lietojama tāpat kā nosacījuma teikumos,

piem.: *Lai cik stiprs viņš būtu, brālis to uzvarētu. Kaut skopulim visa pasaule piederētu, tomēr tam nepietiktu.*

5. Vēlējuma izteiksme sastopama nolūka teikumos,

piem.: *Aizbrauca uz laukiem, lai atveseļotos. Bērni iet skolā, lai gudrības iekrātu. Liepu lapu ceļu klāju, lai es ietu šoruden.*

Pavēles izteiksme.

220. §.

Pavēles izteiksme jeb imperatīvs izsaka pavēli, lūgumu, pamudinājumu.

Piem.: *Celies, iesim! Nāc man līdzi! Paldzi man!*

Ir arī sastopamas pavēles vai uzaicinājumi bez jebkādas pavēles izteiksmes formas,

piem.: *Ārā! Pa labi!*

221. §. Pavēles izteiksme sastopama visās trīs personās vienskaitlī un daudzskaitlī, atskaitot vienskaitļa pirmo personu.

Piem.: Vienskaitlis

Daudzskaitlis

I p. — *ceļam! celsim! rakstām! rakstīsim!*

II p. *cel! raksti! celiet! rakstiet! rakstait!*

III p. *lai viņš ceļ! raksta! lai viņi ceļ! raksta!*

Pavēles izteiksmes otrai personai vienskaitlī tā pati galotne, kas īstenības izteiksmei tagadnē, piem.: *cel! raksti!* (īstenības izteiksme *tu cel, tu raksti*), bet daudzskaitlī pavēles izteiksme beidzas ar *-iet, -ait*, piem.: *celiet! rakstiet! rakstait!* (īstenības izteiksme — ar *-at, -āt*, piem.: *jūs ceļat, jūs rakstāt*).

Pavēles izteiksmes formas ar *-ait* lietojamas tikai tagadnes ā-celma verbos (sk. 232., 263. un 264. §).

Trešajai personai tā pati forma, kas īstenības izteiksmes tagadnē, pievienojot sākumā vārdiņu *lai*, piem.: *lai ceļ!*

Daudzskaitļa pirmajai personai tā pati forma, kas īstenības izteiksmes nākotnē, piem.: *celsim! rakstīsim!* retumis lietojama arī tagadnes forma, piem.: *ceļam! rakstām!*

Vajadzības izteiksme.

222. §.

Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs izteic vajadzību (nepieciešamību).

Piem.: *Mums visiem jāstrādā.*

223. §. Vajadzības izteiksmi darina, pievienojot īstenības izteiksmes tagadnes trešajai personai formu *jā-*, pie kam darītāja vārds nostājas datīvā, darbības papildinātājs — nōminātīvā, piem.: *Man jāpļauj siens. Kaimiņam jāizlabo mājas jumts.*

No verba **būt** vajadzības izteiksme ir: **jābūt**.

224. §. Vajadzības izteiksme lietojama trīs laikos (tagadnē, pagālnē un nākotnē). Tā saucamā vajadzības izteiksme patiesībā ir īstenības izteiksmes nozarojums; sakarā ar to blakus dēbitīva īstenības izteiksmei vēl ir atstāstījuma un vēlējuma izteiksme,

piem.: *man ir (bija, būs) jāmacās* (īstenības izteiksme);
man esot (bijis, būšot) jāmacās (atstāstījuma izteiksme);
man būtu jāstrādā (vēlējuma izteiksme).

Kā jau aizrādīts, darbības papildinātājs blakus vajadzības izteiksmei stāv nōminātīvā (*jācērt malka*), bet blakus nenoteiksmei, kas atkarīga no vajadzības izteiksmes, tas var būt arī akuzatīvā (*man jāiet cirst malku*) vai ģenitīvā (*jāiet malkas cirst*).

Izņēmums ir pirmās un otras personas vietniekvārdi, ko blakus vajadzības izteiksmei parasti lieto akuzatīvā,
piem.: *man tevi jālūdz*, bet: *man viņš jālūdz*.

225. §. Dažas citas formas vajadzības izteikšanai.

Vajadzību izteic:

- a) verbs **būt** kopā ar datīvu un atkarīgu nenoteiksmi,
piem.: *tev būs savu tēvu un māti godāt*;
- b) verbs **vajadzēt**,
piem.: *vajag uzmanties*;
- c) divdabis ar **-ams**,
piem.: *siens pļaujams*.

Visi šie līdzekļi, kas izteic vajadzību, dažreiz lietojami pārmaiņus.

Darbības veidi.

226. §. Izšķir perfektīvus un imperfektīvus verbus.

1. Perfektīvie verbi izsaka momentānu vai nobeigtu darbību,
piem.: *Tur kāds iekliedzās* (momentāna darbība). *Meža paspldeja uguntiņa* (momentāna darbība). *Vakar mēs nopļāvām rudzus* (nobeigta darbība).

2. Imperfektīvie verbi apzīmē ilgstošu un nenobeigtu darbību, tēlojot pašu darbības norisi, piem.: *Kas tur vakar visu*

dienu kļiedza? Kas tur meža spīdēja? Vakar mēs plāvām rudzus.

3. Nesalikti verbi palaikam ir imperfektīvi, bet daži var dažkārt būt arī perfektīvi; piem., dot: *Kas tev to deva?* (ar perfektīvu nozīmi), bet: *Senajos laikos devuši kristību ūdeni arī dzert* (ar imperfektīvu nozīmi).

4. Saliktie verbi var būt gan perfektīvi, gan imperfektīvi.

Imperfektīvi var būt:

a) tādi salikti verbi kā *pazīt*, kam pamatvārds pilnīgi izzudis (*zīt*) vai arī reti sastopams kā *patikt (tikt), palīdzēt (līdzēt)*;

b) salikti verbi ar pārgrozītu nozīmi, piem.: *Viņi patlaban atpūšas no darba* (ar imperfektīvu nozīmi). *Viņš nupat nopūta sveci* (ar perfekt. noz.). *Viņi palika mājās* (imperfekt.). *Viņš palika kaut ko zem galda* (perfekt.).

Ir arī citi salikti verbi ar imperfektīvu nozīmi,

piem.: *Lai nu viņš izguļas! Viņi patlaban pārģērbjas.*

227. §. Perfektīvo verbu tagadnes forma lietojama:

1. pagātnes nozīmē,

piem.: *Milzis gāja, gāja un uzgāja kalnu. Noiet no kalna leja, ierauga gana zēnu un pasaka labdienas;*

2. bezlaika teikumos (t. i., tādos, kas attiecināmi uz visiem laikiem),

piem.: *Nelabs bērns padara tēvam sirmu galvu. Ātrvilciens no Rīgas uz Ventspili aiziet katru dienu 17³⁰.*

3. Palīgteikumos perfektīvo (arī imperfektīvo) verbu tagadnes forma retumis sastopama nākotnes nozīmē,

piem.: *Gaidi, kamēr es atnāku (= atnākšu)!*

228. §. Perfektīviem verbiem ir gan tagadnes forma, bet šai formai nav īstās tagadnes nozīmes. Ja izsakāma īstā tagadne, tad priedēkļa vietā jāizraugās nozīmē līdzīgs apstāklenis, retumis adjektīvs, piemēram, uz jautājumu: *Ko tu tagad dari?* var, piem., atbildēt: *Es kāpju no koka zemē, nevis: Es nokāpju no koka.*

229. §. Apstākļeni resp. adjektīvi, ar kuriem aizstājami perfektīvo (salikto) verbu priedēkļi, apzīmējot ilgstošu darbību.

Priedēklis	Perfektīvo verbu nenoteiksme	Apstākļenis un adjektīvs	Ista tagadnes forma
aiz	<i>aiziet</i>	projām	<i>eju projām</i>
aiz	<i>aizvērt</i>	cieti	<i>veru dur(v)is cieti</i>
ap	<i>apgāzt</i>	apkārt	<i>gāžu pasauli apkārt</i>
at	<i>atraut</i>	nost	<i>raužu roku nost</i>
at	<i>atnākt</i>	atpakaļ	<i>nāku atpakaļ</i>
		šurp	<i>viņš nāk šurp</i>
at	<i>atkliegt</i>	pretim, pretī	<i>kliedzu pretim</i>
ie	<i>iesnigt</i>	iekšā	<i>sniegs snieg iekšā</i>
iz	<i>iznest</i>	ārā	<i>nesu mantas no istabas ārā</i>
no	<i>nokāpt</i>	zemē	<i>kāpju no kalna zemē</i>
no	<i>noņemt</i>	nost	<i>ņemu cepuri nost</i>
pār	<i>pārjāt</i> (ar stiepto inton.)	mājā, mājās	<i>jāju mājās</i>
pār	<i>pārplūst</i> (ar stiepto inton.)	pāri	<i>traukam ūdens plūst pāri</i>
pār	<i>pārplēst</i> (ar kritošo inton.)	pušu	<i>plēšu drēbi pušu</i>
pie	<i>pienest</i>	klāt	<i>bites nes vasku klāt</i>
pie	<i>pieliet</i>	pilns	<i>lej glāzi pilnu!</i>
sa	<i>sanest,</i>	kopā	<i>nesu kopā</i>
sa	<i>saņemt</i>	cieti	<i>ņemu tevi cieti</i>
uz	<i>uzcelties</i>	augšā	<i>ceļos augšā</i>
uz	<i>uzplīties</i>	viršū	<i>kāpēc plījies man viršū?</i>

Apstākļeni nesaaug ar verbu kopā, tie stāv palaikam nenoteiksmes vai divdabja priekšā, piem., *projām iet, projām iedams*, bet citos gadījumos aiz verba, piem., *es eju projām, es gāju (iešu) projām*.

Priedēklis **pa-** dažkārt apzīmē tikai darbības pabeigumu; tādā gadījumā isto tagadni izteic ar nesalikta verba tagadni bez apstākļa, piem., no *padarīt* — *es daru*.

230. §. Perfektīvo un imperfektīvo verbu lietošana pavēles izteiksmē.

1. Ja kāds gatavojas darīt ko liedzamu, tad runātājs viņam to liedz ar imperfektīvo formu,

piem.: *Neņem rokā* (nevis: *nepaņem*)! *Necērt pušu* (nevis: *nepārcērt*)! *Nelauz pušu!*

Liedzot kādu nākotnē iespējamu darbību, lieto³ perfektīvo formu,

piem.: *Ņem, bet tikai nepārlauz!*

2. Ja pavēlētai kustībai gala punkts nav noteikts, tad pavēli izsaka ar imperfektīvo formu, piem.: *ej ārā!* ja gala punkts noteikts, ar perfektīvo formu, piem.: *izej pie tēva (ārā)!*

Perfektīvā forma ir pavēlei arī tad, ja reizē ar pavēli uzrunātās personas uzmanība ir jāvērs uz pavēlētas darbības objektu, t. i., pavēles saturs uzrunātai personai ir gluži negaidīts, piemēram, *Ej, nojūdz zirgu!* (saka, piemēram, no pilsētas pārbraukusi māte, ienākdamā istabā, tur esošajam dēlam), bet: *Jūdz zirgu zemē jeb nost!* (saka pārbraukusi māte dēlam, kas viņu jau pagalmā gaida).

Laiki.

231. §. Verbiem ir 3 laiki: tagadne, pagātne, nākotne. Šie laiki var būt:

vienkārši, piemēram: *sargu, sargāju, sargāšu* un

salikti, piemēram: *esmu sargājis, biju sargājis, būšu sargājis.*

Laiku atvasināšana.

Vienkāršie laiki.

232. §. Tagadne. Verbu tagadni darina, paplašinot sakni ar kādu piedēkli un pie šā piedēkļa pievienojot personu galotnes (piedēkli saskata verbu daudzskaitļa 1. un 2. personā, piem.: *mēs ceļam, jūs ceļat*).

Atkarā no pievienotā piedēkļa verbus iedala celmos,

piem.: <i>cep-a-m</i>	ir tagadnes	a- celms,
<i>au-na-m</i>	" "	na- celms,
<i>glab-ja-m</i>	" "	ja- celms,
<i>grim-sta-m</i>	" "	sta- celms,
<i>dar-ā-m</i>	" "	ā- celms,
<i>aukl-ēja-m</i>	" "	ēja- celms,
<i>ciem-tja-m</i>	" "	tja- celms,
<i>mazg-āja-m</i>	" "	āja- celms.
<i>skal-oja-m</i>	" "	oja- celms

Senāk vienai daļai verbu tagadnē pievienoja personu galotnes pie pašas saknes. Latviešu valodā, atskaitot nedaudzas atliekas un pie tam ne pirmatnējā veidā, šīs verbu formas zudušas. Veca tipa formas ir: *iet* (**ie-** sakne, **-i** galotne); no saknes **es-**: *esmu*, kas ir vecākās formas **esmi* pārveidojums; no saknes **ei-**: *eimu* (vecāka **eimi* pārveidojums); no saknes **ēd-**: *ē(d)mu* (**ēdmi* pārveidojums, sal. lei. *ē(d)mi*).

233. §. Pagātne. Pirmatnīgiem vārdiem rakstu valodā tagad arvien pagātnei sakni paplašina ar piedēkli -ā-, pie kura pievieno tās pašas personu galotnes ko tagadnei, piem.: no saknes **ved-** pagātne *ved-ā-m, ved-ā-t*.

Vecajos tekstos un vienā izlokšņu daļā vēl tagad daudzu vārdu pagātnes celms beidzas ar -ē-, piem.: *ved-ē-m, ved-ē-t* (lei. *vēdēme, vēdēte*).

Atvasinātiem vārdiem pagātnei sakni paplašina ar piedēkļiem -ājā-, -ējā-, -ijā-, -ojā-, piem.: *mazg-ājā-m, aukl-ējā-m, med-ijā-m, og-ojā-m*.

234. §. Nākotne. Nākotni darina no nenoteiksmes celma, paplašinot to ar piedēkli -si-, pie kura pievieno personu galotnes, piem.: no **skrie-t** nākotne *skrie-si-m, skrie-si-t*.

Sastopamas arī formas ar -siet, piem.: *skriesiet*, kas literārā valodā nav ieteicamas.

Tiem pirmatnīgajiem vārdiem, kam nenoteiksmē galotnes -t priekšā ir s, z (kās cēlies no s, z, d, t, sal. 30. §), rakstu valodā tagad starp sakni un piedēkli -si- vēl iesprauž piedēkli -ī-, piem.: *vest — ved-ī-si-m, mest — met-ī-si-m, nest — nes-ī-si-m, lūzt — lūz-ī-si-m*.

Saliktie laiki.

235. §. Blakus vienkāršajiem laikiem sastopami salikti laiki, kas cēlušies, pievienojot vārda **būt** formām darāmās kārtas pagātnes divdabī.

Izšķir salikto tagadni (*esmu strādājis*), salikto pagātnei (*biju strādājis, vēlējuma izteiksmes pagātne: būtu strādājis*) un salikto nākotnei (*bašu strādājis*).

Saliktie laiki sastopami arī atstāstījuma izteiksmē, piem.: *es esot (būšot) strādājis*.

L a i k u l i e t o š a n a.

Vienkāršā tagadne.

236. §. 1. Vienkāršā tagadne izsaka, ka darbība tagadnei notiek un vēl nav pabeigta, piem.: *es lasu, tu raksti, viņš skatās. Dzeguze kūko, dzied lakstīgala, raud mūsu māsiņa svešā zemē.*

2. Tagadne lietojama bezlaika teikumos, t. i., tādos teikumos, kuru saturs attiecas uz visiem laikiem, tādēļ tajos var lietot arī pagātnei un nākotnei, piem.: *Kā mežā sauc, tā atskan. Kur cērt, tur skaidas lec. Mazs cīnītis gāz lielu vezumu.*

Šādos bezlaika teikumos var nostāties tādu saliktu verbu tagadnes formas, kas, apzīmēdamas neilgstošu darbību, citādi tagadnē nav sastopamas,

piem.: *Nelabs bērns padara tēvam sirnu galvu.*

3. Stāstījumā vienkāršā tagadne bieži izsaka pagātnē notikušu darbību, kas atmiņā tik dzīva, ka liekas pašlaik notiekam. Tagadnes laiks pagātnes vietā daudzkārt lietojams pasakās.

Piemēri: *Sirms vecis iznāca no dārza, tas bija lausks. Raug, viņš palecas, cērt ar savu cirvi tā, ka sniegs pajūk uz visām pusēm un mājas baļķi sprakšķ. Nokrīt migla, nokrīt rasa, es atradu kumeliņu.*

Kā pabeigtas, tā nepabeigtas darbības verba tagadne un pagātne mēdz mīties, ja runā par pagātnes notikumiem, tos dzīvi attēlojot; tad parasti pagātnes vietā nostājas tagadne; taču valoda izsargāma no nedibinātas laiku mijas.

4. Vienkāršā tagadne lietojama retumis pabeigtās tagadnes vietā,

piem.: *Es nāku (= esmu nācis) pie jums ar lielu lūgumu.*

5. Palīgteikumos salikto verbu tagadnes forma ir sastopama arī nākotnes vietā,

piem.: *Paliec, kamēr es atnāku (= atnākšu)!*

Vienkāršā pagātne.

237. §. Vienkāršā pagātne lietojama:

1. kad darbība ir kādu laiku ilgusi, bet nav pateikta, vai šī darbība ir pabeigta, vai nav,

piem.: *Vakar lija lietūs. Gāju, gāju visu dienu;*

2. kad kāda darbība pagātnē ir pabeigta,

piem.: *Pagāja vasara;*

3. kad kāda darbība pagātnē vēl nav pabeigta, bet kāda cita notiek,

piem.: *Saule pašlaik lēca, kad mēs devāmies pie darba;*

4. saliktās tagadnes nozīmē,

piem.: *Atnācu (= esmu atnācis) pēc savām mantām. Visu gadu Jānīt(i)s nāca, nu atnāca (= ir atnācis) šovakar;*

5. bezlaika teikumos,

piem.: *Reti reti tie dēliņi, kas māmiņai maizi deva. Sīvēns sili neizēda, kad tas kāju neiecēla. Kas no alkšņa lūkus plēsa, no brālīša mīļus vārdus! No liepiņas lūkus plēsa, no tautieša mīļus vārdus.*

Vidzemē vienkāršās pagātnes vietā dažkārt lieto pagātņi no **tikt** ar pagātnes divdabi,
piem.: *Vai tu to tiki redzējusi?*

6. Dažreiz salikto verbu vienkāršā pagātne izsaka, ka darbība pagātnē beigusies priekš citas kādas pagātnē notikušas darbības,

piem.: *Kad saule uzlēca, stājamies pie darba. Viens gans nomira, citi gani raudāja.*

7. Vienkāršo pagātņi tautas dziesmās bieži sastop gaidāmās tagadnes un pat nākotnes vietā,

piem.: *Kad Laimiņu mīļi lūdza, tad Laimiņa basa tek. Ko, radiņi, jūs raudat, ka es pati neraudāju? Tā saultīte, tā zemīte, tā bij mana mūža māte. Kad nomiru (= nomiršu), tad gulēju (= gulēšu) kā kociņa gabaliņš.*

Vienkāršā nākotne.

238. §. 1. Vienkāršā nākotne izsaka, ka zināma darbība notiks tuvākā vai tālākā nākotnē,

piem.: *Ātri aizskriešu līdz upel. Kad varēšu, tad nākošu vasaru aizbraukšu pie tevis ciemā.*

2. Ja utājumā teikumos vienkāršā nākotne izsaka šaubas,
piem.: *Ko iesāksu? Ko dartsim?*

3. Vienkāršās nākotnes daudzskaitļa pirmā persona var izteikt uzaicinājumu,

piem.: *Iesim riekstot! Vienu domu domāsim, vienus darbus dartsim!*

4. Vienkāršā nākotne sastopama arī bezlaika teikumos,
piem.: *Krauklis krauklim acīs neknābs. Ko sēsi, to pļausi. Kā tu mērti, tā tev atmērtis.*

5. Vienkāršā nākotne dažkārt sastopama saliktās nākotnes vietā (sk. 241. §, 3),

piem.: *Kad pabeigšu (= būšu pabeidzis) darbu, būšu brīvs.*

6. Ar vienkāršo nākotni dažkārt tēlojam pagājušus notikumus,

piem.: *Kādu dienu gans mežā atrod lielu podu zelta naudas. Viņš nu tālīņ nemsies naudu skaitīt. Bet kur tu saskaitīsi! Beidzot nems naudas podu un stieps neskaitījis mājās.*

7. Vienkāršā nākotne izsaka nedrošus minējumus par ko esošu, ja patiesība par to noskaidrosies tikai nākotnē,

piem.: *Viņš laikam bus slimš.*

Saliktā tagadne.

239 §. Saliktā tagadne norāda uz kādu pabeigtu darbību, kuras sekas vēl izmanāmas,

piem.: *Vilciens (ir) pienācis. Tēvs (ir) aizmidzis. Kaimiņam, nabagam, (ir) liela bēda notikusi.*

Starpība starp salikto tagadni un vienkāršo pagātņi. Saliktā tagadne aplūko darbību no tagadnes stāvokļa, t. i., pagātnē notikušas darbības sekas ir vēl tagadnē nojaušamas, piem.: *Tēvs saslimis (vēl tagad viņš ir slims); bērns aizmidzis (vēl tagad guļ)*, bet vienkāršā pagātne tēlo pagātnē notikušu darbību bez sakara ar tagadni, piem.: *tēvs saslima; bērns aizmiga.*

Vienkāršās pagātnes vietā bieži var lietot salikto tagadni, jo abu laiku robežas dažkārt sastopas, tomēr minētā starpība starp abiem laikiem izmanāma, piem.: *Tu man esi ļaunu nodarījis* — darbības sekas izmanāmas vēl tagadnē — bet: *tu man ļaunu nodarīji*, stāsta par pagātnē notikušu notikumu bez sakara ar tagadni.

Saliktā pagātne.

240 §. 1. Saliktā pagātne izsaka, ka kāda darbība pagātnē beigusies priekš citas kādas pagātnē notikušas darbības,

piem.: *Kad bijām salastjuši ogas, tad devāmies mājās. Tikai tad, kad darbs bija padarīts, varējām atpūsties.*

2. Daudzkārt saliktās pagātnes vietā stājas vienkāršā pagātne, piem.: *Kad salastjām ogas, tad devāmies mājās.*

Saliktā nākotne.

241 §. 1. Saliktā nākotne izsaka, ka darbība būs jau notikusi, pabeigta priekš kādas citas nākamās darbības,

piem.: *Tikai tad, kad darbs būs padarīts, varēsim atpūsties. Kad ogas būs salastjuši, tad dosimies mājās.*

2. Salikto nākotni lieto nedrošos, daudzkārt aiz pieklājības jūtām nenoteikti izsacītos apgalvojumos un jautājumos,

piem.: *Tu gan būsi kļūdījies. Vai tu nebūsi tā teicis?*

3. Saliktas nākotnes vietā bieži lieto vienkāršo nākotni (sk. 238. §, 5).

Skaitļi un personas.

242. §. **Skaitļi.** Verbiem ir divi skaitļi: vienskaitlis un daudzskaitlis. Senāk bijis vēl divskaitlis, kas izzudis.

243. §. **Personas.** Verbiem ir 3 personas: pirmā (*es, mēs*), otra (*tu, jūs*) un trešā (*viņš, viņa, viņi, viņas*).

244. §. **Pirmās** personas galotne vienskaitlī visos 3 laikos ir **-u**. Šis **-u** tagadnes **a**- celmos un nākotnē saīsināts no sena **o**, kas vēl patvēries refleksīvā **-s** priekšā, piem.: *liekos* (sal. 22. §), bet tagadnes **ā**-celmiem un pagātnes formās galotne **-u** saīsināta no **-au**, piem.: tagadnes **ā**-celms *saku* no **sakau* (lei. *sakaū*), pagātnes forma *liku* no **likau* (lei. *likaū*).

Daudzskaitlī pirmā persona beidzas ar **-m** (atskaitot formu *eima*), piem.: *jūtam*, lei. *juñtame*; *jūtšim* (izloksnēs pa vecam *jusim*, lei. *jūsime*); *jūtām*, lei. *jūtome*; *vedām* (izloksnēs pa vecam *vedēm*, lei. *vēdēme*); *darām*, lei. *dārome*.

Vidējās kārtas galotne ir **-mies**, piem.: *jūtamies* (lei. *juñtamés*).

245. §. **Otras** personas galotne vienskaitlī. Tagadnes **a**-celmu 2. personas forma beidzas ar **-i**, kas saīsināts no senāka **-ie**. Šis **-ie** patvēries vidēja kārtā, piem.: *jūti* no **juntie*, vidēja kārtā *jūties* (lei. *junties*).

Galotne **-i** tagadnē patvērusies tikai vienai verbu daļai:

1. tiem 1. lokāmās šķiras 3. pašķiras verbiem (sk. 252. §), kam sakne beidzas ar **p, t, d**, piem.: *tu topi, proti, rodi*;

2. visiem 1. lokāmās šķiras 5. pašķiras verbiem (sk. 254. §), piem.: *tu grimsti, tu mirksti*;

3. visiem 3. lokāmās šķiras verbiem (sk. 262. §), piem.: *tu sveicini, lasi, turi* un

4. verbam *būt*.

Pārējiem verbiem tagadnes vienskaitļa 2. personas forma tagad palaikam ir bez **-i**, piem.: *tu roc, ņem, rauj*.

Atvasinātiem verbiem, kas pirmajā personā beidzas ar **-āju, -ēju, -iju, -oju**, otra personā atkritis ne vien **-i**, bet arī iepriekšējais **-j**, piem.: *tu mazgā* (no **mazgāji* < **mazgājie*, sal. vidējo kārtu *mazgājies*); *tu meklē* (no **meklēji* < **meklējie*); *tu medī* (no **medīji* < **medījie*); *tu ogo* (no **ogoji* < **ogojie*, sk. 22. §).

Tagadnes un pagātnes ā-celmiem šis -l saīsināts no -al, piem.: tag. *tu dari* (lei. *darai*), pag. *tu juti* (lei. *jutai*) un pagātnes ē-celmiem — no -ei, piem.: *tu vedi* (lei. *vedei*).

Daudzskaitlī otrai personai galotne -t, piem., tagadnē: *jūtat* (lei. *juņtate*), *darāt* (lei. *dārote*), pagātnē: *jūtāt* (lei. *jūtote*), *vedāt* (izloksnes pa vecam *vedēt*, lei. *vēdēte*); nākotne: *jūtīsī* (izloksnes pa vecam *jusit*, lei. *jūsīte*).

246. §. Trešās personas forma vienskaitlī un daudzskaitlī ir vienāda.

Trešās personas tagadnē parādās tīrais celms bez kādas galotnes, pie kam darāmajā kārtā a-celmos īsais beigu patskanis atkrit (piem.: *jūt* no **junta*, sal. ar vidējās kārtas formu: *jūtas*, lei. *juņtas*); ā-celmos garais patskanis saīsinās (piem.: *raksta* no **raksta*, vidējā kārtā *sarakstās*).

Nākotnē atkritusi -l skaņa, piem.: *viņš jūtīs* no **jūtīsī*; izlokšņu vidējās kārtas formās -l skaņa vēl patvērusies, piem.: *jūtīsīs* (sal. *jūtīsīm*, *jūtīsīt*). Rakstu valodā *jūtīsīs* vietā lieto jauninājumu *jūtīsies*.

Pagātnē garā ā skaņa galotnē saīsinājusies, piem.: *juta* no **junta*, kas patvērusies vidējās kārtas formā: *jūtas* (sal. *jūtām*, *jūtāt*). Daudzu verbu pagātnes celms senāk beidzies ar garu ē; izloksnes vēl senie ē-celmi sastopami daudzskaitlī, piem.: *vedēm*, lei. *vēdēme*; 3. personā *veda* vietā saka *vede* (lei. *vēde*).

Daudzās izloksnes tagadnes vidējā kārtā vairs neizšķir a-celmus no ā-celmiem; rakstu valodā tomēr tikai tiem vārdiem, kas darāmās kārtas trešajā personā beidzas ar -a, piem., *saka*, *sarga*, *dara*, *sveicina*, vidējā kārtā ir galotne -ās (ar garu ā), piem.: *sakās*, *sargās*, *darās*, *sveicinās*, pārējiem — -as (ar īsu a), piem.: *ceļ* — *ceļas*, *met* — *metas*, *dod* — *dodas*, *tur* — *turas*.

Sk. 9., 10., 11. uzdevumu.

Atvasinātiem vārdiem, kas pirmajā personā beidzas ar -āju, -ēju, -iju, -oju, trešajā personā rakstu valodā atkritis ne vien a, bet arī j, piem.: *mazgā* no **mazgāj* < **mazgāja*.

Vidējā kārtā patvērusies pilnā galotne, piem.: *mazgājas*.

Tiem verbiem, kam personu galotnes pievieno pie pašas saknes, trešās personas galotne ir **-t**; ar šādu galotni uzglabājies viens vienīgs verbs **ie-t**.

Verbu locīšana jeb konjugācija.

247. §. Verbus lokot, jāzina trīs celmi: tagadnes, pagātnes un nenoteiksmes celms.

No tagadnes celma atvasina:

1. īstenības izteiksmi (indikatīvu),	} piemēram, no celma kauja-	{ <i>kauja-m,</i> <i>jākauj,</i> <i>kauj!</i> <i>kaujot,</i> <i>(kaujošs),</i> <i>kaujot,</i> <i>kauja-ms,</i> <i>kauja-m.</i>
2. vajadzības izteiksmi (debitīvu),		
3. pavēles " (imperatīvu),		
4. atstāstījuma " (relatīvo modu),		
5. tagadnes aktīvo divdabi,		
6. tagadnes pasīvo divdabi,		

No pagātnes celma atvasina:

1. īstenības izteiksmi (indikatīvu),	} piem., no	{ <i>kāvā-m,</i> <i>kāvis.</i>
2. pagātnes aktīvo divdabi,		

No nenoteiksmes celma atvasina:

1. nenoteiksmi,	} piemēram, no celma kau-	{ <i>kau-t,</i> <i>kau-šu,</i> <i>kau-tu,</i> <i>kau-šot,</i> <i>kau-dams,</i> <i>kau-ts.</i>
2. nākotni,		
3. supīnu un vēlējuma izteiksmi,		
4. nākotnes divdabi,		
5. tagadnes aktīvo divdabi,		
6. pagātnes pasīvo divdabi,		

Verbu iedalījums lokāmās šķirās.

248. §. Verbus lokot, jāņem vērā 3 celmi. Pēc šo celmu formām visus verbus (atskaitot nekārtņos verbus *būt, dot, iet*) var iedalīt trīs lokāmās šķirās; katru lokāmo šķiru savukārt iedala pašķirās.

Pie pirmās lokāmās šķiras pieder visi pirmatnīgie verbi, pie otras un trešās — visi atvasinātie verbi.

249. §. Pirmā lokāmā šķira.

Pie pirmās lokāmās šķiras pieder verbi, kam, neskaitot priedēkli un vidējās kārtas nenoteiksmes galotni *-ies*, tagadnē un pagātnē divzīlbu celms un nenoteiksmē viena zilbe, piem.: tagadne *ceļu*, pagātne *cēlu*, nenoteiksme *celt*.

Piezīme: visiem šās lokāmās šķiras vārdiem saknes patskanis *e* pagātnē visās personās ir šaurs.

Atkarā no tagadnes celma pirmo lokāmo šķiru iedala piecās pašķirās.

250. §. Pirmās pašķiras vārdiem tagadnes celmu atvasina no saknes ar priedēkli *-a-*, piem.: *met-a-m*, *nāk-a-m*, pie kam saknes patskanis viscaur paliek nemainīts.

Pie pirmās pašķiras pieder šādi vārdi:

Tagadne	Pagātne	Nenoteiksme
<i>augu</i> (2. p. <i>audz</i>),	<i>augu</i> (2. p. <i>augi</i>),	<i>augt</i> ;
<i>bēgu</i> ,	<i>bēgu</i> ,	<i>bēgt</i> ;
<i>cepu</i> (ne <i>cepju!</i>),	<i>cepu</i> ,	<i>cept</i> ;
<i>degu</i> ,	<i>degu</i> ,	<i>degt</i> (kā nepārejošs verbs);
<i>deju</i> ,	pagātnes trūkst (tai vieta: <i>dejoju</i>),	<i>diet</i> (no senāka <i>*deiti</i>);
<i>ēdu</i> (jeb <i>ēmu</i> no <i>ēdmu</i>),	<i>ēdu</i> ,	<i>ēst</i> (no <i>*ēditi</i> ; sal. 30. §);
<i>metu</i> ,	<i>metu</i> ,	<i>mest</i> (no <i>*metti</i> ; sal. 30. §);
<i>minu</i> ,	<i>minu</i> ,	<i>mit</i> (no <i>*minti</i> ; sal. 39. §);
<i>nāku</i> ,	<i>nācu</i> (no <i>nākju</i> , sal. 40. §),	<i>nākt</i> ;
<i>nesu</i> ,	<i>nesu</i> ,	<i>nest</i> ;
<i>pinu</i> ,	<i>pinu</i> ,	<i>pit</i> ;
<i>ritu</i> ,	<i>ritu</i> ,	<i>rist</i> (= <i>ritēt</i>);
<i>sāku</i> ,	<i>sāku</i> ,	<i>sākt</i> ;
<i>situ</i> ,	<i>situ</i> ,	<i>sist</i> ;
<i>skutu</i> ,	<i>skutu</i> ,	<i>skust</i> (= <i>skūt</i>);
<i>šķinu</i> ,	<i>šķinu</i> ,	<i>šķīt</i> ;
<i>tinu</i> ,	<i>tinu</i> ,	<i>tit</i> ;
<i>trinu</i> ,	<i>trinu</i> ,	<i>trīt</i> ;
<i>vedu</i> ,	<i>vedu</i> ,	<i>vest</i> .

Tē jāmin arī:

Tagadne	Pagātne	Nenoteiksme
<i>ņemu</i> jeb <i>jemu</i> ,	<i>ņēmu</i> jeb <i>jēmu</i> ,	<i>ņemt</i> jeb <i>jemt</i> ;
<i>leju</i> ,	<i>lēju</i> ,	<i>liet</i> (no * <i>leitī</i>);
<i>reju</i> ,	<i>rēju</i> ,	<i>riet</i> ;
<i>smeju</i> ,	<i>smēju</i> ,	<i>smiet</i> ;
<i>miju</i> (no * <i>mī-ō</i>),	<i>miju</i> ,	<i>mīt</i> ;
<i>plijos</i> ,	<i>plijos</i> ,	<i>plīties</i> ;
<i>riju</i> ,	<i>riju</i> ,	<i>rīt</i> ;
<i>viju</i> ,	<i>viju</i> ,	<i>vīt</i> .

251. §. Otrās pašķiras vārdiem tagadnes celmu atvasina no saknes ar **piedēkli -a-**, piem., *pērk-a-m*, *liek-a-m*, pie kam tagadnes formās saknes patskanis ir **e** vai **ie**, pārējās formās patskanis **i**, piem.: *pirkām*, *pirksim*, *pirkt*; *likām*, *līksim*, *likt*.

Pie otras pašķiras pieder šādi vārdi:

Tagadne	Pagātne	Nenoteiksme
<i>cērpju</i> ,	<i>cīrpju</i> ,	<i>cīrpt</i> ;
<i>cērtju</i> ,	<i>cīrtju</i> ,	<i>cīrst</i> ;
<i>delju</i> jeb <i>dilstju</i> ,	<i>dīlju</i> ,	<i>dīlt</i> ;
<i>dzemju</i> jeb <i>dzimstju</i> ,	<i>dzimju</i> ,	<i>dzimt</i> ;
<i>dzemju</i> ,	<i>dzimju</i> ,	<i>dzīt</i> (no * <i>dzintī</i> , sal. 39. §);
<i>kremtju</i> ,	<i>krimtju</i> ,	<i>krimst</i> ;
<i>liedju</i> (no * <i>leudō</i> , sal. 39. §) jeb <i>lienu</i> ,	<i>līdju</i> (no * <i>lindau</i>),	<i>līst</i> (no * <i>lindtī</i>);
<i>liekju</i> (no * <i>leikō</i>),	<i>likju</i> ,	<i>likt</i> ;
<i>miegju</i> ,	<i>mīgju</i> ,	<i>mīgt</i> ;
<i>pērkju</i> (2. p. <i>pērc</i>),	<i>pirkju</i> (2. p. <i>pirki</i>),	<i>pirkt</i> ;
<i>šķietju</i> ,	<i>šķītju</i> ,	<i>šķīst</i> ;
<i>snieg</i> (3. p.),	<i>snīgju</i> ,	<i>snīgt</i> ;
<i>stiegtju</i> ,	<i>stīgtju</i> ,	<i>stīgt</i> ;
<i>telpju</i> jeb <i>tīlpstju</i> ,	<i>tīlpju</i> ,	<i>tīlpt</i> ;
<i>velkju</i> ,	<i>vilkju</i> ,	<i>vilkt</i> .
Te jāmin arī <i>verdu</i> (ar piedēkli <i>-da-</i>),	<i>viru</i> ,	<i>virt</i> .

252. §. Trešās pašķiras vārdiem tagadnes celmu atvasina no saknes ar **n** un **a**, piem.: *rok-a-m* (no sena **rank-a-mie*, sal. 39. §; *rakām*, *rakt*); *sie-na-m* (*sejām*, *siet*).

Vārdiem, kam sakne beidzas ar **p**, **t**, **d**, tagadnes vienskaitļa 2. personā ir galotne **-i**, piem.: tu *topi*, *proti*, *rodi*.

Pie trešās pašķiras pieder šādi verbi:

	Tagadne	Pagātne	Nenoteiksme
ar saknes patskani a:			
<i>loku</i> (no * <i>lankō</i> , sal. 39. §),	<i>laku</i> ,		<i>lakt</i> ;
<i>ploku</i> (2. p. <i>ploc</i>),	<i>plaku</i> (2. p. <i>plaki</i>),		<i>plakt</i> ;
<i>protu</i> ,	<i>pratu</i> ,		<i>prast</i> ;
<i>rodu</i> ,	<i>radu</i> ,		<i>rast</i> ;
<i>roku</i> ,	<i>raku</i> ,		<i>rakt</i> ;
<i>smoku</i> ,	<i>smaku</i> ,		<i>smakt</i> ;
<i>topu</i> ,	<i>tapu</i> ,		<i>tapt</i> ;
<i>zogu</i> ,	<i>zagu</i> ,		<i>zagt</i> ;

ar saknes patskani i:

<i>briedu</i> (no * <i>brendō</i> , sal. 39. §) jeb <i>brienu</i> ,	<i>bridu</i> ,	<i>brist</i> ;
<i>kritu</i> (no * <i>krintō</i> , sal. 39. §),	<i>kritu</i> ,	<i>krist</i> ;
<i>līpu</i> ,	<i>lipu</i> ,	<i>lipt</i> ;
(ap) <i>niku</i> ,	<i>niku</i> ,	<i>nikt</i> ;
<i>mītu</i> ,	<i>mitu</i> ,	<i>mist</i> ;
<i>sīku</i> ,	<i>sīku</i> ,	<i>sikt</i> ;
<i>tieku</i> (no * <i>tenkō</i>),	<i>tīku</i> ,	<i>tikt</i> ;
(pa) <i>tīku</i> (no * <i>tinkō</i>),	<i>tīku</i> ,	<i>tikt</i> ;

ar saknes patskani ū:

<i>brāku</i> (no * <i>brunkō</i> , sal. 39. §),	<i>bruku</i> ,	<i>brukt</i> ;
<i>drāpu</i> ,	<i>drupu</i> ,	<i>drupt</i> ;
<i>jāku</i> ,	<i>juku</i> ,	<i>jukt</i> ;
<i>jātu</i> ,	<i>jutu</i> ,	<i>just</i> ;
<i>klāpu</i> ,	<i>klupu</i> ,	<i>klupt</i> ;
<i>māku</i> ,	<i>muku</i> ,	<i>mukt</i> ;
<i>plāku</i> ,	<i>pluku</i> ,	<i>plukt</i> ;
<i>rāku</i> ,	<i>ruku</i> ,	<i>rukt</i> ;
<i>sprāku</i> ,	<i>spruku</i> ,	<i>sprukt</i> ;
<i>sātu</i> ,	<i>sutu</i> ,	<i>sust</i> ;
<i>šļāku</i> ,	<i>šļuku</i> ,	<i>šļukt</i> ;
<i>tāku</i> ,	<i>tuku</i> ,	<i>tukt</i> (= <i>tukt</i>);
<i>zādu</i> ,	<i>zudu</i> ,	<i>zust</i> ;

ar piedēkli **-na-**:

<i>aunu,</i>	<i>avu jeb āvu,</i>	<i>aut;</i>
<i>gānu jeb gāstu,</i>	<i>guvu,</i>	<i>gāt;</i>
<i>sienu,</i>	<i>sēju,</i>	<i>siet;</i>
<i>skrienu jeb skreju,</i>	<i>skreju,</i>	<i>skriet;</i>
<i>slienu jeb sleju,</i>	<i>slēju,</i>	<i>sliet.</i>

253. §. Ceturtās pašķiras verbiem tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli **-ja-**, piem.: *glāb-ja-m* (*glābam, glābt*).

Šiem verbiem līdzskaņu mīkstinājums sastopams visā tagadnē, atskaitot vienskaitļa 2. personu (piem.: *tu cel*), un visās no tagadnes atvasinātās formās, atskaitot pavēles izteiksmes 2. personu abos skaitļos, piem.: *cel! celiet! glāb! glābiet!*

Verbos, kas sakne beidzas ar patskani vai divskani, **j** sastopama visā tagadnē un visās no tagadnes atvasinātās formās,

piem.: *tu plauj, plauj! plaujiet!*

Pie ceturtās pašķiras pieder šādi verbi:
sakne beidzas ar **p**:

kāpju, kāpu, kāpt;

tāpat lokāmi: *kāpjju, kopju, krāpjju, rāpjjos, slēpjju, stēpjju, svēlpju, tiepjjos, tērpju, triepju, vērpju;*

sakne beidzas ar **b**:

glābju, glābu, glābt;

tāpat lokāmi: *grābju, gērbju, knābju, kniebju, riebju, strebju* (pag. *strēbu*, nenoteiksme *strēbt*), *šķiebju, urbju;*

sakne beidzas ar **t**:

jaušu (no* *jautjō*, sal. 40. §), *jautu, jaust;*

tāpat lokāmi: *plešu* (pag. *plētu*, nenoteiksme *plēst*), *pāšu, skaišos, vēršu, ciešu, cenšos* (pagātnē: *centos* jeb *censos*);

sakne beidzas ar **d**:

aužu (no *audjō*, sal. 40. §, 2. p. *aud*), *audu, aust;*

tāpat lokāmi: *gaužu, glaužu, grūžu, kožu, laižu, ožu, paužu, sēžos, skaužu, snaužu, spiežu, spraužu, spriežu, sviežu, šķēržu, šķiežu, zīžu, ziežu* (krievu мажy, vācu „ich salbe, bestreiche“);

sakne beidzas ar k:

braucu (no *braukjō, sal. 40. §), *braucu*, *braukt*;

tāpat lokāmi: *brēcu*, *dūcu*, *jaucu*, *kaucu*, *krācu*, *kviecu*, *lecu* (pag. *lēcu*, nenoteiksme *lēkt*), *lencu*, *liecu*, *mācu* (no *mākt*), *maucu*, *mērcu*, *plūcu*, *raucu*, *rīcu*, *saucu*, *slaucu*, *sūcu*, *šalcu*, *šļācu*, *šņaucu*, *teicu*, *traucu*, *vācu* (ne: *vāku!*), *veicu*;

sakne beidzas ar g:

beidzu (no *beigjō, sal. 40. §), *beidzu*, *beigt*;

tāpat lokāmi: *dedzu* (kā pārejošs verbs), *jēdzu*, *jūdzu*, *klēdzu*, *liedzu*, *lūdzu*, *mēdz* (bez nenoteiksmes), *sedzu*, *slēdzu*, *sniedzu*, *spiedzu*, *steidzos*, *noziedzos*, *zviēdzu*, *žņaudzu*;

sakne beidzas ar s:

elšu (no *elsjō, sal. 40. §), *elsu*, *elst*;

tāpat lokāmi: *dzešu* (*dzēsu*, *dzēst*), *karšu* (vilnu), *kašu* (pienu), *meišu*, *plēšu*, *pošu*, *raušu*, *tešu* (*tēsu*, *tēst*), *lešu* (*lēsu*, *lēst*);

sakne beidzas ar z:

bāžu (no *bāzjō, sal. 40. §), *bāžu*, *bāzt*;

tāpat lokāmi: *beržu*, *brāžu*, *drāžu*, *gāžu*, *graužu*, *griežu*, *jožu*, *laužu*, *mēžu*;

sakne beidzas ar r:

a) ar gaŗu patskani pagātnē un nenoteiksmē:

baŗu (no *barjō, sal. 40. §), *baŗu*, *bārt*;

tāpat lokāmi: *beŗu*, *kaŗu*, *peŗu*, *seŗu*, *sveŗu*, *veŗu*;

b) ar gaŗu patskani tikai pagātnē: *buŗu*, *būru*, *burt*;

tāpat lokāmi: *duŗu*, *dzeŗu*, *dziŗos*, *iŗu*, *aizkaŗu*, *ķeŗu*, *kuŗu*, *speŗu*, *šķiŗu*, *tveŗu*;

c) ar īsu patskani visās formās: *aŗu* (2. p. *ar*), *aru*, *art*;

sakne beidzas ar l:

a) ar gaŗu patskani pagātnē: *dzeļu* (no *geljō, sal. 40. §), *dzēļu*, *dzelt*;

tāpat lokāmi: *kuļu*, *peļu*, *smēļu*, *šķeļu*, *šķiļu*, *zeļu*, *veļu*, *viļu*, *ceļu*;

b) ar **ī s u** patskani visās formās: *guļos, gulos, gulties*;
tāpat lokāmi: *kaļu, maļu*;

sakne beidzas ar **m**:

jumju, jūmu, jūmt;

tāpat lokāmi: *lemju, stumju, vemju*;

sakne beidzas ar **au**:

blāju, blāvu, blaut;

tāpat lokāmi: *grāju, jauju, kauju, krauju, ļāju, mauju, spļāju, šāju, žāju*;

te jāmin arī *šuju, šuvu, šūt*; *skuju, skuvu, skūt*;

sakne beidzas ar **patskani**:

dēju, dēju, dēt;

tāpat lokāmi:

jāju, kraju, klāju, rāju, sēju spēju, stāju.

254. §. Piektās pašķiras verbiem tagadnes celmu atvasina no saknes ar piedēkli **-sta-**, piem., *trūk-sta-m* (*trūkām, trūkt*).

Visiem šiem verbiem tagadnes vienskaitļa 2. personas galotne ir **-l**.

Pie piektās pašķiras pieder šādi verbi (tie visi ir nepārejoši un palaikam apzīmē iekļūšanu kādā stāvoklī):

sakne beidzas ar **p**:

pampstu, pampu, pampt;

tāpat lokāmi: *slāpstu, tīrpstu*;

sakne beidzas ar **b**:

ģtbstu, ģtbu, ģtbt;

tāpat: *reibstu, skurbstu, stubstu, žilbstu*;

sakne beidzas ar **t**:

kaistu (no **kaitstō*, sal. 30. §), *kaitu, kaist*;

tāpat lokāmi: *kalstu, vīstu* (nenoteiksme: *vīst*);

sakne beidzas ar **d**:

briestu, briedu, briest;

tāpat: *atbilstu, klīstu, mostos, nīstu, plūstu, svīstu, šķīstu*;

sakne beidzas ar **k**:

lkstu, lku, lkt;

tāpat: *mirkstu, nīkstu, plaukstu, salkstu, sarkstu, slīkstu, trūkstu, lūkstu, tūkstu;*

te jāmin arī: *kurkstu, kurcu, kurkt;*

sakne beidzas ar **g**:

dīgstu, dīgu, dīgt;

tāpat lokāmi: *ilģstu, īgstu, līgstu, rūgstu, sirgstu, spīrgstu, sprāgstu, stīngstu, vārgstu;*

sakne beidzas ar **s**:

ausl (gaisma), ausa, aust;

tāpat: *gaistu, karstu, aizmirstu, plīstu;*

te jāmin arī: *dziestu, dzisu, dzist un kūstu, kusu, kust;*

sakne beidzas ar **z**:

lāstu, lāzu, lāzt; milstu, milzu, milzt; birstu, birzu, bīrt;

sakne beidzas ar **r**:

bīrsu, biru, bīrt;

tāpat: *gurstu, irstu, mirstu;*

sakne beidzas ar **l**:

salstu, salu, salt;

tāpat: *silstu, svīlsu, dilstu jeb delu;*

sakne beidzas ar **n**:

*(pa)zīstu (no *zīnstō, sal. 39. §), -zīnu, -zīt (no *zīnti);*

sakne beidzas ar **m**:

grimstu, grimu, grīmt;

tāpat: *rimstu, skumstu, dzimstu jeb dzemu;*

sakne beidzas ar **patskani**:

bīstos, bījos, bīlies;

tāpat: *dzīstu, līst, grūstu (pag. gruvu), kļāstu, pūstu, žūstu.*

255. §. Pirmās lokāmās šķiras verbu locīšanas paraugs.

D a r ā m ā k ā r t a.

Īstenības izteiksme jeb indikātivs							
Laiki	Perso- nas	1. pašķira	2. pašķira	3. pašķira	4. pašķira	5. pašķira	
tagadne	1.	<i>metu</i>	<i>pērku</i>	<i>sienu</i>	<i>glābju</i>	<i>trūkstu</i>	
	2.	<i>met</i>	<i>pērc</i>	<i>sien</i>	<i>glāb</i>	<i>trūksti</i>	
	3.	<i>met</i>	<i>pērk</i>	<i>sien</i>	<i>glābj</i>	<i>trūkst</i>	
	1.	<i>metam</i>	<i>pērkam</i>	<i>sienam</i>	<i>glābjam</i>	<i>trūkstam</i>	
	2.	<i>metat</i>	<i>pērkāt</i>	<i>sienāt</i>	<i>glābjāt</i>	<i>trūkstāt</i>	
	3.	<i>met</i>	<i>pērk</i>	<i>sien</i>	<i>glābj</i>	<i>trūkst</i>	
pagātne	1.	<i>metu</i>	<i>pirku</i>	<i>sēju</i>	<i>glābu</i>	<i>trāku</i>	
	2.	<i>meti</i>	<i>pirki</i>	<i>sēji</i>	<i>glābi</i>	<i>trāki</i>	
	3.	<i>meta</i>	<i>pirka</i>	<i>sēja</i>	<i>glāba</i>	<i>trāka</i>	
	1.	<i>metām</i>	<i>pirkām</i>	<i>sējam</i>	<i>glābām</i>	<i>trākām</i>	
	2.	<i>metāt</i>	<i>pirkāt</i>	<i>sējāt</i>	<i>glābāt</i>	<i>trākāt</i>	
	3.	<i>meta</i>	<i>pirka</i>	<i>sēja</i>	<i>glāba</i>	<i>trāka</i>	
nākotne	1.	<i>metīšu</i>	<i>pirkšu</i>	<i>siešu</i>	<i>glābšu</i>	<i>trākšu</i>	
	2.	<i>metīsi</i>	<i>pirksi</i>	<i>siesi</i>	<i>glābsi</i>	<i>trākši</i>	
	3.	<i>metīs</i>	<i>pirks</i>	<i>sies</i>	<i>glābs</i>	<i>trāks</i>	
	1.	<i>metīsim</i>	<i>pirksim</i>	<i>siesim</i>	<i>glābsim</i>	<i>trāksim</i>	
	2.	<i>metīsīt</i>	<i>pirksīt</i>	<i>siesīt</i>	<i>glābsīt</i>	<i>trāksīt</i>	
	3.	<i>metīs</i>	<i>pirks</i>	<i>sies</i>	<i>glābs</i>	<i>trāks</i>	
saliktā tagadne	1.	<i>esmu</i>	<i>pircis,</i> <i>-kusi</i>	<i>sējis,</i> <i>-usi</i>	<i>glābis,</i> <i>-usi</i>	<i>trācis,</i> <i>-kusi</i>	
	2.	<i>esi</i>					
	3.	<i>ir</i>					
	1.	<i>esam</i>	<i>metuši,</i> <i>-as</i>	<i>pirkuši,</i> <i>-as</i>	<i>sējuši,</i> <i>-as</i>	<i>glābuši,</i> <i>-as</i>	<i>trākuši,</i> <i>-as</i>
	2.	<i>esāt</i>					
	3.	<i>ir</i>					
pagātne	1.	<i>biju</i>	<i>pircis,</i> <i>-kusi</i>	<i>sējis,</i> <i>-usi</i>	<i>glābis,</i> <i>-usi</i>	<i>trācis,</i> <i>-kusi</i>	
	2.	<i>biji</i>					
	3.	<i>bija</i>					

Vidējā kārtā.

Īstenības izteiksme jeb indikātīvs.						
Laiki	Perso- nas	1. pašķira	2. pašķira	3. pašķira	4. pašķira	5. pašķira
tagadne	1.	<i>metos</i>	<i>pērkos</i>	<i>sienos</i>	<i>glābjos</i>	<i>trūkstos</i>
	2.	<i>meties</i>	<i>pērcies</i>	<i>sienies</i>	<i>glābies</i>	<i>trūksties</i>
	3.	<i>metas</i>	<i>pērkas</i>	<i>sienas</i>	<i>glābjas</i>	<i>trūkstas</i>
	1.	<i>metamies</i>	<i>pērkamies</i>	<i>sienamies</i>	<i>glābjamies</i>	<i>trūkstamies</i>
	2.	<i>metāties</i>	<i>pērkāties</i>	<i>sienāties</i>	<i>glābjāties</i>	<i>trūkstāties</i>
	3.	<i>metas</i>	<i>pērkas</i>	<i>sienas</i>	<i>glābjas</i>	<i>trūkstas</i>
pagātnē	1.	<i>metos</i>	<i>pirkos</i>	<i>sējos</i>	<i>glābos</i>	<i>trūkos</i>
	2.	<i>meties</i>	<i>pirkies</i>	<i>sējies</i>	<i>glābies</i>	<i>trūkies</i>
	3.	<i>metās</i>	<i>pirkāš</i>	<i>sējās</i>	<i>glābās</i>	<i>trūkās</i>
	1.	<i>metāmajies</i>	<i>pirkāmajies</i>	<i>sējāmajies</i>	<i>glābāmajies</i>	<i>trūkāmajies</i>
	2.	<i>metātāties</i>	<i>pirkātajies</i>	<i>sējātāties</i>	<i>glābātāties</i>	<i>trūkātāties</i>
	3.	<i>metās</i>	<i>pirkāš</i>	<i>sējās</i>	<i>glābās</i>	<i>trūkās</i>
nākotnē	1.	<i>metīšos</i>	<i>pirkīšos</i>	<i>sieīšos</i>	<i>glābīšos</i>	<i>trūkīšos</i>
	2.	<i>metīsies</i>	<i>pirksīsies</i>	<i>siesīsies</i>	<i>glābsīsies</i>	<i>trūksīsies</i>
	3.	<i>metīsies</i>	<i>pirksīsies</i>	<i>siesīsies</i>	<i>glābsīsies</i>	<i>trūksīsies</i>
	1.	<i>metīsimies</i>	<i>pirksīsimies</i>	<i>siesīsimies</i>	<i>glābsīsimies</i>	<i>trūksīsimies</i>
	2.	<i>metīsīties</i>	<i>pirksītīsies</i>	<i>siesītīsies</i>	<i>glābsītīsies</i>	<i>trūksītīsies</i>
	3.	<i>metīsies</i>	<i>pirksīsies</i>	<i>siesīsies</i>	<i>glābsīsies</i>	<i>trūksīsies</i>
saliktā tagadne	1.	<i>esmu</i>	<i>pircies,</i> <i>-kusies</i>	<i>sējies,</i> <i>-usies</i>	<i>glābies,</i> <i>-usies,</i>	<i>trūcies,</i> <i>-kusies</i>
	2.	<i>esi</i>				
	3.	<i>ir</i>				
	1.	<i>esam</i>	<i>pirkušies,</i> <i>-ās</i>	<i>sējušies,</i> <i>-ās</i>	<i>glābušies,</i> <i>-ās</i>	<i>trūkušies,</i> <i>-ās</i>
	2.	<i>esat</i>				
	3.	<i>ir</i>				
pagātnē	1.	<i>biju</i>	<i>pircies,</i> <i>-kusies</i>	<i>sējies,</i> <i>-usies</i>	<i>glābies,</i> <i>-usies</i>	<i>trūcies,</i> <i>-kusies</i>
	2.	<i>biji</i>				
	3.	<i>bija</i>				

D a r ā m ā k ā r t a.

Laiki Per-sonas	1. pašķira	2. pašķira	3. pašķira	4. pašķira	5. pašķira	
Īstenības izteiksme jeb indikātīvs						
saliktā	1. <i>bijam</i>	} <i>metuši,</i> <i>-as</i>	} <i>pirkuši,</i> <i>-as</i>	} <i>sējuši,</i> <i>-as</i>	} <i>glābuši,</i> <i>-as</i>	} <i>trākuši,</i> <i>-as</i>
	2. <i>bijat</i>					
	3. <i>bija</i>					
saliktā nākotne	1. <i>bāšu</i>	} <i>metīs,</i> <i>-usi</i>	} <i>pircis,</i> <i>-kusi</i>	} <i>sējis,</i> <i>-usi</i>	} <i>glābis,</i> <i>-usi</i>	} <i>trācis,</i> <i>-kusi</i>
	2. <i>bāsi</i>					
	3. <i>bās</i>					
saliktā nākotne	1. <i>bāsim</i>	} <i>metuši,</i> <i>-as</i>	} <i>pirkuši,</i> <i>-as</i>	} <i>sējuši,</i> <i>-as</i>	} <i>glābuši,</i> <i>-as</i>	} <i>trākuši,</i> <i>-as</i>
	2. <i>bāsit</i>					
	3. <i>bās</i>					
Vēlējuma izteiksme jeb kondicionālis						
tagadne	1. }	} <i>mestu</i>	} <i>pirktu</i>	} <i>sietu</i>	} <i>glābtu</i>	} <i>trāktu</i>
	2. }					
	3. }					
tagadne	1. <i>mestu(m)</i>	} <i>pirktu(m)</i>	} <i>sietu(m)</i>	} <i>glābtu(m)</i>	} <i>trāktu(m)</i>	} <i>trāktu(m)</i>
	2. <i>mestu(t)</i>					
	3. <i>mestu</i>					
tagadne	1. }	} <i>pirktu</i>	} <i>sietu</i>	} <i>glābtu</i>	} <i>trāktu</i>	} <i>trāktu</i>
	2. }					
	3. }					
Pavēles izteiksme jeb imperatīvs						
1.	—	—	—	—	—	
2.	<i>met!</i>	<i>pērc!</i>	<i>sien!</i>	<i>glāb!</i>	<i>trākst!</i>	
3.	<i>lai met!</i>	<i>lai pērk!</i>	<i>lai sien!</i>	<i>lai glābj!</i>	<i>lai trākst!</i>	
1.	<i>metsim!</i>	<i>pirksim!</i>	<i>siesim!</i>	<i>glābsim!</i>	<i>trāksim!</i>	
	<i>metam!</i>	<i>pērkam!</i>	<i>sienam!</i>	<i>glābjam!</i>	<i>trākstam!</i>	
2.	<i>metiet!</i>	<i>pērciet!</i>	<i>sieniet!</i>	<i>glābiet!</i>	<i>trākstiet!</i>	
3.	<i>lai met!</i>	<i>lai pērk!</i>	<i>lai sien!</i>	<i>lai glābj!</i>	<i>lai trākst!</i>	
Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs						
tagadne	man, tev,	<i>ir</i>	} <i>ir</i>	} <i>ir</i>	} <i>ir</i>	} <i>ir</i>
pagātne	viņam, -ai;	<i>bija</i>				
nākotne	mums, jums,	<i>būs</i>	} <i>būs</i>	} <i>būs</i>	} <i>būs</i>	} <i>būs</i>
veļej. izt.	viņiem, -ām	<i>bātu</i>				

V i d ē j ā k ā r t a.

Laiki	Per- sonas	1. pašķira	2. pašķira	3. pašķira	4. pašķira	5. pašķira	
Īstenības izteiksme jeb indikātīvs							
salikta	1.	<i>bijām</i>	} <i>metušies,</i> <i>-ās</i>	} <i>pirkušies,</i> <i>-ās</i>	} <i>sējušies,</i> <i>-ās</i>	} <i>glābušies,</i> <i>-ās</i>	
	2.	<i>bijāt</i>					
	3.	<i>bija</i>					
saliktā nākotne	1.	<i>būšu</i>	} <i>meties,</i> <i>-usies</i>	} <i>pircies,</i> <i>-kusies</i>	} <i>sējies,</i> <i>-usies</i>	} <i>glābies,</i> <i>-usies</i>	
	2.	<i>būsi</i>					
	3.	<i>būs</i>					
	1.	<i>būsim</i>	} <i>metušies,</i> <i>-ās</i>	} <i>pirkušies,</i> <i>-ās</i>	} <i>sējušies,</i> <i>-ās</i>	} <i>glābušies,</i> <i>-ās</i>	} <i>trūkušies,</i> <i>-ās</i>
	2.	<i>būsīt</i>					
	3.	<i>būs</i>					
Vēlējuma izteiksme jeb kondicionālis							
tagadne	1.	} <i>mestos</i>	} <i>pirktos</i>	} <i>sietos</i>	} <i>glābtos</i>	} <i>trūktos</i>	
	2.						
	3.						
	1.	<i>mestos, mestumies</i>	<i>pirktos,</i> <i>pirktumies</i>	<i>sietos,</i> <i>sietumies</i>	<i>glābtos,</i> <i>glābtumies</i>	<i>trūktos,</i> <i>trūktumies</i>	
	2.	} <i>mestos</i>	} <i>pirktos</i>	} <i>sietos</i>	} <i>glābtos</i>	} <i>trūktos</i>	
	3.						
Pavēles izteiksme jeb imperatīvs							
1.	—	—	—	—	—	—	
2.	<i>meties!</i>	<i>pērcies!</i>	<i>sienies!</i>	<i>glābies!</i>	<i>trūksties!</i>		
3.	<i>lai metas!</i>	<i>lai pērkas!</i>	<i>lai sienas!</i>	<i>lai glābjas!</i>	<i>lai trūkstas!</i>		
1.	<i>metīsimies!</i>	<i>pirksimies!</i>	<i>siesimies!</i>	<i>glābsimies!</i>	<i>trūksimies!</i>		
	<i>metamies!</i>	<i>pērkamies!</i>	<i>sienamies!</i>	<i>glābjamies!</i>	<i>trūkstamies!</i>		
2.	<i>metieties!</i>	<i>pērcieties!</i>	<i>sienieties!</i>	<i>glābieties!</i>	<i>trūkstieties!</i>		
3.	<i>lai metas!</i>	<i>lai pērkas!</i>	<i>lai sienas!</i>	<i>lai glābjas!</i>	<i>lai trūkstas!</i>		
Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs							
tagadne	man, tev,	<i>ir</i>	} <i>jāmetas</i>	} <i>jāpērkas</i>	} <i>jāsienas</i>	} <i>jāglābjas</i>	
pagātne	viņam, -ai;	<i>bija</i>					
nākotne	mums, jums,	<i>būs</i>					
vēlēj. izt.	viņiem, -ām	<i>būtu</i>					

D a r ā m ā k ā r t a.

Atstāstījuma izteiksme							
tag.	es, tu, viņš, -a mēs, jūs, viņi, -as	} <i>metot</i>	<i>pērkot</i>	<i>sienot</i>	<i>glābjot</i>	<i>trūkstot</i>	
pagātne	es, tu, viņš, -a mēs, jūs, viņi, -as	<i>metis,</i> <i>-usi</i> <i>metuši,</i> <i>-as</i>	<i>pircis,</i> <i>-kusi</i> <i>pirkuši,</i> <i>-as</i>	<i>sējis,</i> <i>-usi</i> <i>sējuši,</i> <i>-as</i>	<i>glābis,</i> <i>-usi</i> <i>glābuši,</i> <i>-as</i>	<i>trūcis,</i> <i>-kusi</i> <i>trūkuši,</i> <i>-as</i>	
nāk.	es, tu, viņš, -a mēs, jūs, viņi, -as	} <i>metīšot</i>	<i>pirkšot</i>	<i>siešot</i>	<i>glābšot</i>	<i>trūkšot</i>	
s a l i k t ā	tag.	} <i>esot</i>	} <i>metīs, -usi</i> <i>metuši, -as</i>	} <i>pircīs, -kusi</i> <i>pirkuši, -as</i>	} <i>sējīs, -usi</i> <i>sējuši, -as</i>	} <i>glābīs, -usi</i> <i>glābuši, -as</i>	
	pag.	} <i>bijīs,</i> <i>-usi</i> <i>bijuši,</i> <i>-as</i>					
	nāk.	} <i>būšot</i>					
Vajadzības izteiksme	tagadne	man, tev, viņam,	<i>esot</i>	<i>esot</i>	<i>esot</i>	<i>esot</i>	<i>esot</i>
	pagātne	-ai; mums, jums, vi-	} <i>bijīs</i>	} <i>bijīs</i>	} <i>bijīs</i>	} <i>bijīs</i>	} <i>bijīs</i>
	nākotne	ņiem, -ām	} <i>būšot</i>	} <i>būšot</i>	} <i>būšot</i>	} <i>būšot</i>	} <i>būšot</i>
			} <i>jāmet</i>	} <i>jāpērk</i>	} <i>jāsien</i>	} <i>jāglābj</i>	} <i>jātrūkst</i>
Divdabji							
	(<i>metošs</i>)	(<i>pērkošs</i>)	(<i>sienošs</i>)	(<i>glābjošs</i>)	(<i>trūkstošs</i>)		
tagadne	<i>metot</i>	<i>pērkot</i>	<i>sienot</i>	<i>glābjot</i>	<i>trūkstot</i>		
	<i>mezdams</i>	<i>pirkdams</i>	<i>siedams</i>	<i>glābdams</i>	<i>trūkdams</i>		
pagātne	<i>metis, -usi</i>	<i>pircis, -kusi</i>	<i>sējis, -usi</i>	<i>glābis, -usi</i>	<i>trūcis, -kusi</i>		
nākotne	<i>metīšot</i>	<i>pirkšot</i>	<i>siešot</i>	<i>glābšot</i>	<i>trūkšot</i>		
Neno- telksme	<i>mest</i>	<i>pirkt</i>	<i>siet</i>	<i>glābt</i>	<i>trūkt</i>		
Supīns	<i>mestu</i>	<i>pirktu</i>	<i>sietu</i>	<i>glābtu</i>	<i>trūktu</i>		

Vidēja kārta.

Atstāstījuma izteiksme											
tag.	es, tu, viņš, -a mēs, jūs, viņi, -as	<i>metoties</i>	<i>pērkoties</i>	<i>sienoties</i>	<i>glābjoties</i>	<i>trūkstoties</i>					
pagātne	es, tu, viņš, -a mēs, jūs, viņi, -as	<i>meties, -usies</i> <i>metušies, -ās</i>	<i>pircies, -kusies</i> <i>pirkušies, -ās</i>	<i>sējies, -usies</i> <i>sējušies, -ās</i>	<i>glābies, -usies</i> <i>glābušies, -ās</i>	<i>trūcies, -kusies</i> <i>trūkušies, -ās</i>					
nāk.	es, tu, viņš, -a mēs, jūs, viņi, -as	<i>metīšoties</i>	<i>pirkšoties</i>	<i>siešoties</i>	<i>glābšoties</i>	<i>trūkšoties</i>					
s a l i k t a	tag.	<i>esot</i>	<i>meties, -usies</i> <i>metušies, -ās</i>	<i>pircies, -kusies</i> <i>pirkušies, -ās</i>	<i>sējies, -usies</i> <i>sējušies, -ās</i>	<i>glābies, -usies</i> <i>glābušies, -ās</i>	<i>trūcies, -kusies</i> <i>trūkušies, -ās</i>				
	pag.							<i>bijis, -usi</i> <i>bijuši, -as</i>			
	nāk.							<i>būšot</i>			
Vajadzības izteiksme	tagadne	<i>esot</i>	<i>jāmetas</i>	<i>esot</i>	<i>esot</i>	<i>esot</i>	<i>esot</i>	<i>esot</i>			
	pagātne	<i>bijis</i>		<i>bijis</i>					<i>bijis</i>	<i>bijis</i>	<i>bijis</i>
	nākotne	<i>būšot</i>		<i>būšot</i>					<i>būšot</i>	<i>būšot</i>	<i>būšot</i>
Divdabji											
tagadne	<i>metoties</i> <i>mezdamiēs, -ās</i>	<i>pērkoties</i> <i>pirkdamiēs, -ās</i>	<i>sienoties</i> <i>siedamiēs, -ās</i>	<i>glābjoties</i> <i>glābdamiēs, -ās</i>	<i>trūkstoties</i> <i>trūkdamiēs, -ās</i>						
pagātne	<i>meties, -usies</i>	<i>pircies, -kusies</i>	<i>sējies, -usies</i>	<i>glābies, -usies</i>	<i>trūcies, -kusies</i>						
nākotne	<i>metīšoties</i>	<i>pirkšoties</i>	<i>siešoties</i>	<i>glābšoties</i>	<i>trūkšoties</i>						
Nenoteiksme	<i>mesties</i>	<i>pirkties</i>	<i>sieties</i>	<i>glābties</i>	<i>trūkties</i>						
Supīns	<i>mestos</i>	<i>pirktos</i>	<i>sietos</i>	<i>glābtos</i>	<i>trūktos</i>						
Ciešamās kārtas jeb pasīvie divdabji											
tagadne	<i>metams</i> <i>metam</i> <i>metamiēs</i>	<i>pērkams</i> <i>pērkam</i> <i>pērkamiēs</i>	<i>sienams</i> <i>sienam</i> <i>sienamiēs</i>	<i>glābjams</i> <i>glābjam</i> <i>glābjamiēs</i>	<i>trūkstams</i> <i>trūkstam</i> <i>trūkstamiēs</i>						
pagātne	<i>mests</i>	<i>pirkts</i>	<i>siets</i>	<i>glābts</i>							

256. §. Otrā lokāmā šķira.

Pie otras lokāmās šķiras pieder verbi, kam tagadnes un pagātnes pirmajā personā vienāds zilbju skaits, bet nenoteiksmē vismaz divzilbju celms, piem.: tagadne *mazgāju*, pagātne *mazgāju*, nenoteiksme *mazgāt*.

Piedēkļu patskaņi **a, e, i** ir **j** priekšā gaŗi visās formās, piem.: *mazg-āju, mazg-ā, mazg-ājām; mēr-iju, mēr-ī, mēr-ījām; aukl-ēju, aukl-ē, aukl-ējām*.

Otras lokāmās šķiras verbi atkarā no saknei pievienotā piedēkļa iedalāmi četrās pašķirās.

257. §. Pirmās pašķiras verbiem tagadnes celms beidzas ar **-āja-**,

piem.: *dom-āja-m* (*domājām, domāt*).

Pirmās pašķiras verbi: *bēdat(-ies), bradāt, braukāt, brēkat, cilāt, cienāt, dāvāt, domāt, dīrāt, dzenāt, dragāt, gādāt, gaiņāt, glabāt, godāt, jautāt, kapāt, kapālat, klaigāt, knabāt, lamāt, laulat, lēkat, lietāt (arī: lietot), lodāt, maitāt, maksāt, mazgāt, mētāt, mīņāt, nēsāt, nievāt, paijāt, plūkat, pļāpāt, pogāt, priecāties, rakāties, rotāt, runāt, saukat, sijāt, staigāt, strādāt, sukat, sūkat, šļukāt, šņaukat, tekāt, tiesāt, vadāt, vaicāt, vajāt, valkāt, vazāt, žāvāties* u. c.

258. §. Otrās pašķiras verbiem tagadnes celms beidzas ar **-oja-**,

piem.: *gudr-oja-m* (*gudrojām, gudrot*).

Otrās pašķiras verbi: *asarot, barot, bruņot, burbuļot, ciemoties, dusmoties, dzīvot, galvot, gatavot, gaudot, glaimot, greznot, gudrot, ilgoties, jokot, kalpot, karot, klepot, klibot, laipot, lapot, ļaunoties, lietot, līgot, līngot, lolot, lūkot, mājot, melot, mielot, murgot, pulgot, pušķot, riekstot, ripot, sapņot, sarmot, sirot, skalot, slinkot, spīguļot, spulgot, streipuļot, sūroties, tīkot, tirgot, trakot, tukšot, ubagot, vagot, vainagot, vainot, vairot, vārdot, vergot, vērot, vēžot, viļņot, zaimot, zaļot, pārziemot, ziņot, ziedot, zvejot, zverot, žagot, žēlot* u. c.

261. §. Otrās lokāmās šķiras verbu locīšanas paraugs.

D a r ā m ā k ā r t a.

Īstenības izteiksme jeb indikātivs						
Laiki	Perso- nas	1. pašķira	2. pašķira	3. pašķira	4. pašķira	
tagadne	1.	<i>runāju</i>	<i>mieloju</i>	<i>mērtju</i>	<i>kavēju</i>	
	2.	<i>runā</i>	<i>mielo</i>	<i>mērl</i>	<i>kavē</i>	
	3.	<i>runā</i>	<i>mielo</i>	<i>mērl</i>	<i>kavē</i>	
	1.	<i>runājam</i>	<i>mielojam</i>	<i>mērtjam</i>	<i>kavējam</i>	
	2.	<i>runājat</i>	<i>mielojat</i>	<i>mērtjat</i>	<i>kavējat</i>	
	3.	<i>runā</i>	<i>mielo</i>	<i>mērl</i>	<i>kavē</i>	
pagātne	1.	<i>runāju</i>	<i>mieloju</i>	<i>mērtju</i>	<i>kavēju</i>	
	2.	<i>runāji</i>	<i>mieloji</i>	<i>mērtji</i>	<i>kavēji</i>	
	3.	<i>runāja</i>	<i>mieloja</i>	<i>mērtja</i>	<i>kavēja</i>	
	1.	<i>runājām</i>	<i>mielojām</i>	<i>mērtjām</i>	<i>kavējām</i>	
	2.	<i>runājat</i>	<i>mielojat</i>	<i>mērtjat</i>	<i>kavējat</i>	
	3.	<i>runāja</i>	<i>mieloja</i>	<i>mērtja</i>	<i>kavēja</i>	
nākotne	1.	<i>runāšu</i>	<i>mielošu</i>	<i>mērtšu</i>	<i>kavēšu</i>	
	2.	<i>runāsi</i>	<i>mielosi</i>	<i>mērtsi</i>	<i>kavēsi</i>	
	3.	<i>runās</i>	<i>mielos</i>	<i>mērts</i>	<i>kavēs</i>	
	1.	<i>runāsim</i>	<i>mielosim</i>	<i>mērtsim</i>	<i>kavēsīm</i>	
	2.	<i>runāsīt</i>	<i>mielosīt</i>	<i>mērtsīt</i>	<i>kavēsīt</i>	
	3.	<i>runās</i>	<i>mielos</i>	<i>mērts</i>	<i>kavēs</i>	
saliktā tagadne	1.	<i>esmu</i>	<i>runājis,</i> <i>-usi</i>	<i>mielojis,</i> <i>-usi</i>	<i>mērtjis,</i> <i>-usi</i>	<i>kavējis,</i> <i>-usi</i>
	2.	<i>esi</i>				
	3.	<i>ir</i>				
	1.	<i>esam</i>	<i>runājuši,</i> <i>-as</i>	<i>mielojuši,</i> <i>-as</i>	<i>mērtjuši,</i> <i>-as</i>	<i>kavējuši,</i> <i>-as</i>
	2.	<i>esat</i>				
	3.	<i>ir</i>				
pagātne	1.	<i>biju</i>	<i>runājis,</i> <i>-usi</i>	<i>mielojis,</i> <i>-usi</i>	<i>mērtjis,</i> <i>-usi</i>	<i>kavējis,</i> <i>-usi</i>
	2.	<i>biji</i>				
	3.	<i>bija</i>				

V i d ē j ā k ā r t a.

Īstenības izteiksme jeb indikātīvs					
Laiki	Perso- nas	1. pašķira	2. pašķira	3. pašķira	4. pašķira
tagadne	1.	<i>runājos</i>	<i>mielojos</i>	<i>mērijos</i>	<i>kavējos</i>
	2.	<i>runājies</i>	<i>mielojies</i>	<i>mērtjies</i>	<i>kavējies</i>
	3.	<i>runājas</i>	<i>mielojas</i>	<i>mērtjas</i>	<i>kavējas</i>
	1.	<i>runājamies</i>	<i>mielojamies</i>	<i>mērtjamies</i>	<i>kavējamies</i>
	2.	<i>runājaties</i>	<i>mielojaties</i>	<i>mērtjaties</i>	<i>kavējaties</i>
	3.	<i>runājas</i>	<i>mielojas</i>	<i>mērtjas</i>	<i>kavējas</i>
pagātne	1.	<i>runājos</i>	<i>mielojos</i>	<i>mērijos</i>	<i>kavējos</i>
	2.	<i>runājies</i>	<i>mielojies</i>	<i>mērtjies</i>	<i>kavējies</i>
	3.	<i>runājas</i>	<i>mielojās</i>	<i>mērtjas</i>	<i>kavējās</i>
	1.	<i>runājamies</i>	<i>mielojāmies</i>	<i>mērtjamies</i>	<i>kavējamies</i>
	2.	<i>runājaties</i>	<i>mielojaties</i>	<i>mērtjaties</i>	<i>kavējaties</i>
	3.	<i>runājas</i>	<i>mielojās</i>	<i>mērtjas</i>	<i>kavējās</i>
nākotne	1.	<i>runāšos</i>	<i>mielošos</i>	<i>mērtšos</i>	<i>kavēšos</i>
	2.	<i>runāsies</i>	<i>mielosies</i>	<i>mērtsies</i>	<i>kavēsies</i>
	3.	<i>runāsies</i>	<i>mielosies</i>	<i>mērtsies</i>	<i>kavēsies</i>
	1.	<i>runāsimies</i>	<i>mielosimies</i>	<i>mērtsimies</i>	<i>kavēsīsimies</i>
	2.	<i>runāsīties</i>	<i>mielosīties</i>	<i>mērtsīties</i>	<i>kavēsīties</i>
	3.	<i>runāsies</i>	<i>mielosies</i>	<i>mērtsies</i>	<i>kavēsies</i>
saliktā tagadne	1.	<i>esmu</i>	<i>mielojies,</i> <i>-usies</i>	<i>mērtjies,</i> <i>-usies</i>	<i>kavējies,</i> <i>-usies</i>
	2.	<i>esi</i>			
	3.	<i>ir</i>			
	1.	<i>esam</i>	<i>mielojušies,</i> <i>-ās</i>	<i>mērtjušies,</i> <i>-ās</i>	<i>kavējušies,</i> <i>-ās</i>
	2.	<i>esat</i>			
	3.	<i>ir</i>			
pagātne	1.	<i>biju</i>	<i>mielojies</i> <i>-usies</i>	<i>mērtjies,</i> <i>-usies</i>	<i>kavējies,</i> <i>-usies</i>
	2.	<i>biji</i>			
	3.	<i>bija</i>			

Darāmā kārta.

saliktā	1.	<i>bijām</i>	} <i>runājuši,</i> <i>-as</i>	<i>mielojuši,</i> <i>-as</i>	<i>mērtjuši,</i> <i>-as</i>	<i>kavējuši,</i> <i>-as</i>
	2.	<i>bijat</i>				
	3.	<i>bija</i>				
saliktā nākotne	1.	<i>bāšu</i>	} <i>runājis,</i> <i>-usi</i>	<i>mielojis,</i> <i>-usi</i>	<i>mērtjis,</i> <i>-usi</i>	<i>kavējis,</i> <i>-usi</i>
	2.	<i>bāsi</i>				
	3.	<i>bās</i>				
saliktā nākotne	1.	<i>bāsim</i>	} <i>runājuši,</i> <i>-as</i>	<i>mielojuši,</i> <i>-as</i>	<i>mērtjuši,</i> <i>-as</i>	<i>kavējuši,</i> <i>-as</i>
	2.	<i>bāsit</i>				
	3.	<i>bās</i>				
Vēlējuma izteiksme jeb kondicionālis						
tagadne	1.	} <i>runātu</i>		<i>mielotu</i>	<i>mērtu</i>	<i>kavētu</i>
	2.					
	3.					
	1.	<i>runātu(m)</i>	<i>mielotu(m)</i>	<i>mērtu(m)</i>	<i>kavētu(m)</i>	
	2.	<i>runātu(t)</i>	<i>mielotu(t)</i>	<i>mērtu(t)</i>	<i>kavētu(t)</i>	
	3.	<i>runātu</i>	<i>mielotu</i>	<i>mērtu</i>	<i>kavētu</i>	
Pavēles izteiksme jeb imperatīvs						
1.	—	—	—	—	—	—
2.	<i>runā!</i>	<i>mielo!</i>	<i>mērt!</i>	<i>kavē!</i>		
3.	<i>lai runā!</i>	<i>lai mielo!</i>	<i>lai mērt!</i>	<i>lai kavē!</i>		
1.	<i>runāsim!</i>	<i>mielosim!</i>	<i>mērtsim!</i>	<i>kavēsim!</i>		
	<i>runājam!</i>	<i>mielojam!</i>	<i>mērtjam!</i>	<i>kavējam!</i>		
2.	<i>runājiet!</i>	<i>mielojiet!</i>	<i>mērtjiet!</i>	<i>kavējiet!</i>		
3.	<i>lai runā!</i>	<i>lai mielo!</i>	<i>lai mērt!</i>	<i>lai kavē!</i>		
Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs						
tagadne	man, tev,	(<i>ir</i>)	} <i>jārunā</i>	<i>jāmielo</i>	<i>jāmērt</i>	<i>jākavē</i>
pagālne	viņam, -ai;	<i>bija</i>				
nākotne	mums, jums,	<i>būs</i>				
vēlēj. izt.	viņiem, -ām	<i>bātu</i>				

V i d ē j ā k ā r t a.

salikta	1.	} <i>bijām</i>	<i>runājušies,</i>	<i>mielojušies,</i>	<i>mērtjušies,</i>	<i>kavējušies,</i>				
	2.						} <i>bijāt</i>	<i>-ās</i>	<i>-ās</i>	<i>-ās</i>
	3.									
salikta nākotne	1.	} <i>bašu</i>	<i>runājies,</i>	<i>mielojies,</i>	<i>mērtjies,</i>	<i>kavējies,</i>				
	2.						} <i>bāsi</i>	<i>-usies</i>	<i>-usies</i>	<i>-usies</i>
	3.									
salikta vēlēj.	1.	} <i>bāsim</i>	<i>runājušies,</i>	<i>mielojušies,</i>	<i>mērtjušies,</i>	<i>kavējušies,</i>				
	2.						} <i>bāsit</i>	<i>-ās</i>	<i>-ās</i>	<i>-ās</i>
	3.									
Vēlējuma izteiksme jeb kondicionālis										
tagadne	1.	} <i>runātos</i>	<i>mielotos</i>	<i>mērttos</i>	<i>kavētos</i>					
	2.						} <i>runātos,</i>	<i>mielotos,</i>	<i>mērttos,</i>	<i>kavētos,</i>
	3.									
2.	} <i>runātos</i>	<i>mielotos</i>	<i>mērttos</i>	<i>kavētos</i>						
3.						} <i>runātos</i>	<i>mielotos</i>	<i>mērttos</i>	<i>kavētos</i>	
Pavēles izteiksme jeb imperatīvs										
1.	—	—	—	—	—	—				
2.	<i>runājies!</i>	<i>mielojies!</i>	<i>mērtjies!</i>	<i>kavējies!</i>						
3.	<i>lai runājas!</i>	<i>lai mielojas!</i>	<i>lai mērtjas!</i>	<i>lai kavējas!</i>						
1.	<i>runāsimies!</i>	<i>mielosimies!</i>	<i>mērtsimies!</i>	<i>kavēsimies!</i>						
2.	<i>runājamies!</i>	<i>mielojamies!</i>	<i>mērtjamies!</i>	<i>kavējamies!</i>						
3.	<i>runājieties!</i>	<i>mielojieties!</i>	<i>mērtjieties!</i>	<i>kavējieties!</i>						
3.	<i>lai runājas!</i>	<i>lai mielojas!</i>	<i>lai mērtjas!</i>	<i>lai kavējas!</i>						
Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs										
tagadne	man, tev,	(ir)	} <i>jārunā-</i>	<i>jāmielo-</i>	<i>jāmērt-</i>	<i>jākavē-</i>				
pagātne	viņam, -ai;	<i>bija</i>					} <i>jas</i>	<i>jas</i>	<i>jas</i>	<i>jas</i>
nākotne	mums, jums,	<i>būs</i>								
vēlēj. izt.	viņiem, -ām	<i>bātu</i>								

D a r ā m ā k ā r t a.

Atstāstījuma izteiksme							
tag.	<i>es, tu, viņš, -a</i> <i>mēs, jūs, viņi, -as</i>	} <i>runājot</i>	<i>mielojot</i>	<i>mērījot</i>	<i>kavējot</i>		
pagātne	<i>es, tu, viņš, -a</i> <i>mēs, jūs, viņi, -as</i>	<i>runājis,</i> <i>-usi</i> <i>runājuši,</i> <i>-as</i>	<i>mielojis,</i> <i>-usi</i> <i>mielojuši,</i> <i>-as</i>	<i>mērījis,</i> <i>-usi</i> <i>mērījuši,</i> <i>-as</i>	<i>kavējis,</i> <i>-usi</i> <i>kavējuši,</i> <i>-as</i>		
nāk.	<i>es, tu, viņš, -a</i> <i>mēs, jūs, viņi, -as</i>	} <i>runāšot</i>	<i>mielošot</i>	<i>mērīšot</i>	<i>kavēšot</i>		
s a l i k t ā	tag.	} <i>esot</i> <i>bijis,</i> <i>-usi,</i> <i>bijuši,</i> <i>-as</i> <i>runājis, -usi</i> <i>runājuši, -as</i>	<i>mielojis, -usi</i> <i>mielojuši, -as</i>	<i>mērījis, -usi</i> <i>mērījuši, -as</i>	<i>kavējis, -usi</i> <i>kavējuši, -as</i>		
	pag.					<i>es, tu, viņš, -a</i> <i>mēs, jūs, viņi, -as</i>	
	nāk.					<i>es, tu, viņš, -a</i> <i>mēs, jūs, viņi, -as</i>	
Vajadzības izteiksme	tagadne pagātne nākotne	<i>man, tev,</i> <i>viņam, -ai;</i> <i>mums, jums,</i> <i>viņiem, -ām</i>	} <i>esot</i> <i>bijis</i> <i>būšot</i>	<i>jārunā</i>	<i>jāmielo</i>	<i>jāmērī</i>	<i>jākavē</i>
Divdabji							
tagadne		<i>(runājošs)</i> <i>runājot</i> <i>runādams</i>	<i>(mielojošs)</i> <i>mielojot</i> <i>mielodams</i>	<i>(mērījošs)</i> <i>mērījot</i> <i>mērīdams</i>	<i>(kavējošs)</i> <i>kavējot</i> <i>kavēdams</i>		
pagātne		<i>runājis,</i> <i>-usi</i>	<i>mielojis,</i> <i>-usi</i>	<i>mērījis,</i> <i>-usi</i>	<i>kavējis,</i> <i>-usi</i>		
nākotne		<i>runāšot</i>	<i>mielošot</i>	<i>mērīšot</i>	<i>kavēšot</i>		
Nenoteiksme		<i>runāt</i>	<i>mielot</i>	<i>mērīt</i>	<i>kavēt</i>		
Supīns		<i>runātu</i>	<i>mielotu</i>	<i>mērītu</i>	<i>kavētu</i>		

Vidēja karta.

Atstāstījuma izteiksme						
tag.	<i>es, tu, viņš, -a mēs, jūs, viņi, -as</i>	} <i>runājoties</i>	<i>mielojoties</i>	<i>mērījoties</i>	<i>kavējoties</i>	
pag.	<i>es, tu, viņš, -a mēs, jūs, viņi, -as</i>					
nāk.	<i>es, tu, viņš, -a mēs, jūs, viņi, -as</i>	} <i>runāšoties</i>	<i>mielošoties</i>	<i>mērīšoties</i>	<i>kavēšoties</i>	
saiktā tag.	<i>es, tu, viņš, -a mēs, jūs, viņi, -as</i>					
pag.	<i>es, tu, viņš, -a mēs, jūs, viņi, -as</i>	} <i>bijis, -usi bijuši, -as</i>	<i>mielojies, -usies mielojušies, -ās</i>	<i>mērījies, -usies mērījušies, -ās</i>	<i>kavējies, -usies kavējušies, -ās</i>	
nāk.	<i>es, tu, viņš, -a mēs, jūs, viņi, -as</i>					
Vajadzības izteiksme	tagadne	<i>esot</i>	} <i>jārunājoties</i>	<i>jāmielojoties</i>	<i>jāmērījoties</i>	<i>jākavējoties</i>
	pagātne	<i>bijis</i>				
	nākotne	<i>būšot</i>				
Dīvdabji						
tagadne	<i>runājoties runādamies, -ās</i>	<i>mielojoties mielodamies, -ās</i>	<i>mērījoties mērīdamies, -ās</i>	<i>kavējoties, kavēdamies, -ās</i>		
pagātne	<i>runājies, -usies</i>	<i>mielojies, -usies</i>	<i>mērījies, -usies</i>	<i>kavējies, -usies</i>		
nākotne	<i>runāšoties</i>	<i>mielošoties</i>	<i>mērīšoties</i>	<i>kavēšoties</i>		
Nenoteiksme	<i>runātis</i>	<i>mieloties</i>	<i>mērītis</i>	<i>kavētis</i>		
Supīns	<i>runātos</i>	<i>mielotos</i>	<i>mērītos</i>	<i>kavētos</i>		
Ciešamās kārtas jeb pasīvie dīvdabji						
tagadne	<i>runājams runājam runājamies</i>	<i>mielojams mielojam mielojamies</i>	<i>mērījams mērījam mērījamies</i>	<i>kavējams kavējam kavējamies</i>		
pagātne	<i>runāts</i>	<i>mielots</i>	<i>mērīts</i>	<i>kavēts</i>		

Pie trešās lokāmās šķiras pieder verbi, kam pagātnē par vienu zilbi vairāk nekā tagadnē un nenoteiksmē vismaz divzilbju celms, piem.: tagadne *lasu*, pagātne *lasīju*, nenoteiksme *lasīt*.

Šās lokāmās šķiras verbi iedalāmi trīs pašķirās.

263. §. Pirmās pašķiras verbiem pagātnes celms beidzas ar *-ājā-* (piem., *mierin-ājā-m*), nenoteiksme ar *-ināt*, (piem., *mier-ināt*); tagadnes celmu atvasina ar piedēkli *-ā-*, piem., *mierina* no **mierinā*, sal.: *mēs mierinām*, vidēja kārtā *mierināmies*.

Pie pirmās pašķiras pieder, piemēram, šādi verbi: *audzināt, birdināt, brīdināt, cildināt, dzisināt, ēdināt, klaudzināt, kurināt, lūdzināt, mudināt, rasināt, ritināt, secināt, sumināt, šūdināt, vilināt*.

Pie šās grupas pieder vēl četri verbi, kas nenoteiksmē beidzas ar *-āt*: *sargāt, zināt, dziedāt, raudāt*. Verbi *dziedāt* un *raudāt* ir tagadnē *a*-celmi (3. persona *viņš dzied, raud*; vidēja kārtā *viņš izdziedas, izraudas*, ar īsu *a*).

264. §. Otrās pašķiras verbiem pagātnes celms beidzas ar *-ijā-* (piem., *rakst-ijā-m*), nenoteiksme — ar *-īt* (piem., *rakst-īt*).

Verbi, kam priekš *-īt* ir *dz* vai *c* (piem.: *raudzīt, locīt, mocīt*), tagadnē viscaur patur *g* resp. *k*, piem.: *loku, loki, loka, lokiet!* vai *lokait!* *moku, moki, moka, mokiet!* vai *mo-kait!* šie verbi lokāmi kā verbs *sacīt*), atskaitot *mīcīt* (*mīcu, mīci, mīca, mīciet!*) un *mācīt* (*mācu, māci, māca, māciet!*), lai atšķirtu no *mācēt* (*māku, māki, māc, māciet!*).

Pie otras pašķiras pieder, piemēram, šādi verbi:

adīt, ardīt, cīnīties, braucīt, brīnīties, dzstīt, gadīties, lieltīt, pelnīt, radīt, ridīt, statīt, taupīt, tīstīt, tirdīt, traipīt, tvarstīt, valstīt, vārstīt.

III lokāmās šķiras pirmās un otras pašķiras verbu pareizrakstībā ielāgojams šāds likums:

Verbiem, kas nenoteiksmē beidzas ar **-it**, **-ināt** un verbiem *sargāt*, *zināt* (t. i., tiem verbiem, kas darāmās kārtas tagadnes 3. personā beidzas ar īsu **-a**), piedēkļa zilbē **a** rakstāms un izrunājams gaŗi:

1. darāmās kārtas tagadnes daudzskaitļa 1. un 2. personā, piem.: *mēs mācām*, *jūs mācāt*;

2. vidējās kārtas tagadnes 3. personā un visā daudzskaitlī, piem.: *viņš mācās*, *mēs mācāties*, *jūs mācāties*, *viņi*, *viņas mācās*;

3. ciešamās kārtas tagadnes divdabī, piem.: *mācāms*, *mācām*.

Verbam *zināt* tagadnes 3. personas forma ir ne tikai *zina*, bet arī *zin* (no i-celma formas *zini*).

Šo likumu var iegaumēt arī šādi: verbos, kas darāmās kārtas tagadnes 3. personā beidzas ar īsu **-a**, piem., *māca*, šis **a** rakstāms un izrunājams gaŗi visur tur, kur aiz tā seko līdzskanis, piem., *mācām*, *mācāt*, *mācās*, *mācāms*.

Tādi verbi kā *austties*, *brīnties*, *cīnties*, *gadties*, *kļūdties* un *maldties* lokāmi tāpat kā, piem.: verbs *mācīties*.

Sk. 9., 10., 11. uzdevumu.

265. §. Trešās pašķiras verbiem pagātnes celms beidzas ar **-ējā-** (piem., *tur-ējā-m*), nenoteiksme — ar **-ēt** (piem., *tur-ēt*).

Trešajā pašķirā sakrituši divēji verbi:

1) seni tagadnes **a**-celmi (piem., no *tecēt* tagadne: *teku*, *teci*, *tek*, *teka-m*, *teka-t*) un 2) seni, daudzās izloksnēs vēl tagad sastopami, tagadnes **i**-celmi (piem., no *gulēt* izloksnēs tagadne skan: *guļu*, *guli*, *gul*, *gulim*, *gulit*). Rakstu valodā tagad visi **i**-celmi pārgājuši **ja-** vai **a**-celmos, piem., *guļu* — *guļam*, blakus arī: *gulu* — *gulam*, *ticu* — *ticam*, *redzu* — *redzam*, *mtlu* — *mtlam*, *vēlu* — *vēlam*, *sēžu* — *sēžam*, *stāvu* — *stāvam*, *ziedu* — *ziedam*, *туру* — *turam*, *varu* — *varam*, *minu* — *minam*, *dzirdu* — *dzirdam*.

Pie šās pašķiras pieder, piemēram, šādi verbi: *bāzēt*, *derēt*, *gruzdēt*, *kurkstēt*, *kurnēt*, *mtlēt*, *rietēt*, *vajadzēt*.

Šās pašķiras verbiem tagadnes 3. personā nav **a** skaņas, tādēļ arī verbs *vajag* bez **a**.

266. §. Trešās lokāmās sķiras verbu locīšanas paraugs.

Darāmā kārta.

Vidējā kārta.

Īstenības izteiksme jeb indikātīvs								
Laiki	Perso- nas	1. pašķira	2. pašķira	3. pašķira	1. pašķira	2. pašķira	3. pašķira	
tagadne	1.	<i>sargu</i>	<i>dalū</i>	<i>туру</i>	<i>sargos</i>	<i>dalos</i>	<i>tuos</i>	
	2.	<i>sargi</i>	<i>dali</i>	<i>turi</i>	<i>sargies</i>	<i>dalies</i>	<i>turies</i>	
	3.	<i>sarga</i>	<i>dala</i>	<i>tur</i>	<i>sargās</i>	<i>dalās</i>	<i>tuas</i>	
	1.	<i>sargām</i>	<i>dalām</i>	<i>turam</i>	<i>sargāmieš</i>	<i>dalāmieš</i>	<i>turamieš</i>	
	2.	<i>sargāt</i>	<i>dalāt</i>	<i>turat</i>	<i>sargāties</i>	<i>dalāties</i>	<i>turāties</i>	
	3.	<i>sarga</i>	<i>dala</i>	<i>tur</i>	<i>sargās</i>	<i>dalās</i>	<i>tuas</i>	
pagātne	1.	<i>sargāju</i>	<i>dalīju</i>	<i>turēju</i>	<i>sargājos</i>	<i>dalījos</i>	<i>turējos</i>	
	2.	<i>sargāji</i>	<i>dalīji</i>	<i>turēji</i>	<i>sargājies</i>	<i>dalījies</i>	<i>turējies</i>	
	3.	<i>sargāja</i>	<i>dalīja</i>	<i>turēja</i>	<i>sargājās</i>	<i>dalījās</i>	<i>turējās</i>	
	1.	<i>sargājām</i>	<i>dalījām</i>	<i>turējām</i>	<i>sargājāmieš</i>	<i>dalījāmieš</i>	<i>turējāmieš</i>	
	2.	<i>sargājāt</i>	<i>dalījāt</i>	<i>turējāt</i>	<i>sargājāties</i>	<i>dalījāties</i>	<i>turējāties</i>	
	3.	<i>sargāja</i>	<i>dalīja</i>	<i>turēja</i>	<i>sargājās</i>	<i>dalījās</i>	<i>turējās</i>	
nākotne	1.	<i>sargāšu</i>	<i>dalīšu</i>	<i>turēšu</i>	<i>sargāšos</i>	<i>dalīšos</i>	<i>turēšos</i>	
	2.	<i>sargāsi</i>	<i>dalīsi</i>	<i>turēsi</i>	<i>sargāšies</i>	<i>dalīšies</i>	<i>turēšies</i>	
	3.	<i>sargās</i>	<i>dalīs</i>	<i>turēs</i>	<i>sargāšies</i>	<i>dalīšies</i>	<i>turēšies</i>	
	1.	<i>sargāsim</i>	<i>dalīsim</i>	<i>turēsim</i>	<i>sargāšimies</i>	<i>dalīšimies</i>	<i>turēšimies</i>	
	2.	<i>sargāsit</i>	<i>dalīsīt</i>	<i>turēsīt</i>	<i>sargāšities</i>	<i>dalīšities</i>	<i>turēsīties</i>	
	3.	<i>sargās</i>	<i>dalīs</i>	<i>turēs</i>	<i>sargāšies</i>	<i>dalīšies</i>	<i>turēšies</i>	
saliktā tagadne	1.	<i>esmu</i>	} <i>sargāju-</i> <i>jis, -usi</i>	} <i>dalījis,</i> <i>-usi</i>	} <i>turējis,</i> <i>-usi</i>	} <i>sargājies,</i> <i>-usies</i>	} <i>dalījies,</i> <i>-usies</i>	} <i>turējies,</i> <i>-usies</i>
	2.	<i>esi</i>						
	3.	<i>ir</i>						
saliktā pagātne	1.	<i>esmu</i>	} <i>sargāju-</i> <i>ši, -as</i>	} <i>dalījuši,</i> <i>-as</i>	} <i>turējuši,</i> <i>-as</i>	} <i>sargājušies,</i> <i>-ās</i>	} <i>dalījušies,</i> <i>-ās</i>	} <i>turējušies,</i> <i>-ās</i>
	2.	<i>esat</i>						
	3.	<i>ir</i>						
pagātne	1.	<i>biju</i>	} <i>sargājies</i> <i>-usi</i>	} <i>dalījis,</i> <i>-usi</i>	} <i>turējis,</i> <i>-usi</i>	} <i>sargājies,</i> <i>-usies</i>	} <i>dalījies,</i> <i>-usies</i>	} <i>turējies,</i> <i>-usies</i>
	2.	<i>biji</i>						
	3.	<i>bija</i>						

saliktā nākotne	1.	<i>bijām</i>	} <i>sargāju-</i> <i>ši, -as</i>	<i>dalījuši,</i> <i>-as</i>	<i>turējuši,</i> <i>as-</i>	<i>sargājušies,</i> <i>-ās</i>	<i>dalījušies,</i> <i>-ās</i>	<i>turējušies,</i> <i>-ās</i>
	2.	<i>bijāt</i>						
	3.	<i>bija</i>						
saliktā nākotne	1.	<i>būšu</i>	} <i>sargā-</i> <i>jis,</i> <i>-usi</i>	<i>dalījis,</i> <i>-usi</i>	<i>turējis,</i> <i>-usi</i>	<i>sargājies,</i> <i>-usies</i>	<i>dalījies,</i> <i>-usies</i>	<i>turējies,</i> <i>-usies</i>
	2.	<i>būsi</i>						
	3.	<i>būs</i>						
saliktā nākotne	1.	<i>būsīm</i>	} <i>sargā-</i> <i>juši-</i> <i>-as</i>	<i>dalījuši,</i> <i>-as</i>	<i>turējuši,</i> <i>-as</i>	<i>sargājušies,</i> <i>-ās</i>	<i>dalījušies,</i> <i>-ās</i>	<i>turējušies,</i> <i>-ās</i>
	2.	<i>būsīt</i>						
	3.	<i>būs</i>						
Darāmā kārtā Vidējā kārtā Vēlējuma izteiksme jeb kondicionālis								
tagadne	1.	} <i>sargātu</i>	<i>dalītu</i>	<i>turētu</i>	<i>sargātos</i>	<i>dalītos</i>	<i>turētos</i>	
	2.							
	3.							
1.	<i>sargātu(m)</i>	<i>dalītu(m)</i>	<i>turētu(m)</i>	<i>sargātos,</i> <i>sargātumies</i>	<i>dalītos,</i> <i>dalītumies</i>	<i>turētos,</i> <i>turētumies</i>		
2.	<i>sargātu(t)</i>	<i>dalītu(t)</i>	<i>turētu(t)</i>	} <i>sargātos</i>	} <i>dalītos</i>	} <i>turētos</i>		
3.	<i>sargātu</i>	<i>dalītu</i>	<i>turētu</i>					
Darāmā kārtā Vidējā kārtā Pavēles izteiksme jeb imperatīvs								
1.	—	—	—	—	—	—	—	—
2.	<i>sargi!</i>	<i>dali!</i>	<i>turi!</i>	<i>sargies!</i>	<i>dalies!</i>	<i>turies</i>		
3.	<i>lai sarga!</i>	<i>lai dala!</i>	<i>lai tur!</i>	<i>lai sargās!</i>	<i>lai dalās!</i>	<i>lai turas!</i>		
1.	<i>sargāsim!</i>	<i>dalīsim!</i>	<i>turēsim!</i>	<i>sargāsimies!</i>	<i>dalīsimies!</i>	<i>turēsimies!</i>		
	<i>sargām!</i>	<i>dalām!</i>	<i>turam!</i>	<i>sargāmies!</i>	<i>dalāmies!</i>	<i>turāmies!</i>		
2.	<i>sargiet!</i>	<i>daliet!</i>	<i>turiet!</i>	<i>sargieties!</i>	<i>dalieties!</i>	<i>turieties!</i>		
	<i>sargāit!</i>	<i>dalaīt!</i>		<i>sarga'ities!</i>	<i>dalaities!</i>			
3.	<i>lai sarga!</i>	<i>lai dala!</i>	<i>lai tur!</i>	<i>lai sargās!</i>	<i>lai dalās!</i>	<i>lai turas!</i>		
Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs								
tagadne	<i>man, tev,</i>	<i>ir</i>	} <i>jāsarga</i>	<i>jādala</i>	<i>jātur</i>	<i>jāsargās</i>	<i>jādalās</i>	<i>jāturas</i>
pagātne	<i>viņam, -ai;</i>	<i>bija</i>						
nākotne	<i>mums, jums,</i>	<i>būs</i>						
vēlēj. izt.	<i>viņiem, -ām</i>	<i>būtu</i>						

Darāmā karta.

Vidējā karta.

Atstāstījuma izteiksme							
tag.	viensk. daudzsk.	} <i>sargot</i>	<i>dalot</i>	<i>turot.</i>	<i>sargoties</i>	<i>daloties</i>	<i>turoties</i>
pag.	viensk. daudzsk.						
		} <i>sargājies, -usi</i> <i>sargājuši, -as</i>	<i>dalījis, -usi</i> <i>dalījuši, -as</i>	<i>turējis, -usi</i> <i>turējuši, -as</i>	<i>sargājies, -usies</i> <i>sargājušies, -ās</i>	<i>dalījies, -usies</i> <i>dalījušies, -ās</i>	<i>turējies, -usies</i> <i>turējušies, -ās</i>
nāk.	viensk. daudzsk.						
s a l i k t ā	tag.	} <i>esot</i>			} <i>esot</i>		
	pag.						
	nāk.						
Valadzības izteiksme	tag.	} <i>esot</i>	<i>jāsarga</i>	<i>jādala</i>	<i>jātur</i>	} <i>esot</i>	<i>jāsargās</i>
	pag.						
	nāk.						
Divdabji							
tagadne	(<i>sargošs</i>) <i>sargot</i> <i>sargādams, -dama</i>	(<i>dalošs</i>) <i>dalot</i> <i>dalīdams, -dama</i>	(<i>turošs</i>) <i>turot</i> <i>turēdams, -dama</i>	— <i>sargoties</i> <i>sargādamies, -damās</i>	— <i>daloties</i> <i>dalīdamies, -damās</i>	— <i>turoties</i> <i>turēdamies, -damās</i>	
pagātne	<i>sargājis, -usi</i>	<i>dalījis, -usi</i>	<i>turējis, -usi</i>	<i>sargājies, -usies</i>	<i>dalījies, -usies</i>	<i>turējies, -usies</i>	
nākotne	<i>sargāšot</i>	<i>dalīšot</i>	<i>turēšot</i>	<i>sargāšoties</i>	<i>dalīšoties</i>	<i>turēšoties</i>	
Neoteiksme	<i>sargāt</i>	<i>dalīt</i>	<i>turēt</i>	<i>sargāties</i>	<i>dalīties</i>	<i>turēties</i>	
Supīns	<i>sargātu</i>	<i>dalītu</i>	<i>turētu</i>	<i>sargātos</i>	<i>dalītos</i>	<i>turētos</i>	
Ciešamās kārtas jeb pasīvie divdabji							
tagadne		<i>sargāms</i> <i>sargām</i> <i>sargāmieš</i>	<i>dalāms</i> <i>dalām</i> <i>dalāmieš</i>	<i>turāms</i> <i>turām</i> <i>turāmieš</i>			
pagātne		<i>sargāts</i>	<i>dalīts</i>	<i>turēts</i>			

267.a §. Pirmās lokāmās šķiras darāmās un vidējās kārtas īstenības izteiksmes izskaņu tabula.

Pašķiras		1.		2.		3.		4.		5.	
Nenoteiksmē											
Laiki	Personas	<i>mest</i>	<i>mesties</i>	<i>pirkt</i>	<i>pirkties</i>	<i>siet</i>	<i>sieties</i>	<i>glābt</i>	<i>glābties</i>	<i>trūkt</i>	<i>trūkties</i>
tagadne	<i>es</i>	-u	-os	-u	-os	-u	-os	-ju	-jos	-stu	-stos
	<i>tu</i>	—	-ies	—	-ies	-(i)	-ies	—	-ies	-sti	-sties
	<i>viņš, -a</i>	—	-as	—	-as	—	-as	-j	-jas	-st	-stas
	<i>mēs</i>	-am	-amies	-am	-amies	-am	-amies	-jam	-jamies	-stam	-stamies
	<i>jūs</i>	-at	-aties	-at	-aties	-at	-aties	-jat	-jaties	-stat	-staties
pagadne	<i>es</i>					-u	-os				
	<i>tu</i>					-i	-ies				
	<i>viņš, -a</i>					-a	-ās				
	<i>mēs</i>					-ām	-āmies				
	<i>jūs</i>					-at	-aties				
nākotne	<i>es</i>					-(i)šu	-(i)šos				
	<i>tu</i>					-(i)si	-(i)sies				
	<i>viņš, -a</i>					-(i)s	-(i)sies				
	<i>mēs</i>					-(i)sim	-(i)simies				
	<i>jūs</i>					-(i)sit	-(i)sities				
nākotne	<i>es</i>					-i	-ies				
	<i>tu</i>					-a	-ās				
	<i>viņš, -a</i>					-s	-sies				
	<i>mēs</i>					-sim	-simies				
	<i>jūs</i>					-sit	-sities				
nākotne	<i>es</i>					-s	-sies				
	<i>tu</i>					-si	-sies				
	<i>viņš, -a</i>					-s	-sies				
	<i>mēs</i>					-sim	-simies				
	<i>jūs</i>					-sit	-sities				
nākotne	<i>es</i>					-s	-sies				
	<i>tu</i>					-si	-sies				
	<i>viņš, -a</i>					-s	-sies				
	<i>mēs</i>					-sim	-simies				
	<i>jūs</i>					-sit	-sities				
nākotne	<i>es</i>					-s	-sies				
	<i>tu</i>					-si	-sies				
	<i>viņš, -a</i>					-s	-sies				
	<i>mēs</i>					-sim	-simies				
	<i>jūs</i>					-sit	-sities				
nākotne	<i>es</i>					-s	-sies				
	<i>tu</i>					-si	-sies				
	<i>viņš, -a</i>					-s	-sies				
	<i>mēs</i>					-sim	-simies				
	<i>jūs</i>					-sit	-sities				
nākotne	<i>es</i>					-s	-sies				
	<i>tu</i>					-si	-sies				
	<i>viņš, -a</i>					-s	-sies				
	<i>mēs</i>					-sim	-simies				
	<i>jūs</i>					-sit	-sities				

V. Beziņa, Latv. val. gramātika

10

— 145 —

267.b §. Otrās lokāmās šķiras darāmās un vidējās kārtas īstenības izteiksmes izskaņu tabula.

Pašķira		1.		2.		3.		4.	
Nenoteiksmē									
Laiki	Personas	<i>runāt</i>	<i>runāties</i>	<i>mielot</i>	<i>mieloties</i>	<i>mērt</i>	<i>mērties</i>	<i>kavēt</i>	<i>kavēties</i>
tagadne	<i>es</i>	-āju	-ājos	-oju	-ojos	-iju	-ijos	-ēju	-ējos
	<i>tu</i>	-ā	-ājies	-o	-ojies	-ī	-ījies	-ē	-ējies
	<i>viņš, -a</i>	-ā	-ājas	-o	-ojas	-ī	-ījas	-ē	-ējas
	<i>mēs</i>	-ājam	-ājamies	-ojam	-ojamies	-ijam	-ijamies	-ējam	-ējamies
	<i>jūs</i>	-ājat	-ājaties	-ojat	-ojaties	-ijat	-ijaties	-ējat	-ējaties
pagadne	<i>es</i>	-āju	-ājos	-oju	-ojos	-iju	-ijas	-ēju	-ējos
	<i>tu</i>	-āji	-ājies	-oji	-ojies	-īji	-ījies	-ēji	-ējies
	<i>viņš, -a</i>	-āja	-ājas	-oja	-ojas	-ija	-ijas	-ēja	-ējas
	<i>mēs</i>	-ājam	-ājamies	-ojām	-ojamies	-ijām	-ijamies	-ējam	-ējamies
	<i>jūs</i>	-ājat	-ājaties	-ojāt	-ojaties	-ijāt	-ijaties	-ējat	-ējaties
nākotne	<i>es</i>	-āšu	-āšos	-ošu	-ošos	-īšu	-īšos	-ēšu	-ēšos
	<i>tu</i>	-āsi	-āšies	-osi	-osies	-īsi	-īšies	-ēsi	-ēšies
	<i>viņš, -a</i>	-ās	-āšies	-os	-osies	-īsi	-īšies	-ēs	-ēšies
	<i>mēs</i>	-āsim	-āsimies	-ošim	-ošimies	-īsim	-īsimies	-ēsim	-ēsimies
	<i>jūs</i>	-āsīt	-āsīties	-ošīt	-ošīties	-īsit	-īšīties	-ēsīt	-ēsīties
nākotne	<i>es</i>	-ās	-āsies	-os	-osies	-īsi	-īšies	-ēs	-ēšies
	<i>tu</i>								
	<i>viņš, -a</i>								
	<i>mēs</i>								
	<i>jūs</i>								

— 146 —

267.c §. Trešās lokāmās šķiras darāmās un vidējās kārtas istenības izteiksmes izskaņu tabula.

Pašķiras		1.		2.		3.	
Laiki	Neenoteiksmē	<i>sargāt</i>	<i>sargāties</i>	<i>dalt</i>	<i>dalties</i>	<i>turēt</i>	<i>turēties</i>
	Personas						
tagadne	<i>es</i>	-u	-os	-u	-os	-u	-os
	<i>tu</i>	-i	-ies	-i	-ies	-i	-ies
	<i>viņš, -a</i>	-a	-ās	-a	-ās	—	-as
	<i>mēs</i>	-ām	-āmies	-ām	-āmies	-am	-amies
	<i>jūs</i>	-āt	-āties	-āt	-āties	-at	-āties
<i>viņi, -as</i>	-a	-ās	-a	-ās	—	-as	
pagātne	<i>es</i>	-āju	-ājos	-iju	-ijos	-ēju	-ējos
	<i>tu</i>	-āji	-ājies	-iji	-ijies	-ēji	-ējies
	<i>viņš, -a</i>	-āja	-ājas	-ija	-ijas	-ēja	-ējas
	<i>mēs</i>	-ājam	-ājamies	-ijām	-ijāmies	-ējām	-ējamies
	<i>jūs</i>	-ājat	-ājāties	-ijāt	-ijāties	-ējat	-ējāties
	<i>viņi, -as</i>	-āja	-ājas	-ija	-ijas	-ēja	-ējas
nākotne	<i>es</i>	-āšu	-āšos	-īšu	-īšos	-ēšu	-ēšos
	<i>tu</i>	-āsi	-āšies	-īsi	-īšies	-ēsi	-ēšies
	<i>viņš, -a</i>	-ās	-āšies	-īs	-īšies	-ēs	-ēšies
	<i>mēs</i>	-āsim	-āšimies	-īsim	-īšimies	-ēsim	-ēšimies
	<i>jūs</i>	-āsit	-āšities	-īsīt	-īšities	-ēsīt	-ēšities
	<i>viņi, -as</i>	-ās	-āšies	-īs	-īšies	-ēs	-ēšies

10*

Nekārtnie verbi

268. §. Nekārtnie verbi ir: **būt, iet, dot**. Senāk šiem vārdiem tagādnēs formās pievienoja sevišķas personu galotnes pie pašas saknes, piem.: *es-mu, ie-mu* jeb *ei-mu* (3. pers. *ie-t*), *do-mu*. Leišu valodā vēl sastopamas formas *esmi, eimi, dūomi* (tag. viensk. 1. pers.).

Darāmā kārtā.

Īstenības izteiksme jeb indikātīvs								
es tu viņš, -a mēs jūs viņi, -as	tagādnē	<i>esmu</i>	<i>ēju, iemu, eimu</i>	<i>dodu, domu</i>	saliktā tagādnē	<i>esmu</i> } <i>bijis,</i>	} <i>gājis,</i>	} <i>devis,</i>
		<i>esi</i>	<i>ej</i>	<i>dod</i>		<i>esi</i> } <i>-usi</i>		
jūs viņi, -as	tagādnē	<i>esam</i>	<i>ejam, eima</i>	<i>dodam</i>	saliktā tagādnē	<i>esam</i> } <i>bijuši,</i>	} <i>gājuši,</i>	} <i>devuši,</i>
		<i>esat</i>	<i>ejat, eita</i>	<i>dodat</i>		<i>esat</i> } <i>-as</i>		
es tu viņš, -a mēs jūs viņi, -as	pagādnē	<i>biju</i>	<i>gāju</i>	<i>devu</i>	saliktā pagādnē	<i>biju</i> } <i>bijis,</i>	} <i>gājis,</i>	} <i>devis,</i>
		<i>biji</i>	<i>gāji</i>	<i>devi</i>		<i>biji</i> } <i>-usi</i>		
jūs viņi, -as	pagādnē	<i>bijām</i>	<i>gājām</i>	<i>devām</i>	saliktā pagādnē	<i>bijām</i> } <i>bijuši,</i>	} <i>gājuši,</i>	} <i>devuši,</i>
		<i>bijāt</i>	<i>gājāt</i>	<i>devāt</i>		<i>bijāt</i> } <i>-as</i>		
es tu viņš, -a mēs jūs viņi, -as	nākotnē	<i>būšu</i>	<i>iešu</i>	<i>došu</i>	saliktā nākotnē	<i>būšu</i> } <i>bijis,</i>	} <i>gājis,</i>	} <i>devis,</i>
		<i>būsi</i>	<i>iesi</i>	<i>dosi</i>		<i>būsi</i> } <i>-usi</i>		
jūs viņi, -as	nākotnē	<i>būsīm</i>	<i>iesīm</i>	<i>dosīm</i>	saliktā nākotnē	<i>būsīm</i> } <i>bijuši,</i>	} <i>gājuši,</i>	} <i>devuši,</i>
		<i>būsīt</i>	<i>iesīt</i>	<i>dosīt</i>		<i>būsīt</i> } <i>-šas</i>		
es tu viņš, -a mēs	tagādnē	} <i>būtu</i>	} <i>ietu</i>	} <i>dotu</i>	—	} <i>esi!</i>	} <i>ej!</i>	} <i>dod!</i>
jūs viņi, -as	tagādnē	} <i>būtu(m)</i>	} <i>ietu(m)</i>	} <i>dotu(m)</i>	—	} <i>būsīm!</i>	} <i>iesīm!</i>	} <i>dosīm!</i>
jūs viņi, -as	tagādnē	} <i>būtu(t)</i>	} <i>ietu(t)</i>	} <i>dotu(t)</i>	—	} <i>esiet!</i>	} <i>eita, ejiet!</i>	} <i>dodiet!</i>

Vajadzības izteiksme jeb dēbitīvs

tagadne pagātne nākotne vēlējuma izteiksme	man, tev viņam, -ai mums, jums viņiem, -ām	ir. bija būs būtu	jābūt	jāiet	jādod

Atstāstījuma izteiksme

vien- sk. daudz- sk.	tag.	esot	ejot	dodot	tag.	esot	bijis, -usi bijuši, -as	esot	gājis, -usi gājuši, -as	esot	devis, -usi devuši, -as	
vien- sk. daudz- sk.	pag.	bijis, -usi bijuši, -as	gājis, -usi gājuši, -as	devis, -usi devuši, -as	sai- kta	pag.	bijis, -usi bijuši, -as	bijis, -usi bijuši, -as	bijis, -usi bijuši, -as	gājis, -usi gājuši, -as	bijis, -usi bijuši, -as	devis, -usi devuši, -as
vien- sk. daudz- sk.	nāk.	būšot	iešot	došot	nāk.	būšot	bijis, -usi bijuši, -as	būšot	gājis, -usi gājuši, -as	būšot	devis, -usi devuši, -as	

Vajadzības izteiksme	tagadne pagātne nākotne	man, tev, viņam, viņai; mums, jums, viņiem, viņām	esot bijis būšot	jābūt	jāiet	jādod

Darāmās kārtas divdabji

tagadne	esošs esot būdams	ejošs ejot iedams	(dodošs) dodot dodams
pagātne	bijis, -usi	gājis, -usi	devis, -usi
nākotne	būšot	iešot	došot
Nenoteiksme	būt	iet	dot
Supīns	būtu	ietu	dotu

Ciešamās kārtas jeb pasīvie divdabji

tagadne	esam	ejams ejam ejamies	dodams dodam dodamies
pagātne	būts	iets	dots

269. §. Vidējās kārtas formas nekārtņiem verbiem atvasina līdzīgi citiem verbiem, piem.: *iet* — *(sa)ieties, dot* — *doties*;

tagadne: *(sa)ejos, -ejies, -ietas, -ejamies, -ejaties, -ietas; dodos, dodies, dodas, dodamies, dodaties, dodas.*

270. §. Verbu locīšanas paraugs ciešamajā kārtā.

Īstenības izteiksme jeb indikātīvs			
Perso- nas	tagadne	pagātne	nākotne
es	<i>tieku</i>	<i>tiku</i>	<i>tikšu</i>
tu	<i>(topu)</i>	<i>(tapu)</i>	<i>(tapšu)</i>
viņš, -a	<i>tiec</i>	<i>tiki</i>	<i>tiksi</i>
	<i>tiec</i>	<i>tika</i>	<i>tiks</i>
	} <i>godāts,</i>	} <i>godāts,</i>	} <i>godāts,</i>
	-a	-a	-a
mēs	<i>tiekam</i>	<i>tikām</i>	<i>tiksim</i>
jūs	<i>tiekat</i>	<i>tikāt</i>	<i>tiksī</i>
viņi, -as	<i>tiec</i>	<i>tika</i>	<i>tiks</i>
	} <i>godāti,</i>	} <i>godāti,</i>	} <i>godāti,</i>
	-as	-as	-as
es	<i>esmu</i>	<i>biju</i>	<i>bašu</i>
tu	<i>esi</i>	<i>biji</i>	<i>bāsi</i>
viņš, -a	<i>ir</i>	<i>bija</i>	<i>bās</i>
	} <i>godāts,</i>	} <i>godāts,</i>	} <i>godāts,</i>
	-a	-a	-a
mēs	<i>esam</i>	<i>bijām</i>	<i>bāsim</i>
jūs	<i>esat</i>	<i>bijāt</i>	<i>bāsīt</i>
viņi, -as	<i>ir</i>	<i>bija</i>	<i>bās</i>
	} <i>godāti,</i>	} <i>godāti,</i>	} <i>godāti,</i>
	-as	-as	-as

Divdabis jeb particips.

271. §.

Divdabis ir verbu forma, kam piemīt divas dabas: verba un adjektīva daba.

272. §. 1. Divdabim tāpat kā **verbam** ir:

- laiki: tagadne, pagātne, nākotne;
- kārtas: darāmā, vidējā un ciešamā.

c) Divdabi atvasina no verbu saknēm vai celmiem (*iet — iedams; gāju — gājis*);

d) Divdabis biedrojas ar to pašu locījumu, ar ko attiecīgais verbs,

piem.: *cirst malku* un *cirzdams malku*.

2. Divdabim tāpat kā **adjektīvam** ir:

a) noteiktā un nenoteiktā galotne (divdabjiem ar **-ošs, -ams, -ts**);

b) salīdzināmo pakāpju formas (sastopamas tikai divdabjiem, kas ieguvuši adjektīva dabu, piem.: *tīkams — tīkamāks — vistīkamākais*; no pārējiem divdabjiem darinātās salīdzināmo pakāpju formas, piem.: *mirdzošs — mirdzošāks* literārā valodā nav ieteicamas).

Tāpat kā adjektīvs divdabis pieskaņojas lietvārdam dzimtē, skaitli un locījumā, piemēram, *ziedošs ievu krūms, ziedoši ievu krūmi*.

Teikumā divdabis var būt par apzīmētāju, piem.: *smejošs bērns; piekūsis ceļnieks; teicams darbs*.

3. Izšķir lokāmas un nelokāmas divdabju formas.

Nelokāmos divdabjus sauc par apstākļu divdabjiem, jo tiem piemīt verba un apstākļa daba un teikumā tie apzīmē darbības laiku, veidu vai cēloni,

piem.: *Saulei lecot* (laika apstāklis), *devāmies uz pļavu*.

4. **Laiki.** Darāmajā un vidējā kārtā divdabji sastopami visos trīs laikos; ciešamajā kārtā tikai tagadnē un pagātnē.

5. **Atvasināšana.** Divdabjus atvasinot, jāievēro, ka tagadnes divdabjus atvasina no tagadnes celma, pagātnes divdabjus — no pagātnes celma un nākotnes — no nākotnes celma, atskaitot darāmās kārtas tagadnes divdabi ar **-dams** un ciešamās kārtas pagātnes divdabi ar **-ts**, kurus atvasina no nenoteiksmes celma.

Darāmās kārtas jeb aktīvie un attiecīgie vidējās kārtas divdabji.

273. §. Darāmajā kārtā ir trīs tagadnes divdabji:

- a) lokāmais divdabis ar izskaņu **-ošs (-oša)**,
- b) divdabis ar izskaņu **-ot** un
- c) " " **-dams (-dama)**.

Darāmās kārtas tagadnes lokāmais divdabis.

274. §. 1. Šis divdabis, kas darināts no tagadnes celma, ir latviešu valodā stipri pārveidots; blakus formai ar **-ošs, -oša** ir

senāka forma ar **-ots, -oti** (lei. *-anti*), kas tagad patvērusies tikai izloksnēs,

piem.: *verdots ūdens; mākots tēva dēls; augots bērns.*

Darāmās kārtas tagadnes lokāmais divdabī rakstu valodā tagad beidzas ar **-ošs, -oša** (noteiktā galotne **-ošais, -ošā**).

2. **Atvasina** šo divdabi no tagadnes celma. Praktiski atvasināšana izdarāma, ņemot tagadnes daudzskaitļa 1. personu, piem., *tekam*, atmetot izskaņu *-am* un pievienojot saknei *tek-* divdabja izskaņu *-ošs: tekošs*.

3. **Loka** šo divdabi (atskaitot formas ar **-ots, -oti**) vīriešu dzimtē kā *a*-celmus, sievietes dzimtē kā *ā*-celmus; ar noteikto galotni — kā adjektīvus ar noteikto galotni.

Divdabja ar **-ošs** nozīme.

275. §. Divdabī ar **-ošs** apzīmē:

1. pastāvīgu, iedabātu īpašību un šai nozīmē pilnīgi līdzinās adjektīvam,

piem.: *tekošs, stāvošs, smirdošs ūdens* ir tāds ūdens, kas vienmēr *tek, stāv, smird*;

2. pašreizēju stāvokli vai darbību,

piem.: *stāvoša sēkla, verdošs ūdens, raudošs bērns, rejošs suns, ziedoša liepa.*

276. §. Divdabī ar **-ošs** sastopams palaikam no vārdiem ar nepārejošu nozīmi, piem., *verdošs ūdens, nākošā nedēļa.*

No vārdiem ar pārejošu nozīmi šie divdabji bez lielas vajadzības nav darināmi. Sevišķi skaužami ir šādu divdabju savienojumi ar papildinātāju, piem.: *visus iepriecinošs dziedājums, labāk: dziedājums, kas visus iepriecina; strīdu radošs jautājums, jāsaka: jautājums, kas rada strīdu, bet, piem., radošs darbs* ir pieņemams. Kur vien iespējams, šādu divdabju vietā jālieto citas formas

277. §. Divdabjus ar **-ošs** no pārejošiem vārdiem var aizstāt:

1. adjektīvs ar **-īgs**,

piem.: *apburošs — buroīgs, arī apburīgs, pamācošs — pamācīgs, saistošs — saistīgs, spiežošs (nepareizi: spiedošs, nospiedošs, sk. 278. §) — spiedīgs, aizkustinošs — aizgrābīgs, draudošs — draudīgs;*

2. darītāja vārds ar **-tājs, -ējs**,

piem.: *izšķīrošs vārds — izšķītrējs, arī: izšķīrīgais vārds, lemjošas tiesības — lēmēja tiesības;*

3. attiecīgā verba īstenības izteiksmes forma,

piem.: *druvu stāvoklis apmierinošs, jāsaka: druvu stāvoklis apmierina; tavi pierādījumi nav pārliecinoši — tavi pierādījumi nepārliecina.*

No nepārejošiem verbiem divdabjus ar **-ošs** nav iemēsla skaust. Formas: *pietiekoša atzīme, skrejošs zaķis, grimstošs kuģis* u. c. ir bez vainas.

278. §. Bieži divdabjus ar **-ošs** nepareizi darina, neievērojot ka šie divdabji atvasināmi no tagadnes celma. Rodas tādas nepareizas formas kā: *spiedošs, cietošs*. Formāli pareizi: *spiežošs* (atvasina no tagadnes celma: *spiež + ošs = spiežošs*), *ciešošs* (*cieš + ošs*). Šām formām divu šņāceņu dēļ trūkst labskapas, un bez tam šie divdabji atvasināti no pārejošiem verbiem, tādēļ labā latviešu valodā nav ciešami; to vietā jāizlīdzas ar iepriekš minētajām variācijām, piem.: *spiedīgs gaiss, laiks*. Pēc vācu vai krievu valodas parauga darinātais teiciens: *nospiedošs vairākums* latviešu valodā izsakāms: *viss lielais vairums* jeb *gandrīz visi*; *cietošs skats* — *cietēja skats*. Tāpat nepareizi ir atvasinājumi: *kvēlošs, starošs, putošs* (no *putot*); pareizi: *kvēlojošs, starojošs, putojošs*.

Divdabji: *sekojošais* un *sekošs* ir atzīstami; tie pareizi darināti, pirmais no *sekot*, otrs no *sekt*. Jāvairās šos divdabjus lietot kā izteicējus, piem.: *Paziņojuma teksts sekojošs, jāsaka: paziņojuma teksts šāds*.

279. §. Attiecīgais vidējās kārtas divdabjis par apzīmētāju rakstu valodā sastopams ļoti reti, tikai dažos locījumos: abu skaitļu ģenitīvā un akuzatīvā un bez tam vēl daudzskaitļa nōminatīvā.

	vienskaitlis	daudzskaitlis
nōm.	—	<i>uzmostošās jūtas</i>
ģen.	<i>mostošās dabas</i>	<i>uzmostošos jūtu</i>
akuz.	<i>mostošos dabu</i>	<i>uzmostošās jūtas</i>

280. §. Divdabjis ar **-ošs** lietojams:

1. par apzīmētāju,
piem.: *dilstošs mēness, nākošā nedēļa, tekošs ūdens*;
2. par izteicēju,
piem.: *Šis ūdens ir tekošs*.

Apstākļu divdabjis ar **-ot**.

281. §. No divdabja ar **-ots, -ošs** cēlies divdabjis ar **-ot**, vidējā kārtā **-oties**,
piem.: *esot* (lei. *ēsant*), *metot* — *metoties*.

282. §. 1. Divdabjis ar **-ot** lietojams atstāstījuma izteiksmē par izteicēju,
piem.: *Vīņš gribot braukt uz laukiem. Bērni lasot sēnes*.

2. Divdabis ar **-ot** lietojams datīva nozīmē, attiekdamiem teikumā uz kādu datīva formā izteiktu lietvārdu,

piem.: *Vilkam kājas nosalušas, purvus, mežus bradājot. Man nokrita cepurīte, labdienīņu pasakot* (divdabja teiciens). *Viņam, mežā strādājot, nosalušas kājas.*

No šā divdabja un datīva formā izteiktā lietvārda savienojuma cēlies tā saucamais patstāvīgais datīvs, ar ko izsaka pavadu darbību,

piem.: *Birst bērzam zelta rasa, strazdiņam uzlecot* (= kad strazdiņš uzlec). *Pats precēju līgaviņu, tēvam mātei nezinot. Liktin lika vara tilts, man ejot tautiņās.*

Kad datīvs viegli piedomājams vai darbība izteikta vispārējā nozīmē, tad datīvs var atkrist,

piem.: *(Man) malku cērtot, iecirtās kājā. Sienu (viņam) vedot, apgāzās vezums. Ābelīte Laimu lūdza, lai ved meitu šoruden: visi zari nolikuši, dzīpariņus (meitai) žāvējot. Smejoties un draudzīgi sarunājoties, viņi gāja uz darbu.*

3. Pēc vārdiem *ieraudzīt, redzēt, dzirdēt, sacīt, atrast, šķīst, teikt, gaidīt* u. c. divdabis ar **-ot** (arī divdabis ar **-am**) nostājas blakus papildinātajam,

piem.: *Redzam sauli noejot (noejam). Gaida draugus atbraucot (atbraucam). Dzird jau gaiļi dziedot (dziedam).*

4. Divdabis ar **-ot** sacenšas ar divdabi, kas beidzas ar **-dams**,
piem.: *Sēžot* (= sēdēdama = kad sēdēju) *brāļu pulciņā, gudru teicu valodiņu. Apzinoties (apzinādamās) savu vainu, viņa nosarka.*

283. §. Divdabim ar **-ot** laiku nokrāsu noteic virsteikumā esošais laiks,

piem.: *Gaismiņai svītstot, mēs ceļamies (cēlāmies, celsimies).*

284. §. No senajiem i-celmiem sastopams divdabis ar **-is, -it**,

piem.: *Viņš neliekas ne zinīs (zinīt).*

Darāmās kārtas tagadnes divdabis ar **-dams, -dama**
(vidējā kārtā **-damies, -damās**).

285. §. Šis divdabis tiek atvasināts no nenoteiksmes celma, pievienojot divdabja izskaņu,

piem., *cel-t + dams = celdams.*

Divdabis ar **-dams** sastopams tikai ar nenoteikto galotni un rakstu valodā tikai abu skaitļu nōminātīvā (*-dams, -dami, -dama, -damas*).

Kā lietojams divdabis ar *-dams*.

286. §. 1. Teikumā šis divdabis iegūst apstākļa nozīmi un formāli saskan ar teikuma priekšmetu,

piem.: *Bites strādā sanēdamas.*

Nekad tas nav lietojams kā adjektīvs vai apzīmētājs.

2. Jautājuma un vispārināmos attieksmes teikumos divdabis ar **-dams** var aizstāt verbu ar personas galotni un būt par izteicēju,

piem.: *Kur iedams? Kurp braukdami (braucat), siki putni? Ej kur iedams, visur tās pašas debesis.*

3. Apstākļu teicienos divdabis ar **-dams** sastopams pārmaiņus ar divdabi, kas beidzas ar **-ot**,

piem.: *Ūdeni smeldams (smelot), aplaistījos.*

287. §. Divdabis ar **-dams** sastopams:

1. nolūka nozīmē,

piem.: *Nesauc māte mīlēdama, sauc tautām rādīdama (= lai tautām rādītu). Zēni vingroja, rādīdami savu lielo veiklību. Ļaundaris atriebdamies nocirtis kaimiņa jaunās ābelītes;*

2. iemesla nozīmē,

piem.: *Braukdams (= tāpēc ka braucis) pa citu ceļu, viņš nomaldījās. Labu domādama (= tāpēc ka labu domāju), tā teicu;*

3. kā tās pašas saknes verba nojēguma pastiprinātājs,

piem.: *Nāc nākdama, vasariņa! Krauj, māmiņ, uzkraudama triju zirgu vezumiņu! Saki ko sacīdams, nelicēšu!*

288. §. Runājot par divdabi izteiktās darbības laiku, izšķīrjami trīs gadījumi.

1. Divdabī izteiktā darbība notiek vienā laikā ar galvenajā izteicējā izteikto darbību,

piem.: *Seši mazi bundzinieki jāļ pa ceļu bungodami. Es, kaļā aiziedams, atstāj(u) māsu šūpulī. Auklēdama, māmulīņa, auklē mani krietnu vīru!*

2. Divdabī izteiktā darbība notiek priekš galvenā izteicēja darbības,

piem.: *To pasactdami (=kad bija pasactjuši), viņi aizgāja. No kariņa pārņākdams (=kad biju pārņācis), atrod(u) lielu raksttāju.*

3. Divdabī izteiktā darbība notiek pēc galvenā izteicēja darbības,

piem.: *Mate izsteidzās ārā, ieskriedama kļētī.*

(Kā rakstāms divdabīs ar **-dams**, sk. 30. §).

Darāmās kārtas nākotnes divdabīs.

289. §. Darāmās kārtas nākotnes divdabīs darina no nākotnes vienskaitļa 1. personas, liekot personu galotnes vietā divdabja galotni **-ot**,

piem.: *doš-u — doš+ot*; vidējā kārtā *doš+oties*.

Šīs divdabīs tagad lietojams atslāstījuma izteiksmē un tikai nelokāmā formā,

piem.: *Vecīši priecājas: būšot viņiem zemes arājiņš. Viņi sacījas, ka drīz būšot atpakaļ un tad tūlīt došoties ceļā.*

Darāmās kārtas pagātnes divdabīs.

290. §. Šīs divdabīs vīriešu dzimtē beidzas ar **-is** (lei.: **-ēs**), sieviešu dzimtē ar **-usi** (bet ne ar **-use**); ar noteikto galotni: **-ušais**, **-usi** vai **-ušā** (bet ne **-usē**). Šo divdabīs darina, atmetot pagātnes celmam beigu patskāni un pievienojot divdabja izskaņu, piem.: *cēl-u — cēl+is, cēl+usi*.

291. §. Locīšana.

Pagātnes divdabīs ar noteikto galotni loka kā adjektīvus ar noteikto galotni. Sieviešu dzimtē vienskaitļa nōminātvā sastopama vecāka forma ar **-si**, piem., *nogurusī*.

Divdabi ar nenoteikto galotni loka šādi:

Locījumi	vīriešu dzimte	sieviešu dzimte
	vienskaitlis	
nōm.	<i>noguris ceļnieks</i>	<i>nokaltusi egle</i>
ģen.	<i>noguruša ceļnieka</i>	<i>nokaltušas egles</i>
dat.	<i>nogurušam ceļniekam</i>	<i>nokaltušai eglei</i>
akuz.	<i>nogurušu ceļnieku</i>	<i>nokaltušu egli</i>
instr.	<i>ar nogurušu ceļnieku</i>	<i>ar nokaltušu egli</i>
lok.	<i>noguruša ceļniekā</i>	<i>nokaltuša eglē</i>
daudzskaitlis		
nōm.	<i>noguruši ceļnieki</i>	<i>nokaltušas egles</i>
ģen.	<i>nogurušu ceļnieku</i>	<i>nokaltušu egļu</i>
dat.	<i>nogurušiem ceļniekiem</i>	<i>nokaltušām eglēm</i>
akuz.	<i>nogurušus ceļniekus</i>	<i>nokaltušas egles</i>
instr.	<i>ar nogurušiem ceļniekiem</i>	<i>ar nokaltušām eglēm</i>
lok.	<i>nogurušos ceļniekos</i>	<i>nokaltušās eglēs</i>

Vidējā kārtā šis divdabis beidzas ar **-les, -usies** un nav sastopams visos locījumos, bet tikai dažos.

Vidējā kārtā lietojamās formas.

vienskaitlis			daudzskaitlis			
Loc.	vīriešu dzimte	sieviešu dzimte	loc.	vīriešu dzimte	sieviešu dzimte	
nōm.	<i>novēlojies</i>	<i>novēlojusies</i>	nōm.	<i>novēlojušies</i>	<i>novēlojušās</i>	
ģen.	<i>novēlojušās</i>	} (skolnieks, -ce)	ģen.	<i>novēlojušos</i>	} (skolnieki, -ces)	
akuz.	<i>novēlojušos</i>		akuz.	<i>novēlojušos</i>		<i>novēlojušās</i>
instr.	<i>novēlojušos</i>		instr.	—		—

292. §. Darāmās kārtas pagātnes divdabja lietošana.

Darāmās kārtas pagātnes divdabis apzīmē sasniegtu stāvokli vai pabeigtu darbību.

1. Teikumā šis divdabis lietojams:

a) par apzīmētāju,

piem.: *sasalusi zeme, nokaltis koks, pusplaucis zieds, sadzis cilvēks; izbadējies suns, nokavējies braucejs. Pazdušai pelei milti rūgti;*

- b) par teikuma priekšmetu,
piem.: *Miris pie tiesas nesūdzēs. Nedzēris domā, dzēris runā;*
- c) par papildinātāju,
piem.: *Izsalkušu viegli paēdināt;*
- d) par izteicēju saliktā tagadnē, saliktā pagātnē un saliktā nākotnē, vēlējuma izteiksmē un stāstījuma teikumos, runājot par pagātņi,
piem.: *Aka ir izžuvusi. Māte piecēlusies priekš saules lēkta. Es biju (būšu, esot bijis) aizceļojis. Būtu to zinājusi, nebūtu ne kāju tur spērusi.*
2. Darāmās kārtas pagātnes divdabīšs lietojams pēc dažiem vārdiem, piemēram: *likties, rādīties, šķīsties, palikt* u. c.,
piem.: *Nelīcīšs sapratusi, ja nesaproti! Viesi rādās jau sabraukuši. Es paliku neēdusi. Viņš liedzas to darījis.*
3. Laika nozīmē blakus izteicējam darāmās kārtas pagātnes divdabīšs izsaka darbību, kas notikusi agrāk nekā verba personiskajā formā minētā darbība,
piem.: *Vienu sieku samalusi, staigā rokas salikusi.*
4. Šis divdabīšs iegūst arī iemesla un pieļāvības nozīmi,
piem.: *Velnu izjokojis (= tāpēc ka izjokojis), vīrs priecīšs devies uz mājām. Nebēdāju piekususi, priecājos samalusi. Ceļinieks, no tālā ceļa noguris, tomēr devās tālāk.*
5. Ar papildinātāju saskaņots, šis divdabīšs lietojams pēc visiem tiem vārdiem, pēc kuriem nostājas tagadnes divdabīši ar **-ot** un **-am**; pēdējie izsaka, ka zināma darbība notiek, bet divdabīši ar **-is**, **-ies**, ka tā jau notikusies,
piem.: *Pazīnu māmiņu raudājušu. Nu redzu tevi vienreiz agri piecēlušos.*

Ciešamās kārtas jeb pasīvie divdabīši.

293. §. Ciešamajā kārtā ir tagadnes un pagātnes divdabīši, nākotnes divdabīša trūkst.

Tagadnē ir divi divdabīši: lokāmais ar **-ams** (**-āms**), piem., *plaujams* un nelokāmais ar **-am** (**-ām**), piem., *plaujam*; pagātnē viens lokāmais divdabīšs ar **-ts** (piem., *plauts*).

Abiem ciešamās kārtas divdabīšiem ir nenoteiktas un noteiktas galotnes.

Ciešamās kārtas tagadnes divdabīšs.

294. §. Ciešamās kārtas tagadnes divdabīši atvasina ar **-ms**, (**-mais**), sieviešu dzimtē ar **-ma** (**-mā**), ko pievieno tagadnes celmam, atmetot personu galotni, piem., *plauja-m — plauja+ms*.

Praktiski to var izdarīt arī tā, ka tagadnes darāmās kārtas daudzskaitļa 1. personas formai pievieno: vīriešu dzimtē **-s** (piem., *plaujam+s*), sieviešu dzimtē **-a** (piem., *plaujam+a*).

Loka šo divdabi vīriešu dzimtē kā **a**-celmu, sieviešu dzimtē kā **ā**-celmu.

No lokāmā divdabja akuzatīva formas, atmetot galotni **-u**, cēlies nelokāmais divdabis ar **-m**, piem., *plaujam*: *redzēju viņu plaujam* (senāk: *plaujamu*).

Vidējā kārtā šis divdabis beidzas ar **-amies** (**-āmlies**), piem.: *Redzu putnu laižamies*.

Ciešamās kārtas tagadnes divdabja lietošana.

295. §. Šim divdabim var būt tīra **ciešamās** kārtas nozīme, piem.: *Gauži raud zaļa zāle, kājīņam samīnāma. Tā saucamie, dēvējamie puskoka lēcēji.*

Ciešamās kārtas nozīme ir arī divdabim **lūdzams**, piem.: *Nāc man lūdzams līdz!*

Šāda tīri **pasīva** nozīme ir arī divdabim blakus verbam *gribēt*,

piem.: *Nauda gribas skaitāma. Viņš gribas slavējams, teicams. Grib zemīte lab(i) arāma, vēl grib labi ecējama.*

296. §. Tagadnes **ciešamās** kārtas divdabis dažkārt izsaka iespējamu darbību, pie kam lietvārds, ar ko šis divdabis saskaņots, var apzīmēt:

a) līdzekli darbības veikšanai, piem.: *dzejams trauks (=trauks, ar ko var dzert), ēdama karote (=ar ko var ēst), jājam(ai)s zirgs; šujamā, kušamā, plaujamā mašīna.*

Piezīmē. Būdams par apzīmētāju un ar nenoteikto galotni, divdabis var saauģt ar apzīmējamo lietvārdu salikteni,

piem.: *kušam-, plaujam-, šujammašīna*, tāpat kā: *ēdamkarote*;

b) darbības (loģisko) papildinātāju (šai sakarā divdabja vietā var likt teicienu: *ko var* ar nenoteiksmi no tās pašas saknes, no kušas divdabis),

piem.: *dzejams ūdens (= ūdens, ko var dzert), neizsakāms prieks (=prieks, ko nevar izteikt), teicams darbs, arāma zeme, plaujama zāle*;

c) laiku, kad vai vietu, **kur** darbība notiek vai var notikt, piem.: *plaujams, ēdams, derams laiks; dzimstama, mirstama, tautās ejama diena; ēdama, rakstāma, gušama istaba; iebraucama vieta.*

Dažu nepārejošu verbu divdabjos valodas apziņa nesajūt nedz iespējamu darbību, nedz ciešamās kārtas nozīmi, un divdabīs ar **-ams** lietojams ar to pašu nozīmi, ar ko tās pašas saknes divdabīs ar **-ošs**,

piem.: *nākama* jeb *nākošā nedzļa, nerimstams* (= *nerimstošs*)
troksnis, nevīstama (= *nevīstoša*) *slava*.

297. §. Divdabim ar **-ams** var būt arī vajadzības nozīme, piem.: *Rudzi pļaujami* (= *jāpļauj*).

298. §. Teikumā divdabīs ar **-ams (-āms)** lietojams:

a) par apzīmētāju,

piem.: *Viņš ir cienījams vīrs. Teicams darbs darītāju slavo;*

b) par izteicēju,

piem.: *Izliets ūdens nav sasmeļams. Apžesta maize grūti pelnāma.*

Pēc verbiem: *redzēt, dzirdēt, klausīties, šķīst, gribēt, cerēt, gaidīt, sacīt, teikt* u. c. sastopams akuzatīva savienojums ar šo divdabi (arī ar divdabi **-ot**). Šādos gadījumos divdabīs ir papildinātāja papildinājums,

piem.: *Dzirdu savu augumiņu tuvu, tālu nicinām (-ot).*
Teic man darbu nemākam (-ot). Redzeju viņu raudam (-ot). Dzirdēju viņu baramies;

c) par teikuma priekšmetu, pie kam divdabīs iegūst noteikto galotni,

piem.: *ēdamais, dzeramais jau salikts grozā;*

d) par papildinātāju,

piem.: *Saliku grozā ēdamo. Pietrūka dzerama.*

299. §. Atkarā no domu sakara tagadnes ciešamās kārtas divdabīs var aizstāt:

a) laika teikumu,

piem.: *Gailis dzied, aiz zarnām raustāms* (mīkla);

b) iemesla teikumu,

piem.: *Gauži raud zaļa zāle, kājiņām saminama;*

c) pieļāvības teikumu,

piem.: *Strādāt viņš nevēlzo ne lūdzams, ne dzenams;*

d) nosacījuma teikumu,

piem.: *Raud meita vedama, raud nevedama;*

e) attieksmes teikumu (retumis),

piem.: *Tā nav raiba vilnainīte, uzsedzama, nosedzama*
(= *ko var uzsegt, nosegt*). *Es nebiju lauka irbe, vanagam notverama.*

300. §. Divdabis ar **-ams** ar noteikto galotni iegūst lietvārda nozīmi,

piem.: *nesamais, dzeramais, sitamais, metamais, Pameklz man kādu sitamo!*

Šos divdabjus mēdz lietot kā satura akuzatīvus, kas atkarīgi no tās pašas saknes verbiem, pie kam:

1. divdabi lieto tā istajā nozīmē,

piem.: *Nest nesamo (to, kas jānes). Minēt minamo (to, kas jāmin);*

2. divdabis pastiprina tās pašas saknes verbu,

piem.: *Tautiet(i)s lūdza lūdzamo. Bļauj tu tavu bļaujamo!*

301. §. Nelokāmā forma sastopama tikai kā papildinātāja papildinājums,

piem.: *Es atradu ganu meitu ar bērziņu barāmiēs. Redzeju viņu pļaujam.*

Ciešamās kārtas pagātnes divdabis.

302. §. Šo divdabi atvasina ar **-ts (-ta), -tais (-tā)**, ko pievieno nenoteiksmes celmam, atmetot nenoteiksmes galotni **-t**, piem.: *nem-t — ~~nem~~+ts*.

Loka šos divdabjus vīriešu dzimtē kā **a**-celmus, sieviešu dzimtē kā **ā**-celmus.

Lietošana.

303. §. 1. Teikumā ciešamās kārtas pagātnes divdabis var nostāties:

a) par apzīmētāju,

piem.: *Izslaucīta istaba. Izlasīta grāmata;*

b) par izteicēju,

piem.: *Istaba ir izslaucīta. Rudzu lauks jau nopļauts;*

c) par teikuma priekšmetu,

piem.: *Aizdots nepelēs.*

2. Šim divdabim parasti ir ciešamās kārtas nozīme,

piem.: *Ne no krēsla neceļos, sliktu ļaužu bildināta. Galdiņš pats nomazgāts, galda kājas nemazgātas. Tēvu tēvu laipas mestas, mēs, bērniņi, laipotāji. Dots devējam atdodas. Lielī vīri izauguši nešūpoti, neloloti.*

No nepārejošiem verbiem dārināts, šis divdabis sastopams bez ciešamās kārtas nozīmes,

piem.: *Dzimtā valoda; dzimtā diena. Es pazinu bārenti raudātām acīm.*

Izloksnēs sastopamās šā divdabja vidējās kārtas formas ar **-ieties** rakstu valodā nav ciešamas, piem.: *Cik tur viņa dēļ netika izbraukties pie ārsta.*

Kā rakstāms divdabis ar **-ts**, sk. 30. §.

V. Bērziņa, Latv. val. gramatika.

Kārtas	Darāmā kārtā				Vidējā kārtā		Ciešamā kārtā			
	Laiki	Izskapas	Piemēri	Lokāms, nelok.	Atvasin. celms	Izskapas	Piemēri	Izskapas	Piemēri	Lokāms, nelok.
Tagadne	-ošs, -oša -ošais, -ošā -ot	augošs augot	lokāms nelok.	tag. tag.			-ams, (-ams) -ama -amais, -amā	ceļams rakstāms ceļam rakstām ceļamies sarakstā- mies	lok. nelok. nelok.	tag. tag., divd. akuz. tag.
Pagātne	-is, -usi -ušais, -uši, -ušā	audzis	lok.	pag.	-ies, -usies	paaudzies, -gusies	-ts, -ta -tais, -tā	sarakstīts	lok.	nenoteiksmes
Nakotne	-(š)ot	augšot	nelok.	nāk.	(š)oties	paaugšoties	—	—	—	—

Piezīme: Vidējā kārtā tie paši divdabji, kas darāmā kārtā: attiecīgais darāmās kārtas divdabjis vidējā kārtā beidzas ar **-ies**. Divdabim ar **-ošs** vidējā kārtā ir tikai daži locījumi.

Nenoteiksme jeb infinītiivs.

305. §. Latviešu nenoteiksme, domājams, bijusi sens lietvārda datīvs. Daudzos gadījumos vēl tagad saskatāma datīva daba, un nenoteiksmes vietā nereti sastop lietvārdu ar **-šana**,

piem.: *Gaļa mēle pasolīt (=pasolīšanai), īsa roka padot (=padošanai). Egles durvis vieglas virināt (=virināšanai). Ne viss der ēst (=ēšanai), ne viss der runāt (=runāšanai). Gaļas nav ne ko paost (=paošanai).*

Nenoteiksmes lietošana.

306. §. 1. Nenoteiksme sastopama (sevišķi pirmatnē) pavēles un vajadzības nozīmē, pie kam daudzkārt izlaists izteicējs,

piem.: *Ēst, ēst! (=dod ko ēšanai!). Čučēt, gulēt, mazi bērni! Gudram tēva dēliņam noņemt manu vainadziņu. Priecīgam man dzīvot!*

Darītāji šādos teikumos izteikti datīva formā.

Arī formās **bija, būs** ar sekojošu nenoteiksmi ir jūtama pavēles un vajadzības nozīme,

piem.: *Tev nebūs slinkot! Kas grib ēst, tam būs strādāt.*
Tagadnes formu **ir** šādai nenoteiksmei priekšā neliek.

2. Tuvu rada pavēles nozīmei ir nenoteiksmes tēlojamā jeb stāstāmā nozīme. Ar nenoteiksmi stāstītājs dzīvi attēlo savus novērojumus.

Ar nenoteiksmi nekad neiesāk stāstu, tā vienmēr seko kādam stāstāmajam laikam vai apstākļiem,

piem.: *Skrien divas stirnas, dēli tālīt šaut, bet stirnas lūdzas. Gudrie brāļi vīkšas ceļā, bet muļķīti neparko laist. Alziet pie tēva, izleic visu, kā noticis, tēvs gandrīz ne ticēt.*

307. §. Nenoteiksme izsaka:

a) iespējamu darbību,

piem.: *Zirgs tādu vezumu neparko pavilkēt. Brāļa ne redzēt, ne dzirdēt, ne kur manīt. Tur vēl vakarā ne domāt viens pats rādīties;*

b) izteicējā izteiktās darbības nolūku (sevišķi pie virzības verbiem),

piem.: *Iešu atpūsties, pastaigāties, ēst, atgulties.*

Dažās izloksnēs pie virzības verbiem sastopams supīns (sk. 312. §).

308. §. 1. Teikumā nenoteiksme lietojama par papildinātāju pie verbiem ar palīgverba dabu: **driksēt, gribēt, varēt, dzirties, vajadzēt, solīt, pavēlēt, skubināt, mudināt, piespiest, lūgt, pūlēties, censties, sākt, beigt, mācīt, saprast** u. c., pie kam par nenoteiksmē izteiktas darbības darītāju ir:

- a) teikumā priekšmets,
piem.: *Viņš dzīrās mani aizdziedāt. Brālis sacījās braukt ciemā;*
- b) ar datīvu apzīmētā persona,
piem.: *Viņam slinkums piecelties. Tev jābūt uzmanīgam. Man patīk pļaut. Ko bij man tam darīt, priecīgam prātīnam? Vai man savu līksmu prātu gremdēt jūras dibenā?*
- c) akuzatīvā nostatīts nojēgums,
piem.: *Tavs sūtīja dēlu krūmus izpļaut. Atstāj mani, sērdientī, svešu ļaužu dubšu(s) brist.*

2. Teikumā nenoteiksme lietojama par teikuma priekšmetu,
piem.: *Stinkot kauns, strādāt gods.*

3. Teikumā nenoteiksme lietojama par nolūka apstākli,
piem.: *Iedevu slimajam ūdeni padzerties.*

309. §. Nenoteiksme lietojama par nojēguma pastiprinātāju tās pašas saknes verba priekšā,

piem.: *Ja tie manis neredzeja, jel minēt pieminēs. Solīt sola, bet nedeva. Adīt adu raibus cimodus, bet nedošu bāliņam. No dūsmām ne ēst neēda. Aiz smieklīem locīties locījās.*

Tādā pašā nozīmē lietojamas formas ar **-in** un **-tin**, sevišķi vienzilbes verbu priekšā,

piem.: *Lūdzin lūgt; dedzin degt. Uzvalks kā lietin uzliets. Ielīn eju, bet nevaru vien gala saiet. Rātin rāja māmuliņa. Nemtin ņemšu līgaviņu.*

310. §. Nenoteiksme bieži atkarīga no:

- a) lietvārdiem,
piem.: *Laiks rudzus pļaut;*
- b) adjektīviem,
piem.: *Viņš slinks piecelties. Sautī(e) silta sildties, māmiņ(a) jauka parunāt.*

311. §. Pēc verbiem: **kaitēt, liegt, aizmirsties** var sekot nenoteiksme ar **ne-**,

piem.: *Kas kaitēja nedzīvot diža ceļa maliņa!*

Supīns.

312. §. Supīna forma ar **-tu, -tos** sastopama tagad tikai vienā izlokšņu daļā, piemēram, ap Valmieru, Valku, Rūjienu, Alūksni.

Supīns nostājas pēc virzības vārdiem: *iet, nākt, doties, jāt, steigties* u. c.,

piem.: *Nāc ēstu, kultu, maltu! Ej nu gulētu! Iesim mazgātos!*

Rakstu valodā supīna vietā stājusies nenoteiksme, kas tāpat kā supīns biedrojas ar ģenitīvu,

piem.: *Iesim līnu (līnus) plūkt (plūktu)! Puiši gāja zirgu pīt (pītu); meitas gāja sienu grābt (grābtu).*

Ja virzības vārds ir vajadzības izteiksmē un no tā ir atkarīgs supīns vai nenoteiksme, tad darbības papildinātais var būt nōminātīvā, ģenitīvā un akuzātīvā,

piem.: *jāiet siens, siena, sienu grābt (grābtu).*

313. §. Apstāklenis.

Apstākļeni, zīmējoties uz laiku, vietu, kārtu jeb veidu, tuvāk noteic kādu citu jēdzienu, kas izteikts ar dīvdabi, adjektīvu, apstākļeni vai verbu.

Piem.: *labi teikts, gudri runāts; ļoti gudrs, sevišķi labs; ļoti klusu, gaužam tālu; skaļi saukt, godam strādāt.*

Jāizšķir galotņu (piem., *labi, jauki, zemu*) un bezgalotņu (piem., *sen, jau, tagad*) formas.

Dažiem apstākļeniem var būt salīdzināmo pakāpju formas, piem.: *jauki, jaukāk (i), visjaukāk (i).*

Sastopamas arī pamazināmās formas,

piem.: *lēnīgām, lēnītīgām, klusītīgām, pamazītīgām.*

314. §. Apstākļu atvasināšana.

Apstākļenus atvasina no lietvārdiem, adjektīviem, skaitļiem un vietniekvārdiem.

315. §. Apstākļeni no lietvārdiem.

Apstākļena nozīmi iegūvis:

1. nōminātīvs,

piem.: *pulka ļaužu, ciemiņu, viesu;*

apstākļenis *gana* (= *pietiek*; sens lietvārds), piem., *gana strādāts.*

2. datīvs,
piem.: *mūžam, laikam, brīžam*; darbu godam padarīt; *lieti*
(no lieta) *derēt*;
3. akuzatīvs,
piem.: *šogad(u), šobrīd, šonedēļ, šovasar, toreiz, dažreiz, rīt,*
vienreiz;
4. instrumentālis,
piem.: *vecum vecs, zilum zils*; arī: *milzum bagāts, ne mazum*
lepns, brīnum labi, labprāt, laiku (laikus);
5. lokatīvs,
piem.: *augšā, apakšā, laukā, kopā, pretī, vakar, vaļā, ārā*;
6. daudzskaitļa akuzatīvs,
piem.: *tecīņus*;
7. daudzskaitļa instrumentālis,
piem.: *retumis, vietām; brīžiem, laikiem, sānis, aumaļām,*
kājām, vietām.

Apstākļi no adjektīviem.

316. §. No adjektīviem darina apstākļus ar galotni **-i**, **-is**, **-u**, **-ām**.

1. Visparastākā no adjektīviem darināto apstākļu galotne ir **-i**,

piem.: *labs — labi, rets — reti, jauks — jauki, stiprs —*
stipri, krietns — krietni, plāns — plāni, greizs — greizi.

Ar **-i** darina apstākļus arī no pārākās un vispārākās pakāpes,
piem.: *retāki, visretāki*; blakus ir arī īsākas bezgalotņu for-
mas: *retāk, visretāk.*

Bez galotnes (vai parasti bez) lieto apstākļus: *drīz* (arī
drīzi), *līdz* (*retāk līdzī*), *pērn, sen, vēl.*

2. Formas ar galotni **-is** ir senī vīriešu dzimtes daudzskaitļa
instrumentāli,

piem.: *retis, latviskis.*

3. Formas ar galotni **-ām**, domājams, ir senī sieviešu dzimtes
daudzskaitļa instrumentāli,

piem.: *lēnām, klusām, gaļām, šķērsām*, arī pamazināmās
formas: *pamazītīņām, lēntīņām.*

Pamazināmās formās **-ī-** priekš **-t-** uzsver un izrunā gaļi.

4. Apstākļi ar galotni **-u** ir,

piem.: *tālu, tuvu, zemu, sebu.*

Ar **-u** var beigties arī pārākā pakāpe (piem., *tālaku, tuvāku*)
un vispārākā pakāpe (piem., *vistālaku*, arī: *vistālāk*).

Apstākļeņi no vārdiem.

317. §. Apstākļeņus no vārdiem atvasina ar galotni: **-u(s), -šu(s), -(t)in.**

1. Formas ar **-u(s)** pa lielākai daļai apzīmē darbību vai stāvokli, kas raksturo vārda izteikto darbību,
piem.: *slepu(s) noskatīties, stāvu(s) braukt.*

2. Formas ar **-šu(s)**, pirmkārt, pastiprina tās pašas saknes vārdu,
piem.: *lūgšus lūgt, brišus brist, braukšus braukt, rīšus rīt, lēkšus lēkt, nešus nest.*

Otrkārt, apstākļeņi ar **-šu(s)** raksturo vārda izteikto darbību vai stāvokli,
piem.: *Nevis braukšus, bet peldus tika upei pāri.*

Formas ar **-šus** tagad parastākas par formām ar **-šu** un dažos gadījumos ir vienīgi sastopamas.

3. Formas ar **-(t)in** pa lielākai daļai pastiprina tās pašas saknes vārdu,
piem.: *raudin raud, rātin rāj, drebin dreb, tecin tek.*

No pirmatnīgiem vārdiem apstākļeņus ar **-in** darina no pagātnes celma. Ļoti bieži no vienas saknes ir blakus formas ar **-in** un **-tin**,

piem.: *mircin un mirktin, pircin un pirktin, sviedin un sviestin.*

318. §. Apstākļeņi no **skaitļeņiem**,
piem.: *vienatā, divatā, trijatā, pirms.*

319. §. Apstākļeņi no **vietniekvārdiem**,
piem.: *tā, tad, citur.*

320. §. Arī prepozīciju savienojumi ar locījumiem var iegūt apstākļeņu nozīmi,
piem.: *arvien, pavisam, pareizi, patiesi, kāpēc.*

321. §. Nav ieteicams apstākļeņus darināt no divdabjiem, sevišķi ar atkarīgu papildinātāju,

piem.: *Viņš skatījās uz zēnu iznīcinoši, labāk: skatītiem iznīcinādams, uzlūkoja zēnu. Runā maz, bet pārlicinoši, labāk: pārlicini. Lūdzot lūkojās manī, labāk: lūgdamies. Cīņa beidzās neizšķirti, labāk: neizšķirta. Tas ir neizbēgami, nepieciešami, nevēlami, labāk: neizbēgams, nepieciešams, nevēlams.*

Apstākļu iedalījums.

322. §. Izšķir vietas, laika un kārtas apstākļus.

1. Vietas apstākļi:

Še, te, tur, kur, kurp, turp, turpu, šurp, šurpu, atpakaļ, mājup, lejup, visur, ārā, iekšā, augšup, apkārt, projām, pakaļ, augšā, apakšā, priekšā, šur tur, nekur, citur, vietvietām, tuvu, tālu.

2. Laika apstākļi:

Sen, senāk, tagad, tad, kad, šad tad, nekad, atkal, jau, vēl, rīt, pērt, šodien, pērn, vakar, aizvakar, mūžam, agri, vēl, brīžam, tālīn, šoreiz, citreiz, šobrīd, pašlaik, turpmāk, vasaru, ziemu, pirms u. c.

3. Kārtas jeb veida apstākļi:

Tā, kā, nekā, citādi, visādi, visai, ļoti, it, itin, aplam, lēnām, klusiņām, klusām, gauži, gaužam, kājām, braukšus, jāšus, divatā, simtkārt, otrtik, latviski, vāciski, krieviski, bieži, gluži, reti, stāvus, sēdus, gulus, rāpus, rāpu, dietin, degtin, nāktin, veikli, čakli, diezgan, tīri, ātri u. c.

Prepozīcijas jeb prievārdi.

323. §.

Prepozīcijas, pievienodamās locījumiem, tuvāk noteic kāda priekšmeta vai darbības attieksmi pret citu priekšmetu vai darbību, zīmējoties uz vietu, laiku, cēloni, nolūku.

Piem.: *Ar vilciņu Rīgā braucu. No miega maizi necep. Grāmata ir uz galda. Skatījos pa logu.*

324. §. Prepozīcijas ir nelokāma vārdu forma, un tās sastopamas kā patstāvīgi vārdiņi vai salikumā ar lietvārdiem, adjektīviem un verbiem.

Salikumos ar verbiem sastopam tikai: *aiz, ap, at-, iz, ie-, no, pa, pār, pie, sa-, uz.*

Prepozīcijas: *at-, ie-, sa-* tagad sastopamas tikai salikumos.

Piezīmes par kopējām locījumu formām aiz prepozīcijām.

325. §. (Rekācijas īpatnības).

1. Sieviešu un vīriešu dzimtes vārdi, ja tie tuvāk apzīmēti ar *abi* vai skaitļiem 2 līdz 9, var pēc visām prepozīcijām pieņemt galotni *-i*,

piem.: *Ar abi kāji. Pēc divi dieni. Pa deviņi vasariņi. Ik pa pieci soļi.*

2. Vietniekvārdu datīvi: **kam** un **tam** sastopami gandrīz pie visām prepozīcijām (piem.: *pēc, bez, dēļ, no, pie kam, tam*), arī saliktnos ar prepozīcijām: *kamdēļ, tamdēļ, kamlabad, tamlabad.*

Formām **tam, kam** aiz ģenitīva prepozīcijas ir nekatras dzimtes nozīme,

piem.: *bez tam = tad vēl, bet: bez tā = bez viņa; pēc tam = tad, pēcāk, vēlāk, bet: pēc tā = pēc viņa.*

Šie savienojumi nekatras dzimtes nozīmē sevišķi pazīstami Kurzēmē.

3. Personu vietniekvārdu instrumentāli: **manim, tevīm, sevīm** var nostāties aiz visām prepozīcijām, piem.: *ar, ap, gar, pret manim, tevīm, sevīm* (arī: *mani, tevi, sevi*); *at, apakš, bez, no, pie, pēc, priekš manim, tevīm, sevīm* (arī: *manis, tevis, sevis*).

4. Vienskaitlī prepozīcijas biedrojas ar ģenitīvu un akuzatīvu (**pa, līdz** arī ar datīvu).

Daudzskaitlī visas prepozīcijas tagadējā rakstu valodā biedrojas ar datīvu resp. instrumentāli, atskaitot: **dēļ** un **labad**, kas nostājas aiz daudzskaitļa ģenitīva (piem.: *jūsu, mūsu dēļ, labad*; arī: *bez zābaku, bez vecāku*).

Prepozīcija **bez** ar daudzskaitļa ģenitīvu parasta vidus un augšzemnieku dialektā.

5. Prepozīciju vairums parasti nostājas priekš lietvārda; bet **dēļ, labad** un arī (īemesla nozīmē) **pēc** — aiz piederīgā locījuma.

Prepozīciju lietošana.

326. §. Nekad blakus nav lietojamas divas prepozīcijas, piemēram, nevar teikt: *par pret viņu celto sūdzību*; jāsaka: *par sūdzību, kas celta pret viņu.*

Prepozīcijas ar ģenitīvu.

327. §. Ģenitīvu prasa prepozīcijas:

aiz	iekš	pie	ar pus saliktās:	otrpus
apakš	iz	pēc	augšpus	šai pus
zem	kopš	pirms	ārpus	viņpus
bez	lab, labad	priekš	apakšpus	virspus
dēļ	no	virs	iekšpus	lejpus

328. §. Aiz lietojams:

1. vietas nozīmē,
piem.: *Aiz upītes es izaugu. Aiz kalniņa dāmi kūp;*
arī pie verbiem: *turēt, ņemt, grābt, vilkt* u. c. līdzīgiem,
piem.: *Paņemt aiz rokas. Plūkt aiz matiem. Aiz kājām vilkt. Saņemt zirgu aiz galvas;*
2. iemesla nozīmē,
piem.: *aiz kauna, aiz prieka, aiz dusmām. Mēli aiz dusmām vai nokost. Visi tautu tīrumiņi aiz dziesmām locījās. Nevaru vairs glābties aiz ļaužu valodām. Saimniece ne aiz ša, ne aiz tā kļuvusi ļoti nopietna;*
3. pārākuma nozīmē (sevišķi tautas dzejā),
piem.: *Šogad laba vasariņa aiz visām vasarām. Balta zied griķu druva aiz visām druviņām. Šķiņas man, veicas man aiz visām māsiņām;*
4. aizstāšanas nozīmē,
piem.: *Aiz māmiņas maltu gāju, ne aiz brāļa līgaviņas. Es būt(u) pati kaņā gāj(u)si aiz jaunā bāleliņa;*
5. dēļ nozīmē,
piem.: *Aiz manim jūs, puistīsi, augsti acu nenesiet! Aiz brāļiem gan dzīvotu, aiz māršām (=brāļa sievām) nevarēju.*

329. §. Apakš, zem lietojams vietas nozīmē,

piem.: *Zēns paltā zem ūdens. Paliec zābakus zem (arī: apakš) galda! Paltāis apakš (arī: zem) gultas. Es pamuku drebedama apakš kupla ozoliņa. Kas tik sēri gavilēja apakš saules vakarā? Guļ zem zaļas velēniņas. Dzīvojam zem viena jumta.*

Ir nepareizi pēc vācu *unter*, krievu *под* parauga latviešu valodā lietot *zem* prepozīcijas ar vietā: *Grāmata iznākusi zem virsraksta* (pareizi: *ar virsrakstu*). *Sacerējis romānu zem nosaukuma* (ar nosaukumu). *Zem tā jāsaprot* (ar to jāsaprot) *kas cits*. *Viņš uzskata to zem sava goda*, jāsaka: *uzskata to sev par negodu*. *Zem tādiem noteikumiem*, jāsaka: *ar tādiem noteikumiem*. *Iedod naudu zem paraksta* (pret parakstu).

330. §. Bez izteic trūkumu:

piem.: *bez prieka; bez rūpēm, bez raizēm. Bez krietna cīņiņa nav laime gaidāma.*

Savienojums *bez kā* saikļa nozīmē ir ģermānisms, piem.: *Viņš aizgāja, bez kā to būtu pateicis*; jāsaka: *viņš aizgāja, nekā par to nepateicis*; tāpat: *Atnāca Ziemsvētki, bez kā sniegs būtu uzkrītis*, prepozīcijas *bez kā* vietā lietojams saiklis un vai *bet*: *Atnāca Ziemsvētki, un (bet) sniegs vēl nebija uzkrītis*.

331. §. Dēļ izteic iemeslu, cēloni, nolūku un ir palaikam aiz attiecīgā locījuma,

piem.: *To es daru joka dēļ. Kauna dēļ neteikusi. Bij man viena rieksta dēļ tādu lielu lazdu liekt.*

Nepareizi lietots **dēļ** šādos teicienos: *Lūgums dēļ uzņemšanas augstskolā*; jāsaka: *lūgums uzņemt augstskolā. Izspriestas lietas dēļ izlikšanas* (pareizi: *par izlikšanu*) *no dzīvokļa.*

332. §. Iekš lietojams reti, tas sastopams parasti pie lietvārdiem, ko nevar locīt,

piem.: *Iekš auto, kino, Bordò*; labāk: *automobilī, kinematografa, Bordò pilsētā.*

Ja nelokāmai formai pievienots apzīmētājs lokatīvā, tad prepozīcija *iekš* ir lieka, piem.: *biju Bordò pilsētā* (ne: *iekš...*).

Latviešu valodā prepozīciju *iekš* aizstāj *lokātīvs*, piem.: *iekš istabas = istabā. Zēns iekš tēva atsities = zēns tēvā atsities.*

333. §. Iz lietojams tikai vietas nozīmē, tas apzīmē virzīšanos no iekšienes uz āru un sastopams tikai vēl dažās izlokšnēs Vidzemes vidienā,

piem.: *Smelt ūdeni iz akas. Paņemt naudu iz kabatas.*

Rakstu valodā *iz* vietā lietojams **no**,

piem.: *Iz* (pareizi: *no*) *prātiņa neizgāja māmuliņas mīļi vārdi.*

Kalt iz (pareizi: *no*) *ledus zobentiņu. Ziņas iz* (pareizi: *no*) *ārzemēm.*

334. §. Labad, lab nozīmē apmēram to pašu ko **dēļ**, un to vietā mēdz lietot prepozīciju **dēļ**. Parasti sastopams salikteņos, piem., *kālabad*.

Piemēri: *Tēvis lab (dēļ) es teceju kaut basām kājiņām. Kūlēji drošības labad aiztaistjuši visas durvis ciet. Kālabad šovasar koši rozēs neziedēja?*

335. §. No lieto:

1. vietas nozīmē, apzīmējot virzienu no augšas uz leju un kustības izejas vietu,

piem.: *no koka, no jumta krist; no zirga nokāpt; no kalna nobraukt. List no koka, nāk no gaisa, viss ganiņa murgurā. Izlaist no acīm; iznākt no istabas;*

2. laika nozīmē, apzīmējot darbības sākumu,

piem.: *Strādājām no agra rīta līdz vēlam vakaram. No bērnu dienām pieradināt pie darba. No laika gala* (šai pašā nozīmē saka arī: *no bātu dienu*);

3. No lieto:

- a) iemesla nozīmē,
piem.: *No prieka nezināja ko darīt. No laimes staroja;*
- b) blakus verbiem: *prastt, lūgt, gaidīt, dzirdēt, dabūt, ņemt, sargāt, kaunēties, bēgt,*
piem.: *No ienaidnieka bties, glābties, sargaties, slēpties. Ko no manis kaunies? No vilka bēg, uz lāci krīt;*
- c) apzīmējot vielu, no kuņas ko pagatavo,
piem.: *No miltiem cepts. No meldriem pīts;*
- d) apzīmējot pazīmi, pēc kuņas ko pazīstam,
piem.: *No acīm vien pazīnu, kas bij barga mātes meita. No lizda var redzēt, kāds putniņš iekšā.*

4. No aizstāj daļā mo ģenitīvu,

piem.: *Liela daļa no klausītājiem (labāk: klausītāju). No visiem bērniem pastartis viņiem vismīļākais.*

a) Nepareizi ir lietot prepozīciju **no** atkarā no ciešamās kārtas divdabja, piem., *no pūļa samīts*; jāsaka ar ģenitīvu bez prepozīcijas: *pūļa samīts*; tāpat: *skolnieku iecienīts, iemīļots* (nevis: *no skolniekiem...*).

b) **No** nav lietojams arī blakus atgriezeniskām formām darītāja vārda priekšā, piem.: *Nelaujies no viņa piemānīties!* jāsaka: *Nelaujies viņam piemānīties.*

c) Peļams ģermānisms ir teiciens *no svāra*. Latviski to izsaka ar adjektīvu, piem.: *Katrs teikums te svarīgs, nozīmīgs* (nevis: *...no svāra*). Aplams ir arī savienojums: *Dzīvoklis no 4 istabām*, tā vietā jāsaka: *četrīstābu dzīvoklis.*

d) Lokatīva vietā nepareizi lietots **no** tādā teikumā: *Skolās mācības sāksies no 10. septembra*, pareizi: *Skolās mācības sāksies 10. septembrī.*

336. §. Pie lietojams vietas nozīmē un apzīmē klāt,

piem.: *Iet pie loga, pie drauga. Pie abeles piestajos. Pie kaimiņa rauga teku, pie kaimiņa uguntiņas.*

Pie, kā jau aizrādīts, lietojams tikai vietas nozīmē; citādā nozīmē lietots **pie** ir skaužams ģermānisms, piem., *pie laika*, latviski jāsaka: *laikus, laikā*; *pie izdevības — izdevīgā brīdī*; *pie labas gribas — ar labu gribu*; *pie tādas algas — ar tādu algu*; *pie pilnas zāles — pilnā zālē*; *pie pilna biedru skaita — ar pilnu biedru skaitu*; *pie šā vārda izrunas jāpiebilst — par šā vārda...*; *pie tagadējiem apstākļiem — tagadējos apstākļos*; *pie šā nelaimes gadījuma vainojams — šai nelaimes gadījumā...*; *vingrošana pie mūzikas — vingrošana ar mūziku.*

337. §. Pēc lieto:

1. vietas nozīmē,
piem.: *Ejiet cits pēc cita!*
2. laika nozīmē,
piem.: *Pēc brīža atkal viņš bija klāt. Pēc lietus sēnes aug. Pēc darba atpūta salda;*
3. piemērības, līdzības nozīmē,
piem.: *Viena kāja pēc zirga, otra pēc gov. Nav pēc prāta. Bērni pēc tēva. Rīkoties pēc likuma panta* (nevis: *...uz likuma...*);

4. iemesla nozīmē, parasti nostājoties aiz atkarīgā locījuma,
piem.: *Viņš norūpējies manis pēc;*

5. blakus verbiem, kas izsaka nolūku, tiekšanos, ilgošanos,
piem.: *Atnācu pēc ūdens, pēc malkas. Pēc lietus, pēc saules
lūgties. Pēc māsas raudāt.*

Dažās izloksnēs šās prepozīcijas vietā lieto ģenitīvu, kas ir
vecāka mūsu valodas īpatnība.

Sastopami arī šādi teicieni: *Dārguma pēc to var pirkt* (aplām
mēdz teikt: *kas attiecas uz dārgumu, tad to var pirkt*).

338. §. Pirms lietojams laika nozīmē.

Pie noliegta verba *pirms* izsaka to pašu ko teiciens
agrāk par,

piem.: *Pirms (=agrāk par) Jāņiem jau nu nebraukšu.*

Kur verbs nav noliegts, tur **pirms** lietojams bez nozīmes
starpības ar **priekš**,

piem.: *agri pirms (priekš) saules.*

339. §. Priekš lietojams:

1. laika nozīmē,

piem.: *priekš mēneša, priekš gada, priekš svētku (arī: svēt-
kiem). No rtiņa priekš gaismiņas, segļoj(u) savu
kumeliņu;*

2. vietas nozīmē, attiecoties uz zināmu personu, priekšmetu
vai vietu,

piem.: *Priekš tiesas iet (=tiesas priekšā iet). Priekš tās
tautu māmuliņas (=māmuliņas priekšā) noņemos cepurīti.
Aizstājos priekš durīm (=duru priekšā).*

Priekš nav lietojams krievu valodas для un vācu valodas für vietā, kur
var izteikties ar datīvu, piem.: *Tas domāts viņam* (nevis: *priekš viņa*) vai
arī: *Mirt par tēviņu* (nevis: *priekš tēviņas*).

340. §. **Virs** lietojams tikai vietas nozīmē, apzīmējot ap-
mēram to pašu ko **augšpus**,

piem.: *virs jumta, virs galvas.*

341. §. Prepozīcijas, kas saliktas ar **-pus**, lietojamas palaikam
vietas nozīmē,

piem.: *Šaipus upes meitas dzied, viņpus upes atskanēja.
Augšpus Daugavas krācēm.*

342. §. Prepozīcijas ar akuzatīvu (instrumentāli).

Ar akuzatīvu resp. instrumentāli biedrojas:

ap	par	caur
ar	pār	starp
gar	pret	

Nav iespējams visos gadījumos droši nosacīt, kurām prepozīcijām seko akuzatīvs, kurām instrumentālis, tikai par prepozīciju **ar** var droši teikt, ka tā ir sena instrumentāla prepozīcija.

343. §. 1. Ap vietas nozīmē līdzinās **apkārt**,

piem.: *Zeme griežas ap sauli. Senāk ap pilsētām bija mūri. Tā runā ap Jelgavu, ap Rīgu (Rīgas, Jelgavas apkārtnē).*

2. Ap apzīmē kādu nojēgumu aptuveni,

piem.: *ap Jāņiem, ap pusdienas laiku, ap pulksten pieciem, ap septiņi gadi vecs, ap 2 kilogrami smags.*

3. Tautas dziesmās ap lietots pie verbiem: **domāt, runāt, spriest** u. c.; rakstu valodā šai gadījumā lieto **par**.

Piemēri. *Puisim mēle nodilusī, ap (par) meitām runājot. Ap sevīm vien dziedāju, ap saviem bāliņiem.*

344. §. Ar ir instrumentāla prepozīcija, kas atbalsta pārikušo instrumentāli.

1. Ar lieto pavadona instrumentālim par atbalstu,

piem.: *Tēvs ar dzēli gāja uz pilsēti;*

tāpat arī īpašības instrumentālim,

piem.: *Puisis ar melnu muti (arī: melnu muti) atnācis uz baznīcu.*

2. Ar lieto cēloņa izteikšanai,

piem.: *Tā ar savu lepnumiņu sēdes ilgi vainagā.*

3. Ar lieto par atbalstu līdzekļa instrumentālim, pie kam vienskaitļa instrumentālim blakus lietojama prepozīcija **ar**; daudzskaitlī to var atnest,

piem.: *Ar muti Rīgā, ar darbiem aizkrāsne. Ar acīm skatīties, ar ausīm klausīties, arī: acīm skatīties, ausīm klausīties. Tu ar savu leņumiņu norāj manu bargumiņu.*

Vienmēr: *kajam iet* nevis: *ar kajām iet.*

4. Ar lieto attieksmes instrumentālim par balstu,

piem.: *Klībs ar vienu kāju. Slims ar plaušām. Saslīmis ar diloni.*

5. Ar lieto savstarpējas darbības apzīmēšanai, un tas sastopams pie vārdiem, kas izsaka dažādas attieksmes dažu personu starpā,

piem.: *Sabārties, saķildoties ar brāli, ar māsu. Meita dalījās savās bēdās ar māti.*

Ar biedrojas ar instrumentāli, un tāpēc nepareizi ir teikt: *ar Irmas, ar Annas, jāsaka: ar Irmu, ar Annu gājām kopā.*

345. §. **Gar** lietojams:

1. vietas nozīmē,

piem.: *Gar žogmali aug nātres. Bērni baidījās iet gar riju. Kas tur gar durim grabinās? Siens aizbiris gar kaklu;*

2. prepozīciju **ap, par** nozīmē,

piem.: *Gar tīkliem strādāt. Ko gar mani mēles trināt!*

346. §. **Par** un **pār** pa daļai ir ar vienādu nozīmi. Ir izloksnes, kur **pār** (ar gaŗo ā) nemaz nav pazīstams.

Pār lietojams vietas nozīmē,

piem.: *Pār upi brīst. Pār galvu laist. Pār laipiņu laipot. Es varēju naudas tiltu pār Daugavu pārtaisīt.*

Blakus **pār** šai nozīmē sastopams arī **par**. **Par** savienojumos ar locījumu apzīmē:

1. pārkumu,

piem.: *Augsti dzied cīrutītis par visiem putniņiem. Balta zied abelīte par visiem kociņiem. Akmens smagāks par koku;*

2. pārmēru,

piem.: *Zābaki par lieliem, drēbes par platām;*

3. runāšanas, stāstīšanas priekšmetu,

piem.: *Runāt par laiku; stāstīt par cilvēkiem; spriest par grāmatām;*

4. pārstāšanu, slāšanos cita vietā,

piem.: *Par brīvību karot, par tēviju mirt. Par draugu aizrunāt. Par māti strādāt. Lūdzu savu bāleliņu, lai par mani gaviļ.*

5. **Par** sastopams blakus verbiem: *dot, solīt, maksāt, prasīt, pateikties* u. c., runājot par vērtību un cenu,

piem.: *Izdevīs naudu par niekiem. Samaksāt par grāmatu. Pateikties par palīdzēšanu. Strazdiņš ņēma dzeņa meitu par raibo kažociņu.*

6. **Par** savienojumos ar locījumu var ieņemt arī izlēicēja vietu,

piem.: *Bāt par paltgu. Viņš ir novadā par mežsargu.*

7. Par lietojams laika nozīmē,
piem.: *Jānt(i)s nāca par gadiņu. Par trīs gadi vienu zeķi
kā līgot, nolīgoja.*

Nepareizi lietot teicienu: *Par nožēlošanu*; latviski tā vietā saka: *diemžēl.*

347. §. Pret lieto:

1. vietas nozīmē,
piem.: *pret rītiem, pret vakariem, pret ziemeļiem, pret dien-
vidiem, pret kalnu, pret straumi;*
2. laika nozīmē,
piem.: *pret vakaru, pret pusnakti, pret gaismu;*
3. salīdzināmā nozīmē,
piem.: *Tavs zirgs pret manu tīrais nieks. Zeme pret sauli
ir maza;*
4. runājot par kādu maiņu,
piem.: *lemaintju auzas pret kviešiem. Es neņemtu pieci
brāļi pret to vienu tautu dzēlu;*
5. runājot par draudzīgu vai naidīgu attieksmi,
piem.: *Viņš laipns pret katru. Kaļš pret ienaidniekiem. Pret
likumu.*

348. §. Starp lietojams vietas nozīmē,

piem.: *Sēdēt starp divi krēsliem. Es pazinu bārenti starp
visām meitiņām. Starp rītu un vakaru. Starp zemi un
debesi.*

349. §. Caur lietojams:

1. vietas nozīmē, pie kam darbībai bieži jāpārvar kādi
šķēršļi,
piem.: *Caur drūzmu spraukties. Pienu caur kastuvi laist.
Caur sidraba birzi gāju, caur sidraba upi bridu.*
Ja darbībai nav jāpārvar nekādi šķēršļi, tad lieto **pa**,
piem.: *Izlekt pa logu. Iet pa mežu (= staigāt pa mežu);*
2. darbības sekmētāja, līdzētāja nozīmē, bet tikai tad, ja
darbības sekmētājs ir kāda dzīva būte,
piem.: *Tikai caur tevi es tādā nelaimē iekļuvu. Tikai caur
viņu es izglābos. Caur tevi mans mūžs bij daišs dzie-
dājums.*

Citādi **caur** vietā lieto **ar** vai **dēļ**,

piem.: *Ar (nevis: caur) savu darbību visus aizbiedz. Ne-
prašanas dēļ (nevis: caur neprašānu) samaitāja audeklu.*

Prepozīcijas ar datīvu.

- 350. §. Līdz biedrojas palaikam ar datīvu un apzīmē:**
1. virziena vietas beigās,

piem.: *Aizbraukt līdz Rīgai. Līdz puslielēm brīdā pa dubļiem. Nobrīdies līdz kaklam;*

2. laika nozīmē,

piem.: *Līdz šim laikam, arī: līdz šo laiku. Strādāt no saules līdz saulei. Līdz šo baltu dienu.*

Prepozīcija ar datīvu un akuzatīvu.

351. §. Ar datīvu un akuzatīvu biedrojas prepozīcija *pa*.

Pa lietojams:

1. vietas nozīmē (ar akuzatīvu),

piem.: *Braukt pa ledu, pa jūru, pa upi, pa tiltu. Seši mazi bundzinieki iet pa ceļu bungodami;*

2. apzīmējot kādu laika jēdzienu (ar akuzatīvu),

piem.: *Pa vasaru, pa ziemu, pa to laiku. Vienu dienu pa gadu jā māsīņu apraudzīt.*

Pa sastopams arī šādos piemēros: *Iet soli pa solim. Te pa kādam gabalam satiek lāci. Vārds pa vārdam — ienāids mājā.*

Nelatviski ir sacīt *maz pamazām* pēc krievu *мало по малу* parauga; latviski saka: *pamazām*;

3. piemērības nozīmē (ar datīvu),

piem.: *Dzīvojam pa vecam, pa godam, pa draugam. Pa prātam šī vietīņa, pa prātam arājiņš. Tas nav viņam pa zobam, pa dabai. Adi cimdus, tautu meita, pa manai rociņai! Tas mācēja laivu irt pretim vāju, pa vājam. Pa labai, kreisai rokai (arī: pa labi, kreisi roki), arī ar akuzatīvu: pa labo, pa kreiso roku;*

4. daļāmā nozīmē (ar datīvu),

piem.: *Atnāca no katrām mājām pa vienam puisim. Vilks katru dienu noņem ganam pa aītai. Bija pa vienai jād dzied. Vienam pa saujai, otram pa saujai, pašam nekā.*

Prepozīcija ar ģenitīvu un akuzatīvu.

352. §. I. Uz biedrojas ar:

1. ģenitīvu, atbildot uz jautājumu *kur?*

piem.: *uz galda, uz galvas. Uz kalna jāņugunis spīgo;*

2. akuzatīvu:

a) atbildot uz jautājumu *uz kuriem?*

piem.: *Uz Rīgu braukt. Uz skolu iet.*

b) laika nozīmē,

piem.: *Iznomājis zemi uz vienu gadu. Atpūtā uz trim nedēļām.*

II. Uz biedrojas gan ar ģenitīvu, gan ar akuzatīvu:

1. pēc verbiem: *svēst, kāpt, lēkt, līkt, mest, krist* un citiem līdzīgas nozīmes verbiem ieteicamāks ģenitīvs,

piem.: *Kāpt uz jumta* (arī: *uz jumtu*). *Gailis uzlēca uz sētas;*

2. pēc verbiem ar nozīmi: *skatīties, klausīties, sacīt*, vai arī runājot par kādu tieksmi, ieteicamāks akuzatīvs,

piem.: *Rājās uz brāli* (arī: *brāļa*). *Cits uz citu* (arī: *uz cita*) *klausījās. Kars uz medu. Tas uz labu laimi.*

Dažkārt uz lieto nepareizi vācu *auf* vai krievu *на* vietā, piem., *reizināt, dalīt uz* (pareizi: *ar*) *pieci; vārds beidzas uz* (pareizi *ar*); *runāt uz* (*par*) *šo tematu. Uz* (pareizi: *ar*) *tādiem noteikumiem. Dokumenti uz* (pareizi: *ar*) *viņa vārdu. Dzīvojuši uz* (pareizi: *ar*) *viltotiem dokumentiem. Dzīvo uz Lāčplēša ielas* (pareizi: *Lāčplēša ielā*). *Izdarīja to uz vislabāko* (pareizi: *ļoti labi, visai labi*). *Uz visstingrāko aizliegts*; to pašu izsaka: *stingri aizliegts. Uz pavēli — pēc pavēles. Uz viņa lūgumu — pēc viņa lūguma* vai: *Es to darīju, viņa lūgts.*

Saikļi jeb konjunkcijas.

353. §.

Saikļi ir nelokāma vārdu šķira, kas saista 1) teikumus, 2) teikuma locekļus un 3) ievada teikumus vai izceļ atsevišķus vārdus.

Piemēri: 1. *Līst lietī, vēji pūš, un vakars vēls.*
2. *Brālis un māsa aizgājuši.*
3. *Bet ko lai dara?*

Saikļu iedalījums.

354. §. Izšķir 12 saikļu grupas: vienojamos, pretstata, šķiramos, vēlējuma, pieļāvuma, nosacījuma, pakārtojuma, laika, paskaidrojamos, nodibināmos jeb cēloņa, jautājamos un seku saikļus.

1. Vienojamie saikļi: *un, ir, arī, gan — gan, ne — ne, ne vien — bet arī, tiklab — kā arī.*

Piemēri: *Ābeles ir lielas un vecas, un to zari ir augšā savijušies kopā. Ir cilvēku, ir lopu balsis bija apkļusušas. Es strādāju un pūlos. Ne vien tu, bet arī es iešu. Tiklab mēs, kā arī viņi ir maldājušies.*

2. Pretstata saikļi: **bet, tomēr, nevis — bet.**
Piemēri: *Darbam sāras saknes, bet saldi augļi. Četras kājas — tomēr no vietas netiek. Zēni aplusa nevis aiz cietības vai bailēm, bet aiz ziņkārības.*
3. Šķīšamie saikļi: **vai, nedz-nedz.**
Piemēri: *Nodot rakstus priekšniekam vai viņa vietniekam. Diendusu ļaudis gulēja vai nu klētī, vai dārzā. Rotaļai nav nedz mērķa, nedz nolūka.*
4. Vēlējuma saikļi: **kaut, lai.**
Piemēri: *Kaut man būtu tā naudiņa, kas guļ jūras dibenā! Lai tu sirmu mūžu nodzīvotu!*
5. Pieļāvuma saikļi: **lai, lai gan, jebšu, kaut, kaut gan, kaut arī.**
Piemēri: *Lai gan biju piekususi, mājās gāju dziedādama. Jebšu man arī būs jāmirst, tomēr savu tēvu zemi aizstāvēšu. Kaut stikstulim visa pasaule piederētu, tomēr ir tad tam nepietiktu. Kaut gan ir vēls, tomēr vēl pastādāsim.*
6. Nosacījuma saikļi: **ja, kad.**
Piemēri: *Ja vista nekladzinātu, tad nezinātu, ka tā olu dzjusi. Kā pazītu vasariņu, kad ziediņi neziedētu?*
7. Pakārtojuma saiklis: **ka,**
piem. *Liekas, ka lts.*
8. Laika saikļi: **kad, kamēr, līdz, līdzko, tiklīdz kā, kopš, iekāms.**
Piemēri: *Diena sākas, kad saule lec. Kamēr māte viesus vada, tikmēr bērni gaļu cep. Līdzko par dzēli ierunājās, tā māte sāka raudāt. Kur tas laiks, kopš neesam redzējušies!*
9. Paskaidrojamais saiklis: **jeb.**
Piemēri: *Gramatika jeb valodas mācība. Saimnieks jeb namatēvs.*
10. Nodibināmie jeb cēloņa saikļi: **tā kā, tāpēc ka, tādēļ ka, jo, ka.**
Piemēri: *Tā kā es esmu saslimis, tad darbā nevaru ierasties. Zēns neieradās skolā, tāpēc ka bija saslimis. Kalps pārgājis mājās itin priecīgs, ka velnu tā izjokojis. Vērsis tādēļ nav dārgāks, ka tas raibs.*

11. Jautājamais saiklis: **vai**.

Piemēri: *Vai tu viņu pazīsti? Vai saimnieks mājās?*

12. Seku saikļi: **ka, tā ka**.

Piemēri: *Grozis tik smags, ka nevar panest. Nakti stipri sala, tā ka sasala visa zeme.*

Izsauksmes vārdi jeb interjekcijas.

355. §.

Izsauksmes vārdi 1) izteic jūtas (sāpes, žēlabas, brīnumu, pārsteigumu), 2) vērš uz kaut ko uzmanību un 3) apzīmē dabā dzirdamas skaņas.

1. Izsauksmes vārdi, kas izsaka sajūtas, ir: **ai, vai, ā, au** u. c.,

piem.: *Ai, kā sāp! Vai, cik vēls! Ā! tu jau klāt. Oja, cik lepns!*

2. Uzmanību uz kaut ko vērš ar šādiem izsauksmes vārdiem: **re, rau, klau** u. c.,

piem.: *Klau, pērkons cik vareni strādā! Rau, te jau viņi ir! Skatait, ļaudis, re, kur cēls, re, kur dižens iet mans dēls!*

3. Skaņu atdarināšanai lieto, piem., šādus izsauksmes vārdus: **briķš, brākš, pliukš, plaukš, kliukt, klaukt** u. c.

Piemēri: *Žviķš, žvāks! velns turp; briķš, brākš! velns šurp. Kukū, kukū dzeguzīte! Kaķis mala murra, murra.*

356. §. Izsauksmes vārdi atdalāmi ar kommatu,

piem.: *Ai, kā sāp!*

No vokālīva izsauksmes vārdi nav atdalāmi ar kommatu,

piem.: *Ai jaunība, ai saules dienas, vai tikai retzi spīdat jūs! Ak palaidņi, tādi!*

Ja izsauksmes vārdu izrunā ar sevišķu uzsvaru, tad pēc tā liek izsaucamo zīmi,

piem.: *Oja! vai nu virsā brauksi?*

Locījumu mācība.

357. §. Nōminātīvs.

Nōminātīvs teikumā var būt par:

1. **gramatisko teikuma priekšmetu,**

piem.: *Suns sarga māju. Arājs aŗ. Ciema kukulis gards. Jaunie aizbraukuši. Viens atnācis.*

Teikuma priekšmetu dažkārt saista ar izteicēju palīgverbs **būt**, ko sauc par saitiņu, un arī verbi, kam piemīt palīgverba daba: **tapt, tikt, kļūt, mesties, nākt,**

piem.: *Rudzi metas dzeltāni. Viņš kļūst slavens. Govis nāk slaucamas;*

2. **izteicēju,**

piem.: *Suns ir mājas sargs. Šis kalns ir liels. Mans dēls būs labs arājs.*

Arī pēc verbiem: **likties, rādīties, šķīsties, lielīties, vēlēties, domāt** izteicējs nostājas nōminātīvā,

piem.: *Viņš liekas atbraucis. Runātājs teicas esam bagāts. Puisis sakās darbu padarījis;*

3. **papildinātāju** (pie vajadzības izteiksmes),

piem.: *Jāgrābj siens. Jāskalda malķa.*

Ģenitīvs.

358. §. Ģenitīvs atkarā no verbiem.

1. Ar ģenitīvu biedrojas šādi verbi:

a) **trūkt, vajadzēt,**

piem.: *Trūkst naudas, pacietības, izglītības. Trūkst man gudra padomiņa. Kumeļam vajag tīru auzu. Rātnam bērnam nevajag rājienu;*

b) **iežēloties, kaunēties,**

piem.: *Ārsts iežēlojas slimnieka. Viņš kaunējās sava nedarba;*

c) **bijāties, brīnīties, vairīties**, (lietojami arī ar prepozīciju **no**),
piem.: *Bērziņam plāna lapa; drīz salniņās bijājās.*
Acis darba bijājas. Čaklas rokas darba nebīstas.
Un, iekāms diena dziest, ir jāizrauga, vai tēva vairīties man būs, vai drauga.

Ar prepozīciju **no**: *Bīstas kā no uguns. Ne no kā nebīstos;*

d) **brēkt, kliegt, iekāroties**, virzības verbi **iet, nākt, braukt** (arī ar prepozīciju **pēc**),

piem.: *Jēri brēca smalka siena. Bērns brēca mātes* (parastāki: *pēc mātes*). *Kāds viņā malā klieudz plosta. Lapsai iekārojās zosu cepeša. Rauga iet* (parasti: *pēc rauga iet*). *Nedomā, tautu meita, ka es tevis vienās nācu! Nu es braukšu uz Jelvavu dziesmiņai ielāpiņa.*

2. Atkarā no verbiem, kas salikti ar **at-, iz-, pār-, pie-, sa-**, bieži sastopams ģenitīvs, izteikdams, ka darbība aptvērusi priekšmetu pārpilnā mērā vai darītājs to atkārtojis līdz apnikai,

piem.: *Atēsties ābolu; izēsties ogu; pārēsties saldumu. Atdzerties piena. Pieplūkties Jāņu zāļu.*

Retumis tautas valodā ģenitīvs sastopams arī pie verbiem **ēst, dzert, dot, nest**,

piem.: *Ēst maizes, gaļas. Dzert piena. Atnest ūdens. Dot naudas.*

Ja darbība aptver priekšmetu pilnīgi, tad lieto akuzatīvu,

piem.: *Apēst veselu riecieni. Izdzert visu pienu.*

359. §. Ģenitīvs blakus akuzatīvam biedrojas:

1. ar verbiem, kas izsaka tiekšanos pēc kāda mērķa: **lūgt, prasīt, gribēt, saukt, kārot, gaidīt, taujāt, meklēt** (aiz dažiem minētiem verbiem nostājas ģenitīvs ar prepozīciju **pēc**),

piem.: *Lūdz, prasa maizes rieciena* (arī: *rieциenu*).
Bērns sauc mātes (parasti: *māti*). *Es tevis* (arī: *tevi*) *gaidīju kā siltas maizes. Tikmēr tu gaidīsi zagļu* (arī: *zagļus*) *pa durvīm nākam, kamēr viņi ienāks pa logu. Taujā, māte, gudra vīra, netaujā rudzu klēts! Lācīt(i)s kāpa ozolā, salda medus meklēdams;*

2. ar verbiem: **atcerēties, atgādāties, atminēties, klausīties**,

piem.: *Atcerēties skolas*, arī: *skolu*. *Atgādājies sava darba*, arī: *darbu*. *Meita gaiši atminas mātes vaiga*, arī: *vaigu*.

360. §. Ģenitīvs atkarā no supīna.

Supīns lietojams pēc virzības vārdiem, pie kam tas biedrojas ar ģenitīvu,

piem.: *Nāc putras ēstu! Iesim māsas apraudzītu!
Puiši gāja zirgu pītu. Auseklītis agri lēca Saules meitas lūkotos.*

Supīnu lieto vēl tikai dažos Latvijas apgabalos; rakstu valodā supīna vietā lieto nenoteiksmi,

piem., nesaka vairs: *Iesim līnu plūktu*, bet saka: *iesim līnu plūkt*.

361. §. Ģenitīvs kā teikuma priekšmets.

Apgalvojamos teikumos nōminātīva vietā daudzkārt sastopams ģenitīvs kā teikuma priekšmets,

piem.: *Ir gan pasaulē bēdu šādu, tādu.*

Šis ģenitīvs sevišķi parasts, ja teikumā ir vārdi, kas aizrāda uz priekšmetu daudzumu,

piem.: *Rūpju un raižu papildnam. Viesu bez gala. Sviesta un krējuma atliku likām.*

Ģenitīvs atkarā no lietvārdiem, skaitleņiem, vietniekvārdiem.

362. §. Dalāmais ģenitīvs.

Dalāmais ģenitīvs apzīmē dalāmu vairumu un ir atkarīgs no:

- a) lietvārda,
piem.: *daļa iedzīvotāju; vezums siena; pulks aitu; divi virknes sīpolu; gabals audekla;*
- b) skaitleņa, kas lietojams kā lietvārds,
piem.: *desmit vīru; divpadsmit gabalu; simts marku; tūkstoš ķieģeļu;*
- c) apstākļiem daudz, maz, vairāk, tik, cik,
piem.: *Daudz bērnu, daudz rūpju. Daudz suņu, maz sētas sargu. Maz naudas, maz bēdu. Cik galvu, tik prātu. Tik gosniņu, cik skudriņu. Vairāk dienu tur sabijis.*

Blakus nelokāmām formām daudz, vairāk, kas prasa ģenitīvu, sastopamas lokāmas formas: daudzi, vairāki, kas saskan locījumā ar apzīmējamo vārdu,

piem.: *Viņš daudziem palīdzējis, vairākiem naudu aizdevis;*

d) vietniekvārda kas,

piem.: *Kas tev vainas? Kas tev bēdas? Kas tev vārda (jeb: vārdā)? Ko laba teiksi? Vai zini ko jauna (arī: no jauna)?*

Ja vietniekvārds kas ir nōminātīvā, tad arī attiecīgais adjektīvs nostājas nōminātīvā,

piem.: *Kas labs tur iznāks?*

363. §. Pie dalāmā ģenitīva pieder satura ģenitīvs (ja dalītājs, t. i., vārds, no kuŗa atkarīgs dalāmais ģenitīvs, apzīmē kādu mēru vai trauku un dalāmais priekšmets ir kas ēdams vai dzerams, tad šādu ģenitīvu sauc par satura ģenitīvu),

piem.: *sauja putrainu; vezums siena; muca alus; slauktuve piena; maiss rudzu.*

Bez tam ir:

1. vielas ģenitīvs,

piem.: *smilts zeme; stikla durvis; ozola galds; zedeņu sēta. Dzelzs vīriņš, pakulu bārda;*

2. piederības ģenitīvs,

piem.: *tēva mājas; mātes meita; tautu dēls; kaimiņa lauki. Ai tu mana brāļa sēta, tik cēlā vietinā! Jāņa Ilze, t. i., Ilze, Jāņa sieva. Jēkaba Mārtiņš, t. i., Mārtiņš, Jēkaba dēls. Vanagu Liene = Vanagu meita. Vanaga Anna = Vanaga sieva.*

Piederības ģenitīvam rada ir ģenitīvs pie ciešamās kārtas divdabja,

piem.: *Vēja lauza ābelīte. Dziesma manis padziedāta, neba manis darināta; vecu ļaužu darināta, manis jauna padziedāta;*

3. pielikuma ģenitīvs, kas ir piederības ģenitīva atvasis un latviešu valodā bieži sastopams,

piem.: *bāra bērns; gana zēns; gājēja cilvēks; bezgoda, zvēra, velna cilvēks; kalpa puisis; tāpat: Kalniņa kungs.*

Tāpat lieto īpašvārdus, kas ir ģeografiski nosaukumi,

piem.: *Rīgas pilsēta, Lubānas ezers, Salacas upe, Gaiziņa kalns;*

4. **pastiprināmais ģenitīvs**, ko lieto nojēguma pastiprināšanai,

piem.: *Izbrīdu purvu purvus, izstaigāju malu malas. Mežu meži atskanēja, kad es jautri gavilēju. Šo starpā tas pats vecu vecais naidis. Prieki šiem lielu lielie;*

5. **izsaukuma ģenitīvs**,

piem.: *To ļaužu! Ai bārene, bārenīte, tavu daiļu vilnainīšu!*

364. §. Īpašības ģenitīvs.

Īpašības ģenitīvs norāda priekšmeta īpašību, un tam lietvārda parasti piebiedrojas adjektīvi, vietniekvārdi, skaitļi un divdabji,

piem.: *negoda darbs; blēņu runas; goda vīrs; lielu radu bārenīte; vienas dienas saimniece; divu gadu kumeļš.*

Īpašības ģenitīvs bieži saaug saliktenī ar savu apzīmētāju, piem.: *trijzaru dakšas; platpieres gcvs; divgadu kumeļš; dzelzasu rati.*

365. §. Teikuma priekšmeta ģenitīvs.

Teikuma priekšmeta ģenitīvs norāda priekšmetu, no kura darbība iziet; teikumā pārvērsts, tas aizstāj teikuma priekšmetu. Teikuma priekšmeta ģenitīvs rada piederības ģenitīvam.

Piem.: *Acu redzējums (= ko acis redz). Sērdienīša lūgums (= ko sērdienītis lūdz).*

366. §. Papildinātāja ģenitīvs.

Papildinātāja ģenitīvs izteic:

- a) kādas ar lietvārdu apzīmētas darbības papildinātāju, piem.: *Paldies saku māmiņai par šūpuļa kārumiņu, manis maza auklējumu, manis lielas audzējumu;*
- b) kāda darītāja vārda papildinājumu, piem.: *šūpuļa kārējs.*

Papildinātāja ģenitīvs latviešu valodā ļoti iecienīts. Ne retumis blakus darītāja vai darīšanas vārdam tas sastopams ar

verbu savienota lokātīva laika vai satura akuzātīva vai no prepozīcijas atkarīga locījuma vietā,

piem.: *Šās dienas gājums, Salda miega gulētājs. Dēļu grīdas staigātāja. Rīgas braucēji. Kara gājējiņi (kas iet uz karu). Par naksniņas sargājumu, par pieguļas jājumīņu.*

367. §. Ģenitīvs nolieguma teikumos.

Nolieguma teikumos bieži papildinātāju lielo gan ģenitīvā, gan akuzātīvā.

Latvijas rietumdaļā biežāk mēdz lietot akuzātīvu, austrumdaļā — ģenitīvu,

piem.: *Kāju (arī: kājas) aut nemācēju. Visā plašā apkārtnē neredzēja neviena cilvēka (arī: nevienu cilvēku). Neklausā ne tēva, ne mātes (arī: ne tēvu, ne māti). Ikdienas māte raušu (arī: raušus) necep.*

Ja nolieguma teikumam liek pretī pozitīvu teikumu, tad parasti lieto akuzātīvu,

piem.: *Neņem naudu, ņem ogles! Neņem lielo šķirstiņu, ņem mazo!*

Citos gadījumos blakus formai nav vai ne ģenitīvs aizstāj nōminātīvu,

piem.: *Ne tev tēva, ne māmiņas. Karstās zemēs ziemas nav, bet: Vēl jau nav ziema (bet ir rudens)!*

Dažos apgabalos ģenitīvu lieto pat tad, kad nenoteiksme, no kuŗas atkarīgs šis ģenitīvs, nav noliegta, bet noliegts verbs, no kuŗa atkarīga nenoteiksme,

piem.: *Siena pļaut nemācēju, kāju aut nevīžoju, rokās sniegt negribēju.*

368. §. Ģenitīvs atkarā no adjektīviem.

Ģenitīvs lietojams pie adjektīviem: pilns, kārs, kārīgs, cienīgs, vērts,

piem.: *Laukums ļaužu pilns. Aka pilna ūdens. Naudas kārs cilvēks. Uzmaniņas cienīgs. Uzslavas vērts.*

369. §.

Datīvs.

Datīvā nostājas tas nojēgums, kam verbā izsacītā darbība notiek vai nu par labu, vai par ļaunu,

piem.: *Tēvam* aizsūtīju naudu. *Tiltam* ielūzis dēlis.
Zīmulim nolauzts gals. *Velc, pelīte, saldu miegu*
mazajam bērniņam! Klausīt *vecākiem*.

370. §.

Datīvs atkarā no verbiem.

Piem.: *Sist sunim* = *sist sunim* vienu vai dažas reizes,
bet: *sist suni* (akuz.) = *sist sunim* daudzreiz, pat
briesmīgi sist.

Tāpat sal.: *lūgt tēvam* (padomu, naudu), *klausīt mā-*
tei; *lūgt tēvu* (sirsnīgi lūgt), *klausīt māti*.

Ar akuzātīvu izteikta intensīvāka, ar datīvu mazāk intensīva darbība.

1. Personas, retumis lietas nosaukums ir datīvā:

a) pie verbiem: **kaitēt, derēt, glaimot, patikt, iztapt, palīdzēt, kalpot, ticēt, klausīt,**

piem.: *Viņš kaitē savam kaimiņam. Šī upe der ku-*
ģošanai. Kalpo tēvijai! Es ticu viņa vār-
diem. Tā meitiņa gludu galvu tīk manam prā-
tiņam. Labs bērns klausā tēvam, mātei;

b) pie bezpersonas verbiem: **man salst, slāpst, niez, rūp, šķiet, rādās, laimējas, sokas, vedas, šķīras, veicas, trūkst, vajag,**

piem.: *Mātei* (dat.) *trūkst naudas* (papild. ģenitīvā).
Putrai vajag sāls;

c) pie vajadzības izteiksmes,

piem.: *Tēvam* (dat.) *jāpļauj rudzi* (papildinātājs nō-
minātīvā). *Tas brālim jādara. Viņam jāiet.*
Skolēnam jāmacās.

2. Pie daudziem pārejošiem verbiem kā: **sacīt, teikt, lūgt, dot, atņemt, laupīt, solīt, prasīt, jautāt, rādīt** u. c. blakus lietas papildinātājam akuzātīvā resp. ģenitīvā sastopams personas papildinātājs datīvā,

piem.: *Kaimiņam* (papildinātājs datīvā) *palūdzu zirgu*
(papildinātājs akuzātīvā). *Gans saimniecei* (dat.)
prasīja maizes (ģen.). *Akls aklam ceļu rāda.*

3. Pie verba **būt** nostājas datīvā tas nojēgums, par kuŗu izteikts, ka tam kaut kas pieder vai tam kaut kas ir,

piem.: *Kam spēks, tam vara. Gudram gudra nelaime. Vienam tēvam bija trīs dēli.*

4. Datīvs bieži sastopams aiz verbiem, kas salikti ar pievai **uz-**,

piem.: *Kaļķis klusi piezagās un uzkrīta putniņam. Zēns uzminis čūska i.*

5. Ar datīvu biedrojas:

a) brīnīties, smieties,

piem.: *Brīnās ļaudis dziesmām manām, brīnās manai valodai. Jāsmejas tam puikam (arī: par to puiku).*

Tagad biežāk šos verbus lieto ar *par* un akuzatīvu,

piem.: *brīnās par manu darbu, par tavu spēku, par viņa attapību;*

b) pierast, mācīt, mācīties,

piem.: *Pierast darbam. Māci mani, māmuliņa, visādam darbiņam! (arī: visādā darbiņā, vai: visādu darbiņu).*

371. § Datīvs atkarā ar adjektīviem un apstākļiem.

1. Datīvs lietojams pie adjektīviem: **miļš, patikams, paklausīgs, pateicīgs, uzticīgs, derīgs, kaitīgs, līdzīgs** u. c.,

piem.: *Katram sava dziesma mīla. Nevēdinātas telpas ir veselībai kaitīgas. Krauklis līdzīgs vārņai.*

2. Datīvs lietojams pie apstākļiem: **blakus, blakām, līdz, garām, pakaļ, pretim, cauri** u. c.,

piem.: *Meita sēdēja blakus mātei. Maize ēdēja pakaļ neiet. Gāju garām kapsētai. Brauc mežam cauri!*

372. §. Ja izteicējs ir adjektīvs, vietniekvārds vai lietvārds, kas saistīts ar verbu **būt, tapt** vai **klūt**, un teikuma priekšmets ir datīvā (loģiskais teikuma priekšmets), tad arī izteicējs nostājas datīvā, saskanēdams ar teikuma priekšmetu dzimtē un skaitlī,

piem.: *Katram darba darītājam jābūt apzinīgam. Viņai jāklūst lielai māksliniecei. Bērnam jābūt paklausīgam. Tev būs veselam klūt!*

373. §. Nolūka datīvs.

Nolūka datīvā nostājas tas vārds, kas izsaka, kādam nolūkam darbība notiek,

piem.: *Maizei miltus samalis. Liniem zemi ar.
Ievu ziedi smaržai labi, ne bitēm medu nest. Laima
man biedram nāca, mēnestiņš gaišumam. Es
to savu māmuliņu padomam vien turēju. Atlicini
kaut ko arī vecuma dienām! Tā nauda nolikta dēla
skološanai. Viņš strādā sev un vispārī-
bai (arī: savā un citu labā).*

Nepareizi ir šā datīva vietā pēc vācu valodas parauga lietot prepozīciju *priekš*, tādēļ aplam ir teikt: *viņš strādā priekš sevis un priekš vispārības*.

Nolūka datīvā sastopami arī lietvārdi, kas apzīmē darītājus vai personas,

piem.: *Kas man nāks biedram (= par biedru) līdz?*

Nolūka nozīmē bieži lietojams datīvs *kam*,

piem.: *Kam (= kamdēļ) tu to darīji? Kam (= kādēļ) tu tā teici! Kam (= kamdēļ) tev tā vajadzēja!*

Nolūka datīva vietā tagad bieži lieto prepozīciju *par ar* pierošu locījumu vai arī *kā* ar nōminātīvu,

piem., var teikt: *Lai tas paliek piemiņai!* un arī: *Lai tas tev paliek par piemiņu* vai: *kā piemiņa*.

374. §. Patstāvīgais jeb divdabja datīvs (sk. 282. §, 2),

piem.: *Pats precēju līgaviņu, tēvam mātei nezinot.*

375. §. Teikumos, kas izsaka kādu sašutumu, dažkārt sastop tā saucamo ētisko datīvu: *man, tev, jums*,

piem.: *Vai tu man nāksi vai nenāksi? Es tev iešu gan!
Es jums gan skriešu!*

376. §. Akuzātīvs.

Akuzātīvā nostājas verba papildinātājs,

piem.: *Apēdu veselu ņuku maizes. Izdevu visu naudu.*

Ar akuzātīvu biedrojas visi pārejošie verbi,

piem.: *Roka roku mazgā. Māte auklē bērnu. Darbs ceļ vīru.*

Pārejošu verbu nozīmi bieži iegūst arī nepārejoši verbi salikumos ar *aiz-, ap-, iz-, pa-, pār-, pie-, uz-*,

piem.: *Aizgulēju saules lēktu. Aptecēju māmulīņu. Pavasaros dažkārt ledus izguļ sējumus. Braucējs panāca gājēju. Pārstaigāt laukus. Uziēt apslēptu mantu.*

377. §. **Satura akuzatīvs.**

Papildinātāju akuzatīvā sauc par satura akuzatīvu, ja tas ir no tā paša vai nozīmē līdzīga verba saknes, no kuŗa tas atkarīgs. Satura akuzatīvs lietojams gan ar, gan bez apzīmētāja,

piem.: *Sapni sapņot. Maļamo malt. Kuļamo kult. Nesamo nest. Bēdā pats savu bēdu! Vienas domas domājam, vienu dzīvi dzīvojam. Tecīņus vien tecēju. Kas dar(a) darbu, lai dar(a) darbu, lai dar(a) darbu dziedāams! Ar adatu kaŗu nevar apkaŗot.*

378. §. **Panākuma akuzatīvs.**

Panākuma akuzatīvs izsaka darbības panākumu,

piem.: *Pīni pīt. Plēsumu plēst. Miltus malt. Seru (labību) sērt. Pūru darīt. No vilka lopu suni izmācīt.*

Panākumu bieži izsaka lietvārdam blakus nolikts adjektīvs akuzatīvā, pie kam šis adjektīvs iedomājams kā izteicējs akuzatīvā nostatītajam lietvārdam,

piem.: *Izsaimniekot māju tukšu. Nomazgāt rokas baltas. Izslaucīt istabu tīru. Saglaudīt galvu gludu. Acis sarkanas izraudāt. Sasist kāju zilu melnu. Ai bārene, bārenīte, kas tev(i) daiļu daiļināja? Manu virumu visi tencināja gardu. Bārenīti visi teica čaklu.*

Ja verbs ir ciešamajā kārtā, tad akuzatīva vietā nostājas nōminātīvs,

piem.: *Kāja sasista zila melna.*

Nōminātīvā nostājas arī adjektīvi pie nepārejošiem verbiem,

piem.: *Lai nu aug liela un gudra! Mūsu tēvs jau arī vecs kļūvis.*

379. §. **Izplatījuma akuzatīvs.**

Izplatījuma akuzatīvs bieži sastopams pie adjektīviem augsts, dziļš, gaŗš, plašs, resns, smags u. c.,

piem.: *Upe piecus metrus plata. Grāvis trīs pēdas dziļš.*

380. §. **Laika akuzatīvs.**

Laika akuzatīvs noteic laika ilgumu,

piem.: *Viņš visu mūžu sūri un grūti strādājis. Vienu vasaru tur sabiju par ganu.*

Laika nozīmē akuzatīvs sastopams pie adjektīva vecs,

piem.: *Gadu vecs kumeļš. Nedēļu veca avīze.*

381. §. **Izsaukuma akuzatīvs.**

Piem.: *Ak tavu prātu, ak tavu iedomu! Tavus saltus melus! Tos niekus, ko tur sarunāja! Tādu pārsteigumu! Māmiņ, tavu labumiņu!*

382. §. **Instrumentālis.**

Instrumentāli nostājas tas jēdziens, ar ko kopā teikuma priekšmets izdara zināmu darbību un kas ir teikuma priekšmetam it kā par darbības pavadoni.

383. §. **Pavadoņa instrumentālis.**

Teikuma priekšmetam par darbības pavadoni var būt kāda persona, kāda cita dzīva būte, priekšmeti un apstākļi. Šis pavadoņa instrumentālis tagad sastopams palaikam tikai tautas dziesmās,

piem.: *Vista tek deviņiem cālīšiem. Sveša māte pretim nāca rīkšu sauju padusē.*

Dzīvajā valodā tai vietā sastopams instrumentālis ar prepozīciju ar,

piem.: *Tēvs ar dēlu aizbraucis uz pilsētu. Vista ar cālīšiem kašņājas pa puķu dobi. Uzvarētājus jaunatne sagaidīja ar gavilēm un ziediem.*

Par pavadoņa instrumentāļa paveidiem uzskatāmi:

a) vietas jeb izplatījuma instrumentālis, kas arī palaikam bez prepozīcijas sastopams tikai tautas dziesmās, tagad ar prepozīciju pa,

piem.: *Dzēves noskrēja augstis mežis (= pa augstiem mežiem). Gāju ceļu (= pa ceļu) dziedādama.*

Instrumentāli nostājas arī izplatījuma mērs,

piem.: *Meitas mani jūdzēm vada. Aizbraucis kilometriem tālu. Zālē izstiepts metriem garš audekls;*

b) **laika instrumentālis,**

piem.: *Dienām un nedēļām mūlējis dzīvot vientuļībā. Gadiem te nav neviens svešinieks rādījies. Lec, saulīte, rītiem agri! Brīžiem laipns, brīžiem nelaipns. Dienām un naktīm strādāt;*

c) **līdzekļa instrumentālis,** kas vienskaitli parasti lietojams ar prepozīciju ar, jo citādi saskanētu formā ar akuzatīvu,

piem.: *Es ar savu dziedāšanu raudulīti smidzināju. Kā ar cirvi atcirta. Viņš ar savu veiklo mēli dažu labu piemulķojis.*

Daudzskaitli līdzekļa instrumentālis, būdams daudz dzīvāks par vienskaitļa instrumentāli, bieži lietojams bez prepozīcijas ar,

piem.: *Skaties abām acīm (bet: skaties ar labo aci)!
Iet kājām (bet: spert ar kāju).*

384. §. **Īpašības instrumentālis.**

Īpašības instrumentālis apzīmē priekšmeta īpašību,

piem.: *Pūce ir platu galvu, īsu kaklu. Mūsu mājas ir vienu lielumu. Augu niedres garumiņu, magonītes daiļumiņu. Smuks puisītis melnu muti guļ celīņa malīnā.*

Īpašības instrumentālis lietojams bez ar tikai tad, ja to tuvāk raksturo apzīmētājs.

385. §. **Dalāmais instrumentālis.**

Dalāmais instrumentālis sastopams bieži,

piem.: *Rindām gāja, rindām brauca. Siekiem naudu mēri. Putni laižas bariem.*

386. §. **Instrumentālis kā darbības un īpašības spēcīnātājs.**

Verba darbību vai adjektīva īpašību spēcina, ja verbam vai adjektīvam piebiedrojas tās pašas saknes

vai līdzīgas nozīmes instrumentālis. Šis instrumentālis pēc nozīmes tuvs satura akuzatīvam (sk. 377. §),

piem.: *Zied zemīte zilīs ziedīs (= ziliem ziediem). Bērnī raud asarām. Tecīņiem vien tecēja. Lielum liels, melnum melns, pilnum pilns (te atkritusi instrumentāļa galotne -u).*

387. §. Pie pārākās pakāpes instrumentāli nostājas tas vārds, kas apzīmē mēru, kādā priekšmeti cits citu pārspēj,

piem.: *Viņš par savu brāli ir labu tiesu gaŗāks. Visu galvu lielāks. Tika kādu vārdu gudrāks.*

Cēloņa instrumentālis.

Piem.: *Asarām (= aiz asarām) neredzēju. Gružiem (= gružu dēļ) upe netecēja. Badu mirt.*

388. §. Lokatīvs.

Lokatīvā parasti sastopami konkrēti, retāk abstrakti priekšmeti, pavisam reti personas.

1. Lokatīvā nostājas tas nojēgums, kas apzīmē darbības vietu un atbild uz jautājumiem *kur? kurp?*

Piem.: *Zivis dzīvo ūdenī (= iekš ūdens). Maizītē bagātība, ne zeltā, sudrabā. Mežā dzimis, mežā audzis, mājās nāk kārpīties. Karavīrs, karavīrs jaunajā bāliņā. Daža laba kalpa sieva saujā naudu zvaŗzināja. Sēdēt zirgam mugurā (= uz muguras). Kāpt kokā. Es uzkāpu kalniņā, pašā kalna galiņā. Zirgs zirgā (= pie zirga), loks lokā (= pie loka) pa celiņu aiztecēja. Varavīksne debesīs, to nevar salocīt. Es savos bāliņos (= starp bāliņiem) dziedādama vien stāģju. Katrs grib iet ļaudīs. Vilks lopos.*

2. Lokatīva (tāpat kā akuzatīva) savienojumi ar tās pašas saknes verbu izteic nepārtrauktu darbības turpināšanos, piem.: *Briest briedumā. Augt augumā.*

Bieži tādā nozīmē lietojami lietvārdi ar -šana, piebiedrojot tiem skaitleni viens,

piem.: *Iet vienā iešanā. Saut vienā saukšanā. Sist vienā sišanā. Skriet vienā skriešanā.*

389. §. Izteicēja lokatīvs.

Izteicēja lokatīvs aizstāj izteicēju,

piem.: *Viņš vēl puisī (= neprecējies). Tu esi vēl bēr-*

*nā. Kāds labums meitā dzīvot? Zīle, žube pa-
nā kšņos, cielaviņa vedējos.*

Dažos gadījumos ar līdzīgu nozīmi lieto arī instrumentāli vai ģenitīvu,

piem.: *Tie koki visi vienā garumā (arī: vienu garumu, viena garuma). Viņš ir manā vecumā (arī: manu vecumu, mana vecuma). Vienos gados, vienā paskatā, vienā sejā, vienā augumā. Nu es esmu vīrā.*

Te minami arī šādi piemēri: *Grāvis piecu pēdu platumā. Ozols triju vīru resnumā.*

Izteicēja papildināšanai sastopams arī adjektīva lokātīvs, piem.: *Šoreiz viņš izgāja sveikā. Atstājusi mazo tukšā.*

Lokātīvs dažkārt nostājas panīkušā instrumentāļa vietā, piem.: *Mirt badā (badu).*

Attiekmes lokātīvs ierobežo predikāta izteikto jēdzienu,

piem.: *Viņš ir lepns savā garā. Viņš gan skaists vaigā, bet viegls prātā. Veikls valodā, veikls darbā.*

390. §. Nolūka lokātīvs.

Nolūka lokātīvs attīstījies latviešu valodā no lokātīva, kas bijis vietas apzīmētājs. Senāk izteicieni: *iet ogās, sēnēs, riekstos* apzīmēja iet tur, kur ogas, sēnes, rieksti aug. Tagad šādi lokātīvi apzīmē nolūku. *Ogās iet* ir tas pats, kas: *iet ogu lasīt*. Nolūka lokātīvs bieži sastopams,

piem.: *Braukt malkā, sienā, talkā, ciemos. Jāt pieguļā. Iet pusdienā, launagā, vakariņās.*

Dažos gadījumos lokātīvs norāda darbības rezultātu,

piem.: *Satīnu dziļu kamolā. Saviju rozes vainagā. Samest sienu kaudzē. Ne es tevi skalos (arī: skaliem) cirtu.*

391. §. Laika lokātīvs.

Laika lokātīvs apzīmē zināmu laika sprīdi, kuŗā darbība notiek. Šai lokātīvā vienmēr nostājas gads, mēnesis, diena, laikmeti, kuŗos darbība notiek,

piem.: 1944. gadā. Divdesmit pirmajā martā. Pulksten divpadsmitos naktī. Jāņos. Lieldienās. Vecos, mēra, kara laikos. Šajā brīdī, stundā. Vasarā (= kādu dienu vasarā) aizbraukšu pie tevis. Sal.: Vasaru (akuzatīvs) pavadišu pie tevis (= visu vasaru pavadišu pie tevis, sk. 380. §).

392. §. Skaitlenis lokatīvā.

Pamata skaitlenis lokatīvā izsaka, ar cik lielu darītāju skaitu teikuma priekšmets veic zināmu darbību,

piem.: *Vakar es ap tiem celmiem viens nomocījos, nu mēs piecos* (arī: *piecatā*) ātri tiksīm galā.

393. §. Lokatīvs kā apstāklenis.

Lokatīvi bieži sastopami kā apstākļi, piemēram:

- a) vietas apstākļi: *ārā, iekšā, augšā, lejā, vidū, malā, zemē, virsū* u. c.;
- b) laika apstākļi: *vakarā, rītā, naktī, laikā, ne-laikā* u. c.;
- c) kārtas apstākļi: *riekšos, soļos, aulekšos*.

394. §. Lokatīvs pie verbiem.

Lokatīvs sastopams:

1. pie verbiem *klausīties, lūkoties, raudzīties, mācīt, mācīties, siet, ierast, izlaisties, palaisties, atsisties* u. c.,

piem.: *Māca dēlu amatā, grāmatā, labos darbos. Viņš izlaidies slinkumā. Sieniet manu kumeliņu zaļā zīdā pavadā! Māmiņā klausījos. Dēls atsities tēvā;*

2. pie verbiem, kas salikti ar prepozīciju *ie-*,

piem.: *Ieiet istabā. Ielaist laivu ūdenī. Kam, bāliņ, tu ielaidi svešus ļaudis sētiņā!*

395. §. Vokatīvs.

Vokatīvs ir uzrunas forma. Vokatīvā parasti nostājas dzīvu radījumu nosaukumi, pie kam vokatīva priekšā bieži sastopami izsaukmes vārdiņi: *ai, vai, aile, ak* (no vācu *ach*).

Piem.: *Ai māmiņa, māmuliņa, kam tu mani rātin rāji! Kur tu skriesi, vana dzin?*

Teikuma mācība.

396. §. Teikuma mācība apskata vārdu šķiru sakopojumu teikumā, kā arī teikumus pēc to nozīmes un satura.

397. §. Teikuma locekļi.

Teikuma loceklis ir vārds teikumā, kas atbild uz no-
teiktu jautājumu.

Teikuma galvenie locekļi.

398. §. Teikumā mēdz palaikam būt vismaz divi locekļi:

1. teikuma priekšmets jeb subjekts un
2. izteicējs jeb predikāts.

Šos teikuma locekļus sauc par galvenajiem tei-
kuma locekļiem jeb virslocekļiem.

399. §. Teikuma priekšmets.

Teikuma priekšmets ir teikuma loceklis (parasti nō-
minātīvā), par kuŗu izteic, ko tas dara, kāds tas, kas
tas *).

Piem.: *Tēvs strādā. Bērns guļ. Stikls ir caur-
spīdīgs. Akmens ir smags. Daugava ir upe.
Ozols ir koks. Vai darbi padarīti?*

*) Teikuma priekšmetu var definēt arī šādi: Teikuma priekšmets ir tas parasti nōminātīvā stāvošais teikuma loceklis, par ko kaut kas izteikts vai jautāts.

Izšķir gramatisko, loģisko un psiholoģisko teikuma priekšmetu.

1. Gramatiskais teikuma priekšmets stāv nōminātīvā un atbild uz jautājumu kas?

piem.: *Māte auž. Kas auž? — māte.*

2. Loģiskais teikuma priekšmets (t. i., darītāja apzīmējums) var būt ne tikai nōminātīvā, bet arī kādā citā locījumā,

piem.: *Bērnām iekārojās ābola. Bērnām (kam?) šai gadījumā ir loģiskais teikuma priekšmets, jo varētu arī teikt: Bērns (kas?) iekāroja ābolu.*

3. Psiholoģiskais teikuma priekšmets ir tas jēdziens, par ko runātājs grib ko stāstīt; piemēram, teikumā: *Mātei vakar sāpēja galva*, psiholoģiskais teikuma priekšmets ir *mātei*, jo runātājs stāsta par *māti*.

Vienā un tai pašā teikumā var arī būt tiklab psiholoģiskais, kā arī gramatiskais teikuma priekšmets; tā iepriekš minētajā piemērā *mātei* ir psiholoģiskais, bet *galva* — gramatiskais teikuma priekšmets.

Ir gadījumi, kad gramatiskais, loģiskais un psiholoģiskais teikuma priekšmets sakrīt, piemēram, teikumā: *Māte auž, māte* ir reizē gramatiskais, loģiskais un psiholoģiskais teikuma priekšmets.

400. §. Par teikuma priekšmetu var būt:

1. lietvārds jeb cits kāds vārds lietvārda nozīmē,
piem.: *Meži gaudo. Viļņi vaid. Ūpis brēc. Jau-
nie stāv, vecie sēž. Gudrais nepārsteidzas;*
2. vietniekvārds,
piem.: *Es lasu. Tu klausies. Viņš raksta. Mū-
sējie visi sveiki, veselī. Kas tur nāk? Pats esi
kungs, pats laimei durvis ver!*
3. skaitlenis,
piem.: *Divi kuļ, divi kuļ, divi brauc mežā. Viens
atnācis;*
4. divdabis,
piem.: *Nesamais ir smags. Aizgājušie jāpie-
min;*
5. nenoteiksme,
piem.: *Strādāt — gods, slinkot — kauns;*
6. ikkatra vārdu šķira, pat vesels teikums:
piem.: „*Mazs cinītis gāž lielu vezumu*“ ir sakāmvārds. „*Un*“ ir vienojamais saiklis. „*Simt-
acis jūrā*“ ir mīkla.

Sk. 12. uzdevumu.

401. §.

Izteicējs.

Izteicējs ir teikuma loceklis, kas izsaka, ko teikuma priekšmets dara, kādā stāvoklī tas atrodas, kāds tas ir, kas tas ir, un atbild uz jautājumiem: ko dara teikuma priekšmets? kāds ir teikuma priekšmets? un kas ir teikuma priekšmets?

Piem.: *Miers b a r o* (ko dara?), *nemiers p o s t a* (ko dara?).
Pasaule ir p l a š a (kāda ir?). *Ozols ir k o k s* (kas ir?).

Izteicējs ir tik daudzveidīgs teikuma loceklis, ka tas atbild ne vien uz iepriekš minētajiem jautājumiem, bet var ietvert visas verbu formas ar un bez negācijas, visus darbības laikus un izteiksmes.

Piem.: *Es neietu* (ko nedarītu?) *to celiņu*. *Dzelzs kļūs mīksta* (kāda kļūs?). *Uguns nav puķe* (kas nav?).

402. §.

Saitiņa.

Teikuma priekšmetu ar izteicēju bieži saista palīgverbs **būt** un verbi: **tikt, tapt, kļūt**, kam ir palīgverba daba.

Palīgverbu **būt**, kas nostājas teikumā pie izteicēja, sauc par **saitiņu**.

Saitiņa pieder pie izteicēja; runājot par pagātni vai nākotni, saitiņa ir nepieciešama, piem., *māte bija taupīga*, *māte būs taupīga*; ta gadnē 3. personā saitiņu var atstāt.

Visbiežāk saitiņa sastopama, ja par izteicēju ir lietvārds nōminātīvā, piem.: *brālis vēl ir skolnieks*.

Nelieto saitiņu, ja izteicējs ir nelokāmais tagadnes divdabis ar **-dams**,

piem.: *Kurp iedams?* (nevis: *kurp esi iedams?*).

Verbu **būt** neuzskata par saitiņu, ja tas teikumā ieņem izteicēja vietu,

piem.: *Labi cilvēki ir un būs*. *Es domāju, tātad es esmu*.

403. §. Par izteicēju var būt:

1. verbs, arī divdabis,

piem.: *Visi ziedi noziedēja, papardīte neziedēja.
Pienu ēdu, pienu dzēru, pienā muti nomaz-
gāju.
Tēvs pārņācis. Gani sadzinuši. Mājas solis
apiets. Kur piedams?*

2. adjektīvs,

piem.: *Debesis dzidras. Mākoņi balti. Rīts ir
skaists. Prāts jautrs. Soļi viegli. Mūžam
zili ir Latvijas kalni;*

3. lietvārds,

a) dažādos locījumos,

piem.: *Bardzība — krusa, laipnība — rasa. Viņš
būs labs arājs. Zemene ir oga. Galva dzelzs,
kājas koka. Abas viena labumiņa. Es jau biju
tādu ļaužu: dziedātāju, runātāju. Māmiņai
trīs meitiņas, visas vienu skaistumiņu. Baltu
galvu mans tētiņš. Melnu muti tautu dēls;*

b) dažos locījumos ar prepozīcijām,

piem.: *Nu jau viņš pie beigām;*

4. apstāklenis,

piem.: *Annele jau prom. Gads jau apkārt. Pava-
saris klāt. Brīvdienas tuvu. Darbi galā. Jau
saulīte zemu, zemu, māmuliņa tālu, tālu;*

5. vietniekvārds,

piem.: *Padoms viņa, darbs viņas. Tāda diena,
tāda nakts;*

6. skaitlenis,

piem.: *Viņu ir trīs. Divas vien mēs māsiņas.
Sk. 13. uzdevumu.*

Teikuma palīglocekļi.

404. §. Bez galvenajiem teikuma locekļiem var būt vēl arī teikuma palīglocekļi.

- Tie ir: 1. apzīmētājs jeb atribūts,
2. papildinātājs jeb objekts,
3. dažādi apstākļi.

Lietvārda apzīmētājs jeb atribūts.

405. §.

Apzīmētājs tuvāk apzīmē teikumā kādu lietvārdu vai lietvārda nozīmē lietotu vārdu šķiru un atbild uz jautājumiem: *kāds? kāda? kurš? kura? cik? kā?*

Piem.: *M a z a dzirkstele nodedzina lielu mežu. M ū s u jaunie* (lietvārda nozīmē lietots adjektīvs) *nepielūpsies. Noliec savu s m a g o nesamo* (lietvārda vietā lietots divdabis).

406. §. Par apzīmētāju var būt:

1. adjektīvs,

piem.: *B a g ā t a maize nenāk bez darba. Kas no brieža liela raga, kad nedzird taurējot; kas no mātes auklējuma, kad neredz vieglas dienas! Pār Tālavas biezajiem siliem nakts pelēkus palagus klāj;*

2. divdabis,

piem.: *I z l i e t s ūdens nav sasmelams. I z t e i k t s vārds nav atsaucams. R e j o š s suns nekož. Č ī k s t o š s koks nelūst;*

3. vietniekvārds,

piem.: *K a t r a m putnam savs līdzs mīļš. A r ā j i ņ, bālelīņ, v i s a s t a v a s kājas zied!*

4. skaitlenis,

piem.: *T r ī s priedītes siliņā. V i e n ā laimē, v i e n ā līksmē, v i e n o s priekos viņi dzīvo. D i v i kaļķi vienā maisā nesader. P i e k t ā stunda ir galā;*

5. lietvārds:

a) tai pašā locījumā kā apzīmējamais vārds,

piem.: *D z ē r ā j s puisis bēdājas. D z i e d ā t ā j u sievu ņēmu, d a n c o t ā j u kumeliņu;*

b) ģenitīvā,

piem.: *S a i m e s cūka nebarojas. L a t v i j a s kalnājos, L a t v i j a s lejās krūtīs man atdzīvo brīvības gars;*

c) instrumentālī, kam priekšā var būt arī prepozīcija,

piem.: *A i z D a u g a v a s balti bērzi sudrabiņa lapiņām. E s r u d e n i pārvedīšu ar k u r p ē m plūcējiņu;*

- d) lokatīvā,
piem.: *Nedod man tu, Laimiņa, zābakos (zābakainu) arājiņu!*
6. nenoteiksme,
piem.: *Laiks mācīties nav palaižams garām;*
7. izteicēja adjektīvs, kas nebiedrojas tik cieši ar apzīmējamo lietvārdu kā citi apzīmētāji,
piem.: *Dēls pārnācis mājās sveiks, vesels. Ai māmiņa, cik laba tu, tu mani baltu mazgāji!*
8. arī apstāklenis, kas sastopams tautas dzejā un tuvāk apzīmē darītāju vārdus,
piem.: *Labrīt, augsti dziedātāj! Labrīt, augsti lēkātāja! Gailis agri cēlējīšs.*
- Sk. 14. uzdevumu.

407. §. Pielikums jeb apozīcija.

Par pielikumu jeb apozīciju sauc apzīmētāju, kas nostājas aiz apzīmējamā lietvārda, saskanēdams ar to dzimtē, skaitlī un locījumā, un sevišķi izceļ lietvārdam piemītīgu raksturīgu īpašību.

Piemēri: *Daugaviņa, māmulīņa, viļņo strauji plūzdama! Vai lācīti, platkāji, vai tev vienam mežā būt! Ozolīti, zemzarīti, kam tu augi lejiņā! Jūs, bērni, dzīvojiet saticīgi! Mēs, skolnieki, arī gribam piedalīties šai darbā.*

Pielikumam var būt arī savi apzīmētāji, kas to tuvāk apzīmē,

piem.: *Jānis, mans jaunākais brālis, aizbraucis uz laukiem. Adatiņa, maza sieva, liela darbu darītāja. Cielaviņa, gudra sieva, gudri bērnus audzināja. Rīga, mūsu galvaspilsēta, šodien karogota.*

Pielikumu atdala no pārējiem teikuma locekļiem abās pusēs ar kommatu. Ja par pielikumu ir adjektīvs vai kārtas skaitlenis, kas lietots kā īpašvārds, tad kommatas nav liekams,

piem.: *Frīdrichs Lielaiss. Zviedrijas karalis Gustavs Piektais. Francijas valdnieks Ludviķis Četrpadsmitais.*

Sk. 15. uzdevumu.

Papildinātājs jeb objekts.

408. §.

Par papildinātāju jeb objektu sauc akuzatīvā (arī datīvā un ģenitīvā) esošu teikuma locekli, kas papildina ar izteicēja nozīmi lietotu pārejošu verbu un atbild uz jautājumiem *ko? kam? kā?*

Papildinātāja vietu var aizstāt arī nenoteiksme,
piem.: *Mēs gribam uzvarēt.*

409. §. Par papildinātāju var būt:

1. lietvārds,

piem.: *Jēri brēca smalka siena. Sadeva līdz gan zelta, gan sudraba. Nemeklē laimes, kur tās nav! Pie kaimiņa rauga teku, pie kaimiņa uguntiņas. Māci mani, māmuliņa, visādam darbiņam! Zēns uzmina čūskaī. Gans gana lopus. Suns sarga māju;*

2. adjektīvs,

piem.: *Es gribēju tikai labu. Saki ko jauku! Labs laba nemaitā;*

3. vietniekvārds,

piem.: *Tēvs un māte mīl mani. Viņš vienmēr sevi izceļ. Vakar satiku tevi, šodien atkal satieku tevi;*

4. skaitlenis, kas lietots lietvārda vietā,

piem.: *Viņš pazaudēja veselu simtu. Tēvs dēlam iedeva tūkstoši;*

5. divdabis,

piem.: *Viņš palīdzēja piekusušajam un paēdināja izsalkušo;*

6. nenoteiksme,

piem.: *Bads māca strādāt, aukstums tecēt. Kas var mani aizdziedāt, kas var mani aizrunāt?*

Sk. 16. uzdevumu.

410. §. **Apstākļi** (darbības apzīmējumi).

Teikuma locekļus, kas apzīmē darbības laiku, kārtu vai veidu, vietu, cēloni vai nolūku, sauc par apstākļiem.

Laika apstākļi atbild uz jautājumiem: *kad? cik ilgi? no kuŗa laika? līdz kuŗam laikam?*

Vietas apstākļi atbild uz jautājumiem: *kur? kurp? no kurienes? uz kurieni?*

Kārtas jeb veida apstākļi atbild uz jautājumiem: *kā? kādā kārtā? cik? cik lielā mērā?*

Cēloņa apstākļi atbild uz jautājumiem: *kādēļ? kāpēc?*

Nolūka apstākļi atbild uz jautājumiem: *kādam nolūkam? kādā nolūkā? pēc kā?*

411. §. Par laika, vietas un kārtas apstākļiem var būt:

1. apstākļi:

a) laika,

piem.: *Rozes sen jau novītušas. Vakar lija lietus, bet šodien saule spīd;*

b) vietas,

piem.: *Nezāles aug visur. Kur nolīki, tur ir;*

c) kārtas jeb veida,

piem.: *Lēni lēni bērziņš auga, lēni lapas darināja;*

2. lietvārdu locījumu formas ar vietas un laika nozīmi,

piem.: *Saulīt(e) vēlu vakarā (kad?) sēžas zelta laiviņā (kur?). Oglēs birst Daugavā (kur?). Mūžam (cik ilgi?) saule debesīs (kur?), ne mūžam (cik ilgi?) tēvs māmiņa;*

3. prepozīciju savienojumi ar locījumiem,

piem.: *No bērnu dienām (no kuŗa laika?) jau viņu pazīstu. Balts sniedzīņš snieg uz skujiņām (kur?). No Daugavas (no kurienes?) izpeldēja div(i) dzeltāni kumeliņi. Putni aizlaižas uz siltām zemēm (uz kurieni?). Ar pūlēm (kā?) tikām pāri upei. Dzīvojam bez bēdām (kā?);*

4. apstākļu divdabji,

piem.: *Es dziedāju malt iedama (kad?), no druviņas pār-
iedama (kad?). Bērnš raudot (kā?) lūdza māti.*

412. §. Par cēloņa apstākli var būt:

1. locījumi ar prepozīcijām,

piem.: *No gara laika nezina ko darīt. Sausuma
dēļ lauki izkaltuši. Barības trūkuma dēļ
lopi agri pavasarī bija jālaiž ganībās. Tumsas dēļ
braucējs nomaldījās no ceļa. Jo man sūri, jo man
grūti, jo es koši padziedāju, lai nesaka sveša māte
darba dēļ noskumusi. Viņu dēļ csmu strā-
dājis un plēsies. Manis dēļ tie puisīši vai bijuši,
nebijuši;*

2. divdabis,

piem.: *Irbei spārni nodiluši, egļu mežu lodā jot; tā no-
dila ļaužu mēles, ap manīm runājot. Ceļot smago
akmeni, zēns pārstaipījās.*

413. §. Par nolūka apstākli var būt:

1. lietvārds ar vai bez prepozīcijām,

piem.: *Svekaini skali labi noder iekuram. Atnācu
pēc savas grāmatas. Šūpulim kārti cirtu.
Lielī meži siltumam, veci vīri padomam;*

2. nenoteiksmē,

piem.: *Tēvs aizgāja bišu kāpt, māte ogu pala-
sīt. Saulīt(e) silta sildīties, māmiņ(a) jauka
parunāt.*

Izteicēja apzīmētāji.

414. §. Ja izteicējs ir verbs, tad to tuvāk apzīmē papild-
nātājs un apstākļi (sk. 408., 410. §),

piem.: *Akls aklam ceļu rāda. Blēdība sev pati rīkstes
griež. Apdomā labi un padari gudri!*

Ja izteicējs ir lietvārds, tad to var tuvāk apzīmēt visi tie
paši apzīmētāji, kas apzīmē teikuma priekšmetu un citus tei-
kuma locekļus, kas ir lietvārdi (sk. 406. §).

415. §. Pārskats par teikuma locekļiem.

Teikuma locekļi	Raksturojums	Jautājumi
Vir slocekļi		
teikuma priekšmets	ir darītājs, kādas īpašības nesējs	kas?
izteicējs	izteic, ko teikuma priekšmets dara, kāds tas ir un kas tas ir	ko dara? kāds ir? kas ir?
Palīglocekļi		
apzīmētājs	raksturo lietvārdu vai lietvārda vietā lietotu vārdu šķiru	kāds? kāda? kurš? kurā? cik? kā?
papildinātājs	papildina pārejošu verbu (parasti izteicēju)	ko? kam? kā?
apstākļi: laika	apzīmē darbības laiku	kad? cik ilgi? no kura laika? līdz kuram laikam?
vietas	apzīmē darbības vietu	kur? kurp? no kurienes? uz kurienu?
kārtas jeb veida	rāda: 1) kādā veidā darbība notiek, 2) īpašības mēru	kā? kādā kārtā? cik lielā mērā?
cēloņa	norāda darbības cēloni	kāpēc? kādēļ? no kā?
nolūka	norāda darbības nolūku	kādā nolūkā? kādam nolūkam? pēc kā?

416. §. Teikuma analīzes paraugs.

Teksts: *tēvs šoruden apara atmatā atstāto lauku.*

Teikums: <i>vienkāršs paplašināts</i>		
Jautājumi	atbildes	teikuma locekļi
kas apara?	tēvs	teikuma priekšmets
ko tēvs darīja ?	apara	izteicējs
ko apara?	lauku	papildinātājs
kādu lauku?	atstāto	apzīmētājs
kā atstāto?	atmatā	veida apstaklis
kad apara?	šoruden	laika apstaklis

417. §. Vārdu šķiru analīzes paraugs.

Tēvs	vārdu šķira	dzimte	skaitlis	locījums				
	<i>lietvārds</i>	<i>vīriešu</i>	<i>vien-skaitl.</i>	<i>nōm.</i>				
šoruden	vārdu šķira							
	<i>apstāklenis</i>							
apara	vārdu šķira	laiks	skaitlis	pers.	pārej., nepār.	lok. šķ., pašķ.	kārta	izteiksme
	<i>verbs</i>	<i>pagātne</i>	<i>vien-skaitl.</i>	<i>trešā</i>	<i>pārejošs</i>	<i>1. l. šķ. 4. pašķ.</i>	<i>darāmā</i>	<i>īsten.</i>
atmatā	vārdu šķira	dzimte	skaitlis	locījums				
	<i>lietvārds</i>	<i>sieviešu</i>	<i>vien-skaitl.</i>	<i>lokāt.</i>				
atstāto	vārdu šķira	dzimte	skaitlis	locījums				
	<i>ciešamas kārtas pagātnes lokāmais divdabis</i>	<i>vīriešu</i>	<i>vien-skaitl.</i>	<i>akuz.</i>				
lauku	vārdu šķira	dzimte	skaitlis	locījums				
	<i>lietvārds</i>	<i>vīriešu</i>	<i>vien-skaitl.</i>	<i>akuz.</i>				

418. §.

Uzruna.

Uzruna ir tas vokātīvā stāvošais vārds, ar ko uzrunā kādu personu vai priekšmetu.

Piem.: *Teic, māmiņ, manu darbu! Vējš, kam tā elsodams pūt tu?*

Uzrunu var tuvāk apzīmēt apzīmētāji,

piem.: *Tu, mīļā vecomāt, vari dzīvot pie mums bez raizēm. Ai tu mana brāļa sēta, tik cēlā vietīnā!*

Uzruna var nostāties teikuma sākumā, teikuma vidū vai teikuma beigās. Uzruna no pārējiem teikuma locekļiem atdalāma ar kommatu,

piem.: *Bērni, esiet rātni!*

Esiet, bērni, rātni!

Esiet rātni, bērni!

Sk. 18. uzdevumu.

Iesprausti vārdi un teikumi.

419. §. Par iespraustiem vārdiem uzskatāmi:

tā sakot, zināms, protams, cerams, liekas, rādās, šķiet, piemēram, bez šaubām, pirmkārt, otrkārt utt., manuprāt, nenoteiksmē domāt u. c.

Šie vārdi atdalāmi no pārējiem teikuma locekļiem ar kommatu; garākus iespraustus teikumus atdala ar domu zīmēm vai iekavām.

Ar kommatu nav jāatdala vārdi: laikam, varbūt, diezin, nezin, acīm redzot, ja priekš un pēc tiem nav pauzes.

Piemēri iespraustiem vārdiem un teikumiem: *Viņš, protams, nokavēsies. Ilgi, šķiet man, projām biju. Tu, ja nemaldos, arī esi bijis Cēsīs. Poģītis, sunītis, — ak tavu grābēju! — paķer vārnu bez labdienām. Kādā rijā (senāk ļaudis uzturējušies rijās) dzīvoja saimnieks ar saimi. Mans tēvs reiz teica — kā tur tā runa bija sanākusī — Bozītis arī reiz esot jauns bijis. Bet es sevi nodomāju, sak', tas nu gan nevar būt tiesa, Bozītis, bez šaubām, jauns nav bijis, lai saka, ko grib, tas velti. Mēs laikam nokavēsim vilcienu. Jancis diezin vai nāks.*

Sk. 19. uzdevumu.

Teikuma locekļu saskaņa.

420. §. Teikuma locekļiem, cik iespējams, jāsaskan savā starpā personā, skaitlī, dzimtē un locījumā,

piem.: *Es lasu, tu lasi, viņš lasa. Viņš ir krietns saimnieks, viņa krietna saimniece.*

Ievērojamākie saskaņas likumi.

421. §. Izteicēja saskaņa ar teikuma priekšmetu.

1. Ja izteicējs ir tāds lietvārds, kas, mainot galotni, maina arī dzimti, tad tas saskan ar teikuma priekšmeta dzimti. Šādi lietvārdi ir ar izskaņām: **-tājs, -ējs, -ietis, -nieks, -onis, -tnis, -ulis, -is,**

piem.: *Viņš ir labs strādnieks, viņa laba strādniece. Mans brālis ir liels dziedātājs, kaimiņu zēni arī ir lieli dziedātāji, bet meitenes gan nav lielas dziedātājas. Viņš ir varonis, viņa ir varone.*

2. a) Izteicējs palaikam ir daudzskaitlī un vīriešu dzimtē, ja teikumā ir vairāk gan sieviešu, gan vīriešu dzimtes teikuma priekšmetu,

piem.: *Brālis un māsa aizbraukuši uz pilsētu. Dārzā ozoli un liepas jau salapojuši.*

b) Izteicēju var arī attiecināt tikai uz svarīgāko, izteicējam tuvāko teikuma priekšmetu,

piem.: *Bērzs un skaistā egle nokaltusi. Iztzisis mēness un sārtā saule bija redzama pie debesīm.*

3. Izteicējs var būt daudzskaitlī, ja tas vienādā mērā attiecināms uz vienskaitlī esošu teikuma priekšmetu (lietvārdu) un tā pavadoni,

piem.: *Brālis ar māsu saķildojušies. Gans ar suni pārņakuši.*

4. Izteicējs palaikam saskan dzimtē un skaitlī ar dalāmo ģenitīvu, ja šis ģenitīvs atkarīgs no teikuma priekšmeta, kas ir daudzuma nojēgums,

piem.: *Sanākuši (arī: sanākusi) viesu pilna istaba. Ap akmeni sēdējuši (arī: sēdējusi) laba tiesa velnu, ēzdami, dzerdami. Puse atnācēju pieteikušies (pieteikusies).*

5. Izteicējs var nostāties vīriešu dzimtes vienskaitlī, ja par teikuma priekšmetu ir daudzuma nojēgumi: **daudz, maz, cik, tik,**

piem.: *Salaidies (arī: salaidušies) tik daudz putnu, ka melns. Aukstuma dēļ sanācis (arī: sanākuši) maz skolnieku.*

Nepieciešams vīriešu dzimtes vienskaitlis, ja dalāmais genitīvs vienskaitlī,

piem.: *Izgājis maz naudas. Maz palicis sviesta.*

6. Izteicējs var būt gan daudzskaitlī, gan vienskaitlī, ja teikumā izteikta savstarpēja darbība ar vietniekvārdu **cits,**

piem.: *Viņi cits par citu gudrāki (izteicējs saskan ar daudzskaitlī stāvošo teikuma priekšmetu). Viņi cits par citu gudrāks (izteicējs saskan ar vietniekvārdu cits).*

7. Ja par izteicēju ir lietvārds, bet par teikuma priekšmetu vietniekvārds **tas,** tad teikuma priekšmets saskan ar izteicēju dzimtē un skaitlī,

piem.: *Tas ir mans pirmais darbs. Tie ir tavi biedri. Tie ir sīkumi.*

8. Izteicēja adjektīvs dabū vienskaitļa vīriešu dzimtes galotni, ja par teikuma priekšmetu ir vietniekvārdi **tas** (vai: *šis, viņš*), **kas** (vai: *kurš*), **nekas,** **viss** un ja tie attiecināmi uz kādu zināmu priekšmetu,

piem.: *Kas nav krietns, tas nav krietns (attiecas uz cilvēku). Kas nav labs, tas nav labs.*

Izteicējs dabū apstākļa galotni **-i,** ja vietniekvārdi **kas, tas** nav attiecināmi uz kādu zināmu priekšmetu, bet lietojami nekatras dzimtes nozīmē un to vietā nav liekami vietniekvārdi **kurš** un **šis,**

piem.: *Kas labi, tas labi.*

Apstāklenis var būt par izteicēju nenoteiksmei vai veselam teikumam,

piem.: *Nav gudri tā pārsteigties, arī: nav gudri cilvēkam būt pārsteidzīgam. Nav veselīgi bez mēra sauļoties.*

Apstākļa forma ar **-i** lietojama arī kā izteicējs teikumā bez noteikta lietvārda,

piem.: *Ir vēsi, karsti, auksti. Ir tik bēdīgi ap sirdi.*

Ja runātājam stāv prātā zināms teikuma priekšmets, kaut arī viņš to nenosauc, izteicējs saskan ar šo teikuma priekšmetu,

piem.: *Ir karsts. Ir lietains. Ir vēss (laiks).*

9. Ja izteicējs ir lietvārds, bet teikuma priekšmets pieklājības labā otras personas vienskaitļa vietā ir daudzskaitļa formā, lai gan domāta viena kāda persona, tad izteicējs stāv vienskaitlī,

piem.: *Jūs esat strādnieks, es arī esmu strādnieks. Jūs tas kungs, es tas kalps.*

Ja līdzīgā gadījumā par izteicēju ir adjektīvs, divdabis, skaitlenis vai vietniekvārds, tad izteicējs var nostāties:

a) vienskaitlī,

piem.: *Jūs neesat vesela. Jūs esat nogurusi. Vienmēr jūs esat viens. Tāds jau jūs esat!*

b) vīriešu dzimtes daudzskaitlī, uzrunājot vīrieti,

piem.: *Jūs esat gudri, laipni, labi.*

10. Ja izteicējs ir verbs, bet teikuma priekšmets pirmā, otra vai trešā persona, tad izteicējs nostājas verba daudzskaitļa pirmajā personā, tā iegūdamas virsroku par otru un trešo personu.

piem.: *Es un tu (vai: mēs ar tevi) brauksim no šejienes prom. Es, tu un tavš brālis paliksīm mājās.*

Ja teikuma priekšmets ir otra un trešā persona, tad izteicējs nostājas verba otrā personā,

piem.: *Jūs un viņi vēl dzīvojat turpat?*

422. §. Apzīmētāja saskaņa ar apzīmējamo vārdu.

Vispār apzīmētājs saskan ar apzīmējamo vārdu dzimtē, skaitlī un locījumā, tomēr ievērojami daži saskaņas likumi.

1. Ja apzīmētājs attiecas uz vīriešu un sieviešu dzimtes personām, tad tas:

a) nostājas vīriešu dzimtes daudzskaitlī,

piem.: *Tavi labie tēvs un māte mani laipni uzņēma;*

b) saskan ar tuvāk stāvošo vārdu,

piem.: *Labā māte un tēvs rūpējās vienmēr par mums. Labais tēvs un māte rūpējās par mums;*

c) var atkārtoties katra apzīmējamā vārda priekšā,
piem.: *Labais tēvs un labā māte.*

2. Ja apzīmētājs attiecas uz vairākiem dažādu dzimšu dzīvniekiem vai nedzīviem priekšmetiem, tad to:

a) saskaņo ar tuvāk stāvošo vārdu,

piem.: *Vecs zirgs un govs; veca govs un zirgs. Jaukie kalni un lejas; jaukās lejas un kalni;*

b) atkārtoti katra apzīmējamā vārda priekšā,

piem.: *Kupls bērzs un kupla liepa. Veca muca, vecs vīns.*

3. Ja apzīmētājs attiecināms tikai uz vienu no vairākiem minētiem lietvārdiem, tad vārds, kas nav saistīts ar apzīmētāju, nostatāms priekš tā vārda, kuŗu apzīmē apzīmētājs,

piem.: *No šejienes ir saredzama skola un lielais skolas dārzs. Es, brālīš un mazā māšele aizgājām ogot.*

4. Ja vietniekvārdi *kas, kuŗš, tas, šis, viņš* un skaitleņi attiecas uz dažādas dzimtes vārdiem, tad tie nostājas vīriešu dzimtes daudzskaitlī,

piem.: *Viegla kāja, jautr(i)s miegs, tie man(i) daiļi dailināja. Dzīvoja vīrs un sieva, kuŗiem (viņiem) bija deviņi dēli. Uguntiņš, atslēdziņa, abi cieti glabājami.*

5. Ja divi vai vairāki apzīmētāji attiecas uz vienādiem vienskaitlī esošiem lietvārdiem, tad gan apzīmētāji, gan apzīmējamie lietvārdi ir vienskaitlī,

piem.: *Pirmā, otra un trešā nodaļa. Pirmā un otra pilsētas slimnīca. Jelgavas un Bauskas apriņķis. Latviešu un leišu valoda. Burtnieku un Lubānas ezers. Rudzu un kviešu apcirknis, bet: rudzu un kviešu apcirkņi (katrai labībai ir vairāk nekā viens apcirknis).*

423. §.

Teikumi.

Teikums ir vārdu sakopojums vai atsevišķs vārds, kurā izsaka domas, jūtas, gribu.

- Izšķir 1. vienkāršus (nepaplašinātus un paplašinātus) teikumus,
2. saliktus teikumus.

Vienkārši teikumi.

Vienkāršs nepaplašināts teikums.

424. §.

Vienkāršs nepaplašināts teikums ir tāds teikums, kurā ir tikai abi galvenie teikuma locekļi: teikuma priekšmets un izteicējs, dažkārt arī saitiņa.

Piem.: *Ir novakare. Krīt sniegs. Koki ir balti. Debesis kļūst sārtas. Mākoņi izklūst. Vējš norimst. Aukstums pieņemas. Sniegs pārvēršas. Tas kļūst zilgans.*

Sk. 20. uzdevumu.

Vienkāršs paplašināts teikums.

425. §.

Vienkāršs paplašināts teikums ir teikums, kurā bez galveniem teikuma locekļiem (teikuma priekšmeta un izteicēja) ir viens vai vairāki palīglocekļi (papildinātājs, apzīmētājs u. c.).

Piem.: *Tēvs nolēma izlauzt atmatas akmeni.*

Vienkāršs paplašināts teikums kļūst jo plašāks, ja tā teikuma locekļi pieņem vairāk apzīmētāju, kas atkal savukārt apzīmēti sīkāk.

piem.: *Mūsu tēvs nolēma veco, apsūnojušo atmatas akmeni šoruden izlauzt ar akmeņlauzi.*

Reiz dzīvoja ļoti nepieticīgs saimnieks. Dieva dotais laiks viņam nekad nebija pa prātam. Dažreiz lietus lija par daudz, dažreiz tā bija par maz. Dievs atļāva saimniekam pašam izraudzīties laiku. Saimnieks bija varen priecīgs. Atnāca jauks pavasaris. Saimnieks rīkoja laiku tagad pēc sava prāta. Vienu dienu lija lietus; otru dienu spīdēja saule. Rudzi auga vilņodami. Pienāca plaujas laiks. Iet rudzus plaut. Skatās, — vārpas gluži tukšas. Saimnieks bija aizmārsis palaist vēju, ziedu putekļīšu iznēsātāju. No tā laika saimnieks bija mierā ar Dieva doto laiku.

Sk. 20. uzdevumu.

426. §. Nepilni teikumi.

Nepilns teikums ir tāds teikums, kam trūkst viena galvenā teikuma locekļa.

Piem.: *Deg! Uguns!*

Teikumā var atkrist tikai tādi locekļi, kas viegli piedomājami un nerada teikumu sakarā nekādu robu.

Tādos teikumos kā: *Uz priekšu! Pa labi!* nav verbāla izteicēja, to aizstāj apstākļi. Dažkārt izteicējs piedomājams; piemēram, teicienā: *Pa tiltu soliņiem!* piedomājams *braukt!* Teikumos: *Kur skriesi? Iesim lēnām! Nāc!* vienā teikuma locekļi (*skriesi, iesim, nāc*) apvienoti abi galvenie teikuma locekļi: ir teikuma priekšmets, ir izteicējs (*Kur tu skriesi? Iesim mēs! Nāc tu!*).

Teikumi ar izteicēju un teikuma priekšmetu vienā vārdā latviešu valodā bieži sastopami, sevišķi jautājumos un atbildēs, piem.: *Nāksi? Iešu.* Pirmās un otras personas vietniekvārdu parasti nelieto, ja verba formai ir nepārprotamā personu galotne un ja personai negrib piešķirt sevišķu svaru. Ja personu izceļ, sevišķi pretstatos, tad lietojams pirmās un otras personas vietniekvārds,

piem.: *Nevis es, bet tu to teici. Tu iesi, es palikšu.*

Daudzkārt atmet verbu **būt**, bet sevišķi bieži izlaiž **virzības** verbus blakus kādam apstāklenim,

piem.: *Ātri (ej) uz priekšu! Tiešām tautas, tiešām (gāja) tautas, ar likumu (gāja) bāleliņi.*

Nepilni visbiežāk mēdz būt pavēles un izsaukuma teikumi,

piem.: *Ātri (skrien)! Nost (ej)! Augšā, augšā (celties)! Sieru, sieru (dod), Jāņu māte!*

Bezpersonas teikumos verbs ir trešās personas formā bez noteikta teikuma priekšmeta,

piem.: *Salst. Tumst. Vakaro. Snieg. Šodien līst.*

Dažiem bezpersonas vārdiem var piebiedrot teikuma priekšmetu,

piem.: *Sniegs snieg. Lietus līst.*

Sk. 20. uzdevumu.

Teikumi ar vienlīdzīgiem locekļiem.

427. §.

Teikums ar vienlīdzīgiem locekļiem ir tāds teikums, kurā atkārtojas vienlīdzīgi teikuma locekļi.

1. vairāki teikuma priekšmeti,
piem.: *Tēvs, māte un brālis ir aizbraukuši;*
2. vairāki izteicēji,
piem.: *Kāzās ēda, dzēra un līksmoja trīs dienas.
Un visas maņu malas zēļ, zaļo, kuplo, zied;*
3. vairāki apzīmētāji,
piem.: *Mežā aug gan lieli, gan mazi, gan taisni,
gan līki, gan tievi, gan resni koki;*
4. vairāki papildinātāji,
piem.: *Bērni mežā lasīja sēnes, ogas un riekstus;*
5. vairāki apstākļi,
piem.: *Pa ceļu devās ļaudis gan jāšus, gan braukšus, gan kājām.*

Vienlīdzīgo teikuma locekļu starpā liekams kommatas; saiklis un aizstāj kommatu. Ja saiklis atkārtojas, tad atkārtotā saikļa priekšā liekams kommatas.

Piem.: *Nelaime sastopama kā nabagu būdīnās, tā lepnās pīlīs. Paēduši, padzēruši pateiciet Dieviņam par pieņiņu, par sviestiņu, par balto saules maizi! Augšā zilas debesis, zibošas mākoņu aitiņas un cīruļu nebeidzama trallināšana; lejā — spilgti zaļumi, balti ziedi, smarža daždažāda, maigas rokas un gavīles sirdīs. Ass vējš pūta, un jūra kauca un krāca visapkārt.*

Sk. 21. uzdevumu.

Teikumu iedalījums pēc satura.

428. §.

Pēc teikuma satura un runātāja izjūtas teikumus iedala:

- 1) stāstījuma,
- 2) pavēles,
- 3) vēlējuma,
- 4) izsaukuma un
- 5) jautājuma teikumus.

1. Ar stāstījuma teikumiem autors izsaka savas un atstāsta citu domas, pastāsta, kas redzēts, dzirdēts, piedzīvots, un tēlo notikumus; šo teikumu beigās liekams punkts,

piem.: *Eju. Suns rej. Reiz dzīvoja tēvs ar trim dēliem.
Kā mežā sauc, tā atskan.*

2. Pavēles teikumos izsaka pavēli, uzaicinājumu, lūgumu; šo teikumu beigās liekama izsaukuma zīme,

piem.: *Nāc šurp! Ej peles ķert, Minka! Skriesim! Padziedāsim mēs, bāliņi!*

3. Vēlējuma teikumos izsaka vēlēšanos vai vēlējumu; teikumu beigās liekama izsaukuma zīme,

piem.: *Kaut spīdētu saule! Kaut man būtu tā naudiņa,
kas guļ jūrās dibenā! Lai viņam vieglas smiltis!*

4. Izsaukuma teikumos izsaka prieku, sāpes, pārsteigumu, izbrīnu; teikumu beigās liekama izsaukuma zīme,

piem.: *Tavu brīnumu! Tas ir lieliski! Vai, kā sāp! Ak,
tavu prātu! Ak, tavu iedomu!*

5. Jautājuma teikumos izsaka jautājumu; teikuma beigās liekama jautājuma zīme,

piem.: *Kur iesi? Kur tu skriesi, vanadziņ, ar tiem vaska
spārniņiem?*

Jautājuma teikumus iedala divās grupās: a) vārdu jautājumos un b) teikuma jautājumos.

a) Vārdu jautājumi iesākas ar jautājamiem vietniekvārdiem vai jautājamiem apstākļiem, pie kam jautā pēc viena teikuma locekļa, gaidot par atbildi vienu vārdu, kas attiecas uz šo teikuma locekli,

piem.: *Kam šī grāmata pieder? — Man.*

Kad beigsit darbu? — Šodien.

*Kas var dziesmas izdziedāt, kas valodas izrunāt?
— Neviens.*

b) **Teikuma jautājumos** vaicā pēc visa teikuma satura, gaidot par atbildi veselu teikumu vai visa teikuma satura apstiprinājumu ar jā vai noliegumu ar nē,

piem.: *Gribi nākt man līdz? — Jā (gribu).*

Īsti latviski ir atkārtot verbu, piem., šai gadījumā: **gribu**. Jā ienācis no vācu valodas.

Šie jautājuma teikumi bieži atšķiras no stāstījuma teikumiem tikai ar savu īpato balss izlocījumu, ar jautājamo toni, ko jautātājs ieliek teikumā, un dažkārt arī ar izteicēja nostāšanās teikuma sākumā,

piem.: *Gribi ābolu? Teiksi par manā kādu labu vārdu? Iesi uz tirgu?*

Tagad šos teikumus ievada no lībiešu valodas patapinātais jautājuma sauklis vai, senāk latviešu ar(ig),

piem.: *Vai jeb ar(ig) tu viņu pazīsti?*

Šie jautājuma teikumi var būt ar negāciju un bez negācijas. Jautājuma teikuma verba forma ir noliegta, ja jautātājs nezina, vai atbilde būs negatīva vai pozitīva,

piem.: *Vai tu nezini, kur mana grāmata?*

Verbs paliek bez negācijas, ja jautātājs šaubās, vai atbilde būs pozitīva,

piem.: *Vai tu zini, kur mana grāmata?*

Apgalvojuma un nolieguma teikumi.

429. §.

Apgalvojuma teikums apstiprina, ka divi novērojumi vai divi nojēgumi (teikuma priekšmets un izteicējs) ir savā starpā savienojami.

Piem.: *Gulbis ir putns. Viņš ir uzticams cilvēks. Mans brālis ir liels makšķernieks.*

Nolieguma teikums noliedz divu jēgumu (teikuma priekšmeta un izteicēja) savienojuma iespēju.

Piem.: *Uguns nav puķe. Cilāts akmens neapsūno. Es to neesmu teicis.*

1. Ja noliegts ir viens teikuma loceklis, tad nolieguma vārdiņš ne stāv šā locekļa priekšā,

piem.: *Ne visiem ir tāda laime. Ne ikkatrs to var izdarīt. Ne visām liepiņām līdz zemei lapas augs.*

Noliegtais jēgums var nostāties pretstatā apgalvojumam, piem.: *Ne maz, bet daudz tur ir ogu. Ne viens vien, bet visi viņu aizstāvēja.*

2. Ja vietniekvārdi un apstākļi ir noliegti, tad noliegta arī verbu forma; tāpat, ja verbs ir noliegts, noliegti arī nenoteiktie vietniekvārdi un apstākļi,

piem.: *Neviens mani tā nemīl, kā mīl tēvs, māmuliņa. Neviens nesacīja ne vārda. Nekad nemelo! Nerodz nekur ne akla cilvēciņa.*

3. Ar verba formu (izteicēju) negācija ne saaug vienā vārdā, iegūdamā balssvaru,

piem.: *Katru dienu māte raušu necep. Vārna vārnai acīs neknābj. Nebēdāju tās dieniņas, kad staigāju raudādama. Kā bij man neraudāt?*

4. Latviešu valodā bieži sastopama parādība, ka blakus apgalvojuma teikumam nostājas nolieguma teikums ar to pašu saturu,

piem.: *Ko darišu, ko nedarīšu? Kur iešu, kur neiešu? Ko teikšu, ko neteikšu? Ko tie teica, ko neteica? Kas nu ar mani notiks, kas nenotiks!*

Salikti teikumi jeb vairāku teikumu sakopojums.

430. §.

Runājot par saliktiem teikumiem, jāievēro neatkarīgi un atkarīgi teikumi.

Neatkarīgi teikumi ir paši par sevi saprotami un patstāvīgi,

piem.: *Arājs ar. Vējš pūš. Zēni makšķerē upes malā. Nelaiimes stundā ir tukša bise sprāgst.*

Atkarīgie teikumi nav saprotami bez cita teikuma, un sakopojumā ar citu teikumu tie nosaucami par palīgteikumiem (sk. 433. §).

Ir divas saliktu teikumu grupas:

- 1) neatkarīgu teikumu sakopojums un
- 2) neatkarīgu un atkarīgu teikumu sakopojums.

Neatkarīgu teikumu sakopojums*).

431. §.

Neatkarīgu teikumu sakopojumā ir divi vai vairāki neatkarīgi teikumi.

Divus vai vairākus neatkarīgus teikumus var sakopot savā starpā ar saikļiem: *un, arī, bez tam, turklāt, ne vien — bet arī, tiklab — kā arī, bet, tomēr, turpretī, nevis — bet, jo, tāpēc, tādēļ, tātad, vai — vai, ne — ne, nedz — nedz, gan — gan, ir — ir* vai arī pavisam bez saikļiem,

piem.: *Norimst grieze druvas malā, norimst vējš pār lapām skriet. Dega sili, dega meži, sadeg sila vāverītes. Dedzu skalu, dedzu sveci, tumša mana istabiņa; ienāk mana māmuliņa, tūdaļ gaiša istabiņa. Viens grib taisnību, otrs grib taisnību. Akas vinda čīkstēja, lopi māva, cilvēki runāja, un visas šās balsis un troksņi skanēja pār ūdeni svaigi, it kā nomazgāti. Birzē pogā lakstīgala; sudrabaina debess mala nogrimst tumšā, klusā silā. Un troksnis ap egli ceļas, un bultas augšup skrien, un asu cirvju zobi egles stumbrā lien. Un lejā atskan lāsti, un bultas spindz un sīc.*

Neatkarīgu teikumu sakopojumus, atkarā no tajos izteiktajām domām, mēdz iedalīt: *vienojamos, pretstata un nodibināmos* teikumu sakopojumos.

Vienojamos teikumus savieno ar vienojamiem saikļiem *un, bez tam* u. c.,

piem.: *Tur dzimtenē silst siltāk saules stari, un maigāk lietutiņš tur zemē līst.*

Pretstata teikumus savieno ar pretstata saikļiem: *bet, tomēr,*

piem.: *Saule spīd, bet lietus līst.*

Nodibināmos teikumus savieno ar saikļiem: *jo, tāpēc, tādēļ,*

piem.: *Viņu neviens nesaprata, jo viņš nerunāja latviski.*

Šādam iedalījumam nav nekādas praktiskas nozīmes.

*) Neatkarīgu teikumu sakopojumu dažās gramatikās sauc par sakārtotu teikumu sakopojumu vai teikumu virkni.

Neatkarīgu un atkarīgu teikumu sakopojums^{*)}.

432. §.

Neatkarīgu un atkarīgu teikumu sakopojums ir viena vai vairāku neatkarīgu teikumu jeb virsteikumu sakopojums ar vienu vai vairākiem atkarīgiem teikumiem jeb palīgteikumiem.

Piem.: *Vakarā Grīntāls pastudināja, ka zivju divām dienām vien vairs pietiksot; viņš izdalīšot šovakar pa vienai, lai iznāktu ilgākam laikam. Lai vēl šovakar ejot pa vecam, vairums nosprieda, un Grīntāls izdalīja parasto skaitu. Visi viņi zināja, ka tie ar katru acumirkli tālāk aizpeldēja projām ne tikai no jūras krasta, bet arī no dzīves.*

Sk. 23. uzdevumu.

433. §.

Palīgteikums.

Palīgteikums ir tāds teikums, kas atkarīgs no cita teikuma un bez tā nav saprotams.

Piem.: *Nepieber aku, kamēr jauna nav izrakta!*

Kamēr jauna nav izrakta ir palīgteikums un bez virsteikuma (*nepieber aku*) nav saprotams.

Palīgteikumu var ievēdot teikumu sakopojumā dažādi: palīgteikums var nostāties virsteikuma priekšā, starp virsteikuma locekļiem un aiz virsteikuma,

piem.: *Kur maļ, tur milti birst. Koks, kas čīkst, nelūst. Dūmās sirds neizšķīr, kas labs, kas ļauns.*

434. §.

Palīgteikums šā vai tā papildina virsteikuma saturu. Daži palīgteikumi var aizstāt vienu vai otru virsteikuma locekli, piemēram, teikumā: *Kas sēj, tas plauj*, palīgteikums: *Kas sēj* aizstāj teikuma priekšmetu: *sējējs*.

Vārds, kas izteikts, nav atņemams = *izteikts vārds nav atņemams* (palīgteikums: *kas izteikts* aizstāj apzīmētāju: *izteikts*).

Runā to, kas patiesība = *runā patiesību* (palīgteikums: *kas patiesība* aizstāj papildinātāju: *patiesību*).

*) Atkarīgu un neatkarīgu teikumu sakopojumu dažās gramatikās sauc par pakārtotu teikumu sakopojumu vai teikumu vijū.

Kur tik zeltu domājam, dažkārt praulus atrodam = dažkārt atrodam praulus zelta vietā (palīgteikums: kur tik zeltu domājam aizstāj apstākli: zelta vietā).

Atkarā no tam, kādu teikuma locekli palīgteikums aizstāj jeb raksturo, palīgteikumus iedala:

- 1) teikuma priekšmeta,
 - 2) papildinātāja,
 - 3) apzīmētāja,
 - 4) apstākļu (darbības apzīmējumu) palīgteikumos*).
- Palīgteikums atdalāms no virsteikuma ar kommatu.

435. §. Teikuma priekšmeta palīgteikums.

Teikuma priekšmeta palīgteikums stāv virsteikuma vai cita palīgteikuma teikuma priekšmeta vietā un atbild uz jautājumu kas?

Virsteikumam tas mēdz pakārtoties ar vārdiņiem: **kas, ka, lai, vai, kad, kur, cik.**

Piem.: *Kas guļ, tas negrēko. Kas niekiem tic, tas pieviļas. Kas daudz grib, maz dabū. Kas vainīgs, tas bailīgs. Kas vecāku vārdam neklausa, cep maizi pelnos. Kas ļauna necieš, tas laba neredz. Zēnam bija piekodināts, lai tas neiet kaimiņa dārzā. Nav droši zināms, vai viņi nāks pa šo ceļu. Veca patiesība ir tā, ka mīlestība visu piedod. Cik padarīts, tik ir labi. Nav zināms, kur viņš meklējams. Kad un kur mīrsim, nav mums nevienam zināms.*

Sk. 24. uzdevumu.

436. §. Papildinātāja palīgteikums.

Papildinātāja palīgteikums papildina izteicēju vai nēnoteiksmi un atbild uz jautājumiem: kā? kam? ko? ar ko?

Papildinātāja teikumu mēdz ievadīt vārdiņi: **kas, ka, lai, vai, kad, kur, cik.**

Piem.: *Vai tavs mūžs kam lieti der, to vis neteic ilgie gadi. Redzu, redzu, protu, protu: velts būs mans gājumiņš. Es nezinu, kur tēvs aizgājis. Viņš gāja un nezināja, kur soli spert. Es nemāku pateikt, kur viņš atrodas.*

*) Palīgteikuma paveidi izlietojami tikai kā ilustratīvs materiāls palīgteikumu izpratnei.

Papildinātāja palīgteikumi viegli pārvēršami teikuma priekšmeta palīgteikumos un otrādi: teikuma priekšmeta palīgteikumi — papildinātāja palīgteikumos,

piem.: *Es nezīnu (ko?), kur tēvs aizbraucis* (papildin. teik.); bet: *Man nav zināms (kas?), kur tēvs aizbraucis* (teik. priekšmeta teikums).

Sk. 24. uzdevumu.

437. §. Apzīmētāja palīgteikums.

Apzīmētāja palīgteikums raksturo kāda cita teikuma lietvārdu un atbild uz jautājumiem: kāds? kāda? kurš? kuŗa? kā?

Apzīmētāja palīgteikumi mēdz iesākties ar vārdiņiem: kas, kurš, kāds, kur, kad.

Piem.: *Labs tas darbs, kas padarīts, labs tas kumoss, kas pataupīts. Dzelzi, kas nav ilgi trīta, rūsā maitā. Kāds ūdens, tādas zivis. Tumša, tumša tā eglīte, kur caunīte nakti guļ. Viņš bij kā jauns putns, kuŗa priekšā salūst čaula un pasaule ar visām krāsām un skaņām gāžas noreibušajā dvēselē. Te laikam sākās tā skaistā pasaule, par ko viņam bija stāstījušas meža laumiņas.*

Sk. 24. uzdevumu.

Apstākļu (darbības apzīmējumu) palīgteikumi.

438. §. Dažādi apstākļi, tāpat kā dažādi apstākļeņi, var apzīmēt vietu, laiku, veidu jeb kārtu, iemeslu, cēloni; tādēļ apstākļu palīgteikumus iedala tādās pašās grupās kā apstākļeņus, proti: vietas, laika, veida jeb kārtas, iemesla un cēloņa apstākļa palīgteikumos.

439. §. Vietas apstākļa palīgteikums.

Vietas apstākļa palīgteikums norāda kāda cita teikuma darbības vietu un atbild uz jautājumiem: kur? kurp? no kurienes? uz kurieni?

Šos teikumus mēdz ievadīt vārdiņi: kur, kurp, no kurienes, uz kurieni.

Piem.: *Kur dūmi, tur siltums. Kur cep, tur pīl. Kur koku cērt, tur skaidas lec. Kur dzedra māmiņa, tikušas meitas. Bērni steidzās uz turieni, no kurienes atskanēja balsis. Kurp vējš pūš, turp dodas arī mākoņi.*

Sk. 24. uzdevumu.

440. §. Laika apstākļa palīgteikums.

Laika apstākļa palīgteikumi norāda kāda cita teikuma darbības laiku un atbild uz jautājumiem: kad? cik ilgi? no kuŗa laika? līdz kuŗam laikam?

Laika teikumos attieksmē pret virsteikumu iespējama trejāda laiku seka: laika teikuma darbība notiek: 1) vienā laikā ar virsteikuma darbību, 2) pirms virsteikuma darbības un 3) pēc virsteikuma darbības.

1. Ja palīgteikuma darbība notiek vienā laikā ar virsteikuma darbību, tad laika teikumi iesākas ar saikļiem: **kad, kā, kamēr, ik, cik, cikārt, līdz,**

piem.: *Loki koku, kamēr mazs! Kamēr māte viesus vada, tikmēr bērni gaļu cep. Ik rītu celies, ik skaistāka topi! Trīcin trīc birzītiņa, līdz es augu brālīšos. Kad vilks izsalcis, tad jēram vaina.*

2. Ja palīgteikuma darbība notiek pirms virsteikuma darbības, tad laika teikumi iesākas ar saikļiem: **kad, pēc tam kad, ik, ko, līdz ko, tikko, tiklīdz kā, cikko,**

piem.: *Tikko tu aizgāji, ienāca kāda sieviņa. Līdz ko muti pavērs, tūlīt bārsies. Kad darbs pabeigts, tad dusa salda. Kad saule bija nogājusi, gani dzina lopus mājās.*

3. Ja palīgteikuma darbība notiek pēc virsteikuma darbības, tad laika teikumi iesākas ar saikļiem: **iekām(s), pirms,**

piem.: *Apdomā, iekāms ko runā! Mēs piecēlāmieš, iekāms vēl saule lēca. Lietus jau sāka rasiņāt, pirms siens bija sagrābts.*

Sk. 24. uzdevumu.

441. §. Veida jeb kārtas apstākļa palīgteikums.

Veida jeb kārtas apstākļa palīgteikums norāda, kā notiek kāda cita teikuma darbība un atbild uz jautājumiem: kā? kādā kārtā? cik lielā mērā?

Veida jeb kārtas teikumi iedalāmi salīdzinājuma un seku teikumos.

1. Salīdzinājuma teikumus ievada pakārtojamie vārdiņi: **kāds, kā, it kā, jo, cik** (virsteikumā tiem mēdz atbilst: **tāds, tā, jo, tik**),

piem.: *Kā mežā sauc, tā atskan. Viņš atkal dzīvoja savu dzīvi un bija tik kluss, cik kluss top tikai aiz lielas laimes. Jo plīks, jo traks, jo salst, jo skrien, jo ir, jo grib.*

Izteicēju spēcina un izceļ, ja pie tā paša izteicēja palīgteikumā nostājas vārdiņš **kā**, virsteikumā — **tā**,
piem.: *Kā salst, tā salst. Kā nelīst, tā nelīst.*

2. **Seku palīgteikums** izsaka sekas; to ievada pakārtojamie vārdiņi: **ka, lai** (virsteikumā tiem atbilst **tā, tik**),

piem.: *Sniegs bija tik irdens, ka grima tajā līdz ceļiem. Viņš nebija tik skops, lai to sauktu par mantrausi. Jūra visapkārt tik plaša, ka ne malas, ne gala saredzēt.*

Virsteikumā sastopamais **tā** reizēm iekļūst palīgteikumā,
piem.: *Šodien ļoti auksts, tā ka silti jāsaģērbjas.*

Jāvairās samainīt saikli **tā ka**, kas ievada seku teikumu, ar saikli **tā kā**, kas ievada iemesla teikumu,

piem.: *Jautājums ir pilnīgi noskaidrots, tā ka pārrunas varam izbeigt (seku teikums). Tā kā jautājums ir noskaidrots, tad varam pārrunas izbeigt (iemesla teikums).*

Sk. 24. uzdevumu.

442. §. Iemesla jeb cēloņa apstākļa palīgteikums.

Iemesla jeb cēloņa apstākļa palīgteikums norāda uz kāda cita teikuma darbības iemeslu jeb cēloni un atbild uz jautājumiem: **kāpēc? kādēļ?**

Iemesla teikumus ievada vārdiņi: **ka** (virsteikumā: **tāpēc, tādēļ**), **tā kā**.

Piem.: *Upei nevarēja tikt pāri tāpēc, ka tilts bija iznests. Siens nežūst tāpēc, ka laiks ir apmācies. Tā kā laika atlicis maz, ar darbu jāpasteidzas.*

Saikļi **tāpēc, tādēļ** bieži no virsteikuma iekļūst palīgteikumā.

Tādēļ, tāpēc lietojams palīgteikumā, ja virsteikumā sniedz kādu faktu, kas nav bijis vēl zināms, un palīgteikums norāda uz tā iemeslu,

piem.: *Upei nevarēja tikt pāri, tāpēc ka tilts bija iznests.*

Tādēļ, tāpēc lietojams virsteikumā, ja virsteikumā minētais fakts bijis jau iepriekš zināms,

piem.: *Upei netika pāri tāpēc, ka...*

Saikli tā kā lieto tad, ja virsteikuma un paligteikuma savienojums sākas ar paligteikumu,

piem.: *Tā kā tu neklausī, tad paliec mājās! Tā kā tu negribēji, tad atdevu citam.*

Sk. 24. uzdevumu.

443. §. Nolūka apstākļa paligteikums.

Nolūka apstākļa paligteikums norāda, kādā nolūkā notiek kāda cita teikuma darbība, un atbild uz jautājumiem: kādēļ? ar kādu nolūku?

Nolūka teikumi mēdz iesākties ar saikli lai. Šajos teikumos lieto īstenības un vēlējuma izteiksmi.

Piem.: *Taupīsim, lai vecuma dienas būtu vieglākas! Ar zilīti ziņu laidu savam miežu arājam, lai tas nāca šoruden, lai ilgāk negaidīja. Pasēdies tālāk, lai man ar būtu vieta!*

Sk. 24. uzdevumu.

444. §. Pieļāvības jeb pieļaujамie paligteikumi.

Pieļāvības teikumus iesāk ar: lai, lai gan, lai arī, kad arī, jebšu, kaut, kaut arī (virsteikumā: tomēr, taču, bet),

piem.: *Lai gan saule bij nogājusi, mēs tomēr vēl strādājām. Jebšu to visi daudzina, es tomēr viņam neticu. Man dziesmiņu nepietrūka, kaut ar gaŗa vasariņa. Ceļu varējām vēl saskatīt, kaut gan bija iestājusies tumša rudens nakts.*

Sk. 24. uzdevumu.

445. §. Nosacījuma paligteikumi.

Nosacījuma paligteikumi izsaka nosacījumu, kam piedoties, var notikt virsteikuma darbība.

Nosacījuma teikumi sākas ar saikli ja (virsteikumā: tad).

1. Ja nosacījums iespējams, tad virs- un paligteikumā ir īstenības izteiksme vai tagadnes vēlējuma izteiksme; ja paligteikumā īstenības izteiksme, virsteikumā var būt arī pavēles izteiksme,

piem.: *Ja tu skaisti nedziedāsi, apsolīšu vanagam. Ja vari, tad nes! Ja gribi, dod!*

2. Ja nosacījums neiespējams un attiecas uz tagadni, tad lietojama tagadnes vēlējuma izteiksme,

piem.: *Es ietu, ja es varētu.*

3. Ja neiespējamais nosacījums attiecas uz pagātni, tad lieto pagātnes vēlējuma izteiksmi,

piem.: *Ja es būtu to zinājis, tad nebūtu to darījis.*

Sk. 24. uzdevumu.

446. §. Divdabja teicieni.

Divdabis, kas tuvāk apzīmēts ar papildinātāju vai apstākļiem, veido divdabja teicienu, kas var norādīt uz darbības laiku, veidu jeb kārtu, iemeslu, nolūku.

Piem.: *Suns, taukus ēdis, laizās. No skolas nākdams, nopērc avīzi! Gauži raud zaļa zāle, kājiņām samīnāma. Aizlicis roku priekš acīm, mīlzis skatījās tālumā. Abi, atgāzuši galvas, skatījās, kā akmens pazuda debesīs. Viņš gāja ātri un smagi, atstādams zemē dziļas pēdas. Puīši, redzēdami, ka aizgulējušies, ātri cēlās kājās un, cits citu grūstīdami, laidās projām.*

Sk. 25. uzdevumu.

447. §. Atkārtots teikums.

Atkārtots ir tāds teikums, kurā vārdu pa vārdam atkārtoti kāda cita runātāja, dažreiz arī savus vārdus vai domas.

Piem.: „Ei, ei lielais!” puika kļiedza. „Neieguli tikai atkal bedri manā norā! Kur jūs, mīlzi, guļat, tur trīs gadi zāle neaug.” — „Klausies, puika!” mīlzis uzsāka valodu, „es gribu drusku uzkost. Dod man vienu aitu!” — „Vai rīma! Veselu aitu! Nāc papriekšu ar mani cikstēties! Ja pieveiksi, tad dabūsi, ja ne — tavs zelta gabals būs mans.” — „Ekur kukainis!” mīlzis brīnījās.

Ar atkārtoto teikumu saistītais virsteikums var nostāties atkārtotā teikuma priekšā, starp atkārtotā teikuma locekļiem un aiz atkārtotā teikuma,

piem.: *Tēvs sacīja: „Ej, dēls, pasaulē laimi meklēt!”*

„Ej, dēls,” tēvs sacīja, „pasaulē laimi meklēt!”

„Ej dēls, pasaulē laimi meklēt!” sacīja tēvs.

Atkārtotais teikums liekams pēdējās, virsteikums no atkārtotā teikuma atdalāms kommatiem. Ja virsteikums ir priekš atkārtotā teikuma, tas atdalāms ar kōlu un atkārtotais teikums sākams ar lielo burtu.

Sk. 26. uzdevumu.

V. Bērziņa, Latv. val. gramatika.

15

448. §.
Vienkārši teikumi.

Pārskats par teikumiem.

Nr.	Teikuma nosaukums	Pazīmes	Paraugs	Pieturas zīmes teikuma vidū
1.	Vienkāršs nepaplašināts	Ir tikai virslocekļi (teik. priekšmets un izteicējs)	<i>Suns rej.</i>	
2.	Vienkāršs paplašināts	Bez virslocekļiem ir vēl citi teikuma locekļi	<i>Mūsu pinkainais sētas suns nikni rej katru garāmgājēju.</i>	
3.	Teikums ar vienlīdzīgiem locekļiem	Ir vairāki vieni un tie paši teikuma locekļi	<i>Zemene, mellene un avene ir ogas.</i> <i>Visi steidzās gan braukšus, gan jāšus, gan kājām.</i> <i>Mežā aug dažādi koki: priedes, egles, kļavi un citi koki.</i>	Vienlīdzīgu teikumu locekļu starpā liekams kommatas; saiklis un aizstāj kommatu. Ja saiklis atkārtojas, tā priekšā liekams kommatas. Dažreiz vienlīdzīgu teikuma locekļu priekšā liekams kōls.
4.	Nepilns teikums	Trūkst viena virslocekļa.	Līst.	

— 226 —

Salkti teikumi.

Nr.	Teikuma nosaukums	Pazīmes	Paraugs	Pieturas zīmes teikuma vidū
1.	Neatkarīgu teikumu sakopojums	Ir divi vai vairāki patstāvīgi teikumi	<i>Saule spīd, un lietus līst.</i>	Patstāvīgus teikumus atdala ar kommatu, reizēm ar sēmkōlu.
2.	Neatkarīgu un atkarīgu teikumu sakopojums	Viena vai vairāku virsteikumu sakopojums ar vienu vai vairākiem palīgteikumiem	<i>Nepieber aku, kamēr jauna nav izrakta!</i>	Virsteikumu no palīgteikuma atdala ar kommatu.
	Virsteikums	Patstāvīgs, no citiem neatkarīgs teikums	<i>Nepieber aku!</i>	
	Palīgteikums	Atkarīgs no cita teikuma un bez tā nav saprotams	<i>kamēr jauna nav izrakta.</i>	
3.	Divdabja teiciens	Aizstāj kādu apstākli	<i>Suns, taukus ēdis, laizās.</i>	Divdabja teiciens jātdala no virsteikuma ar kommatiem.
4.	Atkārtots teikums	Atkārtota vārdu pārdam kāda runa vai domas	<i>Tēvs sacīja: „Ej, dēls, pasavitē laimi meklēt!”</i>	Atkārtots teikums liekams pēdinās un atdalāms no virsteikuma ar kommatu. Ja virsteikums ir pirms atkārtota teikuma, teikumu starpā liekams kōls (atkārtots teikums sākams ar lielo burtu).

— 227 —

15*

Palīgteikumu pakārtojamie līdzekļi.

449. §.

Ir trīs palīgteikumu pakārtojamie līdzekļi: 1) pakārtojamie saikļi, 2) personu maiņa un 3) atstāstījuma izteiksme.

450. §. Pakārtojamie saikļi.

Pakārtojamie saikļi attīstījušies no valodā jau pastāvošiem vārdiem, piemēram,

1. saikļi: **kā, ka, kad, kamēr, tikko, līdzko** atvasināti no vietniekvārda **kas**;

2. saikļi: **ja, jo-jo, jeb** — no augšzemnieku dialektā vēl sastopamā vietniekvārda **jis**;

3. **ik, iekām** — no tagad izzudušā vietniekvārda ***iek(a)s**.

Ar laiku šie iepriekš minētie vārdi pārgrozījušies un ieguvuši jaunu uzdevumu: saistīt vienu teikumu ar otru, sīkāk aprādīt domu attieksmi un sakaru. Šās pārgrozības rodas, cilvēka garam attīstoties un meklējot sakarus starp vienu domu un otru. Pirmatnē cilvēks izsacīja savas domas īsāki, runādams patstāvīgos bezsaikļu teikumus; tādēļ bezsaikļu palīgteikumi bieži sastopami tautas dziesmās, sakāmvērdos, pasākās un mīklās. Lai gan tie pēc formas līdzinās neatkarīgiem teikumiem, pēc satura tie uzskatāmi par palīgteikumiem.

Bezsaiķļu teikumi, piem.: *Zinu, zinu, protu, protu, velts būs mans gājumiņš. Godā drānu, drāna godās tevi! Rudzu druva priecājās, nolīks mana muguriņa. Iedosi pirkstu, paņems visu roku un līdzīgi teikumi uzskatāmi par vecākiem nekā saikļu palīgteikumi, kas radušies jaunākos laikos kā domu attieksmju pakārtotāji.*

451. §. Personu maiņa.

Palīgteikumos liela nozīme piešķirama personu maiņai, kas nepieciešama, lai atkarīgā stāstījumā neceltos pārpratums. Piemēram: *Māte saka uz meitu: „Tu esi ļoti čakla.”* Ja meitene to pastāsta savai mātai, tad var celties pārpratums, ja viņa saka: *„Māte teica, tu esi ļoti čakla”*; tu var attiekties uz māsu. Lai no pārpratuma izvairītos, jāmaina persona. Tādos atstāstījumos personu noteic runātājs no sava stāvokļa.

Ja runātājs atstāsta citu domas par sevi (t. i., runātāju), tad jālieto pirmā persona, piem., *māte teica, ka es bijusi ļoti čakla.*

Ja runātājs atstāsta citu domas par uzrunājamo personu, tad lieto o t r u personu, piem., *māte teica, ka tu (māsa) bijusi ļoti čakla.*

Atstāstījumā tiešās runas 1. personas vietniekvārdu aizstāj ar 3. personas vietniekvārdu. Piem., tiešajā runā: *Tēvs saka: „Es tagad esmu vesels”,* ir 1. personas vietniekvārds, netiešajā runā: *Tēvs saka, viņš tagad esot vesels,* lietots 3. pers. vietniekvārds.

Tā personu maiņa kļūst par pakārtojuma līdzekli.

452. §. Atstāstījuma izteiksmes nozīme palīgteikumos.

Trešais pakārtojamais līdzeklis ir atstāstījuma izteiksme, kas biedrojas ar personu maiņu. Lai atkārtotu teikumu jo pilnīgi pārvērstu atstāstījumā, lietojami visi trīs pakārtojamie līdzekļi: saiklis, personu maiņa un atstāstījuma izteiksme, piem., teikumu: *Māte sacīja: „Tu esi čakli strādājusi,”* pārveido: *Māte sacīja, ka es esot čakli strādājusi.*

453. §. Palīgteikumu izcelšanās.

Liela daļa tagadējo palīgteikumu ir radusies no neatkarīgiem teikumiem, pārveidojot teikumā balss modulējumu un saīsinot pauzi šo teikumu priekšā. Tā, piemēram, teikumi: *Saki man, vai tu viņu pazīsti? Nesmejiet, citi putni, ka jums ar tā nenotiek! Es arī būtu kāzās gājis, kaut būtu tādas kamaniņas,* ko tagad uzskatām un runājam kā virsteikuma savienojumu ar palīgteikumu, sākumā bijuši divu neatkarīgu teikumu savienojumi ar palielu pauzi starpā: *Saki man! Vai tu viņu pazīsti? — Nesmejiet, citi putni! Ka jums ar tā nenotiek. — Es arī būtu kāzās gājis. Kaut būtu tādas kamaniņas!* Tagad turpretī pauze mazāka, un balss modulējums citāds.

Vārdu seka vienkāršā un saliktā teikumā.

454. §.

Ikvienā valodā attīstījušies zināmi vārdu sekas likumi, kas stāv ciešā sakarā ar vārdu formu bagātību. Jo bagātāka kāda valoda formām, jo brīvāka tās vārdu seka teikumā. Latviešu valodā, kas bagāta vārdu formām, nepazīst tik stingrus vārdu sekas likumus, kādi sastopami dažās citās valodās. Latviešu valodā sastop teikumā pietiekami brīvu vārdu seku, kaut arī saskatāma zināma vārdu sekas likumība, ko valodas

apziņa nepārkāpj, piem., nekad neteiks: *galva cilvēka*, bet tikai: *cilvēka galva*.

Parasti teikumā pirmo vietu ieņem teikuma priekšmets, bet šo vietu var ieņemt arī kuŗš katrs cits teikuma loceklis, ja tas vairāk izcelts, tā kļūdamas par psiholoģisko subjektu (sk. 399. §, 3),

piem.: *Māte šodien mūs agri modināja,*
arī: *Šodien māte mūs agri modināja,*
vai: *Mūs šodien māte agri modināja.*

Ja nevienu teikuma loekli sevišķi neizceļ, tad vienkāršā papildinātā teikumā locekļu seka šāda:

pirmajā vietā teikuma priekšmets ar savu apzīmētāju,
otrā " izteicējs (ar apzīmētājiem un apstākļiem),
trešajā " papildinātājs,
ceturtajā " apstākļi.

Piem.: *Krietns saimnieks rūpīgi apar savus laukus vēlā rudenī un agrā pavasarī.*

Sikāk apskatot teikuma locekļu vietu teikumā, vispirms aplūkojams apzīmētājs, kas visvairāk saistīts savā vārdu sekā; citu teikuma locekļu vieta teikumā brīvāka.

455. §. Apzīmētāja vieta teikumā.

Apzīmētājs (adjektīvs, skaitlenis, vietniekvārds, lietvārds ģenitīvā, divdabis) teikumā stāv:

1. Parasti apzīmējamā vārda priekšā,

piem.: *Tukša muca tālu skan. Ne mana cūka, ne mana druva. Izliets ūdens nav sasmējams. Dīžvalodas māmuliņa.*

2. Dažreiz aiz apzīmējamā vārda, ja apzīmējamais vārds ir:

a) vokātīvā (retumis),

piem.: *Māte mīlā;*

b) skaitlenis, kas apzīmē aptuvenu skaitu,

piem.: *Bērnām būs gadi trīs (= apmēram trīs gadi);*

c) vietniekvārds tāds (izsaukumos), ja lietvārds sevišķi uzsvērts,

piem.: *Rīma tāds! Neprašū tāds! Bezgodis tāds!*

3. Gan priekš, gan (parasti) aiz apzīmējamā vārda, ja apzīmētājs ir:

a) instrumentālis,

piem.: *Sirmu galvu māmuliņa, arī: māmuliņa sirmu galvu;*

b) prepozīcija ar piederošu locījumu,

piem.: *Balta māja ar zaļiem slēģiem.
Mūsu tēvam jauns kažoks ar bebra apkakli.*

456. §. Visbrīvākā vārdu kārtā ir izteicēja adjektīvam un divdabim, kas lietots kā izteicēja adjektīvs, jo tie attiecas ir uz teikuma priekšmetu, ir uz izteicēju,

piem.: *Gudru teicu padomiņu, arī: teicu gudru padomiņu vai: padomiņu gudru teicu. Viņš staigā noskrandis, arī: Noskrandis viņš staigā.*

Parasti divdabis nostājas teikuma beigās, bet tas var ieņemt arī citu vietu teikumā,

piem.: *Gan tu bijī piekususi, mani mazu auklādama. Skrien, uz deguna klu p d a m s. Paņem, iekšā iedama, slauktuvi līdz!*

457. §. Ja kādam lietvārdam ir divi apzīmētāji: viens adjektīvs, otrs lietvārds ģenitīvā un nevienu no šiem apzīmētājiem sevišķi neizceļ, tad pa priekšu liek adjektīvu, pēc tam ģenitīvu,

piem.: *Jaunais tēva nams,*

bet ja pretstatā uzsver adjektīvu, tad ģenitīvu liek pa priekšu,

piem.: *Tēva jaunais nams.*

Norādāmie vietniekvārdi *tas, šis* nostājas priekš adjektīva vai ģenitīva un *aiz* vārda viss,

piem.: *Visas šās mūsu lielās pūles. Noliec to augsto zaru!*

458. §. Ja apzīmētājs ir ģenitīvs un tas ar sekojošu lietvārdu ir saaudzis it kā saliktenī, tad to starpā nevar nostāties cits kāds apzīmētājs,

piem.: *Lepnā mātes meita* (nozīmē šķirama no: *mātes lepnā meita*).

459. §. Locījumi, kas atkarīgi no apzīmētājiem, stāv šo apzīmētāju priekšā,

piem.: *Metru garš galds. Mīlestības pilns skats. Nau-
das kārs cilvēks.*

Teikuma priekšmeta vieta teikumā.

460. §.

Parasti teikuma priekšmets teikumā nostājas priekš izteicēja, bet tas var stāvēt arī teikuma vidū un beigās, ja vairāk uzsver kādu citu teikuma locekli,

piem.: *Māte mani rātin rāja. Bārenīti pamāte ne-
ieredzējusi ne acu galā. Balta balta ieva zied, vēl
baltāka ābelīte. Katram mīla sava dziesma.*

Ja gramatiskais teikuma priekšmets ir reizē arī psiholoģiskais teikuma priekšmets (sk. 399. §, 3), tad tas tiecas uz teikuma sākumu,

piem.: *Laiks šodien no paša rīta ir apmācies.*

461. §. Izteicēja vieta teikumā.

Izteicējs teikumā var ieņemt ļoti dažādu vietu; bieži tas seko tūlīt pēc teikuma priekšmeta,

piem.: *Vilciens nokavējies par desmit minūtēm.
Lietus gāza kā ar spaiņiem visu dienu. Koks at-
stāj celma, cilvēks — atmiņu. Piecēlāmieš šorīt
ļoti agri.*

Bieži starp teikuma priekšmetu un izteicēju nostājas papildinātājs vai apstāklenis,

piem.: *Brāļi tēva zemi dala. Gani šorīt lopus aizdzina uz
pārupes pļavām.*

Izteicējs var nostāties teikuma sākumā:

a) pavēles teikumos,

piem.: *Skrien nu ātri! Padziedam, vecas sievas, jaunas
meitas nevarēja! Teic, māmīņa, manu darbu, neteic
manu augumiņu!*

b) nosacījuma teikumos,

piem.: *Būtu es to zinājis, nebūtu tur ne kāju cēlis! Teiktu
jau es kādu vārdu, bet kas mani klausīsies!*

c) stāstījuma teikumos, sevišķi pasakās,

piem.: *Dzīvoja reiz vīrs un sieva, bija viņiem dēls. Auga dēls, augs; izaugs tāds pamuļķis. Nokāva kādu dienu tēvs vērsi, brauca uz tirgu pārdot;*

d) ja izteicēju grib sevišķi izcelt,

piem.: *Vizēt viz ezers saulē. Mirdzēt mirdz bērna acis aiz prieka. Brauc radi, brauc draugi, brauc ienaidnieki.*

Izteicējs bieži nostājas teikuma beigās tautas dzejā, sakāmvārdos, mīklās,

piem.: *Pieci vilki vilku vilka, otri pieci brīnījās. To ceļu rītā gāju. Aiz upītes jēri brēca. Tukša muca tālu skan. Muļķis ir baznīcā pērienu dabū. Kā mežā sauc, tā atskan. Vēju ar sauju sagrābt nevar. Ass cirvis drīz atcērtas. Kas āzi par dārznieku cels! Kluss sunītis māju sarga.*

Ja par izteicēju ir salikta laika verbs, tad parasti palīgverbs nostājas tūlīņ aiz teikuma priekšmeta, bet divdabis teikuma beigās,

piem.: *Es būtu labprāt gājis, ja man kāja nesāpējusi. Es neesmu tik daudz pelnījis, cik man dod. Nesteidzies, tikpat tu esi to vilcienu nokavējis!*

462. §. Papildinātāja vieta teikumā.

Papildinātājs mēdz nostāties aiz izteicēja,

piem.: *Vīrs skalda malķu. Dzenis kala krustu. Ne-labs bērns padara tēvam sirmu galvu.*

Sakāmvārdos un mīklās papildinātājs bieži stāv arī izteicēja priekšā,

piem.: *Roka roku mazgā — abas baltas. Vārna vār-nai acis neknābj. Tāds tādu pazīst.*

Ja ir divi papildinātāji: viens datīvā, otrs akuzatīvā, tad datīva papildinātājs mēdz nostāties priekš akuzatīva papildinātāja,

piem.: *Akls aklam ceļu rāda. Dāvinātam zir-gam zobus neskaita.*

Ja pie vajadzības izteiksmes sastopas divi datīvi, tad pirmajā vietā nostājas loģiskā teikuma priekšmeta datīvs,

piem.: *Bērnam vecākiem jāklausa.*

463. §. **Nenoteiksmes vieta teikumā.**

Ja nenoteiksme (papildinātājs) nav uzsvērta, tad tā mēdz stāvēt aiz tā vārda, no kuŗa tā atkarīga,

piem.: *Kaķim salst, bet negrib mācīties drebēt. Meitene mācījās zeļi a dīt. Ko tu tagad gribi darīt? Griba citiem palīdzēt. Slinks strādāt. Egles durvis viegli virināt.*

Retāki nenoteiksmei seko papildinātājs vai apstāklenis,

piem.: *Meita aizgāja uz lauku pasaulē vīrus pusdienā.*

464. §. **Apstākļu vieta teikumā.**

Apstākļi stāv gan aiz, gan priekš tā vārda, ko tie tuvāki apzīmē vai raksturo,

piem.: *Ass cirvis drīz atcērtas. Laba maize augstu plauktā. Es ļoti steidzos. Dziediet, meitas, vakarā, vakarā tālu skan, tālu tautas klausījās! Dzīvoja reiz vecītis.*

Pie vārdiem ar personas galotni apstākļi parasti nostājas aiz verba,

piem.: *Ko nu sēdi laukā? Nāc istabā!*

Nenoteiksmei un divdabjiem apstākļi mēdz nostāties priekšā,

piem.: *Viņš grib pa mežu pakļaut. Māsa grib mājās palikt (arī: palikt mājās). Uz Rīgu braukdams, paņem mani līdz!*

Divdabim ar noteikto galotni apstākļi nostājas priekšā,

piem.: *Šodien atvestais piens saskābis. Vakars nopirktais šķēvis saplīsis.*

Apstākļeni, kas aizstāj priedēkļus (apzīmējot verba nepabeigto darbību), mēdz nostāties teikuma beigās,

piem.: *Gāju istabā iekšā. Kāpu kokā augšā. Lēcu no zirga zemē. Kā bērni gāja no meža laukā, tā satika lāci.*

Papildinātājs palaikam nostājas tuvāk verbam nekā apstākļi,

piem.: *Tēvs istabas galā malku cērt.*

Ja apstākļi teikumā uzsvērts, tad tas tāpat kā kurš katrs cits teikuma loceklis var ieņemt teikumā pirmo vietu,
piem.: *Š o d i e n braukšu uz pilsētu. I l g i biju no dzimtenes projām. A g r i celsimies!*

Prepozīciju un saikļu vieta teikumā.

465. §.

1. Prepozīcijas stāv piederošā locījuma priekšā, atskaitot **dēļ**, labad un (iemesla nozīmē) **pēc**,

piem.: *Izbraukājies pa zemju zemēm, pa jūru jūrām. Viņa dēļ, viņa labad tā darīju. Manis pēc viņš šurpu nācis.*

2. Saikļi saista teikuma locekļus vai iesāk teikumu,

piem.: *Es un brālis. Un putni augstu pacēlās pār mednieku galvām.*

Paligteikuma vieta un vārdu seka paligteikumā.

466. §.

Paligteikums var nostāties aiz virsteikuma, **starp** virsteikuma locekļiem vai virsteikuma priekšā (atskaitot seku teikumu, kas vienmēr nostājas **pēc** virsteikuma),

piem.: *Kur lepnas domas, tur īss padoms. Labs tas darbiņš, kas padarīts. Akmens, kas nosūnojis, grūti kustināms.*

Vārdu seka paligteikumā neatšķiras no vārdu sekas virsteikumā,

Piemēri: *Bērni maldījās pa mežu, kamēr pienāca vakars. Es neraugu laba mūža, kad tik labs mūža draugs. Ko veci ļaudis tur cienā, to jauni apsmej. Es necirtu to kociņu, kas aug ceļa malīnā; es neņēmu to meitiņu, kas darbīņa nemācēja.*

Pielikumi.

467. §. Lielo burtu lietošana.

Lielie burti lietojami:

1. teikuma sākumā, aiz punkta,
piem.: *Pūš vēji. Lietus līst. Ir vakars vēls;*
2. aiz izsaukuma un jautājuma zīmes, ja doma nobeigta,
piem.: *Vai tu nāksi? Iešu. Steigsimies! Labi;*
3. aiz kōla:
 - a) atkārtota teikuma sākumā,
piem.: *Laimas māte sacīja: „Par to, ka mani pacienāji,
vēlies trīs labas lietas!”*
 - b) jaunas rindas sākumā aiz kōla, kam priekšā ir kāda forma no vārda šāds,
piem.: *Sadzīves sakāmvārdi ir šādi:
Loki koku, kamēr mazs! Kā mežā sauc, tā atskan u. c.;*
4. dzejā jaunas rindas sākumā,
piem.: *Teic man dažus labus vārdus,
Teic man dažus saules vārdus,
Kas man visu mīlēt liek!*
5. īpašvārdos:
 - a) Ar lielo sākuma burtu rakstāmi valšķu nosaukumi,
piem.: *Vācija, Itālija.*
Ja valsts nosaukumā ir vairāki vārdi, tad tie visi rakstāmi ar lielo sākuma burtu,
piem.: *Ziemeļamerikas Savienotās Valstis.*
 - b) Ar lielo sākuma burtu rakstāmi personu vārdi (kristībvārdi, uzvārdi, pseudonimi, ar vienu noteiktu personu saistītie pielikumi),
piem.: *Anna Brigadere, Jānis Lejiņš, Rainis, Kārlis Lie-
lais.*

c) Ar lielo burtu rakstāms:

Dievs, Debesu Tēvs, Dievs Kungs.

d) Ar lielo sākuma burtu rakstāmi vietu vārdi (kalnu, upju, ezeru, mežu, pilsētu utt. nosaukumi),

piem.: *Gaiziņš, Kaukazs, Alpi, Daugava, Inesis, Alauksts, Liepāja, Rīga.*

Ja vietas nosaukums ir saliktenis ar **Maz-, Liel-, Diž-, Vec-, Jaun-, Kaln(a)-, Lejas-, Augš-, Austrum-, Rietum-, Dienvid-, Ziemeļ-** u. c. pirmajā daļā, tad tas rakstāms vienā vārdā bez savienojuma svītras starp abām daļām,

piem.: *Mazsalaca, Lielplatone, Dižgramzda, Vecpiebalga, Jaunkalsnava, Lejasciems, Augškurzeme, Austrumsibirija, Rietumeiropa, Ziemeļvidzeme, Dienvidamerika* (bet ne: *Liel-Platone, Vec-Piebalga* utt.).

Ja ģeografiskā nosaukuma pēdējie vārdi ir savā tiešajā nozīmē lietoti sugas vārdi, piem., upe, kalns, ezers, grava, tad tikai nosaukuma pirmais vārds rakstāms ar lielo sākuma burtu,

piem.: *Kuršu kāpas, Zilais kalns, Velna grava, Burtnieku ezers, Smilšu iela.*

Astronomijā *saule, mēness* un *zeme* uzskatāmi par īpašvārdiem, tāpat kā, piemēram, *Jūpiters*, un rakstāmi ar lielo sākuma burtu,

piem.: *Saule, Mēness, Zeme.*

Ja zvaigznāju nosaukumā ir vairāki vārdi, tad ar lielo sākuma burtu rakstāms tikai pirmais vārds,

piem.: *Lielais lācis, Greizie rati.*

e) Ar lielo sākuma burtu rakstāms iestāžu nosaukuma pirmais vārds,

piem.: *Latviešu valodas krātuve.*

Piezīme: amatpersonu nosaukumi kā sugas vārdi rakstāmi ar mazo sākuma burtu,

piem.: *Akadēmisko runu teica universitātes rektors. Apkārtrakstu parakstījis pagasta vecākais.*

f) Ar lielo sākuma burtu rakstāmi dažādi lietvārdi ar īpašvārda raksturu (grāmatu, sacerējumu, svētku utt. nosaukumi),

piem.: *Raiņa Uguns un nakts, Blavmaņa Nāves ēnā* (bet: *Skroderdienas Silmačos, jo Silmačos ir īpašvārds*), *Jāņi, Ziemsvētki.*

Laikrakstu un citu periodisku izdevumu nosaukumos visi vārdi rakstāmi ar lielo sākuma burtu,

piem.: *Pēterburgas Avīzes, Jaunākās Ziņas, Daugavas Vēstnesis.*

g) Ar lielo sākuma burtu rakstāmi uzņēmumu un biedrību nosaukumā visi vārdi, ja tiem ir īpašvārda raksturs,

piem.: *Rīgas Vilnas Manufaktūra, Augļu Eksports, Zaļā Vārna.*

Ja uzņēmumu un biedrību nosaukumam tikai pirmo vārdu raksta ar lielo burtu, tad nosaukums rakstāms pēdējās,

piem.: *„Rīgas vilnas manufaktūra“, „Augļu eksports“, „Zaļā vārna“.*

6. Ar lielo sākuma burtu vēstulēs rakstāms tu un, zīmējoties uz vienu personu, jūs,

piem.: *Labas dienas Tev un Tavējiem! Novēlēdami Jums drīzu izveseļošanos, ar patiesu cieņu Jūsu darba biedri.*

Uzvārdu izruna un rakstība.

468. §.

1. Latviešu kristībvārdi un uzvārdi rakstāmi tā, kā tos latviski izrunā saskaņā ar latviešu valodas likumiem. To rakstībā lietojami latviešu alfabēta burti (svešos īpašvārdos lietojami arī ū, ū, ö, ö). Patskaņu garums nav apzīmējams ar h vai vairāku patskaņu savienojumu; to vietā lietojama garuma svītra virs attiecīgā burta. Nesaliktos vārdos vienādi līdzskaņi nav dubultojami, atskaitot gaŗos plūdeņus (l, ļ, r, ņ) un nāseņus (n, ņ, m), ja aiz tiem seko patskanis vai ja sekojošais līdzskanis ir lokāmā galotne,

piem.: *Misiņš, Bute, Knape, Zade* (nevis: *Missiņš, Butte, Knappe, Zadde*); *Zommers, Nolle, Vills, Manns, Zonne, bet: Zonbergs*, jo aiz *n* seko līdzskanis.

Visi latviešu kristībvārdi un uzvārdi rakstāmi ar latviešu galotnēm,

piem.: *Pēteris Kalniņš* (nevis: *Pēter Kalniņ*).

2. Latviešu kristībvārdi un uzvārdi visnotaļ lokāmi pēc latviešu gramatikas likumiem,

piem.: *Izmaksāt naudu Annai Kalējai* (nevis *Annai Kalējs*). *Aiznes šo pavēsti Pēterim Liepam* (nevis *Pēte-*

rim Liepa)! Pasveicini Kārli Vilku! Annas Ābeles priekšlasījums.

Tāda tipa uzvārdi kā: *Stiprais, Baltais, Gudrais* lokāmi kā adjektīvi ar noteikto galotni,

piem.: *Aiznes grāmatu Stiprajam! Pasveicini Stipro!*

3. Ja dokumentos vārdu kārtu nenosaka jau iespiestais teksts, tad ievērojama šāda vārdu kārta: kristībvarāds, tēva vārds, uzvārds,

piem.: *Juris Pēteris d. Kalns, Marija Jāņa m. Dārziņa.*

Ja ir vairāki priekšvārdi, tad kommits vai svītriņa starp tiem nav liekami,

piem.: *Jānis Valdemārs Egle, Marta Marija Salmiņa.*

Starp diviem uzvārdiem svītriņa liekama,

piem.: *Jēgere-Freimane.*

4. Latviešu valodā stipri izjūtama vārdu gramatiskā dzimte, piemēram, vīriešu dzimtes personu vārdiem viscaur var nostāties blakus sieviešu dzimtes vārdi ar attiecīgo galotni (*sērdiēnis — sērdiēne, saimnieks — saimniece, dziedātājs — dziedātāja*). Šis latviešu valodas likums ievērojams arī sieviešu un vīriešu uzvārdu formā, lietojot vīrietim uzvārdu ar vīriešu dzimtes galotni (*-s, -š, -is*), sievietei ar sieviešu dzimtes galotni (*-a, -e*, reizēm arī *-s*, kā i-celma vārdus, piem., *Anta Klīnts*), atskaitot tādus uzvārdus, kas uztverami kā kopdzimtes vārdi,

piem.: *Pēteris Saule un Irma Saule, Andrejs Zāle un Austra Zāle* (tāpat kā viņš ir *auša* un viņa ir *auša*).

5. Sieviešu uzvārdu rakstībā ievērojami šādi noteikumi:

a) Vīriešu uzvārdiem, kas beidzas ar *-is, -nieks, -sons*, atbilst sieviešu uzvārdi ar galotni: *-e, -niece, -sone*,

piem.: *Paeglis — Paegle, Ziemeļnieks — Ziemeļniece, Andriksons — Andriksone.*

Slaviskie uzvārdi ar *-skis* un *-ckis* sieviešu dzimtē beidzas ar *-ska, -cka*,

piem.: *Janševskis — Janševska, Zapackis — Zapacka.*

Vīriešu dzimtē šie vārdi lokāmi kā *viesis*, ģen.: *viesa* (bez līdzskaņa mīkstinājuma galotnes priekšā),

piem.: *Janševskis, Janševska, Janševskim, Janševski, Janševskī.*

Piezīme. Svešiem īpašvārdiem, kas latviešu valodā lokāmi, uzsverama pirmā zilbe.

b) Vīriešu uzvārdiem ar *-ais* atbilst sieviešu uzvārdi ar *-ā*,
piem.: *Stiprais — Stiprā, Garais — Garā*.

c) Vīriešu uzvārdiem ar *-gs, -ks, -žs, -šs, -iņš* un slaviskajiem uzvārdiem ar *-ovs, -evs, -ins* atbilst sieviešu uzvārdi ar galotni *-a*,

piem.: *Vanags — Vanaga* (nevis *Vanadze*), *Apogs — Apoga* (nevis *Apodze*), *Rutks — Rutka* (nevis *Rutke*), *Vilks — Vilka* (nevis *Vilce*, kas pārāk attālinās no vīriešu dzimtes uzvārda; nevar arī teikt: *Vilke*, kur *k* skaņa *e* priekšā ir aplama), *Suntažs — Suntaža, Lapkašs — Lapkaša, Krēslīņš — Krēšliņa, Gromovs — Gromova, Ivanovs — Ivanova, Muravjevs — Muravjeva*.

d) Citiem vīriešu uzvārdiem, kas beidzas ar *-s*, atbilstošas sieviešu uzvārdu formas var būt gan ar *-a*, gan *-e*, pēc izvēles,

piem.: *Krievs — Krieva vai Krieva, Apars — Apara vai Apara*.

e) Uzvārdi ar *-a, -e* un *-us* beidzas vienādi abās dzimtēs,
piem.: *Pēteris Lapa, Maija Lapa; Kārlis Zāle, Māra Zāle; Juris Ledus, Ilze Ledus*.

Svešu īpašvārdu izruna un rakstība.

469. §.

1. Latviešu valodā svešus īpašvārdus raksta tā, kā izrunā, piemēram, *Šēkspīrs* (nevis pēc oriģinālvalodas rakstības: *Shakespeare*). Ja kāds svešs īpašvārds minēts pirmo reizi, tad oriģinālrakstījumu var pielikt klāt iekavās, piemēram, *Žirārs (Girard), Maksis Rēgers (Max Reger)*.

2. Īpašvārdi ar lokāmajām galotnēm runājami tāpat kā latviešu vārdi ar pirmās zilbes uzsvaru un tāpat kā latviešu vārdi arī lokāmi. Lokāmā galotne pievienojama vārda celmam, piem.: *Venizels, ģen. Venizela*, ne oriģinālvalodas nōminātīvam, piem.: *Venizeloss, Venizelosa*.

Īpašvārdi ar *-s*, neuzsvērtu *-a* vai *-e* lokāmi kā latviešu vārdi ar *-s, -a* vai *-e*,

piem.: *Moljērs, Moljēra, Moljēram, Moljēru* utt.
Kauna, Kaunas, Kaunai, Kaunu utt.
Malme, Malmes, Malmei, Malmi utt.

3. Nelokāmi ir īpašvārdi, kas beidzas ar **-u, -ū, -i, -o, -ā, -ē** vai uzsvērtu **-à, -è, -ò**,

piem.: *Tartu, Grū (Graux), Verdi, Korredžo, Arumā, Sillanpē, Zolà, Bizè, Bordò*.

Šiem vārdiem pievieno attiecīgo sugas vārdu, ko loka, piem.: *Bordò pilsēta, Bordò pilsētā*. Svešus vietvārdus ar **-i** var gan locīt kā daudzskaitliniekus, piemēram, *Helsinki, Helsinkiem, Helsinkos*.

Nelokāmiem īpašvārdiem atstājams oriģinālvalodas akcents.

Īpašvārdos, kas beidzas ar uzsvērtu **-à, -è** vai **-ò**, uzsvars apzīmējams ar pusjuntiņu (`), tā saucamo *gravi, piem., Zolà, Merimè Rusò, Mirabò*. Ar gaŗuma svītru apzīmē vienīgi patskaŗa gaŗumu, piemēram, *Sillanpē*, tāpēc ir nepareizi to lietot gravja vietā. Beigu silbē var būt arī īss uzsvērts patskanis (sevišķi italieŗu valodā), kur gaŗuma svītra tad pilnīgi aplama.

4. Vārdos, kas leiŗiem beidzas ar **-us**, grieŗiem ar **-os**, latīņu valodā ar **-us**, latvieŗu valodā patskanis jāizmet **-s** priekŗā, piem., lei. *Nemunas* — la. *Nemuns*, lei. *Vytautas* — la. *Vitauts*, gr. *Homēros* — la. *Homērs*, lat. *Plautus* — la. *Plauts*; kur oriģinālā tieŗi **u** priekŗā ir **i** vai **e**, tur latviskojot aiz **i** vai **e** ieliek **j**, piem., lat. *Horātius* — la. *Horātijs*.

Pārveidojot latvieŗu valodā grieŗu un latīņu valodas **l i d z s k a ņ** u celma vārdus, pamatā jāliek celma forma, piem., lat. nōm. *Catō*, ģen. *Catōnis* — la. *Katōns*.

Leiŗu **u**-celmu vārdi lokāmi tāpat kā latvieŗu valodā, piem.: lei. *Zaunius* — la. *Zaunus*, ģen. *Zaunus*, dat. *Zaunum*, ak. *Zaunu*, tāpat arī: nōm. *Markus*, ģen. *Markus*, dat. *Markum* utt.

5. Kā latvieŗu, tā arī sveŗos vārdos dubultojami tikai plūdeņi un nāseņi (**r, l, m, n**), piemēram, *Pirrs, Ennijs*. Ja aiz plūdeņa vai nāseņa seko līdzskanis (atskaitot lokāmās galotnes līdzskani), tad arī gaŗais plūdenis resp. nāsenis nav dubultojams.

Citi dubultnieki īpaŗvārdos skauŗami, piem., ir nepareizi rakstīt *Mekka*, pareizi: *Meka*; tāpat nepareizi: *Jaffa*, pareizi: *Jafa*, tāpat: *Musolini* (nevis *Mussolini*).

Burtu lietošana svešos ipašvārdos.

470. §.

1. Vācu vārdos sastopamie **ö, ü** latviešu valodā atstājami, piem.: *Müller* — *Müllers*, *Hölderlin* — *Hölderlins*.

Vārdi ar **pf** runājami un rakstāmi ar **pf** (ne **f**), piem., *Pfeifer* — *Pfeifere*.

tz un **z** vietā liekams **c**, piem., *Pfitzner* — *Pficners*, *Zweig* — *Cveigs*.

ck vietā liekams **k**, piem., *Wackenroder* — *Vakenrōders*.

v vietā liekams **f**, **w** vietā — **v**, piem., *Viebig* — *Fībigs*, *Wagner* — *Vāgners*.

Savienojumi **st, sp** vārda sākumā rakstāmi un izrunājami ar **št, šp**; **sch** — ar **š**, piem., *Storm* — *štorms*, *Specht* — *špechts*, *Schopenhauer* — *šōpenhauers*.

s vārda sākumā patskaņu priekšā un vārda vidū starp patskaņiem rakstāms un izrunājams ar **z**, piem., *Sudermann* — *Zūdermanis*, *Rosenstein* — *Rōzenšteins*.

th dh (nesaliktos vārdos) rakstāms kā **t, d**, piem., *Günther* — *Günters*, *Walther* — *Valters*.

Arī **i** un **e** priekšā **g** rakstāms ar **g** (ne **ģ**), piem., *Günther* — *Günters*, ne: *Ģinters*.

Ģarīe patskaņi rakstāmi un izrunājami ar attiecīgā Ģarā patskaņa burtu, piem., *Nietzsche* — *Nīcše*, *Hahn* — *Hāns*, *Wagner* — *Vāgners*.

eu vietā atstājams **eu** (ne **ei**), **ei** — **ei**, piem., *Freud* — *Freuds*, *Eichendorff* — *Eichendorfs*.

äu vietā liekams **eu**, piem., *Däubler* — *Deublers*.

2. Leišu vārdos:

leišu **o** vietā jāliek **ō**, piem., *Jonynas* — *Jōnīns*;

ē " " **ē**, piem., *Krēvē* — *Krēve* (atskaitot galotnes);

y " " **ī**, piem., *Dovydaitis* — *Dōvidaitis* (atskaitot galotnes, piem., *Salys* — *Salis*);

i starp līdzskani un **u, a** vai **o** leišiem neapzīmē patskani, bet tikai iepriekšējā līdzskaņa mīkstinājumu, piem., *Zaunius* — la. *Zauņus*.

i un e priekšā aukslējeņu līdzskaņi **l, n, k, g** (bet galotnēs **-ķis, -ģis**) rakstāmi un izrunājami ar **l, n, k, g** (ne: **ļ, ņ, ķ, ģ**), piem., *Gira* — *Gira*, *Šileika* — *Šileika*, *Čiurlioniene* — *Čurlioniene*.

3. Krievu īpašvārdos uzsvara dēļ pagarinātais patskanis latviešu valodā ir īss, piem., *Turģeņevs*, *Vinogradovs*.

Krievu vārdos: **т** un **д** (arī **и** un **е** priekšā) vietā liekams **t, d** (ne: **ķ, ģ**), piem., *Vladivostoka* (*Владивосток*), *Tichomirovs* (*Тихомиров*), *Deržavins* (*Державин*), *Vitebska* (*Витебск*).

л un **н** vietā **и** un **е** priekšā liekams **ļ, ņ**, piem., *Nikuļins* (*Никулин*).

ря, рю, ля, лю, ня, ню vietā liekams **ra, ru, ļa, ļu, ņa, ņu**, piem., *Razaņa* (*Рязань*), *Timiņzevs* (*Тимирязев*), *Ŗimins* (*Рюмин*), *Giļarovs* (*Гиляров*), *Dobroļubovs* (*Добролюбов*), *Bortņanskis* (*Бортнянский*).

дя, тя, тю vietā liekams **dja, tja, tju**, piem., *Tredjakovskis* (*Тредьяковский*), *Tjarkins* (*Тякин*), *Tjutčevs* (*Тютчев*).

ь starp līdzskani un patskani apzīmējams ar **j**, piem., *Jevlamprjevs* (*Евлампов*), *Leontjevs* (*Леонтьев*), bet: *Gorkijs* (*Горький*).

e zilbes sākumā apzīmējams ar **je**, piem., *Jefimovs* (*Ефимов*), *Odojevskis* (*Одоевский*).

ě, kas runājams kā **jo**, tā arī rakstāms, piem., *Semjonovs* (*Семенов*).

ы apzīmējams ar **i**, piem., *Pipins* (*Пыпин*), *Belijs* (*Белый*).

х apzīmējams ar **ch** (ne: **h**), piem., *Barchudarovs* (*Бархударов*).

Skaņu kopa **-rc-** tādos vārdos kā: *Irkutsk*, *Jakutsk* apzīmējama ar **-ts-** (ne: **c**): *Irkutska*, *Jakutska*.

4. Poļu vārdos:

e vietā jāliek **en** vai (lūpeņu priekšā) **em**, piem., *Otrębski* — *Otrebskis*;

a vietā jāliek **on** vai (lūpeņu priekšā) **om**, piem., *Dąbrova* — *Dombrova*;

rz vietā jāliek:

1) aiz **p, t, k** — **-š**, piem., *Przybyszewski* — *Pšibiševskis*;

2) citos gadījumos — **-ž**, piem., *Dobrzyn* — *Dobžina*;

sz vietā jāliek -š, piem., *Warszawa* — *Varšava*;
cz " " č, " *Czarna* (upe) — *Čarna*;
l " " ł, " *Lublin* — *Łubliņa*;
ł " " ł, " *Malecki* — *Maleckis*;

burts i starp līdzskani un a, u vai e apzīmē tikai iepriekšējā līdzskaņa mīkstinājumu, piem., *Antoniewicz* — *Antoņevičs*.

5. Čechu vārdos akūta (') zīme virs patskaņa [apzīmē šā patskaņa gaŗumu, piem., *Lipa* — *Līpa*.

6. Igaŗņu vārdos s starp patskaņiem rakstāms un izrunājams ar z, bet vārda sākumā ar s, piem., *Kuusik* — *Kūziks*, *Kase* — *Kaze*, bet: *Stareste* — *Sāreste*.

h tiek paturēts rakstos arī vārda sākumā, piem., *Haav* — *Hāva*.

Skaŗņu savienojums dz un ts, ko runā kā c, rakstā paturams kā ds, ts, piem., *Raudsep* — *Raudseps*, *Loorits* — *Lōritss*, ģen. *Lōritsa*.

Divskaņa ōi vietā liekams ei, piem., *Rōigas* — *Reigas*, bet divskanis ae, oe atstājams, piem., *Tael* — *Taels*. *Oengo* — *Oengo*.

Divu patskaŗņu vietā, kas apzīmē gaŗu patskani, rakstāms attiecīgais patskanis ar gaŗuma zīmi, piem., *Aavik* — *Āviks*, *Uurits* — *Ūritss*, *Loorits* — *Lōritss*, *Triik* — *Triks*.

Igaŗņu un somu vārdos (tāpat kā vācu valodā) patskaŗņa dubultoŗjums apzīmē tikai šā patskaŗņa gaŗumu, piem., ig. *Sel-jamaa*, la. *Seljamā*, som. *Kaarle*, la. *Kārlis*.

7. Angļu vārdos angļu w vietā labāk likt v, nevis u (var paturēt arī w), piem., angl. *Wilde*, la. *Vailds* (jeb *Wailds*), ne *Uailds*, ko vedas lasīt kā divzilbju vārdu.

Nebalsīgā th vietā liekams t (ne: s), piem.: ang. *Smith*, la. *Smits*, ang. *Thackeray*, la. *Tekeri*. Balsīgā th vietā liekams d.

Līdzskaŗņa priekšā r, kas izrunā zūd, latvieŗu rakstos ir atstājams, piem., *Kamberlends* (*Cumberland*).

h, kur tas tiek izrunāts, apzīmējams ar h (ne ch), piem., *Hūkers* (*Hooker*), bet *Vikems* (*Wickham*), kur h neizrunā.

Arī vārdā beigās balsīgi runājamais līdzskanis apzīmējams ar attiecīgo balsīgā līdzskaŗņa burtu, piem., *Džounzs* (*Jones*).

Skaņu kopai jū līdzīgā skaņa ar iepriekšējo n resp. l rakstāma ņū resp. ļū, piem., *Ņāmens (Newman), Ņātons (Newton), Ļāiss jeb Luiss (Lewis)*.

Garī runātie patskaņi, ko angļu ortografijā apzīmē ar dažādām zīmēm, rakstāmi ar attiecīgā garā patskaņa burtu, piem., *Mars (Moor), Česterfilds (Chesterfield), Hardi (Hardy)*.

Platai e skaņai līdzīgo patskani, ko rakstā parasti apzīmē ar a, transkribē ar e, piem., *Šenks (Shank)*.

a skaņai līdzīgo patskani, ko rakstā apzīmē ar dažādām zīmēm (u, o u. c.), transkribē ar a, piem., *Danseni (Dunsany)*.

8. Latīņu vārdos savienojumu ci, ce, cae vietā jāliek ci, ce, cē, piem., *Cicerō — Cicerons, Cezars*; citos gadījumos c vietā lietojams k, piem., *Catullus — Katullus*.

9. Itāliešu vārdos gia, giu, gio vietā jāliek: dža, džu, džo, piem., *Correggio — Korredžo*.

cia, ciu, cio vietā jāliek ča, ču, čo, piem., *Boccaccio — Bokačo*.

Interpunkcija jeb pieturas zīmju lietošana.

471. §.

Pieturas zīmes atšķir vienu teikumu no otra un teikuma daļas citu no citas.

472. §.

Punkts (.)

1. Punkts liekams stāstījuma teikuma beigās, atšķirot patstāvīgu domu kopas citu no citas,

piem.: *Vējš piestājās. Laiks norima. Laiņi pie debesīm mirdzēja zvaigžņu bari, bālgani mirdzēja putnu ceļš, bet neviens no nelaimīgajiem nepacēla ne acu uz augšu.*

Ja kādā teikumā izteikto domu grib sevišķi atdalīt no iepriekšējos teikumos izteiktajām domām, tad priekš šā teikuma liek domu zīmi (—) vai to sāk rakstīt jaunā rindā.

2. Punkts liekams pēc virsrakstiem vai atsevišķu nodaļu nosaukumiem,

piem.: *Salna pavasarī. Skaņu mācība. Teikumu mācība.*

Titullapā pēc avīzes, žurnāla vai grāmatas nosaukuma, kas iespiests sevišķi lieliem un trekniem burtiem, parasti punktu neliek.

3. Punkts liekams aiz saīsinājumiem

piem.: *piem.* (= *piemēram*), *nōm.* (= *nōminātīvs*), *utt.*
(= *un tā tālāk*), 1942. g. 1. okt. (= 1942. gada 1. oktobrī), u. c. (= *un citi*).

Punktu neliek a) aiz metriskās sistēmas mēru un ķīmisko elementu nosaukumu saīsinājumiem,

piem.: *m* (= *metrs*), *kg* (= *kilograms*), *hl* (= *hektolitrs*),
t (= *tonna*), *Sn* (= *stannum-alva*), H_2O ;

b) aiz saīsinājumiem, kas ieguvuši patstāvīga nosaukuma raksturu: USA, VEF.

4. Punkts liekams aiz arābu cipariem ar kārtas skaitleņa nozīmi,

piem.: 1918. gada 18. novembrī: 3. klasē.

473. §. **Kommats (,).**

Kommats atšķir pēc nozīmes tuvi saistītus neatkarīgus teikumus citu no cita,

piem.: *Saule riet, diena uz galu iet. Visi koki salapoja, ozoliņš nelapoja. Iet saulīte zemumā, iet māmiņa vecumā. Es iešu, tu paliec mājās! Gaitenī atskan zvans, lielais troksnis norimst, zēni metas klasē. Tek saulīte tecēdama, es paliku pavēnī. Tur burvīgā gaismā viss zaigo un laistās, ik skaņa tur dziesmās un saskaņās saistās. Bet uzvaras gaviļu svētkos meitenes vainagus pin, un varoni sirmā mātē baltos palagos tin. Dzied vīri tam slavas dziesmas, raud žēli meitenes. Istabā valdīja tumsa un sals, tikai pašā tālākajā sienā bālēja mazs lodziņš. Pienu ēdu, pienu dzēru, pienā muti nomazgāju. Dedzu skalu, dedzu sveci, tumša mana istabiņa, ienāk mana māmiuliņa, tūlīn gaiša istabiņa. Arvien vēl pūta dienvidvakaru vējš, un ledus gabals peldēja tālāk jūrā. Andra tēvs skubina kliegt, bet man nav vairāk spēka, un atbalss atsaucas ne dziļāk kā pirmoreiz.*

474. §.

Ar kommatu atdalāms no atkārtota teikuma virsteikums, kas atrodas aiz atkārtota teikuma (kurš pēc satura ir stāstījuma teikums); kommatos liekams arī virsteikums, kas atrodas starp atkārtota teikuma locekļiem,

piem.: „Mums ziemu grūti,” saka kamanas.

„Mums vasaru grūti,” saka rati.

„Bet man,” saka zirgs, „grūti vienmēr.”

475. §.

Ar kommatu atdala neatkarīgus teikumus no atkarīgiem teikumiem jeb virsteikumu no paligteikuma. Saikļu, vietniekvārdu un apstākļu priekšā, ar kuriem paligteikums pakārtots virsteikumam, jāliek kommats,

piem.: *Labs tas darbiņš, kas padarīts. Kur koku cērt, tur skaidas lec. Laimē nepalīdz, ja pats nelīdzas. Es nezinu, ko lai daru. Vai tādēļ nedziedāt, ka man bija grūts darbiņš? Kā pazītu mani jaunu, kad es liksmi nedzīvotu! Man dziesmiņu nepietrūka, kaut ar gara vasariņa. Es nošļīru tos Indrānus, kas pilda manu maku, no tiem, kas iepriecina manu sirdi. Un kaķītis brīnījās, ka viņi tik ātri bija izrunājušies, un saprata arī, ka nu viņam jāiet.*

476. §.

Ja kopā sastopami divi saikļi, kas ievada katrs savu teikumu, tad šie saikļi atdalāmi viens no otra ar kommatu,

piem.: *Gribēju jau pie tevis aiziet, bet, kad uzzināju, ka tu esi aizbraucis, tad nebija vairs nozīmes iet. Steigšos ātri, bet, ja es viņu nepanāksu, nepārmet man! Laiki pagāja, un, kad draugi atkal satikās, viņi tikko pazina viens otru.*

477. §.

Kommats nav liekams starp saikli un apstākleni,

piem.: *Viņš palika turpat, jo kur gan citur viņš būtu gājis?*

478. §.

Saikļa tāpēc ka priekšā liek kommatu, ja virsteikumā izteic klausītājam kaut ko nezināmu,

piem.: *Viņš neatbildēja, tāpēc ka viņu samulsināja.*

Ja virsteikuma saturs klausītājam zināms, tad kommats liekams aiz tāpēc,

piem.: *Viņš neatbildēja tāpēc, ka viņu samulsināja.*

Jāizšķir saiklis pēc tam kad (bez kommata), no pēc tam, kad,

piem.: *Pēc tam kad saule bija uzlēkusi, migla izklīda.*

Bet: *Drīz pēc tam, kad saule bija uzlēkusi, izklīda migla.*

479. §.

Salīdzināmā kā, it kā priekšā liek kommatu, ja tas iesāk veselu teikumu,

piem.: *Viņš darīja, kā gribēja, runāja, kā iesāvēs prātā. Sēd māsiņa krēslīnā, kā sēdēja māmuliņa. Viņa nosotījās nekad tā nedarīt, kā darījusi šodien. Zēns stāvēja, nezinādams, kā īsti tikt grāvīm pāri. Man gribētos tevi ieaijāt, kā krēslā vējš liepiņu aiņā. Neviens mani tā nemīl, kā mīl tēvs, māmuliņa. Es locīju valodiņu, kā locīja vālodzīte. Viņi visi aizstāvēja savu biedru, it kā tas būtu katra atsevišķa gods vai negods.*

Neliek kommatu priekš kā (arī: it kā, tāpat kā, nekā), ja tas teikumam pievieno tikai salīdzinājumu bez izteicēja,

piem.: *Skrien kā vējš, atdurās kā miets. Runā kā neprašā. Salds kā medus. Jaunais rudzu lauks aizpeld vilņodamies kā upe. No sliekšņa izzaroja daudz celiņu kā stari no savas saknes. Viņš apsitās apkārt tik viegli kā rīpa uz apaļas malas. Man lūgšanu gribētos pār tevi klāt kā zaļsirmu vakaru maijā. Esmu kā grauds starp diviem dzirnu akmeņiem. Ar tādu pašu aizrautību un nemienu, ar tādām pašām slepena prieka gaidām kā pirms gada meitene jau no paša rīta šūpojās šās dienas gaitā kā ūdenszāle steidzīgā straumē. Vai dzīve nav kā Daugavas straume?*

Tāpat ar kommatu neatdala nekā, ja tas ir aiz pārākās pakāpes,

piem.: *Labāk ņēmu bārenīti nekā laisku mātes meitu. Rīts gudrāks nekā vakars. Viņš ir pacietīgāks nekā viņa.*

Ja pēc nekā seko teikums ar izteicēju, tad kommatu liekams,

piem.: *Kēniņš savā pīlī arī nebūtu vairāk varējis padarīt, nekā tāva vecmāmiņa šai saulē ir padarījusi.*

480. §.

Ja kā (ar nozīmi: piemēram) seko aiz kāda sugas vārda, ievadīdams sugas vārdam atbilstošās pasugas vārdus, tad kā priekšā liek kommatu,

piem.: *Mežos aug dažādi koki, kā egles, priedes, alkšņi, bērzi u. c.*

Ja šādos gadījumos uz sekojošo kā aizrāda iepriekšējs tāds, tad kommats nav liekams,
piem.: *Tādus kokus kā egle, priede un bērzs var sastapt daudzās zemēs.*

Ja aiz sugas vārda neseko kā, bet pasugas vārdi seko tieši sugas vārdam, tad pēc sugas vārda liekams kōls (sk. 494. §, 3).

481. §.

Teicieni, ko ievada kā arī (ar nozīmi: un arī, bez tam), jāliek starp kommatiem,

piem.: *Vīri, kā arī sievas, strādāja no vienas saules līdz otrai. Latvieši, kā arī leiši, ir baltu tauta. Tāpat mēs, kā arī jūs, esam to pelnījuši.*

Kommats liekams arī teicienā: *Te strādāju es, kā arī mani bērni.*

482. §.

1. Saikļa un priekšā kommats jāliek, ja un savieno divus patstāvīgus teikumus,

piem.: *Lietus līst, un saule spīd. Viņš bija labs cilvēks, un viss viņam viegli ķērās pie sirds. Un troksnis ap egli ceļas, un bultas augšup skrien. Visi darba laudis bija ielaidušies pusdienas snaudā, un visa apkārtnē arī šķitās iegrimusi diendusā.*

2. Ja un atkārtojas, tad atkārtotā un priekšā jāliek kommats,

piem.: *Viņi gāja un tērzēja, un smējās, un priecājās viens par otru.*

Kommats nav jāliek saikļa un priekšā:

1. ja divi ar un savienoti palīgteikumi atkarīgi no viena un tā paša vārda virsteikumā,

piem.: *Ganu sunim viņš iemācījis, kā jāsarģa govīs un kā tam uzmanāma klēts. Viņš teica, ka viņiem drīz būšot darbs un ka arī viņi tikšot pie naudas. Ganu zēns jau agrī bija ieradies, lai pats savām acīm redzētu, kas aiziet un kas atnāk Jurgū diēnā. Kalējs atteica, ka mācekklis esot aizģāģis un viņš viens tos nevarot apkalt;*

2. ja palīgteikums atkarģgs no diviem virsteikumiem, kas savā starpā savienoti ar un,

piem.: *Saule tik spoģi spīd un laiks ir tik jauks, ka grības iziet pastaigāties. Daba ir tik mģlzģga un debesu velve tai pāri tik bezģalģga, ka cilvēks nomirtu, ja lopu un putnu kļiedģieni, zāģu nopģtas un koku un ūdeģu balsis viņam nenāģtu palģģģ;*

3. ja **un** ievada nepilnu teikumu,
piem.: *Viens grib ziemas un otrs — vasaras;*
kommatu var nelikt arī šāda veida teikumos,
piem.: *Līst un saule spīd;*

4. ja **un** savieno divus vienlīdzīgus teikuma locekļus,
piem.: *Viņi strādāja un pūlējās par saviem bērniem.
Augstie un žuburainie zari bija kā jumts virs galvas.
Ūdens šalca dobji un tumši. Bērns iekliedzās no bai-
lēm, aizskrēja pie mātes un paslēpa galviņu viņas klēpī.*

483. §.

1. Saikļa vai priekšā kommats jāliek, jā, tās pašas nozīmes vai atkārtojas divi vai vairāk reizes, pievienodams vienlīdzīgus teikuma locekļus (pirmā vai priekšā kommatu neliek),

piem.: *Viņam palīdzēja vai nu tēvs, vai māte. Vai būs iet(i) vai neiet, vai palikt sētiņā? Toreiz bija nozuduši vai astoņi, vai deviņi, vai visi desmit. Ļaudis diendusu nogulēja vai nu klēti, vai dārzā paēnā.*

2. Kommats liekams jautājamā vai priekšā, kas ievada palīgteikumu,

piem.: *Es nezīnu, vai varēšu braukt. Annele vēl labi nezina, vai ar vardi ir pazīstama. Aizslēdz klēti, apskaties, vai visas istabas durvis ir ciet! Saki nu skaidri, vai tu domā palikt te?*

Saikļa vai priekšā kommatu neliek:

1. ja vai tāpat kā **un** savieno divus teikumus, kas atkarīgi no kāda cita teikuma,

piem.: *Pastaigāšanās nav patīkama, kad lietus līst vai pūš stiprs vējš;*

2. ja teikumā ir viens vai, ar ko pievieno tikai pēdējo vienlīdzīgo locekli,

piem.: *Viņam palīdzēs tēvs vai māte. Ko tu gribi: ēst vai dzert? Mājās būs brālis, māsa vai māte;*

3. savienojumā **jeb** vai,

piem.: *Vai tu nāksi man palīgā, jeb vai man cits palīgs meklējams?*

4. Ja pirmais vai ir jautājamais, otrs šķīramais saiklis, tad kommatu otra vai priekšā neliek,

piem.: *Vai tev nav kāds zīmulis vai cits kāds rakstāmais? Vai te nedzīvo kāds drēbnieks vai šuvēja? Vai tu nevari man aizdot savu grāmatu vai piezīmes? Sēžam un gudrojam, vai iet vai palikt mājās? Redzēs, redzēs, vai tēvs brauks uz pilsētu vai ne, vai ņems mani līdz vai ne?*

484. §.

Ja teikumā ir vairāk vienlīdzīgu teikuma locekļu (vairāk teikuma priekšmetu, izteicēju, papildinātāju, apzīmētāju, apstākļu), tad šie vienlīdzīgie teikuma locekļi atdalāmi cits no cita ar kommatu, vienalga, vai tie cits citam piebiedroti ar saikļiem, vai bez tiem. (Ja saiklis **un**, vai piebiedro tikai pēdējo vienlīdzīgo teikuma locekli, tad kommatš šāda **un**, vai priekšā nav liekams),

piem.: *Klases telpas, priekšnams, kāpnes ir pilnas skolas bērnu un pavadoņu. Stīgošana, skaņošana, džinkstoņa, nošu čaukstoņa, sarunas un paklusi smieklī aplkust orķestra iedobumā. Ap mūsu mājām aug gan oši, gan kļavi, gan liepas, gan ozoli. Viņi gan sauc, gan čalo, gan dūc. Meitenes jautri tērzē, smejas. Pirmajā rindā sēž vīrs pliku galvu, smailu, melnu, rūpīgi sasukātu bārdiņu. Desmitām skaņu viņš reizē dzird un novērtē citu pret citu: te viņš dzird slābumu, tur nedrošumu, tur atkal smeldzošu nespodrumu. Ne man tēva, ne māmiņas, ne īstā bāleliņa. Pie niedrītes laivu sēju, pie auziņas kumeliņu. Sirmā vīra nodurtās, pievērtās acis redzēja vairāk nekā citu platās, ziņkārīgi izplētās. Tīruma malā uz ežas māte uzklāj divieli, izņem karoti, maizi, noliek krūzi kunkuļu putas. Tēvs noslauka pieri un seju, aplaiž skatu zilajam debesu laukumam un sāk mierīgi ēst. Pasveicini vai nu brāli, vai māsu, vai citu kādu no viņu dzimtas! Viņš devās tālumā brīvs, laimīgs un lepns. Es apņēmos strādāt vēl čaklāk, vēl nopietnāk nekā pagājušo gadu. Kas varēja uzticēties šais nezināmajās mājās tiem svešajiem kaktiem, tām svešajām sejām? Redzama tikai bieza zāle, smilgas, slaidi, pumpuroti kāti. Mākoņi cēlās arvien augstāk, biezi un necaurredzami. Ceļš sākās kalnu augstumos, biežā miglā un lietū.*

485. §.

Ja lietvārdam piebiedroti vairāki apzīmētāji, tad tie savā starpā atdalāmi ar kommatu tikai tad, ja tie visi vienlīdzīgi apzīmē lietvārdu,

piem.: *Augsts, stāvs upes krašts. Zaļš, mīksts mauriņš bija gar upmalu. Lauka mala atrotīta mīkstu, samtainu velēnu. Sūrstoša, degoša sāpe viņu moka. Svešs, garš vīrs pārkāpj pār sliekšni. Ilgām, neatlaidīgām pūlēm viņš to sasniedzis. Istabas kaktā stāvēja mā-*

tes gulta ar skaistu, rūtainu segu un baltiem, mīkstiem spilveniem. Vai tad tie bija tie lielie, gaidītie, daudzīnātie Ziemsvētki! Pasaule atšķīrās kā grāmata, bezgala tūla, plaša, te atkal sarāvās šaura, maza, te atspulga varena, mirdzoša. Kā vizošs, vilņains audēklis ar zaļu ieloku priekšā aizplētās bērzu mežs. Līpīgi, bārbalaini zari čokurainām, bailīgām lapiņām glāstīja meitenes vaigus. Jocīgi staigā viņš augsti celstām, vieglām, it kā dziedziņā iekārtām kājām.

Ja ir šaubas, vai visi apzīmētāji vienlīdzīgi apzīmē lietvārdu, tad jāpārmaina apzīmētāju vietas vai jāliek starp tiem sauklis **un**. Ja teikuma doma ar to nemainās, tad kommatu apzīmētāju starpā liekams,

piem.: *Augsts, stāvs krasts, arī: stāvs, augsts krasts, vai: augsts un stāvs krasts.*

Kommatu neliek:

1. beidzamā apzīmētāja priekšā, ja tas kopā ar lietvārdu it kā izteic vienu jēdzienu,

piem.: *Mazais aklais dundurs ļaunāks par parasto lielo dunduru. Nopērc lēto nebalināto audumu! Rijīgi pelēkie strazdi. Jaunas zaļās vārdes;*

2. ja apzīmētāji nav vienādām galotnēm,
piem.: *Jauni politiskie notikumi. Raibs kokvilnas lakats;*

3. ja lietvārdu apzīmē dažādu vārdu šķiru apzīmētāji,

piem.: *Pietvīkušām vaininieces acīm meitene raugās tēvā. Vēlā vakara stundā, gaišā dienas laikā;*

4. starp aprastiem līdzīgu vārdu pāriem,

piem.: *Šis tas; šādi tādi; viens otrs; divi trīs, cienā godā turēt; tēvs māte; dienu nakti; klupdams krīzdams; kliegdams brēkdams; krākdams šņākdams; iekšā ārā; tuvu tālu; krustām šķērsām; tupu rūpu. Zila zila debess. Mazs mazs vīriņš, ass ass cirvītis. Krūtis it kā skanēja jauka jauka dziesma;*

5. aiz verba **ņemt** šāda veida piemēros:

Viņš ņem iesmeļ ūdeni. Māte ņēma apsēja meitenei lakatu;

6. ja verbam vairāki vietas vai laika apstākļi, kas nav vienas šķiras vai viena locījuma vārdi,

piem.: *Es vakar visu dienu pavadīju laivā uz ūdens. Trešie dziesmu svētki notika Rīgā 1888. gada 18. jūnijā.*

Ja apstākļi ir vienas šķiras un vienādām galotnēm, tad kommati liekami,

piem.: *Mans brālis dzīvo Rīgā, Kalpaka ielā 15, lielā mūra namā, trešajā stāvā.*

Ja laika un vietas apstākļi nostājas kā pielikumi, tad tie atdalāmi ar kommatiem,

piem.: *Sestdien, pulksten 5 pēc pusdienas, būs skolā priekšlasījums.*

486. §.

Divdabju teicieni, tas ir, tādi divdabji, kas paplašināti ar kādu apstākli vai papildinātāju, atdalāmi ar kommatu,

piem.: *Suns, taukus ēdis, laizās (bet: suns paēdis laizās).*

Visi koki žēli raud, vasariņu vadīdami. Kalnā uzbraucot, nobeidzās mežs. Iekšā ārā šaudījās ganu Lūdis, pamezdams duris vaļā kā vārtus. Divi vezumi, mantām piekrauti, izbrauca gāzelēdamies pa gram-baino ceļu. Mazā meitene vaiga sviedros pūlas ap mazu, jaunu bērziņu, lauzīdama lokanos zarus un nevarēdama tos nolauzt. Kājas pūtinādama, meitene savilka tās uz sola. Salauzusi pa pazarēm ozolpušķus, Līziņa apsēdās uz kraujas nogāzes un, pirkstus viegli izlocīdama, pina Jāņu vainagus. Bērzs un druvas stāvēja klusas, kā elpu aizturēdamas, kā priekā klausīdamās, cik jauki skan cilvēku balsis.

Ja priekš divdabja teiciena ir saiklis, tad saiklis atdalāms ar kommatu,

piem.: *Bet, nevarēdams brāli sagaidīt, viņš gāja viens pats. Un, jautri sarunādamies ar biedru, viņš turpināja ceļu. Meitene pievelk kājas un, abu vecāku rokās kā šūpolēs svārstīdamās, laižas kā putns.*

Ar kommatu neatdala paplašināto divdabi, ja tas:

a) lietots par apzīmētāju,

piem.: *Labi audzināts bērns. Grūti kopjams slimnieks;*

b) papildina kādu verbu,

piem.: *Tu gribies saldi sveicams. Grib zemīte labi aņama.*

Tāpat ar kommatu neatdala relatīvo (**kas, ko, kur, kā, kad, cik**) formu savienojumu ar divdabi un nenoteiksmi (šķīrāmi attieksmes vietniekvārdi no jautājamiem vietniekvārdiem),

piem.: *Lai nāk kas nākdams! Lai iet kā iedams! Saki ko sacīdams! Viņš strādāja kā spēdams. Viņa palā-*

dzēja, cik spēdama. Nav ar ko apsegties. Nav uz kā pakāpties.

Liekams kommats jāutājamo vietniekvārdu kas, ko, kur priekšā,
piem.: *Nezinu, ko darīt. Nezinu, kur iet.*

487. §.

Ar kommatu atdalāms arī nepaplašināts divdabis, ja no šā divdabja ir atkarīgs palīgteikums,

piem.: *Visi viņu uzņēma kā mīlu ciemiņu, zinādami, ka nu būs liela pasaku stāstīšana. Visi vilki gājuši maizi pelnīt, viens, slinks būdams, negājis, teikdams, ka šis esot slīms. Laudis, redzēdami, ka aizgulējušies, steigdzās.*

488. §.

Nenoteiksme nav atdalāma ar kommatu, ja tā atkarīga no verba vai cita kāda vārda,

piem.: *Es gribu strādāt apzinīgi. Man patīk tavs nodoms stāties darbā. Es centīšos viņu šai pasākumā atbalstīt.*

489. §.

Ar kommatu atdala iespraustus teikumus un iespraustus vārdus.

Iesprausti teikumi: man rādās, man liekas, man šķiet, kā runā u. c.,

piem.: *Reiz kādam saimniekam, kā stāsta pasaka, bijis zirgs, kas runā. Viņš, kā visiem zināms, bija liels balamute. Kā klāt pusnakts, tā, skaties tik un brīnies, pienāk visa rija pilna velnu.*

Iesprausti vārdi: zināms, protams, cerams, liekas, rādās, šķiet, bez šaubām, piemēram, nenoteiksme: domāt (= jādomā), saīsinājums t. i. (= tas ir), pirmkārt, otrkārt un citi.

Nav liekams kommatos: varbūt, laikam, laikam gan, diezin, nezin, dažreiz u. c. Ja priekš varbūt jāiedomājas pauze, tad arī tas liekams starp kommatiem.

Nav liekams kommats priekš resp. un priekš paskaidrojamā jeb,

piem.: *Gramatika jeb valodas mācība.*

490. §.

Uzrunu atdala ar kommatiem,

piem.: *Māmuliņ, dzirdi! Ko domā, mazā, vai va-*

*rēsi stāties manā vietā? Eita jcl projām, tālie
viēsi, lai mēs, tuvie, pavadām! Šūpo mani, māmu-
liņa, vieglajām rociņām! Vai tā ir skola, veco-
māt? Ir laiks iet, Jāņa tēv! Kumeliņ, ku-
meliņ, tu man kaunu padarīji!*

Kommats nav liekams starp tu resp. jūs un sekojošu vokātīvu, kam neseko izteicējs,

piem.: *Ak tu niekkalbīte! Ak jūs neprašas! Tu zilā de-
bess, jūs zvaigžņu dzirkstis, kas jums šo gaismu mā-
žam dod?*

491. §.

Pielikums atdalāms ar kommatiem,

piem.: *Jānis, mans uzticamais draugs, ir aizbraucis.
Jums, skolniekiem, drīz sāksies darba dienas. Mēs, lat-
vieši, un jūs, leiši, esam radu tautas. Saulīt, mīļa mā-
mulīņa, parādies ganiņam!*

Neatdala ar kommatu personas vārdam sekojošu ad-
jektīvu vai skaitļeni un sugas vārdam pievienotu
īpašvārdu,

piem.: *Aleksandrs Lielais. Aleksandrs Pirmais. Mūsu
galvaspilsētā Rīgā dzīvo ap četršimt tūkstoš iedzīvo-
tāju.*

492. §.

Izsaukmes vārdus atdala ar kommatu,

piem.: *Ai, kā sāp! Lūk, kas par drosmi! Klau, dzeguze
kūko! Re, kur dižens iet mans dēls!*

No vokātīva izsaukmes vārdi ar kommatu nav atdalāmi,

piem.: *Ai bērniņa, ai saules dienas! Ai mīļā lakstīgala,
dziedi visu vasariņu! Ai bērniņi, ai bērniņi, klausāt
tēvu, māmuliņu!*

493. §.

Sēmikōls (;).

Sēmikōls ir pieturas zīme, kas ieņem vidēju vietu starp kommatu un punktu. Sēmikōlu liek starp teikumiem, kas nav tik sakarīgi viens ar otru, kā teikumi, kurus atdala ar kommatiem, bet saņura ziņā tik tuvi viens otram, ka punkts starp tiem būtu neviētā.

Ar sēmikōlu atdala:

1. divus neatkarīgus teikumus, kam tuvs cēlonisks domu sakars,

piem.: *Gaiss svelmaini sakarsis; ļaudis nosvīduši un no-*

guruši meklē ēnaināku vietu. Leišu valoda ir savās formās vecāka par latviešu valodu; tāpēc valodnieki tai piegriež lielāku vērību. Kā gulbji balti padebeši iet; tiem vēlētos es līdzī tālu skriet. Birzī pogā lakstīgala; sudrabaina debess mala nogrimst tumšā, klusā silā.

2. Ar sēmikōlu atdala divus vienu otram pretī nostatītus neatkarīgus teikumus, ja vienā no tiem izteikta tikai puse izsakāmo domu. Šāds izteiksmes veids sevišķi iemīļots tautas dziesmās,

piem.: *Uz ežiņas galvu liku*

Sargāt savu tēvu zemi;

Labāk manu galvu ņēma

Nekā manu tēvu zemi.

Runāj(a) cirvji, runāj(a) kapļi,

Paši brāļi nerunāja;

Tad runās paši brāļi,

Kad dzers miežu alutiņu.

494. §.

Kōls (:).

Kōls griež lasītāja vērību uz to, kas seko; tas nenobeidz teikumu, bet ievada sekojošā domu kopā.

1. Kōls liekams atkārtota teikuma priekšā pēc virsteikuma,

piem.: *Bērni sauca: „Ledus iet!” Mārčs paskatījās Janča stingrajā sejā un teica: „Bēdīgi, Janci! mūsu putniņi izpostīti.”*

2. Kōls liekams tāda teikuma priekšā, kas izsaka iemeslu, sekas, iepriekšējo domu paskaidrojumu un nav sakopots ar saikļiem tāpēc ka, jo u. c.,

piem.: *Annele skaidri zina: zemi meklēt ir taisnību meklēt. Un kādu dienu viņa atmostas ar to karsto gribēšanu: šodien no visiem steidzamiem darbiem steidzamākais ir — atrast zemi un to apstrādāt. Mātei apnīka neatlaidīgā līdztecētāja, un viņa to bieži norādīja: lai nu dzīvojoties vien viena pati. Nemūžam es netīku ar kaimiņu ienaidā: pie kaimiņa rauga teku, pie kaimiņa uguntiņas.*

Sliktam dzejniekam un slapjai malkai

Allaž daba vienāda:

Viņi trokšņo, viņi dzied un sprēgā,

Bet tie tomēr nesilda.

3. Kōls liekams pēc s u g a s vārdiem, ja tiem seko attiecīgie p a s u g a s vārdi,

piem.: *Mežos aug dažādi koki: bērzi, priedes, egles, kļavi u. c. Vasarā var izēsties visādu ogu: zemeņu, melleņu, aveņu, ķiršu, ērkšķogu u. c.*

495. §. Jautājuma zīme (?).

Jautājuma zīme sastopama:

1. pēc neatkarīgiem jautājumu teikumiem,

piem.: *Kur biji? Kur tu skriesi, vanadziņ? Vai savu darbu jau esi pabeidzis?*

2. pēc jautājamiem vārdiem,

piem.: *Teikuma priekšmets atbild uz jautājumu kas? Vietas apstākļi atbild uz jautājumu kur? kurp?*

Ja jautājuma (arī izsaukuma) teikumiem pievienojas palīgteikumi, tad jautājuma (arī izsaukuma) zīme liekama pašās teikuma beigās,

piem.: *Kas man sacīja, ka šodien līšot lietus? Ko, radiņi, jūs raudat, kad es pati neraudāju? Vai atmini vēl viņus laikus, kad tev viens vienīgs plaucis zars jau šķita vesels pavasar(i)s?*

Atkarīgu jautājumu priekšā liekams kommits; šādu jautājumu beigās liekams punkts (nevis jautājuma zīme),

piem.: *Neviens nezina pateikt, kurp viņi aizbraukuši. Daudz varam runāt un spriest, kāds uzdevums cilvēka dzīvei.*

3. Iekavās ieslēgtu jautājuma zīmi liek aiz kāda atsevišķa vārda, ja par tā saturu šaubās,

piem.: *Viņš dzimis 1897. (?) gadā.*

496. §. Izsaukuma zīme (!).

1. Izsaukuma zīme liekama pēc izsaukuma, pavēles, vēlējuma teikumiem (arī, ja pēc tiem seko palīgteikums),

piem.: *Kā list! Skrej labi ātri! Neaizmirstiet savus pienākumus! Dzen nu miegu prom ar koku! Kaut arī es varētu tādu laimi piedzīvot! Ātri, ātri! Nelaid mani to celiņu, kur aizgāja ļauna diena!*

V. Bērziņa, Latv. val. gramatika.

17

2. Izsaukuma zīme liekama pēc vokātīva,
piem.: *Dārgais draugs! Krietnais darba biedri! Mīļie
vecāki!*

Izsaukuma zīme lietojama arī tūlīt aiz uzrunas un izsauk-
smes vārdiem, ja tos sevišķi uzsver,

piem.: *Māt! uzklausi mani! Ai! daudz kas ir pārciests!
Vai, vai! ja nu māte nāk ar žagariem!*

3. Izsaukuma zīmi liek iekavās pēc vārda, izteiciena
vai rakstījuma, pret kuŗa pareizumu rakstītājs izturas negā-
tīvi,

piem.: *Tu raksti: izstaba (!); jāraksta istaba.*

497. §. Daudzpunkte (..).

Ar daudzpunkti apzīmē nepabeigtu domu, iz-
laistus vārdus,

piem.: *Satumst... Kaut kur iebrīkšķējās zari. Klū-
sums... „Ja... bet...” Jancim likās, ka Mārčs
tūlīt raudās.*

*„Jā, nu es atminos... pie labākā drauga... tīrs...
tīrs...” murgoja Bungatiņš.*

498. §. Domu zīme (—).

1. Domu zīme lietojama starp teikuma priekšmetu
un izteicēju, kad izteicējs ir lietvārds un trūkst saitiņas,

piem.: *Meli — taisnības ielāps (izlaista saitiņa: ir). Es —
laba dziedātāja (izlaists: esmu), tu — labs piebalso-
tājs (izlaists: esi), mums labi kopā saskanēs.*

2. Domu zīme lietojama, kad izlaists cits kāds vārds, kas
parasti gaidāms,

piem.: *Gods iet pa ceļu; negods — pa ceļa malu (izlaists:
iet). Tēvs aizgāja bišu kāpt, māte — ogu palasīt (iz-
laists: aizgāja). Tu cīnies par sevi, viņš — par visiem.*

3. Domu zīme lietojama:

a) kad tēlojums pārtraukts,

piem.: *Saule kā krišus krizdama grimst zemē — nu tik
vēl puse — nu mala — vēl maliņa — nu tik vien vēl
divi gaŗi zelta stari;*

b) kad sacīts kaut kas negaidīts,

piem.: *Eju pa vientuļu lauku, atsitās kāja, redzu — galvaskauss. Skatās — vārpa tukšas. Pieskaņos ezim — ass. Godīgs darbs — ar svešām rokām.*

*Bagāts viņš, bet mīkstu sirdi:
Dzird par grūtdienīšiem raudam,
Tūlīt kabatā bāž roku —
Izvelk savu nēzdodziņu.*

4. Domu zīme lietojama kāda izteiciena vai sakām-vārda beigās, ja aiz tā seko virsteikums,

piem.: *„Vilku piemiņi, vilks klāt“ — nodomāja ogotāji, ieraudzīdami mežsargu. Sakāmvārdu „Loki koku, kamēr mazs“ — neder aizmirst vecākiem.*

5. Domu zīme lietojama, kad domas izsaka sa-raustīti, kad aiz sāpēm vai uztraukuma runā ar pārtraukumiem,

piem.: *Annele izgrūž caur elsām: „Neno-ga-nīju, neno-ga-nīju!“ — Kāda meitenīte, acis ieplētusi, burtoja: „ka-a-ka... ķ-ī-s-ķis.“*

6. Domu zīme lietojama, to pašu vārdu atkārtot-
jot teikumā,

piem.: *Viss paiet — viss — bet nezūd it nekas. Māmiņa — māmiņa mīļā! Un laime — laime kārotā ir tevi aizsniedza.*

7. Iespraustus vārdus un iespraustus tei-
kumus dažreiz kommata vietā atdala ar domu zīmi,

piem.: *Brālis — protams — atkal nokavēs! Viņš — nu saki vienam cilvēkam! — nomiris. Poģītis, sunītis — ak tavu grābēju! — paņēma vārnu bez labdienām. Māja no ārpuses — neko teikt — skaista.*

8. Domu zīme liekama, ja atkārtotā teikumā otra runā-tāja runa sākas tai pašā rindā; ja tā iesākta jaunā rindā, tad domu zīme nav liekama,

piem.: *„Ir dzīve kustība.“ — „Un nāve?“ — „Arī. Tik veids ir cits.“*

„Vai tu zirgus jau apkopi?“

„Apkopu, saimniek, apkopu,“ atbild čigāns.

„Vai pabaroji arī?“

„Pabaroju, krietni pabaroju.“

„Un dzert arī devi?“
„Devu, devu, saimniek!“
„Nu tad ej un jūdž arklā!“
„Jā, bet kur tad viņi ir, tie zirgi?“

9. Starp cipariem domu zīme lietojama ar nozīmi līdz,

piem.: 2—3 pēdas dziļš grāvis.

Domu zīme bieži piebiedrojas citām pieturas zīmēm, lai iepriekšējo domu jo spilgtāk atšķirtu no sekojošās,

piem.: *Ceļinieks jutās it kā pievilies, — viņš bija reizē ieguvis un pazaudējis.*

499. §. Iekavas ().

Iekavās liek iespraustus vārdus vai teikumus, kas lietoti paskaidrošanai un nestāv tuvā sakarā ar citiem teikuma locekļiem. Iekavas bieži sastopamas zinātniskos rakstos, lugās, kur paskaidrotas personu kustības vai doti norādījumi aktiepiem. Literāros apcerējumos labs stilists vairās no iekavām.

500. §. Pēdiņas („ “).

1. Pēdiņas liekamas atkārtota teikuma sākumā un beigās,

piem.: „*Kēve, es tevi ēdīšu!*“ sacīja izsalcis vilks, saticis *kēvi.*

2. Pēdiņas lietojamas atsevišķu vārdu vai burtu atzīmēšanai, ja uz tiem griežama lasītāja vērība,

piem.: „*Un*“ ir saiklis. *Patskanis „e“ izrunājams plati vai šauri.*

3. Pēdiņas liek laikrakstu, grāmatu, sacerējumu un iestāžu nosaukumus, kam ir ipašvārda raksturs,

piem.: *Pumpura „Lāčplēsis“, Skalbes „Kaķīša dzirnavas“.*

Pēdiņas tomēr šais gadījumos nav nepieciešamas.

4. Pēdiņas lietojamas figūrālā nozīmē ar irōnisku nokrāsu,

piem.: *Tagad runāsim par „dievišķīgo“ un!*

501. §. Rakstu zīmes, kas šķīrāmas no pieturas zīmēm.

1. Punkts a) saīsinājumos, piem.: *t. i. (= tas ir),*

b) pēc kārtas skaitļiem, piem.: *1. janvārī.*

2. **Biedru zīme** a) vārdus šķirot, piem.: *lau-ki*;
b) saliktos vārdos, ja pamata vārds nav ikreiz atkārtots, piem.: *virš- un palīgteikums*.
3. **Līdzināmā zīme (=)**, piem.: *u. c. (= un citi)*.
4. **Apostrofs (')**, kas aizrāda, ka kāds patskanis izkritis, piem.: *pavasār's*.
Bez apostrofa rakstāms ar, jo te nav nekas atkritis.

502. §.

Dažu atsevišķu vārdu rakstība.

it kā, ne vien raksta šķirti.

tik vien raksta šķirti, piem.: *Tik vien tās bēdas!*

ne tikvien (= *ne tikai*) raksta kopā, piem.: *Ne tikvien es, bet arī Jūs to teicāt.*

pa priekšu vietas nozīmē raksta šķirti, bet laika nozīmē — kopā: **papriekšu**.

ik ar sekojošu lietvārdu apstākļa nozīmē rakstāms šķirti, piem.: *ik dienas, ik brīdi, ik gadu, bet: ikdienas darbs, ikdiēna.*

kaut ar sekojošu vietniekvārdu un apstākļeni rakstāms šķirti, piem.: *kaut kas, kaut kurš, kaut kāds, kaut kad, kaut kur, kaut cik.*

Apstākļeni **varbūt** (= vācu *vielleicht*) raksta kopā, piem.: *Viņš varbūt nāks.*

Verbi **var būt** (= vācu *kann sein*) rakstāmi šķirti, piem.: *Var būt, ka viņš nāks.*

tā tad raksta kopā secinājuma nozīmē, piem.: *Tā tad pie sava?*

tā tad raksta atsevišķi, ja **tad** ir laika nozīmē, piem.: *Tā tad (= toreiz), tā arī tagad viņi ķīlidojas.*

Kopā raksta:

jebkas, jebkurš, jebkāds, jebkur, jebkad; nez(in)kas, nezkā, diezkad, diezkur, diezcik; palaikam, papildnam, pavisam, nepavisam; neparko (= nekādā ziņā), bet: **ne par ko** (= ne par vienu lietu) *nestāstīt*.

Nosacījuma saiklis **ja** rakstāms un izrunājams bez garumzīmes, piem.: *Ja es to būtu zinājis, nebūtu tur gājis.*

Apgalvojamais **jā** rakstāms un izrunājams ar garu ā, piem.: „Vai izdarīji?” — „Jā.”

nē (= vācu *nein*) lietojams kā pretstats vārdam **jā**, piem.: „Vai gribi nākt?” — „Nē.”

Visur citur lietojams **ne** (= vācu *nicht*), piem.: *Vai gribi, vai nē, jānāk ir.*

aizkart (= apvainot, aiztikt)
aizkārt ko priekšā
apvārsnis
arī jeb ar (bez apostrofa!)
atāls (ataugusi otra zāle)
attāls gabals
augsts kalns
auksts laiks
dzeltāns, dzeltens
dzelzceļš
dzelzs ceplis
istaba

izkaptš
mēnesis ($\frac{1}{12}$ gada)
mēness (spīdeklis pie debesīm)
otrrreiz, katrrreiz
rietumi, austrumi
rūgts
sagša (sedzene)
sakts arī sakte (saspraužamais)
sliexnis
spilgts

503. §.

Daži ģermānismi un rusismi.

aplam:

atvietot, aizvietot
atbildēt jautājumam
ar kājām iet
es atrodu, ka viņš ir labojies
ciest neveiksmi; es cietu neveiksmi
dalību ņemt
dzīt politiku
viņš izbēga no atbildības
incidents izpalika
izpalika no sēdes
viņa vārdi izsauca sajūsma
jautājumu izsmelt
izvest darbu
iet runa
es uz to nevaru ieiet

nemaisi man
nekavējoši
nāk priekšā gadījumi
nākt pie slēdziena
no tam mēs varam slēgt
mācīties pazīt
maz pa mazām
nozīmēt kandidātus
es to neņemtu nopietni
par nožēlošanu

pareizi:

aizstāt, vietā likt;
atbildēt uz jautājumu;
kājām iet;
man liekas, man šķiet; . . . domāju, atzīstu;
neizdoties; man neizdevās;

piedalīties;
nodarboties ar politiku;
izvairījās atbildības;
neradās, nenotika;
sēdē neieradās, iztrūka;
radīja, sacēla sajūsma;
izspriest, pilnīgi pārrunāt;
izdarīt, veikt darbu;
ir runa;
es ar to nevaru būt mierā, vienī prātis;
netraucē mani;
nekavējoties;
gadās, ir sastopami gadījumi;
secināt;
jāsecina;
iepazīties;
pamazām;
izraudzīt, minēt, notiekt;
es uz to neraugos nopietni;
diemžēl;

<i>pasūtīt</i>	<i>pasūtīt zēnu uz pārdotavu, bet pasūtīnāt zābakus;</i>
<i>pateicoties šim gadījumam</i>	<i>šā gadījuma dēļ;</i>
<i>piedevu sejai bargu izteiksmi</i>	<i>piešķīru ...;</i>
<i>piederēt (nedrīkst izvairīties, kur tas vajadzīgs, lietot šo verbu ar prepozīciju pie)</i>	<i>šī grāmata man pieder; šis romāns pieder pie vislabākiem;</i>
<i>piekrist domām</i>	<i>pievienoties, pieslieties, būt vienis prātis;</i>
<i>pildīt pienākumu, noteikumus</i>	<i>labāk: darīt, veikt pienākumu; ievērot noteikumus, rīkoties, darīt pēc noteikumiem;</i>
<i>pielietot</i>	<i>lietot, izlietot;</i>
<i>pielikt visas pūles</i>	<i>pūlēties cik spējams;</i>
<i>pieņemsim, ka tā ir</i>	<i>iedomāsimies ...;</i>
<i>viņam pieraksta visādas vainas</i>	<i>pievēvē ...</i>
<i>pievest piemērus</i>	<i>minēt, citēt ...;</i>
<i>sastāvēt par biedru</i>	<i>būt ...;</i>
<i>šis raksts nekā naidīga nesatur</i>	<i>šai rakstā nav nekā naidīga;</i>
<i>viņš skaita to par savu pienākumu</i>	<i>viņš uzskata ...;</i>
<i>uzdot cīņu</i>	<i>atteikties no cīņas;</i>
<i>uzteikt vietu, līgumu</i>	<i>atsacīt, atteikt ...;</i>
<i>vietējie (cilvēki)</i>	<i>šejienes (turienes) ļaudis;</i>
<i>uzstādīt jautājumu</i>	<i>uzdot jautājumu, jautāt.</i>

Uzdevumi.

Līdzskaņu pārmaiņas izrunā un rakstībā.

1. uzdevums (26. §). Svītriņu vietā likt pareizo līdzskani.

La-s cilvēks tālu jāmeklē. Es neraugu mūžu labu, kad tik la-s mūža drau-s. Viņš ir kārti-s cilvēks. Kam gribas ēst, tam viss gar-s. Ciema kukulis gar-s. Pa ga-skārtu Jānīt(i)s nāca. Aiziet ga-s pēc ga-a. Zemeņu ziedēja vai bie-s. Pārūpē aug bie-s me-s. Sacēlies bar-s laiks. Tas tāds lie-s zir-s. Neplauj visu ar vienu i-kapti! Viņš mūl gleznot ļoti spil-tām krāsām. Kas la-prāt danco, tam la-prāt spēlē. Pagalmā bija i-sviests kā-s salau-ts galds. Ar smiekliem kaklu nelau-t, bez zobiem riekstu neko-t. Neej ar stipru lau-ties! Viņš stāvēja laivā, me-dams jūrā tīklus. Šis dar-s nu ir pabei-ts. Vediet mani kur ve-dami, pār tiltiņu nevediet! Pilns dār-s augļu koku. Sveša maize rū-ta. Slihts bērns tēvam rū-ts ābols.

2. uzdevums (27. §). Svītriņu vietā likt pareizo līdzskani.

Šis a-gabals ir ļoti augli-s. Kas nea-dara acis, a-dara maku. Dots devējam a-dodas. Kā prasa, tā a-bild. Dārznieks jaunajiem kociņiem a-griež zarus. Skanā vietā a-balss dažkārt saucējam a-bild vairākas reizes. Ko skolotājs uzdeva, to Jurītis kā bērtin a-bēra. A-dali graudus no pelavām! Nāc nā-dama, vasariņa! Iesim nu pu-dienā! Dzīvo kā suns ar kaķi plē-damies. Kaķene staigā, kaķēnus zobos ne-dama, no viena pakša uz otru. Nu jau tu esi no slīmības a-žirdzis. A-ber manu tiesu! Viņš jau man ir svē-dienas bērns. Lo-s, kas pārāk lie-ts, lū-t. Tur vairs nelīdz lie-ties, jo visi to zina. Vecam cilvēkam grūti pielie-ties. Au-sti vīri, bet aukstas valodas. Au-sts laiks. Au-sts kalns. Paņem līdz siltas drēbes, jo au-stos kalnos ir au-sti!

3. uzdevums (30. §). Svītriņu vietā likt pareizo līdzskani.

Putnu neķersi ar roku me-dams. Iet klu-dams kri-dams. Puikas sākuši me-ties ar akmeņiem. Sāk jau me-ties auksts. Ūdens katlā vārās, mutuļus me-dams un vāku uz augšu si-dams.

Ko nevar celt, to nevar ne-t. Ēd ko ē-dams, neapēd sēklu!
Nu viss ir apē-ts. Otrā klase, sacen-damās ar pirmo, parādīja
savu pārākumu. Var jau nojau-t pavasara tuvumu. It kā
nelaimi nojau-dama, tur negāju. Cen-damies pēc bagātības,
iestīgu nabadzībā. Liegas vijoles skaņas plū-t šurp, glau-damās
un spie-damās cilvēku sirdīs. Pame-dams mājas, pametis pats
sevi. Nu jau varēs me-t mieru. Arī tu varēsi apsē-ties un
nolai-t rokas klēpī. Ir noziedzīgi velti šķie-t laiku. Atnāca
kā pavasara vējš, nevaldāmi brā-damies, bet labākas dienas
pau-dams. Lū-ti, ja lauž! No meža ve-ts, uz mežu raugās.
A-grie-ts rīciens nepielīp. Es daudz ko pacie-tu, lai tev būtu
labāk. Kas dzimis uz aizlau-ta zara, tam ziedā neizplaukt.
Koks, kas čīkst, tik ātri nelū-t. Neej ar stipru lau-ties! Bērni
braukuši visu ceļu snau-dami. Nevajag cita laimi skau-t.
Bāka, me-dama uz visām pusēm gaismu, rāda kuģim ceļu.
Puika skrej el-dams pū-dams.

Svītriņu vietā likt pareizo līdzskani un darināt pagātnes
formu īstenības izteiksmē, darāmā un vidējā kārtā.

Izcie-ts, svī-dams, grie-ties, lau-t, izgai-dami, izdzē-tu,
izlai-tais, aizmir-dams, aizmir-ts, aizmir-ties, lai-ties, brā-ties,
brā-damies, ber-t, ber-dams, me-t, me-dams, ē-dams, ē-tu,
snau-t, snau-dams, nosnau-ties, lai-t, spie-ties, spie-damies, sa-
spie-ts, svī-t, svie-dams, nolau-ts, nolau-dams, izdzē-dams, sa-
ber-ts, aizmir-t, ienī-ts, ienī-dams, noģi-t, noģi-dams, el-t,
el-dams, mo-damies, sē-damies, novēr-t, novēr-damies, lī-t,
lī-dams, plū-t, plū-dams, dzē-dams, bri-t, bri-dams, bri-tu,
sabri-ti, grū-t, sagrū-ts, grū-damies, cen-ties, cen-tos, cen-da-
mies, mo-ties, izgai-t, izgai-dams, plī-t, plī-dams, skau-t,
skau-dams.

4. uzdevums (28. §). Svītriņu vietā liekams pareizais
burts.

Katram sa-s laiks pienāk. Citam tu visu, se- nekā. Es
te- gan! Tē-s noslaucīja pieri un seju un turpināja savu
darbu. Dzīvo kā zi-s pa ūdeni. Di-padsmītā stunda ir pus-
nakts stunda. Šu- ko šūdams, aizmet mezglu! Aple- puķes!
Meitenes sme- un de-

Līdzskaņa mīkstināšana.

5. uzdevums (42. §). Noteikt, kur un kādēļ mīkstināms r.
Varavīksne ūdeni dzer. Paņem ēdamo un dzeramo līdz!
Dzer manu dzidrumu avotā, tver manu mirdzumu atvarā,

kas mani dzer, pats sevi tver, sev jaunai laimei durvis ver!
Ber kā caurā maisā. Neber taču tik ātri! Ļaudis manu augu-
miņu bērtin bēra valodām. Nāks saulīte, sildīs zemi, vagā
zelta sēkla bīrs. Tāvu skopu bērumu! Sievas stāv un baras.
Nu būs bāriens kā lietus! Kas tad tev par buramo reizi uz-
nākusi? Buras kā burvis pa tumsu. Ko tur pie nieka darba
tik ilgi buries. Man tāds būrums bijis nebijis. Ēdēju daudz,
dzērēju daudz — strādātāju vien maz. Kur rūc, tur sper. Es
tur savu kāju nesperu. (nesperšu). Cilvēks mācās, līdz kāju
kapā sper. Nesper nu zemes gaisā! Skrien kā vējš, atduras
kā miets. Es nebiju lauka irbe, vanagam notverama. Ķeras
kā sliedējs pie salma. Es atradu ganu meitu, ar bērziņu bara-
mies. Grib zemīte labi arama, vēl grib labi ecējama. Ne-
pieber aku, kamēr jauna nav izrakta! Liela nozīme piešķirama
cilvēka rakstura veidošanai. Viens tāds pagars, tas ir vagars.
Man dziesmiņu nepietrūka, kaut ar gara vasariņa. „Skriesi-
mies!“ teica puika, „kurš no mums būs pirmais.“ Meža dziļā
krēslā reti paveras debess mala.

Kur gan der šie pulkstenīši?
Lācis vienaldzīgi samīn,
Gliemēz(i)s kūtri garām velkas
Tur uz treknām, glumām sēnēm.
Bāli sila pulkstenīši
Uzķer tālu zvaigžņu starus,
Ver kā mēles savos zvanos.

Ātri steidzot, aklajam osim lapas netika gludas un skaistas,
bet stūru stūriem, lieliem, dziļiem robiem.

Uz ielas stūriem izlikti sludinājumi par teātra izrādēm.
Karš prasa daudz upuru. Zenturā vaigā lasāma stingrība un
stipra griba. Kāpjot uz mūra sētas, zēns krīt un sasitas. Viņš
dzīvo stūra namā. Aiz šā stūra ir labi turama zeme; tā būtu
uzarama. Mūsu galvaspilsētas teātri sāk savu darbu sep-
tembra mēnesī. Jurim ar lasīšanu iet kā pa arumiem. Vec-
māmiņa dodas uz baznīcu dziesmu grāmatu rokās, kuras stūri
apkalti vara klamburiem. Marts ir pavasara mēnesis.

**Nenoteiksmes vietā liekama īstenības izteiksmes tagadnes
fórma vai pavēles izteiksme.**

Jo augstu (kāpt), jo zemu krīt. (Negrābt) laimei acīs!
Kas karstu (strēbt), tas apdedzina lūpas. Es (kopties) šodien
no agra rīta. Lai brālis (nokāpt) pagrabā pēc malkas! Zēns
(nokāpt) no koka. Meitas (grābt) sienu. Māte (vērpt) vilnu.
Bērns (slēpties) aiz koka. Lai (strēbt), kādu putru savārijis.

Viņš (šķiebt) kājas uz āru, tādēļ viņam (nošķiebties) apavi. Viņš vienam (iztapt), otram (sariebt). Nestaigā nu svētdienas drēbēs, (pārgērbt) citas! (Pārstiept) nu tu to mazo mājās! Sals (kniebt) ausis. Vārna vārņai acīs (neknābt). Lai (glābties), kas var! Ganiņš (grebt) karotes. Vai viņš jau (ģērbties)? Lai (ģērbties) ātrāk! (Urbt) kā vabole smiltīs. Kas rāmi (kāpt), tas droši (kāpt). Kas zemi (kopt), to zeme (kopt). (Slēpt), māmiņa, manu kaunu! Abpus gravai (stiepties) kalnu rinda.

Dotie vārdi liekami vienskaitļa ģenitīvā un visos daudzskaitļa locījumos:

Septembris, teātris, pavasaris, Juris, mūris, gulbis, teteris, kurmis, burvis, viesis, urbis, dumpis, briedis, latvietis, sencis, zutis, varonis, brālis, zemturis, upuris, kaķītis, koris, melis, nēģeris, brīdis, gailis, ūpis, oktōbris, puisis, moris, cirvis, Tālivaldis, nazis, vecis, bebrs, ūdrs, zviedrs, biedrs, katrs, stūris, ķipis, airis, aktieris, inženieris, semestris, kantoris, kasieris.

Dotie vārdi liekami daudzskaitļa ģenitīvā.

Mēle, egle, piere, dūre, zvaigzne, vecene, taure, kore, bedre, klase, melle, sēne, zeme, ogle, cepure, pārbrauktuve, makšķere, dobe, kasiere, knaibles, pase, flote, priede, gāze, govs, klēts, valsts, vēsts, dzelzs, zoss, auss, klints, zivs, acs, izkaptis.

Dotie vārdi lokāmi.

Karš, gaŗš, vaŗš, kuŗš, gars, gaŗums, garens, kareivis.

Piedēkļu pareizrakstība.

6. uzdevums (60. § 11). Svītriņu vietā likt pareizo patskani.

Jau-n-tne ir dedzīgas apņēmības un drosmes apdvesta. Dzelzceļa piest-tne nav tālu no mūsu mājām. Ar ļaudīm padziedāju, vien-tnē noraudāju. Dziesmas cēlušās aizvēsturiskā sen-tnē. Uz Moricsalas redzams īsts pirm-tnes mežs. Kas pagājis, lai nu arī pag-tnē paliek. No pag-tnes caur tag-dni uz nākotni. Zēns jau no pašas maz-tnes tika pieradināts darba izmaņā. Savu mūžu viņš ir ziedojis zin-tnei. Ilgus gadus esmu pavadījis sveš-tnē.

7. uzdevums (63. §). Svītriņu vietā likt pareizo patskani.

Paņemšu ad-klī līdz, būs man laika kav-klis. Ja nekādu kav-klī ceļā negadāsies, tad drīz būsīm mājās. Tas ir mans mit-klis. Elsdams pūzdams velns pārskrējis savā mit-klī. Kaņepāju laukā stāv putnu bied-klis. Māte nodeva zēnu pie

kurpnieka par māc-kli. Braucēji sacēla lielu put-kļu mākonī. Mans audz-knis ir īsts laimes lut-klis. Jaun-klim jābūt pār-galvim, drosulim! Viņš ir kā mūsu ģimenes loc-klis. Katrs ceļ savu piemīn-kli ar savu darbu.

Atsevišķi vārdi: *spīd-klis, jut-klis, aus-klis, kait-klis, nā-v-klis, rec-klis, pied-klis, šuv-klis, līdz-klis.*

Skaitleņu pareizrakstība.

8. uzdevums (165. §). Apcerēt skaitleņa pareizrakstības likumus.

Rainis, īstajā vārdā Jānis Pliekšāns, dzimis 1865. g. 11. septembrī, pēc vecā stila 30. augustā, Varlavānu mājās, Ilūkstes apriņķī, Zemgalē. Pirmos 4 bērnības gadus viņš pavadīja tēva nomātajā Tadenavas muižā. Grāmatu sācis mācīties 8 gadu vecumā. 9 gadus vecs Rainis sāk dzejot, ko liecina 1875. gada 5. aprīlī vācu valodā sacerētais dzejolis mātai Elīzai. No 10. līdz 14. gadam Rainis mācās Kurzemes bruņniecības skolā Grīvā, šo skolu viņš beidz 1879. gada 17. decembrī. Tai pašā gadā Rainis iestājas Rīgas pilsētas ģimnazijā, kurā mācās no 1880. g. janvāra līdz 1883. g. decembra vidum. 1884. g. viņš iestājas Pēterpils universitātē studēt jurispudenci, nobeidzams kursu 1888. g. maijā ar kandidāta gradu. No 1889. g. 20. februāra līdz 1891. g. 2. janvārim Rainis ir par kandidātu un sekretāra palīgu Viļņas apgabaltiesā. Tad viņu uzaicina par Dienas Lapas vadītāju; šo laikrakstu viņš vada līdz 1895. gada 1. decembrim.

Verbu pareizrakstība.

9. uzdevums (246., 264. §). Uzrakstīt tagadnes vienskaitļa 3. un daudzskaitļa 1. un 2. personā šādus verbus:

Domāt, apdomāties, darīt, nest, braukt, runāt, aprunāties, celt, svērt, lasīt, gulēt, nogulties, lemt, vēstīt, rakstīt, sarakstīties, medīt, mazgāt, mazgāties, rādīt, rast, mācīt, grimt, mūkt, auklēt, grābt, skatīt, just, bērt, medīt, ogot, pasacīt, svīst, dzert, padzerties, kavēties, mācīties, peldēties, dalīt, lēkt, vilkt, audzināt, celt, piecelties, biedēt, baidīties, cept, cepties, cīrpt, drupt, klupt, ņemt.

No šiem verbiem darināt arī ciešamās kārtas tagadnes divdabi.

10. uzdevums (246., 264. §). Uzrakstīt daudzskaitļa 1. un 2. personas formu tagadnē un pagātnē šādiem verbiem:

Nest, mest, kliegt, klaigāt, rakstīt, augt, meklēt, gaidīt, dzert, art, izstāstīt, pasargāt, nebūt, mīlēt, lūgt, kopt, irt, vērot,

ieraudzīt, palīdzēt, domāt, paēst, liegt, dzīt, slēpties, sūdzēties, braukt, kautrēties, aizstāvēties, līdzināties, tīrīt, braukāt.

11. uzdevums (233., 246., 247., 264. §). Svītriņu vietā likt vajadzīgos patskaņus.

Atradu bērņus ogas las-m. Tā ir laba las-mā grāmata. Bērņi salas-s ap ugunskuru. Liel-s kā gailis. Laba biju labin-ma. Suns labin-s ap saimnieci, asti luncinādams. Sarg-kā suns siena vezumu. Tā ir glab-j-ma un sarg-ma! Lai viņš no manis sarg-s! Ienaidnieks atkāpj-s. Sak-s mani burt māk-m. Skat-s kā zirgs pēc auzām. Nāve zobos neskat-s. Vai mēs kumosus skait-m, ka neēd-t? Lai nu viņš pateic-s par gudro padomu!

Jo vairāk māc-s, jo vairāk zina. Laiks māc-s. Mēs māc-mies no citu kļūdām. Kad ūdens nāk matē, tad jāmāc-s peldēt. Stumj-ms un grūž-ms, visur pamāc-ms. Brīn-s tēvs, un māte brīn-s, ko tur Jēcītis cīnīt cīn-s. Kur bērņi tik ilgi kav-j-s? Šis darbs nav kav-j-ms. Nekav- viņu! Ko mekl-, to dab-. Ezers mekl-j-s vietas. Māte sol-s no tirgus atvest jaunu raibaļu.

Jo es bēdu bēd-j-s,
Jo nelaime priec-j-s;
Labāk gāju dziedādama,
Lai nelaime bēd-j-s!

Ko pats negribi sev dar-m, to nedari citam! Kas dar-s nedar-ms? Uzvedies kā pienāk-s! Vai nu tā klāj-s runāt? Mēs darin-m Jāņu vainagus. Viens gans, viens gan-mais. Lopi gan-s aiz upītes. Viņas uz mata līdzin-s viena otrai.

Klaus-s, aus-s mūsu bērņi, kas aiz kalna vel-j-s? Kam jūs sirdis audzin-t kā asos zobentīnus? Zirgs kauj-s ar dunduriem, kājas cirzdams. Dūmi cērt-s acīs. Viļņi cirt-s pār galvu.

Ši malca sacērt-ma un sakrauj-ma vezumā. Viņš otram pretī cērt-s kā atskabarga. Ko viņš pa tukšu apkārt brauk-j-s? Gauži raud zaļa zāle, kājiņām samin-ma. Grīda zem kājām grīļoj-s, viss vij-s un mīj-s. Viņi tur lēm-s visu dienu, bet nekā neizlēma. Kur augsta sēta, tur sniegs met-s. Pa kaklu, pa galvu viņš met-s pa durvīm ārā. Kokiem jau lapas met-s. Grāmatu lasot, zēnam met-s un met-s kā celmos. Siens samet-ms kaudzē.

Vecenīte sadom-j-s un sāk raudāt. Dom- šā, izdar- tā. Man apēda paņāksnieki med-j-mo kuceniņu. Kā vilku daudzin-, tā vilks klāt. Mēs lūdz-m un gaid-m katru ražas talkā, Ko jūs tur dar-t? Kāpēc jūs sagraiz-t kokiem mizu? Mēs las-m ogas. Vai grib-t mani palīgos? Vai prot-t šo darbu?

*Strādājot mēs norūd-mies un arī reizē iededzin-mies saulē
brūni. Mazs avots kalnā ceļ-s.*

*Skaņa aiz skaņas dzen-s un vīdamās vij-s un jauc-s. Lai
ceļas tās meitiņas, kas ceļ-mas necēl-s!*

*Bērni māc-s grāmatā. Viņa vaigs apmāc-s. Rakst-mies
mēs, māsiņas, vienu rakstu villainīti! Tas ir labs rakst-mais.
Mēs rakst-m no paša rīta. Rok-s kā kurmis. Kāda tēvzeme
gan viņiem dal-ma! Šķiramies mēs, māsiņas, ko tik ilgi da-
l-mies! Māte dal-s meitas liktenī. Kad es gāju druviņā, dru-
vas darbi dal-j-s. Kas dar-ms, tas dar-ms.*

Teikuma locekļi.

12. uzdevums (399., 400. §). Atrast gramatiskos, loģiskos un psiholoģiskos teikuma priekšmetus un noteikt, kādas vārdu šķiras tie ir.

*Skolas darbi iesākušies. Skolnieki mācās. Subjekts ir
teikuma loceklis. Vējš dzina smiltis acīs. Visas mūsu lielās
pūles bija veltīgas. Četri taisa gultu, divi rāda uguni, viens
pats apgulstas. Nesamais bija nolikts ceļa malā. Šādi tādi
sanākuši. Kumeļam vajag tīru auzu. Rātnam bērnam ne-
vajag rājienu. „Dzīvais dzīvo ēd“ ir mīkla. Slinkajam jā-
mācās strādāt. Neviens nepamāna zaros ielaidušos putnu. Katrs
ir pats savas laimes kalējs. Trūkst man gudra padomiņa.
Aizdots nepelēs. Labs nāk ar gaidīšanu, silts — ar sildīšanu.
Kas vainīgs, tas bailīgs. Katram zināms, ka zeme griežas ap
sauli. Pieaugušie sarunājās par dažādām lietām. Vēlā vakarā
visi taisījās pie miera. Priekam der dziesmas un dejas. Ne-
viens viņus negaidīja.*

13. uzdevums (401., 403. §). Uzzādīt izteicējus un noteikt to vārdu šķiras.

*Bads māca strādāt, aukstums — tecēt. Miega dēļ es rau-
dāju, kad māmiņa mani cēla. Tas lecams un dejams. Kur
iedama, tautu meita? Divi āži pie siena kaudzes (mīkla).
Ļaundaris klētī, labdaris sētnalē (mīkla). Pats vilks, pats
gans. Saulīte silta, māmiņa jauka, abas vienu labumiņu. De-
bess šodien skaisti zila. Tālumā saredzama skola. Saule ir
lielākais siltuma avots. Divi vien mēs bāliņi. Sīku rakstu
mans pūriņš. Mēs esam viens prātis. Jau saulīte zemu zemu,
māmuļiņa tālu tālu. Mēnestiņš linājā (mīkla). Miežu kalns
— zelta aka vidū (mīkla).*

14. uzdevums (405., 406. §). a) Uzzādīt apzīmētājus un nosaukt jautājumus, uz kādiem tie atbild. b) Noteikt, kādas vārdu šķiras apzīmētājs ir.

Mazs mazs vīriņš, ass ass cirvītis. Ciema kukulis gards.

Apēsta maize grūti pelnāma. Kaņepīte, garaudzīte, gara auga vasarā. Skolniekiem jau bija pienācis laiks mācīties. Katrs dēls dabūja savu daļu. Mans sunītis, mans kaķītis, tie gan mani mājās gaida. Teicams darbs darītāju slavē. Pirmie kuceni jāslīcina. Ozola koks ciets. Es papriekšu dziedātājs. Balta zied griķu druva aiz visām druviņām. Tēvam melns kažoks ar zaļām siksnām (mākla). Devītais vilnis esot visaugstākais. Sauss dedzinātājs vējš dzina smiltis acīs. Vienā kilometrā ir tūkstoš metru. Svēts mantojums šī zeme mūsu tautai, un svētīts tas, kas drošs par viņu krīt.

15. uzdevums (407. §). Atdalīt pielikumu ar kommatiem.

Lapsa lielā gudriniece piemānīja vilku. Gauja Vidzemes lielākā upe ir ļoti likumaina. Mana jaunākā māsa Anna ir liela dziedātāja. Anna mana jaunākā māsa ir liela dziedātāja. Tu zivtiņa zeltzvīgnīte nāc ar mani rotāties! Adatiņa māza sieva liela darbu darītāja. Mēs skolnieki arī gribam piedalīties darbā. Kurzemīte dievzemīte brīvas tautas auklētāja.

16. uzdevums (408., 409. §). a) Uzrādīt papildinātājus; b) nosaukt jautājumu, uz ko attiecīgais papildinātājs atbild; c) noteikt, kādā locījumā ir papildinātājs.

Darbs ceļ vīru. Es vairs negaidīju tevis. Bērns pieglaužas mātei. Dzimtene katram māša. Viņš kaunējās sava nedarba. Trūkst man gudra padomiņa. Atnes kaut ko gardu! Sliņķi nevīžo mācīties. Es klausījos putnu jaukajās dziesmās. Bērni raud asarām. Viņam vajadzēja miežus iesalā iztaisīt. Liniem sēju to druviņu, maģonēm noziedēja. Visi ilgojas laimes. Zvejnieki izbrauca jūrā zvejot. Katra pienākums ir apzinīgi veikt savu darbu. Ozoliņš lielījās saulei saknes nerādīt.

17. uzdevums (410., 411., 412., 413. §). Uzrādīt apstākļus, noteikt pie kādas apstākļu grupas tie pieder un uz kādiem jautājumiem tie atbild.

Ielaidies laiskumā jau no mazām dienām. Parasti ap pusdienas laiku zēni skrēja uz upi peldēties. Viņš runāja vienā laidā. Pie debess klusi zvaigznes kvēl. Silta cilvēka rociņā nauda izkūst kā sniegs saulītē.

Tur burvīgā gaismā viss zaigo un laistās,
Ik skaņa tur dziesmās un saskaņās saistās.
Pār pļavām, pār mežiem tur meitenes ligo,
No kalna uz kalnu jāņugunis spigo.

Daudz simtu jūdžu tālumā
Aiz tīreļiem, purviem un siliem
Guļ mana dzimtene diendusā. —

Visu nakti maldījos, ceļu meklēdams. Dari daudz, runā maz! Staigājot man bija kājas piekusušas.

*Ods nokrita no ozola
Uz ozola saknītēm;
No tā oda kritumiņa
Visa zeme norībēja.*

Uzruna.

18. uzdevums (418. §). Atdalīt uzrunu ar vajadzīgajām pieturas zīmēm.

Ai tu mana brāļa sēta tik cēlā vietinā! Atkal es tevi redzu dzimtene dārgā! Drebi drebi apšu lapa vējiņš tevi drebināja! Steidzies meitiņ labi drīz! Dēliņ vai ēst arī gribas? Ak tu vientiese! Kaimiņ kur tu iedams? Nu zēni parūdaīt, ko spējat! Nedomā tautu meita, ka es tevis vienas nācu!

*Klausies mana māmuļīte,
Vai iet koši man dziedot?
Tev meitiņa dobji gāja, —
Neiet koši, ne raženi.*

Iesprausti vārdi un teikumi.

19. uzdevums (419. §). Atdalīt iespraustus vārdus un teikumus vajadzīgajām pieturas zīmēm.

Viņš ko domājies mani mācīs! Kaimiņš kā dzird arī iešot talkā. Mazais Jānītis rādās ātri ielauzīsies ābecē. Viņš kā jau mums zināms ir liels stiprinieks. Kādam saimniekam kā stāsta pasaka bijis zirgs, kas runā. Līdz tumsai varbūt vēl kaut ko sasteigšu. Pēc pusnakts skaties tik un brīnīs rija pienākusi pilna velnu. Mans tēvs reiz teica kā tur tā runa bija sanākusi Bozītis arī reiz esot jauns bijis. Bet es pie sevis sadomāju sak' tas nu gan nevar būt tiesa. Bozītis bez šaubām jauns nav bijis, lai saka, ko grīb, tas velti.

Vienkāršs nepaplašināts, vienkāršs paplašināts un nepilns teikums.

20. uzdevums (424., 425. §). a) Uzdīt vienkāršus nepaplašinātus, paplašinātus un nepilnus teikumus; b) vienkāršos nepaplašinātos teikumus paplašināt un vienkāršos paplašinātos pārveidot nepaplašinātos.

Piepeši aiz meža uzsitas dobja dārdoņa. Annele ieplēš acis. Bargums? Viņa brītiņu gaida. — Klusums. Annele noliec galvu uz ceļgaliem. Atkal. Un vēl stiprāk uzšakst dārdoņa. Jā, negaiss, negaiss! Vīsa debess puse aiz meža pieaugusi pilna melniem mākoņu kalniem ar vieglām pelēkām šķautnēm. Saule patlaban tajos iegrīkst ar visiem balti kvēlojošiem staru iesmiem. Zibina. Vai tālu vēl negaiss? Annele skaita. Viņai jūk. Nevar ne līdz seši izskaitīt. Atkal dārdoņa. Gaisos krāc. Mežs stāv kā stāvējis palsā gaismā. Lapas kā salīpušas. Zālīte nekust. Krākšana dobji atbalsojas klusajā mežā.

(A. Brigadere.)

Teikumi ar vienlīdzīgiem locekļiem.

21. uzdevums (427. §). Raksturot teikumus un likt vajadzīgās pieturas zīmes.

Ne cepams ne vārāms ne uz galda liekams ne ar nazi griežams bet visiem ēdams. Ne man tēva ne māmiņas ne baltā bāleliņa. Pie dzīvītes vajadzēja vieglu roku vieglu kāju laba gudra padomiņa. Atkal es esmu augstajos stāvajos sniegotajos kalnos. Dzelzs rumaks sprauslā zviedz; dzelzs rati klandzot klandās, un it kā sapnis pazūd ceļmalā: tilts tacis rejošs suns gans tērpies tēva skrandās un virkne sievu līnu gabalā. Pats palīdz(i) domā spried un sver, pats esi kungs, pats laimei durvis ver!

Salikti teikumi.

22. uzdevums (430. §). Raksturot teikumus un likt vajadzīgās pieturas zīmes.

Reiz ķēniņš gribēja sodīt laupītāju bet tas sāpēja viņa mātei un mātes bēdas sāpēja viņas meitai bet meitas bēdas sāpēja viņas dārzam: puķes novīta un ābeles nobirdināja negatavus augļus jo meita aiz bēdām aizmīrsa tās apliet. Tad ķēniņš piedeva laupītājam tāpēc ka viņš negribēja vairoties pasaulē sāpes.

Uz jumta bija iesējušās dažādas zāles un sevišķi daudz to bija jumta čokurā un tur tās vilņoja kā zaļas krēpes. Pie debesīm nespīdēja neviens zvaigznīte pūta ass vējš jūra kauca un krāca. Viņai līdzās stāvēja Andris arī viņš bija kļuvis stipri vien vecāks. Pats pagraba meistars staigāja baltā skotelē un pārraudzīja ķēnes arī meitai bija skotele priekšā un viņa palīdzēja darbā. Tūlīt aiz birzs dzīvoja Blāķis bet līdz Rozītei bija vēl jāiet otra puse ceļa. Nebija vieglas dienas

V. Bērziņa, Latv. val. gramatika.

18

Andra tēvam tomēr sūdzēties vai žēloties viņš nekad nežēlojās. Pie griestiem karājās rūpīgi savērptas vilnas pakulu un linu dzijas vai arī pakārtas nevērptu linu grīstes. Ne vien puikas bija saskrējuši bet arī visi mājas ļaudis sanāca svēteļus apskatīt.

23. uzdevums. Raksturot teikumus un likt vajadzīgās pieturas zīmes.

Lācim uzkrita pele kad tas gulēja savā migā viņš peli sagrāba lai to nogalinātu pele žēli lūdzās lai to palaištu viņa solījās lācim palīdzēt ja tam kādreiz uzbruktu nelaime lācis peli palaida — kad kāds laiks bija pagājis lācis iekrita valgos kur vien skatījās nekur viņš neredzēja palīdzības te attecēja pelīte un pārgrauza valgus lai lāci atsvabinātu.

Laīma pagriezies pret pagraba logu kurā nebija ne priekškara ne pusplaukuša zieda pat ne nodzeltējuša puķes kāta vecā māla podā no kuŗa raudzījās tik pāris izmisušu acu skatījās rūtī kas bija melna kā tāfele un smaidīja ar savu bālo seju kā maīga mēnesnīca rīta miglā kaut pašai sirds lūza aiz sāpēm. Viņa bija ļoti nelaimīga Laīma tur augšā viņai bija iedots pārāk sīks mērs nabaga ļaudīm kur pietrūka vajadzēja izlīdzēties ar smaidu ar tukšu cerību aiz kuŗas nebij nekā cita kā tās pašas grūtās dienas kas pil istabās kā kūtras ūdens pīles no caura jumta.

24. uzdevums. Raksturot teikumus un likt vajadzīgās pieturas zīmes.

Kas jādara tas jādara. Kas otram bedri rok pats iekrīt. Puisēnam bija piekordināts lai viņš paliek mājā. Kas grib nokļūt ceļa galā lai neapstājas ceļa malā. Cik ilgi mīlzi staigājuši pa pasauli par to veci ļaudis nekā nezina stāstīt. Saka jau ka katra laime esot zemē aprakta. Te tu cilvēks varētu parādīt cik tev spēka kaulos. Vecāki vēlas lai viņu bērni izaugtu par krietniem cilvēkiem. Vaicāju saulītei vakarā noejot kad nāksi atkal mūs sasildīt?

Brūna vardīte kas bija sēdējusi lietus paltī pielēca viņam klāt un skatījās viņā izspiestām acīm kuŗas bija redzējušas tikai meža krēslu. Saule bija jau aiz augstā egļu aploka un uz tukšā zāles klajuma no kuŗa jau kāpa miglas vēsums, nebija neviens dzīva stārs. No platā lielceļa viņš nogriezās uz savas dzimtenes klusajiem takiem kur gar vecu egļu saknēm vijās melna ratu slīde un augs skujām nobīrušas sēnes. Es nošķīru tos Indrānus kas pilda manu maku no tiem kas iepriecina manu sirdi.

Kur vadzi dzen, tur vadzis lien. Kur akmeņaina zeme tur grūta aršana. Palīdzību saņēmām no turienes no kurienes to nemaz negaidījām. Nedrūz iesmu kamēr putns vēl mežā! Tikko biju pārnācis sāka līt. Kad sūtīsi rādamās iešu soļus skaitīdama. Kad pele paēdusi tad milti rūgti. Kad lietus bija nostājies sākām pļaut. Tēvs pamācīja vēl savus dēlus pirms viņš mira.

Kā tu mērīsi tā tev atmērīs. Ēd tā it kā būtu pie bada. Kā pavēlēts tā jāizdara. Cik es tevi iedomāju tik es gauži noraudāju. Kā neredz tā neredz neviena. Vilciens kā nenāk tā nenāk. Tā staigāju staigņu purvu ka kājiņas neapmirka; tā klausīju svešu māti ka bāriena nedabūju. Klīdz tā ka ausis aizkrīt. Visi posās pie miera tāpēc ka rit jau priekš saules vajadzēja būt pļavā. Tā kā ir vēls tad pasteigsimies! Ienes veļu lai lietus nesaliedē! Es savam arājam baltu kreklu izvelēju lai tas man tā staigāja kā baltais teterītis. Bērns paliek bērns kaut arī zelta drēbes nēsā. Lai gan maza tomēr gudra. Labāk viena nodzīvoju ja nav laba arājiņa. Ja dēls turpina sava tēva darbu tad tēva darbi dzīvo joprojām dēla darbos. Ja tu lūgtu es tev dotu.

Divdabja teicieni.

25. uzdevums (446. §). Uzrādīt divdabja teicienus un likt vajadzīgās pieturas zīmes.

Pievēzojis abas svārku piedurknes, Dauka sadzina lopus mājās, paēda ātri pusdienu un aizsteidzās caur mežu uz skolas namu. Sastapis ārā dažus skolniekus, viņš no tiem uzzināja, kā tikt pie skolotāja. Iegājis skolotāja virtuvē, viņš apstājās un labdienu padevis, jautāja, vai skolotājs esot mājās. Sieva zēnā noskatījusies, iegāja pie skolotāja un pēc brītiņa iznākusi lika viņam iet. Dauka izbēra vēžus no abām piedurknēm. Bļodā visi nesagāja, citi nokrita augšpēdu uz grīdas un sāka griezties riņķī ātri sizdami un pakškinādami astēm. Skolotājs izgāja un pēc brītiņa ienāca atkal, nesdams abās rokās tādu savādu daiktu, ko nostādīja uz galda. Tad viņš sāka griezt tādu kā tecilas roku, tikai daudz mazāku. Nu tikai bija ko redzēt, kā viss griezās riņķī šnākdams un rūkdams kā ratiņa spole. Dauka stāvēja un skatījās, muti atplētis.

Bērziņam lapas dreb lakstīgalai laipojot. Lācītis kāpa ozolā salda medus meklēdams. Gans raidījis velnu atpakaļ teikdams ka nu ceļu zinot. Lai iet kā iedams kad tik iet. No

sākuma vēl varēja izšķirt katru laivu par sevi, bet jo tālāk tās gāja, jo neskaidrāk un nenoteiktāk tās atdalījās cita no citas, kamēr beidzot tās saplūzdamas un sakusdamas visas kopā vienā bezgalīgā blāķī izzuda no skatītāju acīm.

Laiques māte pa pasauli staigādama iegriezās nabadzīgā mājiņā. Projām iedama viņa lika vēlēties trīs lietas.

Oliņš sastomījās meklēdams labāka vārda. Neviens nemanīja pirmās bezdelīgas kas izskrējušas no lizda jautri čivinādamas pārlaidās pāri sētsvidum. Dienvidū ļaudis meta darbam mieru un glābdamies no saules karstuma palīda vai nu zem ratiem vai kokiem. Pēdējais zelts ko saule aiz kokiem aiziedama atstāja padebešu malā dzisa aiz zemajām eglēm.

Atkārtots teikums.

26. uzdevums. Izlikt vajadzīgās pieturas zīmes.

Un muļķītis gāja un gāja te piepeši nez no kurienes cēlusies viņam blakus stāvēja veca māmiņa ar brūnu mīlīgu vaigu varbūt tu gribi ēst muļķītis jautāja un sniedza viņai maizes gabalu priecādamies ka viņš var ar kādu dalīties paldies paldies puisīt kur tad tu tā iedams māmiņa prasīja tēvs mani sūta pasaulē laimi meklēt muļķītis paskaidroja bet saki māmiņ vai pasaule ir plaša ai nopūtās māmiņa plaša gan dēlīņ nekur gala saredzēt vai tur aiz kalna viņa tikpat plaša kā te ir gan ir gan man arī tā likās muļķītis atteica jo kad es izeju ārā aiz pakša es nekur debesīm nevaru gala saredzēt un viņš pagrozījis cepuri domīgi skatījās tālumā tad viņš atkal iejautājās bet saki man vai pasaulē ir daudz laimes tik cik viņas katram pašam ir sirdī atteica sirmā māmiņa noglaudīdama puīša domīgo vaigu.

(K. Skalbe.)

Atkārtošanai un diktātiem.

Zeltains jauns mēness un dziestoša vakara blāzma saplūda viegli iesarkanā gaismā, kuŗa it kā pilēja no kārklu un alkšņu jautrajiem zariem. Mednieki nogaidīja gatves galā, kamēr šie mirdzumi nodzisa, pārvērzdami pelēki sudrabainā pavasara nakts gaismā, un tad devās uzmanīgi tālāk. Viņi turējās tišām kārklu un alkšņu ēnā, braukdami tik klusu, ka bij manāma tikai reta ūdens pilēšana no ariem. Gaisā brīžam bij dzirdama raudavas smagā gaita un slokas svilpienam līdzīgais skrējiens. Bet mednieki nepiegriezā tiem tagad vē-

rības un, izveicīgi vadīdami laivu starp krūmiem, nobrauca līdz vietai, kur viņi beidzot palika stāvam kāda alkšņa pudurā ēnā. Tad viņi sāka klausīties, pār ūdeni noliekušies. Necik tālu atskanēja zosu sadadināšanās, kā viņas to dara naktī, piepeši no miega uzmostoties, viena otru nomierinādamas sarunājas un tad atkal aizmieg. Mednieki skatījās, tikko saredzēdami uz ūdens tumšus pudurus. Tās bija meža zosis, kas, galvas smaida paslēpušas, miegā slīdēja uz vilņiem, nemanāmas straumes nestas. Tāpat kā dažu reiz cilvēkus, tā arī viņas smaida nesa pretī nelaipei. Neviena skaņa nebija dzirdama viņu pulkā, un miegs kā mākonis bija aptinies viņu prātiem. Kad zosis bija nonākušas pa šāvienam, viena no viņām, it kā kaut ko nojauzdama, brīdinot iekliedzās, bet bija par vēlu. Viens pēc otra norībēja šāvienu, un divas zosis palika uz ūdens, kamēr citas kliegdamas aizskrēja. Tūlīt visi putni bija kājās. Brēkdami viņi skrēja šurpu un turpu, un kāds bars, neko nojauzdams, laidās pāri. Krūmu ēnā paslēptiem medniekiem vēl divas zosis smagi novēlās ūdenī. Tad šāvēji uzlasīja savu medījumu. Putni vēl bija gluži silti. Varēja dzirdēt, ka viņu iekšās vēl strādā akla dzīvība, kamēr avots, no kura tā izplūda, jau nomiris. Tā mums vēl spīd no bezgalības zvaigznes stars, kaut zvaigzne pati jau sen nodzisusi.

Bez tām grāmatām, ko Straumēnu ļaudis atšķīra pātaros katrā svētdienas rītā, viņu atmiņās glabājās cita, nedrukāta grāmata, kuras tūkstošiem gadu senās lapu pusēs bija ierakstīti likumi, vecāki par tiem, kas atradās bībelē. Tie viņus vadīja kā braucējs zirgu, un, lai viņi darīja ko darīdami, viņi dzirdēja no visām pusēm neredzamas lūpas čukstam viņiem mūžīgus padomus. Ko bija ierunājies pirms nepārskatāmiem gadsimteņiem tēvs sava dēla ausī, to viņš iečukstēja ausī savam pēcnākamam, un pār visām paaudzēm, kas nāca un gāja, skanēja šie lauku darbu likumi, nemainīgi kā saule. Šās pagājušo mūžu balsis skanēja Straumēnu ļaužu atmiņās, kā gliemežu vāka jūras žūžošana, un, kad viņi sāka aršanu un ecēšanu, vecie likumi tiem dzirkstīja pretī no lauka otra gala, vēju izgrauztā ežas akmeņi iekalti. Dabas lielā grāmata viņiem bija bez noslēpuma, un zvaigžņu tecēšana, mēness dilšana un augšana, saules grieži, akmeņi, koki un putni runāja viņiem saprotamu valodu, kas viņus mācīja un biedināja un padarīja viņu darbu neikdienišķu.

Kad Straumēnu saimnieks bija apsējis pēdējo birzi, viņš smagi apsēdās uz akmeņiem zem liepas, kas jau meta garu ēnu pār mitrajiem arumiem. Mugura viņam kūpēja kā tikko izcepts, pārlauzts maizes klāips. Sējējam metās raibs gar acīm,

jo graudi vēl arvienu švirkstēja un lēkāja viņam visapkārt. Gandrīz veselu mēnesi dienu no dienas viņš tos bija kaisījis zemē, un viņa ausis bija to krišanas asā trokšņa pilnas. Varēja sacīt, ka viņš ar savu sauju bija izsmēlis dziļos miežu, auzu un linsēklu apcirkņus un ka daudzi ļaudis ēda maizi no viņa rokas. Tāpēc arī viņa plaukstai bija sēklai nolemto graudu sausums, un viņš ilgi nevarēja atlikt to taisnu. Likās, it kā viņš arvien vēl tajā nestu graudus, kā ceļa gājējs nes ūdeni no avota sauļā šaviem izslāpušiem biedriem.

Bezdelīgas, šie jautrie un vieglie putni, kas vasaru šķeļ mājas gaisu visādos virzienos, augsti ielaizdamies debesīs, kad gaidāms skaidrs laiks, bet baltajiem vēderiem gandrīz skar zemi, ja taisās lietus, tagad gatavojas aizlidot. Viņi ir pieraduši pie cilvēkiem un lopiem garajos vasaras mēnešos, un gandrīz ikvienam pie sejas pieskaņas viņu slaidie spārni, kad, odu ķerot, tās laižas tiem garām. Viņas vairs jautri nevidžina un, it kā sarunājušās, vienā mirklī paceļas gaisā, nolido pāri mājām un aizlaižas, pazudamas debesu bālajā zilumā.

Lapas tagad turas tik vāji pie koku zariem, ka, vārnām tajos ielaižoties, tās krīt lejup kā zelta sarma. Bērzi ir apkārušies garām dzeltenām bārkstīm, bet kļavas liekas pēc zelta lukturiem, izskatīdamās tik vieglas, ka varētu pacelties katru brīdi debesīs, lai degtu un liesmotu zilajās gaisa velvēs. Tur arī tagad gluži stāvu ieaug riju dūmi, kuņas kuņ veci veci, kas neuzticas mašīnām, bet rijas sūrajai svelmei, zinādami, ka tajā šķīstītie graudi vienāgie ir cienīgi būt nākamās ražas tēvi. Šās tievās dūmu strūklas, pilnīgam bezvējam pastāvot, kāpj tik rāmi augšup, ka nevienā vietā neizlokās, un Dievs, debesis sēdēdams, ieož līdz ar tām arī jauno graudu smaržu.

(Ed. Virza.)

Draugs, dzīve ir cīņa: spert soli — nozīmē cīnīties, elpot — cīnīties. Cīņā tevi trenc jūtas un dziņas, spiež apstākļi, mudina biedri, un cilvēks ir tik liels, cik liela viņa cīņa. Pieraugi, ka nenocīnīs savu mūžu gar niekiem, bet vēl vairāk ievēro šo: zaudēt cieņu citu acīs gan sāp, bet vīrs to pacieš; zaudēt cieņu paša acīs nozīmē beigas. Tādēļ cīnies vienmēr tā, lai tu vari sevi cienīt arī tad, kad būsi uzvarējis; tad tu varēsi to darīt arī tad, kad būsi zaudējis. Liec savus mērķus augsti! Ja liktenis tev piešķīris ķēnišķīgāko no savām veltēm — iespēju pašam izvēlēties pretinieku, tad gādā, ja tas ir vīrietis, lai ir visstiprākais, ja sieviete, tad visdai-

ļākā, ja ideja, tad visskaļākā. Un kad reiz esi sācis savu spēkošanos, neceri atpūsties; katra uzvara ir tikai jaunas cīņas sākums; izdusēsies, kad būsi kritis. Bet piemini allaž, ka īstu vīru pazīst ne tikai no tā, kā viņš cīnās, bet vēl vairāk no tā, par ko viņš cīnās. Vēro, vai nekaņo tikai par sevi vien!

(Anšlāvs Eglītis.)

Īsts zemnieks nav daudzvārdīgs, viņš runā īsi un zīmīgi. Nedaudzos vārdos viņš izsaka savas vajadzības, dažos teikumos atstāsta kādu priecīgu vai bēdīgu notikumu. Viņa stāsts ir aprauts un skops, bet viņa valodā dzirkst pirmatnējs svairgums un spēks, un tā līdzinās sulīgās krāsās droši tvertai gleznai.

„Viņi iegāja labā vietā,“ saka zemnieks, un ar to jau ir daudz pateicis, jo pēkšņi tev acīs ieņūļas zemes gabals ar iestrādātiem laukiem, zālainām pļavām un nelielu mežu. Lapu koku un ābeļu vidū parādās varbūt drusku zemē iegrimusi, bet gluži veselu juntu dzīvojamā māja. Tā nav jauna, bet nav arī veca, lai ienācējam jau pirmajā ziemā būtu jāķerās pie baļķu vešanas un steidzīgi jāgudro par labākas mītnes celšanu.

Pagalma vidū redzama aka. Vindas galā šūpojas glums, nosūņojis, apgrauztām malām spainis. Grauzuma zīmes tur atstājuši zirgi, kurus ceļavīri, nakti garām braukdami, šad tad pie akas dzirdējuši.

Glīta ir jaunā zedeņu sēta, kas visgarām noaugusi ar kokrozītēm un kā resna stīpa satur cieši kopā visas ēkas un pagalmu.

(I. Leimane.)

Meitene, kas stāvēja mūža pirmajā galā, bija kādus deviņus gadus veca, jautrā, bet bālnējā sejā, kas līdzinājās gan pavēsam, bet jaukam pavasara rītam. Viņas apģērbs bija vienkāršs — tikko ne nabadzīgs, bet glīts un no dažādām, vairāk senākos laikos pirktām drānām un lakatiem. Viņas acis bija redzama tā nepacietīgā gaidīšana, kādu sajūt ikkatrs cilvēks, kad tuvojas tam, par ko daudz dzirdējis un ko vēlējies jau sen redzēt.

— Turpretī viņas biedrene, kas stāvēja mūža otrā galā, izskatījās kā rāms, silts un mīlīgs pļaujas laika pavakars, kāds dažu reizi nolaižas pēc pārgājuša negaisa padebeša. Par viņas apģērbu jāsaka gandrīz tas pats, kas par mazās ap-

ģerbu, tik vien, ka šis bija caurcaurim biezāks un siltāks. Viņas augums bija stipri salicis, un likās, ka tikai spieķis, kurju tā stīvi un smagi cilāja, neļāva viņam pavisam salīkt.

Abas šās biedrenes staigāja savu ceļu, brīžam rokās saņēmušās, tik uzticīgi un vienprātīgi, ka neviens neiedrošinātos domāt sacelt jel kad viņu starpā šķelšanos. Kad bija nosēdušās uz akmens, tad mazā skaitīja bausļus un ticības gabalus tik skaidri, ka viņas vecajai draudzenei neatlika nekā ko pārlabot un būt ar savu veco zināšanu pārāk; tik vien beigās pielīka to, lai nesteidzoties ātri, jo tad dažu reizi sajūkot, tā ka nemaz vairs nevarot atķert. Kad vēl kādu brītiņu bija sēdējušas, tad vecā teica: „Celsimies nu atkal, meitiņ, un iesim tālāk, lai nepaliekam vēlu, bet ej vien lēnām, jo man, ātri ejot, gurst kājas.“

Kad abas bija uzkāpušas kalniņā, tad mazā, nepacietīgi apkārt apskatījusies un rādīdama tālumā, jautāja vecajai: „Vai tā ir skola?“ Vecā lika roku pār acīm un, kādu brītiņu skatījusies, atbildēja: „Tā pati jau ir, bērniņ, lūk, tā baltā ar lielajiem logiem un sarkano jumtu.“ „Cik skaista!“ tā mazā izsaucās, „ja tornis arī būtu, tad tāda pati kā baznīca. Vai nav tā, vecā krustmāt?“ viņa jautāja, gaidīdama, lai tās spriedumu apstiprina, kā jau allaž bērni daru. „Būtu gan,“ vecā apslēptā priekā atbildēja, „bet iekšā vēl skaistāka, tev negribēsies nemaz vairs atpakaļ nākt. Skolā klājas visiem labiem bērniem labi, tādēļ esi allaž rātņa, paklausīga un tikusi!“

(Brāļi Kaudzītes.)

Arvienu vēl pūta dienvidus vakara vējš, un arvien vēl mīlīgais ledus gabals peldēja tālāk un tālāk jūrā iekšā. Uz ledus gabala atradās četrpadsmit zvejnieki un divi zirgi. Lauzis bij nodarbojušies ar āliņģu ciršanu un tiklu laišanu ūdenī, un neviens no viņiem nebij pamanījis, ka ledus no jūrmalas bij sācis virzīties projām. Tikai kad glābšanās vairs nebija iespējama, viņi uz nelaimi bij lepuvuši uzmanīgi. Zirgs bij sācis tecēt uz malu, Kārlēns, sešpadsmit gadus vecs zeņķis, tam ar otru bij dzinies pakaļ un viņu sasniedzis no malas taisni tādā attālumā, no kura varēja redzēt, ka ledus stūmās projām. Ar joni zēns nu bij atgriezies atpakaļ un biedriem paziņojis notikumu, bet, kad tie visi bij saskrējuši pie ledus gabala malas, tad vairs nebija cerības aizpeldēt uz krastu. Skaru Juris, kuram mājā bij sieva ar trim bērniem, tomēr bija ļāvis izmīsumam sevi pārvarēt, bij ielēcis ūdenī, un biedri bij redzējuši, ka viņš netālu no malas bij nogrimis.

Kopš tā notikuma bij pagājušas vairākas stundas, un arvien vēl ledus gabals virzījās tālāk ar tādu pašu nemanāmu kustēšanos kā sākumā. Viņi visi zināja, ka tie ar katru acumirkli tālāk aizpeldēja projām ne tikai no jūras krasta, bet arī no dzīves.

(R. Blaumanis.)

Siena zālīte raugās uz skaisto Madariņu. Kad vēsma iet pāri, tā dažreiz noliecas un aizķer viņu ar savu balto ziedu sagšu; tad Siena zālīte ir laimīga. Viss būtu labi, tik nezīn kas noticis bitei, kas vairs nenāk ciemā? Reiz, gaŗām ejot uz vēliem rudens ziediem, tā, pār kādu stiebrīņu kāpdama, apgāžas un vairs nevar piecelties. Zeme ir kļuvusi auksta, ir pienācis rudens, viss nemanot pārvēršas.

Suņu burkāns bezspēcīgi nolaiž savus kuplos zarus, tad smagi nosveras uz vieniem sāniem un kā noreibis atspiežas pie sētas. Āboliņš zaudējis savus sarkanos vaigus: tie savilkušies sīkās, brūnās krunkās. Nāk salta vēsma un noliec Madariņu, kam bija nobirusi burvīgā ziedu sagša. Un par ko Siena zālīte nekad nevarēja sapņot — tā noslīgusi viņai blakus. Siena zālīte pieglaužas tai klāt un vistot atdod savu dvēseli. Tā beidzas vasara.

— Vēlā vakarā, kad pa nakti ir nolijis lietus un zeme vēl silti un tvaikaini garo, es labprāt eju sēņot. Es jau zinu, kur zem lazdām patlaban izlīdušas no zemes būs tumši rožainas bērslapes ar svaigām zemes piciņām uz viegli ieliektās cepures malas.

Es šķīru zaļos paparžu vēdekļus un paceļu noliektos egļu zarus, zem kuŗiem var ieraudzīt cieteņu brūnos kupolus. Zem baltiem bērziem, izšķiedzamas koši sarkano krāsu, aicina vilīgās mašmires.

Jaunās apšu beciņas smalkā gaŗā zālē atgādina mazas, tikko izceptas, viegli aptvikušas ķimeņmaizītes. Zem jaunām eglītēm no sūnām lien ārā gailenes kā dzeltenī ziedi. Rudmieši norā atgādina maigi sārtas austiņas, kas, pieklāvušās pie zemes, klausās viņas dziļākos čukstus. Pirksti pieskaŗas tiem kā dzīvai, smalkai miesai, un nolauztais kātiņš tūlī piešūcas ar sārtnu, aromātisku sulu. Bet turpat blakus aug kāda suņu sēne līdzīga izskatā, gluži tāpat kā līdzās daļai patiesībai staigā meli. Jauki ir tā klejot pa birzēm un norām, vērojot zemi, kā tā vasaras beigās izšķiež savus radošos spēkus. Putni vairs nedzied, kaut gan aiz krūmiem šur tur vēl plūkš viņu modrie spārni. Un kad sēņotājs atsēžas uz celma, tad zīle, pasaku teicēja, vēl iečukst viņam kādu pasaciņu.

(K. Skalbe.)

Satura rādītājs.

Priekšvārdi	Lapp. 3

Ievads.

Latviešu valodas izplatījums	5
Latvijas senākie iedzīvotāji	5
Latviešu valodas izloksnes un dialekti	6
<i>Vidus dialekts (6). Tāmnieku dialekts (7). Augšzemnieku dialekts (8).</i>	
Latviešu valodas piederība pie indoģermāņu valodu cilts	8
Latviešu valodai tuvākās radu valodas	9
<i>Latviešu valodas atšķirības no leišu valodas (10). Leišu valodas rakstības īpatnības (10). Īpatnības, kas latviešu valodu šķir no prūšu valodas (11). Patapinājumi no citām valodām (11).</i>	
Pirmie raksti latviešu valodā; latviešu valodas pētniecības vēsture un pētītāji	12

Skaņu mācība.

Latviešu valodas skaņas	14
Patskaņi un divskaņi	14
<i>Patskaņa e, ē izruna (15). Gala zilbju patskaņu un divskaņu pārveidošanās un zušana vairākzilbju vārdos (16). Patskaņu mijas vienas saknes vārdos (17).</i>	
Līdzskaņi	19
Skaņu pārmaiņas	20
<i>Balsīgo un nebalsīgo troksneņu pārmaiņas (20). Līdzskaņa v pārmaiņa (22). Līdzskaņa j pārmaiņa (22). Līdzskaņu d, t pārvēršanās (22). Līdzskaņu k, g pārvēršanās (23). Līdzskaņu savienojumu sk, zg pārvēršanās (24). Līdzskaņu s, z, l, n pārvēršanās (24). Līdzskaņa š pārvēršanās (24). Līdzskaņu savienojuma ln pārvēršanās (25). Līdzskaņa v zudums pēc r (25). Līdzskaņu r, j, d atkrišana vārda beigās (25). Skaņu savienojumu an, en, in, un pārvēršanās (25). Līdzskaņu savienojumi ar j (26). r un bj, pj, mj, vj (26). j zušana (28). Asimilācija (29). Disimilācija (29). Metateze (30).</i>	

	Lapp.
Zilbe	30
<i>Vārdu dalīšana zilbēs (30).</i>	
Akcenti	32
Intonācija	32
Vārdu mācība.	
Vārdu šķiras	34
Vārdu sastāvs	35
Jaunu vārdu darināšana	36
Lietvārdu atvasināšana	36
<i>Piedēkļi ar j (37). Piedēkļi ar n (38). Piedēklis ar m (40). Piedēkļi ar l (41). Piedēkļi ar kl (41). Piedēkļi ar k (42). Piedēkļi ar b (43). Piedēkļi ar t (44). Pēc nozīmes sakār- tots lietvārdu piedēkļu pārskats (44).</i>	
Adjektīvu atvasināšana	46
<i>Piedēkļi ar j (46). Piedēkļi ar n (46). Piedēklis ar k (47). Piedēklis ar g (47).</i>	
Skaitļu atvasināšana	49
Salikteņi	49
<i>Salikteņu nozīme (49). Salikteņu forma (50). Salikteņu pazīmes (50). Salikteņu sastāvdaļas (51). Salikteņi, kam otra daļa ir lietvārds (51), adjektīvs (52), skaitlenis (52), viet- niekvārds (53), verbs (53). Vārdu savienojumi (53).</i>	
Lietvārdu salikteņi ar prepozīcijām	54
Verbu salikteņi ar prepozīcijām	55
Vārdu locīšana jeb deklinācija	59
Lietvārds	59
<i>Lietvārdu iedalījums (60). Vārdu dzimte (60). Skaitlis (61). Vienskaitlinieki (62). Daudzskaitlinieki (63).</i>	
Lietvārdu locīšana	63
<i>Sieviešu dzimtes lietvārdi (64). Vīriešu dzimtes lietvārdi (66). Vokāliņa forma (69). Atgriezeniskie lietvārdi (70). Lietvārdu locījumu pārskats (71).</i>	
Adjektīvs jeb kādenis	73
<i>Adjektīvu locīšana (73). Adjektīvu locīšanas paraugs (74).</i>	
Adjektīva noteiktā un nenoteiktā galotne	75
<i>Noteiktās galotnes izveidošanās (75). Lietošana (76). Neno- teiktās galotnes lietošana (77).</i>	
Salīdzināmās pakāpes jeb gradācijas formas	78

	Lapp.
Skaitlenis jeb numerālis	79
Pamatskaitļeni	79
<i>Locīšana (79). Vieninieki, desmitnieki, simtnieki, tūkstošnieki (80). Lokāmo un nelokāmo formu lietošana (81). Aptuvens skaitlenis (82). Skaitlenis viens un tā nozīmes (82).</i>	
Kārtas skaitļeni	83
Daļu skaitļeni	83
Skaitļu pareizrakstība	84
Vietniekvārdi jeb pronōmeni	85
Personu vietniekvārdi	86
<i>Locīšana (86). Lietošana (87).</i>	
Piederības vietniekvārdi	87
<i>Vietniekvārda savs, sevis lietošana (88).</i>	
Norādāmie vietniekvārdi	88
<i>Locīšana (89). Vietniekvārdu šis, tas, viņš lietošanas raksturīgākās īpatnības (90). Sāds, tāds (92).</i>	
Jautājamie, nenoteiktie un attieksmes vietniekvārdi	92
<i>Vietniekvārda kas lietošana (92). Kuŗš, kuŗa (93). Kāds, kāda (95). Katrs, katra (90). Pats, pati (96). Viss (97). Cits, viens — otrs (97).</i>	
Vietniekvārdu nolieguma formas	97
Verbs jeb norisenis	98
<i>Verbu iedalījums (98).</i>	
Verbu atvasināšana	99
<i>Atvasināto verbu piedēkļi (99).</i>	
Darbības kārtas	101
<i>Darāmā kārta (101). Vidējā kārta (101). Vidējās kārtas nozīme (102). Ciešamā kārta (104).</i>	
Darbības izteiksmes jeb modi	105
<i>Īstenības izteiksme (105). Atstāstījuma izteiksme (105). Vēlējuma izteiksme (105). Vēlējuma izteiksmes lietošana (106). Pavēles izteiksme (107). Vajadzības izteiksme (107). Dažas citas formas vajadzības ieteikšanai (108).</i>	
Darbības veidi	108
<i>Perfektīvo verbu tagadnes formas lietošana (109). Perfektīvo un imperfektīvo verbu lietošana pavēles izteiksmē (110).</i>	
Laiki	111
<i>Laiku atvasināšana: Vienkaršie laiki (111). Saliktie laiki (112).</i>	

<i>Laiku lietošana: Vienkāršā tagadne</i> (112). <i>Vienkāršā pagātne</i> (113). <i>Vienkāršā nākotne</i> (114). <i>Saliktā tagadne</i> (115). <i>Saliktā pagātne</i> (115). <i>Saliktā nākotne</i> (115).	
Skaitļi un personas	116
Verbu locīšana jeb konjugācija	118
<i>Verbu iedaltjums lokāmās šķirās</i> (118). <i>Pirmā lokāmā šķira</i> (119). <i>Locīšanas paraugs</i> (126). <i>Otra lokāmā šķira</i> (132). <i>Locīšanas paraugs</i> (134). <i>Trešā lokāmā šķira</i> (140). <i>Locīšanas paraugs</i> (142). <i>Nekārtņie verbi</i> (148). <i>Verbu locīšanas paraugs ciešamajā kārtā</i> (150).	
Divdabis jeb particips	150
Darāmās kārtas un attiecīgie vidējās kārtas divdabji	151
<i>Darāmās kārtas tagadnes lokāmais divdabis</i> (151). <i>Divdabja ar -ošs nozīme</i> (152). <i>Apstākļu divdabis ar -ot</i> (153). <i>Darāmās kārtas tagadnes divdabis ar -dams</i> (154), <i>tā lietošana</i> (155). <i>Darāmās kārtas nākotnes divdabis</i> (156). <i>Darāmās kārtas pagātnes divdabis</i> (156), <i>tā locīšana</i> (156). <i>Vidējā kārtā lietojamās formas</i> (157). <i>Darāmās kārtas pagātnes divdabja lietošana</i> (157).	
Ciešamās kārtas jeb pastvie divdabji	158
<i>Ciešamās kārtas tagadnes divdabis</i> (158). <i>Lietošana</i> (159). <i>Ciešamās kārtas pagātnes divdabis</i> (161). <i>Lietošana</i> (161).	
Pārskats par divdabjiem	162
Nenoteiksme jeb infinitīvs	163
<i>Nenoteiksmes lietošana</i> (163).	
Supīns	165
Apstāklenis	165
Apstākļu atvasināšana	165
<i>Apstākļi no lietvārdiem</i> (165). <i>Apstākļi no adjektīviem</i> (166). <i>Apstākļi no verbiem</i> (167). <i>Apstākļi no skaitļiem, vietniekvārdiem</i> (167). <i>Apstākļu iedaltjums</i> (168).	
Prepozīcijas jeb prievārdi	168
<i>Rekcijas īpatnības</i> (169).	
Prepozīciju lietošana	169
<i>Prepozīcijas ar ģenitīvu</i> (169). <i>Prepozīcijas ar akuzatīvu resp. instrumentāli</i> (174). <i>Prepozīcijas ar datīvu</i> (176). <i>Prepozīcija ar datīvu un akuzatīvu</i> (177). <i>Prepozīcija ar ģenitīvu un akuzatīvu</i> (177).	
Saikļi jeb konjunkcijas	178
<i>Saikļu iedaltjums</i> (178).	
Izsaukšanas vārdi jeb interjekcijas	180

Locījumu mācība.

Nōminātīvs	181
Ģenitīvs	181
Ģenitīvs atkarā no verbiem	181
<i>Ģenitīvs blakus akuzātīvam (182). Ģenitīvs atkarā no supīna (183). Ģenitīvs kā teikuma priekšmets (183).</i>	
Ģenitīvs atkarā no lietvārdiem, skaitļiem, vietniekvārdiem	183
<i>Dalāmais ģenitīvs (183). Īpašības ģenitīvs (185). Teikuma priekšmeta ģenitīvs (185). Papildinātāja ģenitīvs (185). Ģenitīvs nolīguma teikumos (186).</i>	
Ģenitīvs atkarā no adjektīviem	186
Datīvs	187
Datīvs atkarā no verbiem	187
Datīvs atkarā no adjektīviem un apstākļiem	188
Nolūka datīvs	188
Akuzātīvs	189
<i>Satura akuzātīvs (190). Panākuma akuzātīvs (190). Izplatījuma akuzātīvs (190). Laika akuzātīvs (191). Izsaukuma akuzātīvs (191).</i>	
Instrumentālis	191
<i>Pavadoņa instrumentālis (191). Īpašības instrumentālis (192). Dalāmais instrumentālis (192). Instrumentālis kā darbības un īpašības spēcīnātājs (192).</i>	
Lokātīvs	193
<i>Izteicēja lokātīvs (193). Nolūka lokātīvs (194). Laika lokātīvs (194). Skaitlenis lokātīvā (195). Lokātīvs kā apstāklenis (195). Lokātīvs pie verbiem (195).</i>	
Vokālīvs	195

Teikuma mācība.

Teikuma locekļi	196
Teikuma galvenie locekļi	196
Teikuma priekšmets	196
Izteicējs	198
<i>Saitīņa (198).</i>	
Teikuma palīglocekļi	199
Lietvārda apzīmētājs jeb atribūts	200
<i>Pielikums jeb apozīcija (201).</i>	

	Lapp.
Papildinātais jeb objekts	202
Apstākļi	203
<i>Izteicēja apzīmētāji (204).</i>	
Pārskats par teikuma locekļiem	205
<i>Teikuma onalizes paraugs (206). Vārdu šķiru analizes paraugs (206).</i>	
Uzruna	207
Iesprausti vārdi un teikumi	207
Teikuma locekļu saskaņa	208
Ievērojamākie saskaņas likumi	
<i>Izteicēja saskaņa ar teikuma priekšmetu (208). Apzīmētāja saskaņa ar apzīmējamo vārdu (210).</i>	
Teikumi	212
Vienkārši teikumi	212
Vienkāršs nepaplašināts teikums	
Vienkāršs paplašināts teikums	
<i>Nepilni teikumi (213). Teikumi ar vienlīdzīgiem locekļiem (214).</i>	
Teikumu iedalījums pēc satura	215
Apgalvojuma un nolieguma teikumi	
Salikti teikumi jeb vairāku teikumu sakopojums	217
Neatkarīgu teikumu sakopojums	
Neatkarīgu un atkarīgu teikumu sakopojums	
<i>Palīgteikums (219). Teikuma ar priekšmeta palīgteikums (220). Papildinātāja palīgteikums (220). Apzīmētāja palīgteikums (221). Vietas apstākļa palīgteikums (221). Laika apstākļa palīgteikums (222). Veida jeb kārtas apstākļa palīgteikums (222). Iemesla jeb cēloņa apstākļa palīgteikums (223). Nolūka apstākļa palīgteikums (224). Pieļāvības jeb pieļaujамie palīgteikumi (224). Nosacījuma palīgteikumi (224). Divdabja teiciens (225).</i>	
Atkārtots teikums	225
Pārskats par teikumiem	226
<i>Vienkārši teikumi (226). Salikti teikumi (227).</i>	
Palīgteikumu pakārtojamie līdzekļi	228
<i>Pakārtojamie saikļi (228). Personu maiņa (228). Atstāstījuma izteiksmes nozīme palīgteikumos (229).</i>	
Palīgteikumu izcelšanās	229
Vārdu seka vienkāršā un saliktā teikumā	229
<i>Apzīmētāja vieta teikumā (230). Teikuma priekšmeta vieta</i>	

teikumā (232). Izteicēja vieta teikumā (232). Pārmaiņotajā vieta teikumā (233). Nenoteiksmes vieta teikumā (234). Apstākļu vieta teikumā (234). Prepozīciju un saikļu vieta teikumā (235). Palīgteikuma vieta un vārdu seka palīgteikumā (235).

Pielikumi.

Lielo burtu lietošana	236
Uzvārdu izruna un rakstība	238
Svešu īpašvārdu izruna un rakstība	240
Burtu lietošana svešos īpašvārdos	242
Interpunkcija jeb pieturas zīmju lietošana	245
<i>Punkts (245). Kommata (246). Sēmikōls (255). Kōls (256). Jautājuma zīme (257). Izsaukuma zīme (257). Daudzpunkte (258). Domu zīme (258). Iekavas (260). Pēdiņas (260).</i>	
Rakstu zīmes, kas skīramas no pieturas zīmēm	261
Dažu atsevišķu vārdu rakstība	261
Daži ģermānismi un rusismi	262
Uzdevumi	264
<i>Līdzskaņu pārmaiņas izrunā un rakstībā (264). Līdzskaņu mīkstināšana (265). Piedēkļu pareizrakstība (267). Skaitleņu pareizrakstība (268). Verbu pareizrakstība (268). Teikuma locekļi (270). Uzruna (272). Iesprausti vārdi un teikumi (272). Vienkāršs nepaplašināts, vienkāršs paplašināts un nepilns teikums (272). Teikumi ar vienlīdzīgiem locekļiem (273). Salikti teikumi (273). Divdabja teicieni (275). Atkārtots teikums (276).</i>	
Atkārtošana un diktātiem	276